УКРАЇНСЬКА МОВА

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

В. Сосюра

5

О. М. Семеног, Т. І. Дятленко,
М. Д. Білясник, В. В. Волницька

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 5 класів
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

*за модельною навчальною програмою
(автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна)*

Тернопіль
Видавництво Астон
2022

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2](075/3)
С-30

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)

У підручнику подано навчальний матеріал
за модельною навчальною програмою «Українська мова. 5–6 класи» (автори
Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна).

Методичне забезпечення у вільному доступі знаходиться за посиланням https://cutt.ly/KX84uwf

Семеног О. М., Дятленко Т. І., Білясник М. Д., Волницька В. В.

С-30 Українська мова : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О. М. Семеног., Т. І. Дятленко, М. Д. Білясник, В. В. Волницька. — Тернопіль : Астон, 2022. — 336 с. : іл.

Структура і зміст підручника відповідають модельній навчальній програмі з української мови для 5 класів закладів загальної середньої освіти (автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна).

Видання містить теоретичний матеріал, вправи й завдання різного рівня складності з української мови. Текстовий матеріал сприяє активізації пізнавальної діяльності, розвитку духовності, вихованню патріотизму здобувачів освіти.

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2](075/3

© Семеног О. М., Дятленко Т. І.,
Білясник М. Д., Волницька В. В., 2022
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2022

ЗМІСТ

Про умовні позначення і лепбук 7

ВСТУП

§ 1. Значення мови в житті суспільства. Українська мова — державна мова України 9
§ 2. Мова в житті людини 13
§ 3. Українська мова в житті українців 15

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

§ 4. Повторення вивченого з теми «Лексикологія» в 1–4 класах 19
§ 5. Тлумачний словник 23
§ 6. Групи слів за значенням: синоніми 25
§ 7. Групи слів за значенням: антоніми 27
§ 8. Групи слів за значенням: омоніми 30
§ 9. Пароніми 32
§ 10. Словники антонімів, синонімів, омонімів, паронімів 36
§ 11. Групи слів за походженням 40
§ 12–13. Слова іншомовного походження 43
§ 14. Узагальнення вивченого з теми «Лексикологія». 49
§ 15–16. Активна й пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми й історизми), неологізми 52
§ 17. Письменницькі новотвори 61
§ 18. Групи слів за вживанням: загальновживані й обмеженого вживання 64
§ 19. Стилістично забарвлені слова 68
§ 20. Діалектні слова 69
§ 21. Професійні слова й терміни 71
§ 22. Сленгові слова, просторічні слова 73
§ 23. Лексична помилка 75
§ 24. Суржик 78
§ 25. Лексичний розбір слова 82

ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 26. Фразеологізми 86
§ 27–28. Різновиди фразеологічних одиниць 90
§ 29. Власне висловлення за фразеологічною одиницею 95
§ 30. Джерела українських фразеологізмів 99
§ 31. Фразеологізми в мовленні людини. Фразеологічний словник 103
§ 32. Узагальнення вивченого з теми «Фразеологія» 105

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

§ 33–35. Повторення вивченого з теми «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія» в 1–4 класах 110
§ 36. Правопис ненаголошених [е] та [и] 124
§ 37. Приголосні тверді й м'які 127
§ 38. Приголосні дзвінкі й глухі 130
§ 39. Вимова приголосних у корені 133
§ 40. Позначення м'якості приголосних на письмі буквами є, я, ю, і 137
§ 41–42. Правила вживання м'якого знака 140
§ 43. Особливості української графіки 145

§ 44. Звукове значення букв я, ю, є, ї та щ 147
§ 45. Правила вживання апострофа 149
§ 46. Фонетичний розбір слова 151
§ 47. Узагальнення вивченого з теми «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія» 154
§ 48–49. Наголос 157
§ 50–51. Склад. Правила перенесення слів з рядка в рядок 163
§ 52–54. Милозвучність української мови 166
§ 55–56. Спрощення в групах приголосних 176
§ 57–59. Помилки: орфографічна, орфоепічна, графічна 183
§ 60. Узагальнення вивченого з теми «Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія» 187

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

§ 61. Повторення вивченого з теми «Відомості із синтаксису й пунктуації» в 1–4 класах 191
§ 62. Словосполучення 195
§ 63. Відмінність словосполучення від слова й речення 197
§ 64. Головне і залежне слово в словосполученні 200
§ 65. Синтаксичний розбір словосполучення 203
§ 66. Речення. Повторення вивченого в 1–4 класах про речення 206
§ 67. Види речень за метою висловлювання 207
§ 68. Види речень за емоційним забарвленням 210
§ 69. Пунктуаційна помилка 211
§ 70. Узагальнення вивченого з теми «Відомості з синтаксису й пунктуації» 213
§ 71. Речення, його граматична основа (підмет і присудок) 216
§ 72–73. Речення з одним головним членом (*загальне ознайомлення*) 218
§ 74. Другорядні члени речення (*загальне ознайомлення*) 221
§ 75. Другорядні члени речення: додаток 224
§ 76. Другорядні члени речення: означення 226
§ 77. Другорядні члени речення: обставина 228
§ 78. Речення з однорідними членами (без сполучників). Кома між однорідними членами 230
§ 79. Речення з однорідними членами (зі сполучниками). Кома між однорідними членами 232
§ 80. Узагальнювальне слово при однорідних членах речення. Розділові знаки 234
§ 81. Звертання. Непоширені й поширені звертання. Розділові знаки при звертанні 236
§ 82. Вставні слова, словосполучення 239
§ 83. Розділові знаки при вставних словах, словосполученнях 242
§ 84. Синтаксичний розбір речення 244
§ 85. Узагальнення вивченого з теми «Відомості із синтаксису й пунктуації» 246
§ 86. Складне речення. Поняття про складне речення 248
§ 87. Складне речення. Інтонування складних речень 250
§ 88-89. Кома у складному реченні з безсполучниковим зв'язком 251
§ 90–91. Кома у складному реченні зі сполучниковим зв'язком 255
§ 92. Синтаксичний розбір складного речення 259

§ 93–94. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою 260
§ 95. Діалог. Тире при діалозі 265
§ 96. Узагальнення вивченого з теми «Відомості із синтаксису й пунктуації» 268

МОВЛЕННЄВИЙ ПРАКТИКУМ

§ 97. Тема тексту, підтема (мікротема). Ключові слова. План тексту 271
§ 98. Основна думка тексту 276
§ 99. Види текстів: опис, розповідь, роздум 280
§ 100. Опис. Побудова опису 284
§ 101. Розповідь. Побудова розповіді 287
§ 102. Роздум. Побудова роздуму 291
§ 103. Есе. Побудова есе 294
§ 104. Інформація. Види інформації. Джерела інформації 296
§ 105–106. Жанри мовлення 299
§ 107. Спілкування: живе й віртуальне 305

МОВНИЙ ПРАКТИКУМ

§ 108–109. Практикум із лексикології 310
§ 110–111. Практикум із фразеології 319
§ 112–113. Практикум із фонетики, графіки, орфоепії, орфографії 326
§ 114. Практикум із синтаксису і пунктуації 331

Додаток 1. Коротке тлумачення деяких слів іншомовного походження 334
Додаток 2. Короткий словничок антонімів 334
Додаток 3. Короткий словничок синонімів 334
Додаток 4. Короткий словничок неологізмів 334
Додаток 5. Короткий словничок діалектних слів 334
Додаток 6. Короткий словничок фразеологізмів 334
Додаток 7. Походження деяких біблійних й античних висловів 334
Додаток 8. Словничок найуживаніших слів із літерою ґ 334
Додаток 9. З орфографічного словника 334
Додаток 10. Зі словника наголосів 334
Ключі до вибраних завдань 335
Список використаних джерел 337

ВИДАВНИЦТВО ТзОВ АСТОН

Дорогі друзі, п'ятикласнику та п'ятикласнице!

Цей підручник — особисто для тебе. У початковій школі ти вже багато чого дізнався / дізналася про українську мову.

Сподіваємося, що і в 5 класі протягом цього навчального року ми разом охоче мандруватимемо відомими й невідомими стежками країни *Українська Мова*.

Тебе приваблюватиме безмежжя Лексикології та неповторна влучність Фразеології, милозвучність Фонетики, математична точність Орфографії, комунікативність Синтаксису.

Навчальний матеріал не завжди буде простим, але він важливий для формування предметної та ключових компетентностей, які ти зможеш реалізувати в будь-яких життєвих ситуаціях.

Ми допомагатимемо досягати мовних вершини, а інколи звертатимемося за допомогою до тебе, адже ми — вірні, щирі, добрі, надійні, незмінні, нерозлучні друзі... Саме дружба та навчання допоможуть насолодитися спілкуванням із книгою, учителями; ознайомитися й дотримуватись етикетних норм спілкування; приведуть до заповітної мети — стати успішними й відповідальними громадянами України.

Для зручності користування навчальний матеріал підручника об'єднано в окремі уроки (параграфи). Цікаві вправи забезпечать набуття та закріплення мовних навичок.

У підручнику є пізнавальні тексти й різноманітні запитання і завдання. Виконуючи їх, сміливо висловлюй свої думки та погляди, обґрунтовуй власні міркування, адже хто ясно мислить, той вправно й розмовляє.

Надійним помічником у захопливій мандрівці країною *Українська Мова* стануть словники. Вони і підкажуть, і змотивують, і розважать. Словники — орфографічний, тлумачний, орфоепічний, наголосів, іншомовних слів, фразеологічний — подібні до дорожніх знаків або навігатора. Звертайся до них, виконуючи заповіт Максима Рильського:

Не бійтесь заглядати у словник —
Це пишний яр, а не сумне провалля...

ПРО УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ і ЛЕПБУК

Допомагатимуть тобі навчатися *піктограми*. Це слово походить від латинського *pictus* — «*намальований*» і грецького *γράμμα* — «*письмовий знак*», тобто це малюнок із зображенням певних дій, предметів, явищ тощо.

Піктограми підкажуть, яку навчальну дію доцільно виконати, до якої рубрики варто звернутися і який її зміст.

Пригадаймо!
Запам'ятаймо!

Вдумливо
читаймо
й аналізуймо.

Скарби мови —
сховище золотого
запасу слів.

Твори сміливо
й вільно!

Мовленнєвий практикум:
говори правильно!

Спілкуймося:
створюймо діалоги,
обмінюймося думками

Працюймо в парі
чи в малих групах,
бо сила в дружбі.

ПРОПОНУЄМО ТОБІ ВЗЯТИ УЧАСТЬ У ПРОЄКТІ «ПІЗНАЙКО».

Опановуючи тему уроку,
основну інформацію занотовуй у довільній
формі на окремих аркушах і складай
у кишеньки *лепбука.*

Лепбук — розкладна папка, що містить кишеньки й кріплення для різноманітного навчального матеріалу.

Ліву частину лепбука наповнюй важливим мовним змістом: правила, винятки, приклади з рубрик «Скарби мови», «Зверни увагу!», «Цікаво!».

Права частина — для мовленнєвого матеріалу. Виписуй нові слова, прислів'я, приказки, фразеологізми, афоризми тощо.

Лепбук буде твоїм помічником у підготовці до діагностувальних робіт, а також до ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання).

Будь творчим / творчою, проявляй кмітливість, оформлюй лепбук з любов'ю. Наприкінці навчального року презентуй свою мовну скарбничку однокласникам і однокласницям.

Приємних тобі хвилин роботи із цим підручником!
Успіхів у навчанні!

ВСТУП
УКРАЇНСЬКА МОВА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

НАВЧАТИМУСЬ:

• висловлювати власну думку щодо ролі державної мови в житті українського народу і суспільства;
• наводити аргументи та приклади.

УДОСКОНАЛЮВАТИМУСЬ, РОЗВИВАТИМУ ВМІННЯ:

• характеризувати будову, змістовий зв'язок між частинами тексту;
• розрізняти відому і нову, головну і важливу другорядну інформацію в тексті, факти, судження;
• виражати емоції і почуття засобами мови;
• сприймати й аналізувати текст, що містить нову інформацію.

НАБУДУ ДОСВІДУ:

• у спілкуванні й обміні інформацією засобами мови;
• пізнавати світ засобами мови.

Що багатша думка, то багатша мова.
Максим Рильський

§ 1. ЗНАЧЕННЯ МОВИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА. УКРАЇНСЬКА МОВА — ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ

1. Прочитай текст.

ПІЗНАЄМО СВІТ У СЛОВІ

Першим до нас приходить слово. З колисковою піснею, тихою казкою, доброю ласкою. «Льоля, киця, жижа, каша...», — лепече дитина. Які дивні перші двоскладові слова! А потім знання із словесності розширюються. Дитина спинається на ноги, пізнає за день десятки нових слів, звучних та гарних: сонечко, квітка, казка, хліб, пісня, сіль, вода, трава. З кожним словом світ ширшає, розкриває свої принадні обрії... Світ — мов казка. І пізнаємо ми його за допомогою слова...

У школі за допомогою слова відкриваємо таємничість і складність інших наук: історії, географії, біології, фізики, математики та інших. Отже, словесність — початок усіх наук *(за І. Цюпою)*.

- Чи можна вважати текстом це висловлення? Обґрунтуй свою думку.
- Як ти вважаєш, із якою метою було написано цей текст? Ким і для кого?
- Як, на думку автора, читач / читачка має реагувати на цей текст?
- Чи погоджуєшся ти з авторським твердженням?
- Перекажи цей текст своїми словами.
- У тексті йдеться про державну чи рідну мову? Наведи аргументи.
- Сформулюй основну думку тексту. Які життєві потреби задовольняє дитина від народження, вивчаючи мову батьків?
- Яку роль у нашому житті відіграє мова? Обґрунтуй свою думку.

СКАРБИ МОВИ

СЛОВЕСНІСТЬ 1. заст. Художня література та фольклор. 2. Назва філологічних дисциплін у сучасній школі.

ФІЛОЛОГІЯ (від. грец. phileo + ...логія — любов до вчених занять) — гуманітарна наука, що вивчає мову й літературу певного народу; мова й література.

- Склади речення зі словами «словесність» і «філологія».

2. Прочитай подані тексти. Визнач, які з них містять факти, а які — судження. З'ясуй за тлумачним словником, яка відмінність між фактом і судженням.

1. Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом *(за Конституцією України)*.

2. Мова — найголовніший організатор духовного життя, єдності й розвитку народу *(Д. Павличко)*.

3. Рідна мова — мати єдності, батько громадянства і сторож держави *(М. Даукша)*.

3. Скориставшись поданими нижче мовними зворотами, сформулюй власні припущення щодо змісту понять *«рідна мова», «державна мова».*

Коли ми хочемо висловити власну думку, використовуємо такі фрази:

Я думаю, що...	*Я переконаний / переконана, що...*
Я вважаю, що...	*Я упевнений / упевнена, що...*
На мою думку,..	*Мені здається, що...*
Я стверджую, що...	*Я припускаю, що...*

- Дай відповідь на запитання та виконай завдання.
- Поміркуй, яку роль у твоєму житті, у житті народу, держави відіграє мова.
- Чи може функціонувати мова, коли її не використовують у мовленні, коли нею не спілкуються і не пишуть?
- Чи може існувати держава, коли її народ не має своєї мови?
- Пригадай усе сказане тобою і твоїми співбесідниками / співбесідницями. Узагальни й систематизуй ваш діалог у таблиці-пам'ятці «Мовні обов'язки громадянина й громадянки України».

4. Ознайомся з медіафайлами за покликаннями https://is.gd/prS6lP та https://is.gd/Bkwt0y **(або QR-кодами) і скажи, що нового ти дізнався / дізналася.**

• За отриманою інформацією склади рекламний слоган про українську мову.

СКАРБИ МОВИ

РЕКЛАМА (від фр. reclame — вигукую, кличу). 1. Інформація про властивості товарів, різні види послуг з метою їх реалізації, створення попиту на них за допомогою преси, радіо, телебачення, плакатів, світлових стендів, оголошень тощо. 2. *перен.* Поширення відомостей про когось або про щось з метою популяризації.

СЛОГАН 1. Гасло, девіз. 2. Рекламна формула.

5. Склади діалог про спілкування з друзями й подругами, рідними, учителями / учительками та іншими співрозмовниками / співрозмовницями.

• Якою мовою ти спілкуєшся вдома? У школі, магазині, бібліотеці, театрі тощо? Чому ти обираєш саме цю мову?

6. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення та запиши їх у зошит.

ПРИМУ́СИТИ — вимагати зробити щось незалежно від бажання.

ЗАСТА́ВИТИ — кімнату, приміщення чимось.

СПОНУКАТИ — викликати бажання робити щось.

7. Нижче подана стаття «Мова — дзеркало виховання й освіти людини». Прочитай її. Застосуй технологію маркування. Вона передбачає, що, читаючи уважно, можна робити на берегах сторінки простим олівцем позначення:

+ — я це вже знаю;
– — це суперечить моїм знанням;
! — це для мене нове і абсолютно неочікуване;
? — це для мене незрозуміле, тому я хочу дізнатися більше.

МОВА — ДЗЕРКАЛО ВИХОВАННЯ Й ОСВІТИ ЛЮДИНИ

Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя (Вольтер)

Запитай себе: «Як давно я вивчаю українську мову? Чи добре знаю її?» Відповіді, мабуть, будуть різні. Хтось добре

читає українською, але письмові роботи виконує з помилками, хтось пише гарні за змістом, грамотні твори, але не володіє усною літературною мовою, тобто неправильно наголошує чи вимовляє слова. Недотримання мовних правил означає низький рівень культури мови.

СКАРБИ МОВИ

Культура мови — містке поняття. Вивчаючи правила, виконуючи усні й письмові вправи, ти виробляєш навички спілкування зразковою, літературною мовою. Вона — в усному поетичному слові (фольклорі), у творах письменників. Знання літературної мови робить тебе духовно багатою людиною, якій властива і зразкова культура поведінки.

Уяви, що ти в транспорті. Навколо пасажири й пасажирки голосно й жваво обговорюють свої проблеми, не звертаючи ні на кого уваги. Усі мимоволі стають свідками їхнього особистого життя. Хіба можна назвати таких людей культурними?

Вихована людина не дозволить собі на весь автобус чи тролейбус розмовляти по мобільному телефону. У театрі перед виставою попереджають, щоб глядачі вимкнули телефони. А в транспорті попереджень або застережних написів немає. Та культурна, вихована людина і без нагадувань дотримується загальноприйнятих норм поведінки.

Нерідко модно вдягнені сучасні молоді люди спілкуються примітивно, жаргоном, з їхніх уст вилітають навіть лайливі слова, а це так не пасує до гарної зовнішності мовців.

Ознакою високої культури людини є її мова — точна, виразна, багата й образна *(за С. Єрмоленко)*.

- Яка тема тексту?
- Що нового ти дізнався / дізналася зі змісту тексту?
- Як ти розумієш, що таке *культура мови*?
- Поміркуй, чи відповідає назва тексту його змісту. Чому?
- Як ти вважаєш, чому важливо не лише знати українську мову, а й послуговуватись нею?
- Чим подібні тексти у 1, 2, 7 завданнях цього параграфа? А чим вони різняться?

§ 2. МОВА В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

1. Прочитай уважно текст, добери до нього заголовок.

Мова притаманна лише людині. За допомогою мови люди спілкуються між собою, пізнають світ, впливають на інших людей. Мова єднає всіх нас із навколишнім світом, нею щось повідомляють і отримують інформацію. *Отже, мова — найважливіший засіб* ***спілкування.***

Мову називають *енциклопедією життя.* Науку, культуру, бізнес, інші сфери діяльності людини ми не могли б осягнути без мови. *Отже, мова — найважливіший засіб* ***пізнання.***

Наша мова буває ніжна чи сувора, лагідна чи вимоглива, стисла чи розлога… Словом ми впливаємо на своїх співрозмовників: спонукаємо їх до активних дій, переконуємо в чомусь, шукаємо співчуття, викликаємо радість і захоплення.

Отже, мова — найважливіший засіб ***впливу*** *(В. Сичова).*

- Чи погоджуєшся ти із твердженнями авторки тексту? Чому?
- Наведи приклади свого спілкування з друзями / подругами, рідними, знайомими й незнайомими людьми.
- Випиши речення, які, на твій погляд, розкривають основну думку тексту.
- Поміркуй, чи можна це висловлення вважати текстом. Обґрунтуй свою думку, скориставшись інформацією із рубрики «Запам'ятаймо!»

Запам'ятаймо!

Текст — це висловлення з кількох або багатьох речень, об'єднаних спільною думкою (темою).

Ознаки тексту: 1) зв'язність; 2) цілісність; 3) структурна організованість; 4) завершеність; 5) комунікативність.

Тема — те, про що йдеться в тексті.

Основна думка розгорнутого висловлення — це головне, про що автор має намір сказати. Розвиваючи тему, автор переходить від однієї думки до іншої.

Частину однієї загальної теми називають **мікротемою.** Частину тексту, об'єднану мікротемою, називають **абзацом.**

Абзац — це відступ праворуч у рядку, яким розпочинається висвітлення нової думки. Кожен абзац пишуть з нового рядка.

2. Послухай пісню «Я з України» у виконанні Віктора Винника і дітей за покликанням https://is.gd/QxX2c2 **або QR-кодом.**

Я З УКРАЇНИ

- Яка тема і основна думка тексту пісні?
- Яке враження на тебе справив відеокліп?
- Яку позицію виражають автор пісні і діти?
- А якої позиції ти дотримуєшся щодо утвердження української мови як державної в Україні?
- Наведи приклади ситуацій (із власного досвіду / соцмереж / теленовин тощо), коли під час спілкування державною мовою виникали певні труднощі.
- Про які мовні помилки згадується в тексті пісні? Виправ їх і запиши правильний варіант слів у зошит.

3. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.*** **Склади зі словами речення та запиши їх у зошит.**

НАПОЛЯГА́ТИ — наполегливо вимагати, добиватися від кого-небудь виконання чогось; наполягати на своєму. *Я наполягаю, щоб Іринка якнайшвидше повернулася до Києва.*

НАСТО́ЮВАТИ — готувати настоянку на травах, ягодах, фруктах. *Щоб трав'яний чай був смачним, додаємо листочки м'яти, заливаємо окропом і настоюємо хвилин двадцять.*

4. Увідповідни початок прислів'я з його закінченням. Встав пропущені літери, м'який знак чи апостроф. Запиши в зошит відновлені прислів'я. Поміркуй і дай відповіді на запитання.

1 Для ко..ного його мова —	**А** її за вітром не ро..ві..ш.
2 Рідна … — не полова,	**Б** а люд..ну по мові.
3 Хто мови св..єї цурає..ся,	**В** найкра..а та найсоло..ша.
4 Слово до слова —	**Г** хай сам с..бе ст..дає..ся.
5 Пт..цю п..знати по пір..ю,	**Ґ** зложит..ся мова.

- Чого навчають ці прислів'я?
- Які види діяльності збагачують наше мовлення?
- Чому мову називають знаряддям мислення?

5. Дай відповіді на запитання й склади розповідь на тему «Мови в моєму житті».

1. Чи погоджуєшся ти із твердженням поета Максима Рильського «Що багатша мова, то багатша думка»? Чому?
2. Які мови ти вже знаєш, а які наразі вивчаєш?
3. Яку роль, на твою думку, відіграють ці мови у твоєму житті?
4. Чому потрібно бездоганно знати державну мову?

§ 3. УКРАЇНСЬКА МОВА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

1. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Поміркуй, чим відрізняються слова «писемність» і «письменність». Що вони означають? Склади із цими словами речення.

Допоможе тобі впоратися із цим завданням один з наших друзів-помічників — Балакун-Веселун.

ПИСЕ́МНІСТЬ
слов'янська писемність
латинська писемність
пам'ятки давньої писемності

ПИСЬМЕ́ННІСТЬ
суцільна письменність
рівень письменності
показник письменності

2. Прочитай текст, застосовуючи технологію маркування. Яка інформація в тексті найважливіша?

РІДНА МОВА

Прислухайся: зранку й до вечора навколо звучить мовлення. Ось у сусідній кімнаті розмовляють рідні, віддалік чується голос диктора, з вулиці долітають голоси людей. Ми всі так звикли до цього, що майже не помічаємо звучання мовлення. Ми чуємо його лише тоді, коли воно звернене до нас безпосередньо.

Скільки мов на планеті Земля? Вважають, що понад п'ять тисяч. Українською мовою розмовляють приблизно 45 мільйонів осіб.

Ми з тобою одержали у спадок сучасну українську літературну мову — багату, розвинену, гнучку. Нею можна висловити все: від найскладніших і найновіших наукових відкриттів до найвеселіших ві́ршів, пісень та оповідань. Проте наша мова, як і кожна інша, легко, без зусиль сама до рук не дається.

Постає мова перед нами в усій своїй красі та принадності в піснях і у ві́ршах, казках і оповіданнях майстрів слова. А от коли доводиться самому щось переказати або розповісти, то інколи виходить дещо схоже на невправну гру на роялі — звуки лунають, а мелодія не складається.

Щоб вільно, невимушено, гарно розмовляти, необхідно вчитися. Не шкодуй часу та зусиль для вивчення мови. Мова — наш вірний друг і помічник протягом усього життя *(за А. Коваль)*.

• Поміркуй і доповни таблицю в зошиті за зразком.

Функції мови	У чому виявляється
Комунікативна	*Спілкування між...*
Номінативна (називна)	.....
Пізнавальна	.....
Мислетвірна	.....
Об'єднувальна	.....

3. Прочитай акровірш. Розгадай його таємницю.

Мудра, щедра, багата, розкішна,
Осяйна́, вогняна́, дивовижна,
Весе́лкова, барвиста і ніжна...
Але будь, рідна мово, й престижна! *(В. Федоренко).*

- Що хвилює автора поетичних рядків? Які о́бразні слова дібрав автор, щоб показати красу рідної мови? Що означає слово «*престижна*»?
- Пригадай ситуації з власного життя, які б засвідчили твоє шанобливе ставлення до української мови.

СКАРБИ МОВИ

ПРЕСТИ́ЖНИЙ — авторитетний, впливовий, значущий, який високо цінують.

КОЛА́Ж — вільна творчість (наклеювання на певну основу різних матеріалів).

Для колажів використовують вирізки з газет і журналів: світлини, написи, окремі літери, власні малюнки та витинанки, графічні ескізи, схеми, кольоровий папір, коректор тощо.

4. Створи колаж на тему «Ціннісне ставлення до мови». Змотивують тебе на це плакати, мовні колажі, гасла тощо. Зокрема й хмаринки слів, які створили в спільноті «За мову».

ЗАПИТУЮ СЕБЕ, ВІДПОВІДАЮ, НАВОДЖУ ПРИКЛАДИ.

1. Яку роль у нашому житті відіграє мова?
2. Яка мова об'єднує всіх мовців, що проживають на території України?
3. Які види діяльності збагачують наше мовлення?

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

НАВЧАТИМУСЬ:

• **виокремлювати, розрізняти, уживати**:
багатозначні слова, синоніми, антоніми,
омоніми, пароніми, застарілі слова, неологізми,
діалектні та стилістично забарвлені слова;
• **виокремлювати, розрізняти**:
професійні слова і терміни;
слова іншомовного походження й власне українські;
сленг і просторіччя, суржик і літературні слова.

УДОСКОНАЛЮВАТИМУСЬ, РОЗВИВАТИМУ ВМІННЯ:

• знаходити, визначати, аналізувати в тексті
слова різних лексичних груп;
• редагувати, складати тексти-описи, есе,
уживаючи слова різних лексичних груп;
• користуватись різними видами словників;
• збагачувати свій активний словник.

НАБУДУ ДОСВІДУ:

• користуватися новою лексикою;
• вести словничок незнайомих слів;
• формулювати й аргументувати думку
стосовно живого й віртуального спілкування;
• дотримуватись мовних, етикетних норм у мовленні.

Пущене поміж люди слово
проростає швидше, ніж будь-яке насіння.
Юрій Мушкетик

§ 4. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ» В 1–4 КЛАСАХ

1. Прочитай текст, застосовуючи технологію маркування. Підкресли слова, терміни, які для тебе нові та, можливо, не зрозумілі. З'ясуй їх значення за словником або запитай у товаришів.

Е́тнос — спільнота, у яку люди об'єднані уявленнями про спільне походження та наявністю культурної спільності — мови, звичаїв, міфів, епосу.

Етнос (від дав.-гр. ἐθνικός — народ) — стійке соціальне угруповання людей, що склалося впродовж тривалого історичного розвитку на певній території. Це люди переважно однієї раси, мають спільне походження, мову, культуру. Вони усвідомлюють власну єдність й відмінності від інших соціальних угруповань людей.

Важливі умови формування етносу — спільність мови і території (батьківщини). Але й територіально роз'єднані групи одного етносу можуть тривалий час зберігати свою національну самобутність.

Це виражається у звичаях, народному мистецтві, релігії, нормах поведінки, обрядах, специфічних нормах господарського життя тощо.

Іденти́чність — термін має кілька значень.

Громадянська ідентичність — це визнання людиною своєї унікальності, з одного боку, і відчуття належності до певної спільноти — з іншого.

Етнокультурна ідентичність — це усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, усвідомлення себе представником певного етносу.

2. Ознайомся з опорною схемою «Лексика».

- Які ключові поняття ти для себе виокремив / виокремила?
- Що тобі вже відомо із цієї інформації, а що — нове?

Лексика — сукупність слів мови, її словниковий склад

Лексикологія — розділ науки про мову, який вивчає словниковий склад мови

Лексичне значення слова — це те, що означає слово, його зміст. Слова називають предмети, якості, кількість, дію, стан, ознаки

Лексичне значення мають слова, що належать до самостійних частин мови

Однозначні слова мають одне лексичне значення
олівець, капелюх, суфікс

Багатозначні слова мають два і більше лексичних значень
земля, коса, полотно

Лексичне значення слова можна з'ясувати в тлумачному словнику

3. Розподіли слова у два стовпчики таблиці. Із виділеними словами склади словосполучення так, щоб показати можливі лексичні значення.

Рукав, **гострий**, префікс, голуб, світлий, крило, довгий, сонце, абетка, **золотий**, земля, весело, диктант, **корінь**, трактор, **м'який.**

Однозначні слова	**Багатозначні слова**
Префікс	*Рукав*
……	……

4. Прочитай вірш. Яке лексичне явище в українській мові згадує автор?

Як говориш, будь обачним:
є слова багатозначні.
Ось вам відповідь жива:
Що то значить голова.

Має голову людина,
і тварина, і пташина.
Голова — це керівник,
дуже цінний працівник.

Д. Білоус

5. Прочитай групи слів. Чи можна їх вважати реченнями? Склади із цих слів речення і запиши їх. Підкресли багатозначні слова. Обґрунтуй свій вибір за зразком.

Зразок: *Слово старше за гроші.*

Обґрунтовуємо усно. Слово — багатозн. (за тл. словн.: 1) мовна одиниця; 2) мова, мовлення; 3) висловлювання, фраза; 4) обіцянка щось виконати; 5) виступ, промова; 6) жанр літ. твору у формі ораторської розповіді (тільки в однині); 7) текст пісні (тільки у множині).

Гроші — багатозн. (за тл. словн.: 1) монети, купюри; 2) капітал, статок.

1. Слово, гроші, за, старше. 2. солодких, від, гірко, буває, І, слів. 3. гарних, язик, Від, облізе, не, слів. 4. мало, Де, слів, багато, там, мудрості. 5. до, мова, Слово, зложиться, слова. 6. не, Знай, говори, що, знаєш, а, говориш, всього, що (*нар. творчість*).

- Визнач тематику прислів'їв та приказок.
- Чи погоджуєшся ти із твердженням, що прислів'я та приказки ввібрали в себе народну мудрість? Чому?
- Який вислів тобі найбільше подобається? Чи керуватимешся ти ним?

6. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення та запиши їх у зошит.

ЗУСТРІЧА́ЮТЬСЯ друзі, подруги, однокласники чи однокласниці.

ТРАПЛЯ́ЮТЬСЯ факти, помилки, хиби.

СТИКА́ЮТЬСЯ атоми, космічні об'єкти.

7. Прочитай висловлення. Постав запитання авторові тексту.

Рідна мова — то неоціненне **духовне** багатство, у якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру та традиції. Кожне слово рідної мови має своє обличчя, як у квітки, у нього свій неповторний **аромат** і відтінок **барви**, — а цих відтінків кожна барва має тисячі (*В. Сухомлинський*).

• Випиши з тлумачного словника лексичне значення виділених слів. Склади з ними словосполучення. Визнач, до яких слів вони належать — до багатозначних чи однозначних.

ЗАУВАЖ!

Вільне есе — це літературний жанр прозового твору невеликого обсягу й вільної композиції. Вільне есе відрізняється від міркування. Міркування розпочинається із твердження, яке доводять чи пояснюють. Наприкінці міркування роблять висновок.

У вільному есе висловлюють лише думки, міркування тощо. Висновок у ньому не обов'язковий.

8. Уважно розглянь карту. У якому регіоні України ти живеш? Чи є в тебе друзі або родичі в інших регіонах? Що нас усіх об'єднує? Чим відрізняємося ми між собою?

• Напиши вільне есе на тему «Рідна мова як чинник етнокультурної ідентичності». За потреби користуйся матеріалом із рубрики «Скарби мови» (див. *завдання 1* цього параграфа).

§ 5. ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

1. Дай відповіді на запитання.

1. Що означає слово *тлумачний* у назві словника?

2. Кого в Україні в давнину називали *тлумачами*?

3. За малюнком і коментарями до нього поясни будову тлумачного словника.

1 — Умовна позначка іншого варіанта тлумачення.

2 — Умовні позначки граматичного значення.

3 — Умовні позначки стилістичного забарвлення.

4 — Літера-позначка, яка допомагає знайти слово на відповідну букву алфавіту.

5 — Колонтитул (напис у верхньому лівому чи правому кутку сторінки, що вказує на слово, з якого починається тлумачення на сторінці).

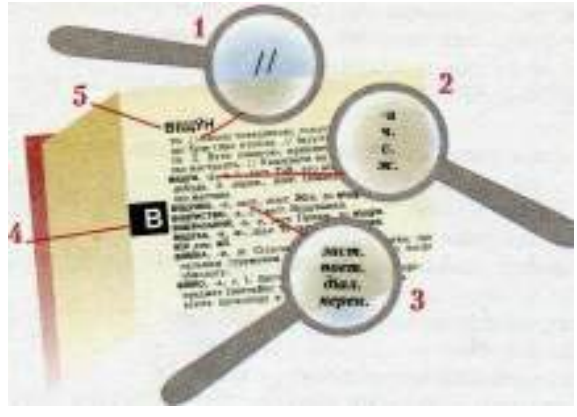

2. Знайди «зайве» за змістом слово. Допоможе тобі в цьому тлумачний словник.

1. Говорить, розмовляє, регоче, базікає, мимрить, гомонить.
2. Цікавий, інтересний, допитливий, непохитний.
3. Дорога, шлях, путь, траса, шосе, діброва.
4. Славнозвісний, знаменитий, бундючний, відомий, видатний.
5. Безмірний, гарний, прекрасний, хороший, красивий, чудовий, чарівний.
6. Небосхил, небозвід, горизонт, пуща, крайнебо.
7. Зарозумілий, гордовитий, пихатий, гонористий, тихий, бундючний, високодумний.
8. Гарно, чудесно, марно, прекрасно, добре.

3. Завдання творчого характеру (*на вибір*).

А. Уяви, що ти познайомився / познайомилася з однолітком із далекого зарубіжжя. Уклади словничок із найнеобхідніших слів, які насамперед потрібно вивчити твоєму новому другові чи подрузі.

Б. *Робота в парі.* Побудуйте діалог, який би розкривав значення прислів'я «Слово до слова — зложиться мова».

4. Прочитай у тлумачному словнику статтю до слова «самовдосконалення». З'ясуй його лексичне значення. Склади й запиши в зошит два-три речення із цим словом.

• Чи працюєш ти над самовдосконаленням? Якщо так, то як саме, а якщо ні, то поясни чому.

5. У тлумачному словнику опрацюй статтю до слова «унікальний». Запиши одним реченням пояснення змісту цього слова.

6. Розгадай ребус. Запиши слово-відгадку в зошит і добери до нього слова-асоціації.

8. Склади й запиши монолог (6–8 речень) на тему «Навчання — засіб самовдосконалення».

9. Склади та розподіли репліки (6–8) для діалогу між братом і сестрою, які обговорюють тему самовдосконалення.

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Монолог — це тривале мовлення особи, звернене до самої себе, до інших осіб або до глядачів.

У діалозі не може бути лише один учасник: щоб діалог відбувся, потрібно, як мінімум, двоє осіб.

Роздум — це висловлення, у якому йдеться про причини та наслідки дій. До роздуму можна поставити питання *чому?*

10. Напиши твір-роздум «Навчання як засіб самовдосконалення».

Пам'ятка «Як написати твір-роздум»

1. Прочитай тему, постав запитання до теми, визнач проблему.
2. Визнач своє ставлення щодо авторської позиції у формі лаконічної тези *(я вважаю.., на мій погляд.., на мою думку…)*.
3. Аргументуй свою позицію *(чому я так думаю, як сказав / сказала в тезі? По-перше.., по-друге...)*.
4. Наведи приклади *(не менше двох: один з літератури, а один із власного досвіду)*.
5. Сформулюй висновок.

§ 6. ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ: СИНОНІМИ

1. Прочитай текст, застосовуючи технологію маркування.

З розвитком кожної мови її словниковий склад поповнюється, збільшується. Отже, лексика весь час збагачується. А поряд із кількісним значенням постійно відбувається якісне вдосконалення лексичного складу. Це створює можливість відбору кращих, найдоцільніших слів, які найповніше передають думки і почуття під час спілкування між людьми.

Такі зв'язки між словами називають синонімічними, а об'єднані ними слова — *синонімами*. Велика кількість синонімів до слова є одним із показників багатства мови.

Отже, **синоніми** — слова, різні за звучанням і написанням, але близькі або однакові за лексичним значенням.

Наприклад, *сміливий, хоробрий, відважний, безстрашний, доблесний, героїчний* різні за звучанням, проте об'єднані спільним значенням — «небоязкий».

Яка ж роль синонімів в українській мові? Синоніми допомагають:

а) точніше висловити думку;
б) уникнути повторів;
в) зв'язати речення в тексті;
г) зробити мовлення виразним, образним.

ВИДАВНИЦТВО ТЗОВ АСТОН

За своїм спільним лексичним значенням синоніми об'єднуються в *синонімічні ряди*. У синонімічному ряді є ключове слово (тобто слово стилістично не забарвлене).

Наприклад: **говорити**, казати, мовити, розмовляти, гомоніти, балакати, бурмотіти, мурмотати, бубоніти, белькотати, шептати, шамкати, цвенькати, базікати, бовкати, теревенити, торочити, натякати, варнякати...

Це синонімічний ряд. Усі слова означають «говорити». Отже, ключове слово — «говорити». Його можна використовувати в різних стилях мовлення.

2. Прочитай уривок з вірша *Олександра Підсухи* «Мова». Визнач синоніми. Обґрунтуй свій вибір.

МОВА

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс-лісок-лісочок, пуща, гай, діброва,
бір, пере́лісок, чорно́ліс. Є іще байра́к.
……

Є у ній хурде́лиця, ві́хола, завія́,
Завірю́ха, хуртови́на, ху́га, заметі́ль.
……

Розвивайся й далі, мова наша рідна,
І про нас нащадкам вістку донеси.

3. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Уживай правильно слова, що подані нижче. Підкажуть тобі, як це запам'ятати, Лепетуни-помічники з країни «Мова — ДНК нації».

- Добери до запропонованих слів синоніми.
- Склади речення із цими словами.

ХИТАВИ́ЦЯ, ГОЙДАНИ́НА, ХИТАНИ́НА
на морі

КАЧКА
з каченятами у дворі

4. Запиши синонімічні ряди й визнач ключове слово. Доповни ці ряди 1–2 синонімами.

- Голосити, ридати, тужити, плакати, рюмсати, хлипати.
- Радісний, веселий, бадьорий, нежурливий.
- Балакучий, говіркий, лепетливий, гомінливий.
- Скаржитися, рюмсати, нарікати, жалітися.

5. Розгадай ребуси. Запиши речення-відгадку та виконай завдання.

- Склади текстову інформацію на тему «Синонімічне багатство української мови». Доведи, що синоніми допомагають уникнути повторення однакових чи спільнокореневих слів.

§ 7. ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ: АНТОНІМИ

1. Перегляньте відеоролик про антоніми за QR-кодом або покликанням: https://is.gd/qjJQEx . **Якщо інтернет-мережа недоступна, працюйте з поданим нижче текстом.**

Антоніми — це пари слів із протилежним значенням. Наприклад: *день — ніч, довгий — короткий, багато — мало, падати — підніматись*. Антоніми завжди є словами однієї частини мови: *мир — війна* (іменник); *широкий — вузький* (прикметник); *тепло — холодно* (прислівники); *мовчати — говорити* (дієслова).

Не є антонімічною парою слова, у якій одне слово заперечує інше за допомогою частки чи префікса: *приїхав — не приїхав*; *широкий — нешироκий*. Не є антонімами слова чоловічого й жіночого роду на позначення осіб, тварин, птахів: *чоловік — жінка; качур — качка; гусак — гуска; півень — курка; цап — коза.*

Антонімічні пари можуть також складати слова з однаковим коренем і префіксами, що мають протилежне значення: *надія — безнадія; увійти — вийти; залетіти — вилетіти.*

Антоніми вживають для чіткого розрізнення понять, предметів, явищ, ознак, дій. За допомогою антонімів висловлюють протилежність думок, дають змогу загострити увагу на окремих явищах, ознаках, діях.

Антоніми широко використовують у розмовному, художньому, публіцистичному стилях. Правильно вживати слова з протилежним значенням допоможуть словники антонімів.

2. На основі прочитаної чи переглянутої інформації дай відповіді на запитання.

1. Що таке антоніми? Наведи приклади.
2. Чи можуть бути антоніми словами різних частин мови? Наведи приклади.
3. Чи є антонімами пари слів: *співав — не співав*; *тривалий — нетривалий*; *хлопець — дівчина*; *вівця — баран*; *лебідь — лебідка*. Обґрунтуй відповідь.

3. Дослідіть поетичні рядки Василя Симоненка, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/2OVK5Q **або QR-кодом.**

4. Увідповідни початок прислів'я та його закінчення, встав пропущені літери, запиши утворені прислів'я в зошит, підкресли антонімічні пари.

1 Гарна кн..га науч..ть,	**А** а не чуж..м.
2 Ж..ви своїм розумом,	**Б** ніж з дурн..м у н..бі.
3 Кор..нь навчан..я г..ркий,	**В** пр..годит..ся на старість.
4 Ліпше з розумн..м в п..клі,	**Г** а погана намучить.
5 Учись змолоду —	**Ґ** а пл..д його с..л..дкий.

5. Уяви себе художником / художницею. Створи малюнки, комікси на основі поданих світлин на тему «Антоніми».

• Склади опис дороги.

(Друга світлина. Ознайомся зі структурою опису, дай відповіді на запитання: Якого кольору дорога? Що виділяють білі смуги? Де вони нанесені? Що розташовано праворуч і ліворуч? Уведи антоніми в текст.)

1

2

3

СКАРБИ МОВИ

ОПИСУВАТИ — означає називати характерні ознаки того, що ти описуєш.

Опис буває емоційним, о́бразним, тобто не лише передає певні відомості, а й збуджує уяву, фантазію. У такому разі опис — художній.

А є описи, які містять точне визначення предмета (явища, людини), їх характеристики, перелік суттєвих властивостей. Це описи наукові.

Структура твору-опису предмета (явища, людини)

Частини	*Про що пишемо (на вибір)*
Вступ	Загальне враження від предмета, явища, людини тощо. Які емоції викликає предмет?
Основна частина	Опис: колір, форма, розмір, матеріал, складові тощо; зовнішній вигляд і характерні особливості
Висновки	Мої відчуття від побаченого предмета; ставлення до нього

6. Ознайомся з учнівськими описами предметів. Який із них сподобався найбільше? Чому?

ЧАРІВНИЙ ШИПШИНОВИЙ КУЩ

Восени шипшиновий кущ рясніє червоними, яскравими плодами. Ці плоди гніздяться на розлогих колючих гілках. Шипшина важко віддає свої чудесні плоди. Та всім відомо, що ці терпкі диво-ягоди корисні, цілющі, смачні.

Схилив важкі віти осінній шипшиновий кущ, і сняться йому ніжні рожеві квіти, які подарує йому весна.

ОЛІВЕЦЬ

Я дуже люблю малювати різнокольоровими олівцями.

Олівець — це предмет першої необхідності. Він призначений для писання, малювання, креслення. Складається олівець із графітного стрижня в дерев'яній оправі. Олівець легенький, тоненький, зручний для користування.

Оправа зроблена з м'якого дерева, вона має форму циліндра діаметром до семи міліметрів, а пофарбована у рожевий колір. Олівець гостро заструганий, має невеличку гумку. Зверху вибито позолочений напис «Промінь. 2М». Це назва виробничого об'єднання, яке виготовило олівець, і твердість графіту.

7. Виконай завдання (на вибір):

а) використавши матеріал уроку, склади усне висловлення на тему «Антоніми в нашому мовленні»;

б) прочитай українську народну казку «Правда і кривда» за покликанням https://cutt.ly/NIbkIR0 або QR-кодом. Випиши антоніми.

в) склади опис улюбленого шкільного приладдя в художньому стилі, увівши в текст антонімічні пари.

8. Розгадай кросворд. Склади з антонімічних пар слів речення.

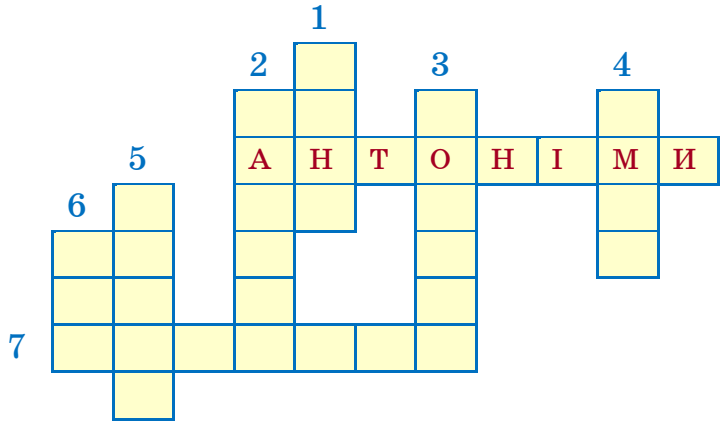

За вертикаллю.

1. Зневага — …
2. Близько — …
3. Білий — …
4. Плач — …
5. Ненависть — …
6. Радість — …

За горизонталлю.

7. Старий — …

§ 8. ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ: ОМОНІМИ

1. Запам'ятай.

Омоніми — слова, які за своїм звуковим складом однакові, але мають різне лексичне значення.

Доцільно розрізняти омоніми та багатозначні слова. У багатозначних словах значення пов'язані між собою. Омоніми — різні слова. Омоніми об'єднують у три групи: *омографи*, *омофони*, *омоформи*.

1.1. Омографи. Уважно розглянь малюнки і прочитай слова, що їх називають. Що ти зауважив / зауважила?

замо́к

за́мок

а́тлас

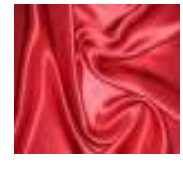

атла́с

Отже, такі слова називають *омографами*.

Омографи (від дав.-гр. ὁμός — «однаковий» + γράφω — «пишу») — слова, що мають однакове написання, але різне звучання та значення.

1.2. Омофони. Зверни увагу на написання слів. Прочитай ці пари слів уголос. Як ці слова вимовляють і як пишуть?

Сонце

сон — це

Роман (ім'я)

роман (твір)

Гончар (прізвище)

гончар (професія)

Омофони (грец. ὁμός — «однаковий» + φωνή — звук») — слова, однакові за вимовою, але різні за написанням і значенням. Отже, написання омофонів важливо співвідносити зі значенням слова.

1.3. Прочитай каламбури Ігоря Січовика. До якої частини мови належить кожне з виділених слів? Що відбудеться, якщо змінити форму слів?

Їжачиха сину *шила*
чобітки без голки й *шила*.

Не ховайсь, Бровко, у *буду*,
я тебе сварить не *буду*.

Ти клубочок не *коти*,
бо збіжаться всі *коти*.

Кістку пес в зубах *тримав*
і в запасі ще *три мав*.

Омоформи — слова, що однаково пишуться лише в одній або кількох формах. Це слова з різних частин мови, які збігаються за звучанням і написанням лише в деяких граматичних формах.

2. Прочитай вірш. Випиши слова, схожі за звучанням і написанням (омоніми). Поясни їх значення. Назви, до якої групи омонімів потрібно віднести ці слова. Доведи свою думку.

ЗУХВАЛИЙ ПОТІК

Навесні малий потік
Стрімголов униз потік.
— Ось пройду, — шумить,
Між гір я, —
Затоплю усе міжгір'я.

Через поле і долину
До людських осель долину!..
Але тут усе розтало,
І зухвальця вмить не стало.

В. Плахотников

3. Подані слова запиши в побудовану в зошиті таблицю відповідно до назви групи.

Уранці — у ранці; му́зика — музи́ка; світило (у вічі) — світило (небесне); мати (ненька) — мати (автомобіль); став (великий) — став (біля парти); доро́га — дорога́; задачею — за дачею; о́бід — обі́д; наніс — на ніс; мене — мине.

Омографи	Омоформи	Омофони
.....	.....	.....

4. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.***

• Прочитай відомості із сайту «Мова — ДНК нації (https://ukr-mova.in.ua/).

Зверни увагу на правильність уживання у своєму мовленні слів «*переводити*» та «*переказувати*».

ПЕРЕВОДИТИ ГРОШІ (їжу, папір...) — марно, нераціонально витрачати гроші.

ПЕРЕКАЗУВАТИ ГРОШІ — пересилати...

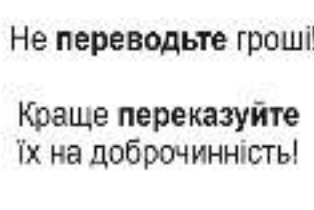

• Чи можуть бути ці слова омонімами? Обґрунтуй свою відповідь.

• Склади речення із цими словами в різних лексичних значеннях.

5. Використовуючи різні джерела (на вибір), створи схему «Групи слів за значенням». Наведи приклади.

§ 9. ПАРОНІМИ

1. Ознайомся з медіафайлом «Пароніми на EdEra. Курс "Українська мова"», перейшовши за покликанням https://is.gd/cbR2HP **або QR-кодом.**

• Що нового ти дізнався / дізналася з відео?

• Які слова називаємо паронімами?

СКАРБИ МОВИ

Пароніми — це слова, що мають подібність у морфологічній будові (близькі за фонетичним складом), але різняться за значенням:

- *уява* (здатність уявляти — *плід уяви*) — *уявлення* (знання, розуміння чогось — *помилкове уявлення*);
- *гривня* (грошова одиниця) — *гривна* (за стародавніх часів металева шийна прикраса у вигляді обруча);
- *кампанія* (сукупність заходів, спрямованих на виконання певного завдання) — *компанія* (група осіб, які пов'язані певними інтересами; торговельне чи промислове товариство).

Пароніми близькі до омонімів, але не тотожні з ними.

Між паронімами можуть встановлюватися синонімічні (*блискучий — лискучий, блукати — блудити, повноваження — уповноваження, особистий — особовий*), антонімічні (*прогресивний — регресивний, густо — пусто, імміграант — емігрант*) відношення.

Як і омоніми, пароніми широко використовують у різних стилях, а також уживають для створення каламбурів.

2. До поданих паронімів добери з дужок такі слова, щоб утворилися словосполучення. Перевір себе за словником.

ВИКЛИК (терміновий, лікаря, уперед).

ЗАКЛИК (бойовий, киян, медичної допомоги).

ПОКЛИК (веселий, серця, на роботу).

ПРИВІТНИЙ (хата, людина, лист).

ПРИВІТАЛЬНИЙ (листівка, промова, усмішка).

3. Дізнайся з тлумачного словника лексичне значення пар слів-паронімів і склади з ними речення.

1. Будівельник — будівник.
2. Дружний — дружній.
3. Пам'ятка — пам'ятник.
4. Книжковий — книжний.
5. Корисливий — корисний.
6. Людний — людяний.
7. Талан — талант.
8. Свідоцтво — свідчення.
9. Посмішка — усмішка.
10. Гривна — гривня.

4. У кожному рядку закресли «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

Ефективний, ефектний, ефірний.

Гривня, гривна, грива.

Адреса, адресант, адресат.

Сусідній, сусідський, сусід.

Освідчений, освічений, світло.

5. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.*
Склади зі словами речення і запиши їх у зошит.

УЯ́ВА — здатність образно створювати чи відтворювати що-небудь у думках, свідомості.

УЯ́ВЛЕННЯ — розуміння чогось, знання.

СЕРДЕ́ШНИЙ — який, викликає співчуття.

СЕРДЕ́ЧНИЙ — доброзичливий, чуйний.

СЕРЦЕ́ВИЙ — який стосується серця; пов'язаний із хворобами серця.

6. Прочитай текст, застосовуючи технологію маркування. Читаючи, добирай з дужок потрібне слово.

НЕ ВІДКЛАДАЙ НА ЗАВТРА ТЕ, ЩО МОЖНА ЗРОБИТИ СЬОГОДНІ

Кожен із нас хоча б раз у житті відкладав виконання певної справи на потім. Напевно, найчастіше це буває в шкільні та студентські роки, коли людина *(здобуває, набуває)* освіту. Нам здається, що для виконання завдання ще є час, а в результаті — виконуємо все в останню хвилину, нехтуючи якістю.

Виявляється, що це не є особливістю характеру людини, таке явище можна назвати психологічним захворюванням. Воно не залежить від *(освіченості, досвідченості)*, і що швидше ми про нього дізнаємося, то легше буде вилікуватися.

За даними психологічних досліджень, стійкий вияв цього лиха спостерігають у понад 90 % населення планети. Частка «хронічних» хворих становить приблизно 25 %.

Чи є ліки від цієї хвороби? Звичайно, вони *(стандартні, стандартизовані)* і напрочуд *(ефектні, ефективні)*. Ось деякі з них.

1. Усвідом причину виникнення бажання відкладати справу.
2. Щодня виконуй те, що не подобається (хоча б частково).
3. Плануй свій час.
4. Зрозумій, що саме ти відповідаєш за своє майбутнє. Адже виконана сьогодні робота наблизить тебе до заповітної мрії.
   - Чи є це висловлення текстом? Яка основна думка цього висловлення?
   - Як ти ставишся до людей, які не вміють раціонально розподіляти час і свої ресурси?

- Якими порадами психолога ти скористаєшся для досягнення своїх цілей?

7. Розглянь малюнки-комікси. Чи загрожує героєві хвороба, про яку ти дізнався / дізналася з тексту попередньої вправи? Обґрунтуй свою думку.

- Склади і запиши кілька жартівливих реплік від імені героя. Уведи в речення пароніми (на вибір): *гривня — гривна, досвідчений — освічений, кит — кіт, кріль — кроль, ніготь — кіготь, корисливий — корисний.*

8. Напиши твір-опис «Портрет сучасної успішної людини», увівши в текст пароніми. За потреби скористайся *довідкою*.

Довідка: вдача — удача, вид — вигляд, добродій — добродійник, нагода — пригода, нескі́нчений — нескінче́нний, професійний — професіональний, психічний — психологічний, слабий — слабкий, туристичний — туристський, численний — чисельний.

СКАРБИ МОВИ

ПОРТРЕТ (фр. *portrait*) — мальоване, скульптурне або фотографічне зображення людини чи групи людей, а також відповідний жанр образотворчого мистецтва.

• За покликанням https://cutt.ly/0lbk5nr або QR-кодом прочитай пам'ятку «Як створити опис зовнішності людини».

Особливими рисами людини є інтелект, креативність, емоції, стійкість до стресів, критичне мислення, внутрішня мотивація до досягнення своєї мети.

Як це не дивно, але ці риси відбиваються на зовнішності людини, зокрема й багатьох сучасних підлітків, особливо тих, хто мріє про успіх.

§ 10. СЛОВНИКИ АНТОНІМІВ, СИНОНІМІВ, ОМОНІМІВ, ПАРОНІМІВ

1. Прочитай вірш Ігоря Муратова. Чому виділені слова можна об'єднати в одну пару?

ОЧІ

Різні очі дано людині,
та не в тому різниця —
чорні чи сині.
А в чому ж?
А в тому,
як світ вони бачать,
з чого **радіють**,
за чим вони **плачуть**.

Одним усе видиться
чорним, потворним,
а другим —
гарним та неповторним,
а третім
усе на світі байдуже.
Найдужче оцих
стережися, мій друже.

ВИДАВНИЦТВО АСТОН

• Яке враження справила на тебе поезія?
• Чи погоджуєшся із застереженням автора?
• Чи можна розпізнати людину за її очима?

Це цікаво! У словниках до слова «очі» подано найбільше означень, які називають почуття, психічний стан людини. Це ті самі означення, що й до слова «людина». Справді, не випадково кажуть: очі — дзеркало душі людини.

• Знайди у вірші ще одну пару слів із протилежним значенням. Запиши їх.
• До кожної з них добери по два синоніми. Чи можуть ці слова характеризувати людину? Як саме?
• Перевір за словником антонімів правильність свого вибору. Перейди за покликанням https://is.gd/O78aCq або QR-кодом і знайди потрібне слово (зверни увагу: треба набирати початкову форму слова).

2. Користуючись відповідними словниками, добери:

а) антоніми до поданих іменників і запиши утворені пари;

Добро, багатство, наполегливість, працювати, впевненість, дружба, життя, любов, радість, сміх, успіх, щастя.

б) синоніми до запропонованих слів і запиши їх.

Барвистий, працювати, розмовляти.

3. Прочитай слова. У кожному рядку знайди «зайве» слово. Обґрунтуй свою думку. Перевір свій вибір за словником синонімів.

1. Сильний, мужній, сміливий, хоробрий.
2. Яскраво, бездоганно, чудово, прекрасно.
3. Бажати, прагнути, хотіти, досягнути.
4. Сподіватися, очікувати, дожидатися, перейматися.
5. Розум, глузд, інтелект, розсуд, мозок.

4. Відредагуй речення, замінивши однокореневі слова синонімами. Поясни, чому використання повторів слів недоречне.

1. Ледар усе життя ледарює.
2. Тільки нероба нічого не робить.
3. Школярі прийшли до школи навчатися.
4. Учні навчилися швидко і уважно читати.
5. Батьки навчають нас любити батьківський дім.

СКАРБИ МОВИ

КАЛАМБУ́Р — це гра слів, дотеп, у якому використовують різні значення якогось одного слова або кількох різних слів, що схожі за звучанням.

У каламбурі використовують *омоніми*, *пароніми*, *багатозначні слова*, що часто створює *комічний* і *сатиричний* ефект.

КОМІ́ЧНИЙ — який викликає сміх, смішний.

САТИРИ́ЧНИЙ — різке, дошкульне висміювання вад, хиб, негативних явищ.

5. Прочитай каламбури. Яке лексичне явище автор узяв за основу кожної строфи? Які емоції викликали в тебе рядки поезії? Чому?

ЗДІБНІСТЬ

Досягнення чужих умів
За власні видавати умів.

А. Гарматюк

ДИТЯЧА ЦІКАВІСТЬ

— Скажіть, цю іграшечку з вати
Коровою чи вовком звати?

А. Гарматюк

СОНЦЕ

Вночі прийшов до мене... слон?
Сказала мати: «Сон це».
Я повторяв: «Це сон, це сон,
Це сон, це сон, це сон, це сон...»
Який це сон!? Це ж сонце!

Б. Стельмах

6. Увідповідни іменники та прикметники-пароніми лівого стовпчика з іменниками (стовпчик праворуч), узгодивши їх у роді, числі й відмінку. За потреби зверніся до словників, зокрема за покликанням https://is.gd/1PY9rl **або QR-кодом.**

1 сусідній *(-я, -є)*	**А** слух
2 сусідський *(-а, -е)*	**Б** супровід
3 музикальний *(-а, -е)*	**В** магазин
4 музичний *(-а, -е)*	**Г** сад
5 освітлений *(-а, -е)*	**Ґ** клас
6 освічений (-а, -е)	**Д** погляд
7 дружний (-а, -е)	**Е** вулиця
8 дружній *(-я, -є)*	**Є** народ

9. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення та запиши їх у зошит.

ТИРА́Ж лотереї.

НА́КЛАД книжки, видання, журналу.

КОМПЕТЕ́НТНИЙ. Той, хто має міцні знання в якій-небудь галузі; хто з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. *Компетентний юнак.*

КОМПЕТЕ́НТНІСТЬ — досвід, обізнаність та знання. Компетентність у перекладі з латинської *competentia* означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід.

10. Прочитай есе *Марії Петрової* «Словники в моєму житті». Дай усно відповіді на запитання.

СЛОВНИКИ В МОЄМУ ЖИТТІ

Рівень освіченості й кругозору людини залежить від лексичного запасу, вміння правильно, доцільно використовувати ті чи інші слова та вислови. Сучасне життя диктує свої правила. Щодня з'являються нові терміни і поняття, усі значення яких не може знати навіть дуже розумна людина.

У моєму житті й у житті кожного, хто бажає бути ерудованим, уміти підтримати розмову з представником будь-якої сфери діяльності та професії, важливу роль відіграють словники. Вони подібні до величезних скринь, у яких сховані знання, накопичені людством протягом багатьох століть.

Моє перше знайомство з тлумачним словником відбулось у бабусі, у селі. Довкола лунали незнайомі, як мені тоді здалося, застарілі слова. Захотілося про них дізнатися більше. І на допомогу прийшов словник. Виявилось, що це дуже цікаво — ознайомлюватися з новими словами та їх значенням.

Звісно, важливу роль у житті кожної людини відіграють не лише тлумачні, а й орфографічні, етимологічні та інші словники. Необхідність словників була зрозуміла ще за часів Руси–України. У 1073 році для чернігівського князя Святослава створили перший «Ізборник». Ця визначна пам'ятка давньоруського книжкового мистецтва містила тлумачення слів, факти з історії та літератури.

Сьогодні, у час, коли необхідність словників очевидна, є безліч наукових видань — як друкованих, так і електронних. Кожен охочий може й має користуватися цим надбанням.

Працюючи з різними словниками, можна легко орієнтуватися в спеціальних термінах і поняттях, почуватися впевнено в будь-якому колі спілкування, бути цікавим співрозмовником. Пам'ятаймо, що без поповнення словникового запасу мова збіднюється, професійна компетентність людини потроху зникає, а її коло спілкування звужується.

- Чи погоджуєшся ти з думками авторки есе? Що тобі найбільше сподобалося в її життєвій позиції? Із чим ти не погоджуєшся і які запитання поставиш авторці?
- Що нового для себе ти зауважив / зауважила в тексті?
- Як ти розумієш словосполучення «професійна компетентність»? Чи можуть словники допомогти у виборі професії, плануванні майбутнього життя?
- Напиши вільне есе на тему «Як я досягаю мети».

§ 11. ГРУПИ СЛІВ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ

СКАРБИ МОВИ

1. Прочитай текст. Дай йому назву. Запиши тему. Підкресли незнайомі слова простим олівцем і дізнайся їх значення з доступних тобі джерел.

Власне українська лексика — це слова, що властиві лише українській мові: *багаття, баритися, гарний, загальний, кмітливий, лелека, людина, мрія, хитрощі* тощо.

Про походження слів дізнаємося *з етимологічного словника*, який містить інформацію про історію слів, тобто про зміни, які з ними відбувалися.

Слово *етимологія* — грецьке і в перекладі означає «первісне значення слова».

Іншомовні слова — це лексика, яка прийшла в українську мову з інших мов. Вона усвідомлюється як чужорідна і зберігає ознаки свого походження: *олімпіада, екскурсія, козак, отара, журі, менеджер* та інші.

Часто ідентифікувати іншомовне слово можна за особливостями звучання або за значенням. *Наприклад:* звук *[f]* та літера *ф* не властиві українській мові, тому всі слова, які починаються із цього звука, є іншомовними: *фізика, фігура, фокус.*

У словах тюркського походження наявні кілька літер *а*: *сарай, барабан, байбак, баклажан.*

Слова грецького походження містять буквосполучення *пс*, *кс*: *ксерокопія, психологія.*

Тільки іншомовні слова мають на початку слова літеру *а*: *аудиторія, автор, анемія.*

Слова французького походження зазвичай мають наголос на останньому складі: *бульйо́н, кашне́, кутюр'є́.*

Слова німецького походження містять сполучення кількох приголосних, зокрема і на початку слова: *ранг, шнапс, ландшафт.*

Англійські слова переважно пов'язані зі сферою політики, суспільства, спорту: *футбол, менеджер, лобі, спонсор.*

2. Запиши подані слова в зошиті у два стовпчики. Обґрунтуй свій вибір.

Футбол, лелека, вокзал, пальто, свита, нива, газета, батько.

Власне українські слова	**Запозичені слова**
Мрія, …	*Екскурсія, …*

3. Користуючись словником іншомовних слів, зокрема за покликанням https://is.gd/QMa41a **або QR-кодом, з'ясуй походження та лексичне значення поданих слів.**

Лозунг, фортуна, чипси, ода, маклер, імперія, імунітет, авантюра, азимут, шайба, баласт, дисонанс, шлягер, абонемент, рефле́ксія.

• Із 2–3 словами іншомовного походження склади речення.

4. Добери до слів іншомовного походження українські відповідники.

Унікальний, аудієнція, стимул, дистанція, шосе, графіті, чизкейк, рюкзак, абзац, стартап.

Довідка: рідкісний, прийом, поштовх, відстань, шлях, стінопис, сирник, наплічник, відступ, почин.

6. Прочитай вірш «У кафе». Чому чоловік, що зайшов у кав'ярню, нічого не замовив? Відповідь обґрунтуй. Випиши слова іншомовного походження. Визнач походження та лексичне значення цих слів, користуючись словниками іншомовних слів, зокрема за покликанням *https://is.gd/QMa41a* *(або QR-кодом).*

У КАФЕ

Гукаю собі у кафе офіціанта:
— Борщ український, будь ласка, подайте,
склянку узвару й вареники з м'ясом.
— Пане, ну що ви... кафе в нас сучасне!
Стейк є в нас, гамбургер, чізбургер, піца,
(Що то він каже? І як воно їсться?)
«Фанта», «Міринда», є «Спрайт», «Кока-кола»,
пийте «Бонакву». А ось «Пепсі-кола».
Ще є солодощі — тільки для вас:
«Ківі», «Пікнік», «Помаранч», «Снікерс», «Марс»...
(Може, він лається?) — Прошу, сідайте!
(Хто його знає, чим він нагодує...)
— Дякую. Вибачте, завтра зайду я *(за В. Дворецькою).*

• Склади меню, у якому страви лише української кухні.

7. Робота в групах. Розгляньте плакат, створений в Інституті мовознавства НАН України, на якому подано слова: *чай, кетчуп, байховий, ушу, женьшень, лічі, дао, тайфун, тофу, каолін, цигун, кунг-фу, гінкго, нанка***. З'ясуйте значення невідомих слів у доступних джерелах. Складіть з ними 2–3 речення (на вибір).**

§§ 12–13. СЛОВА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. Опрацювання алгоритму «Написання *и*, *і* в словах іншомовного походження».

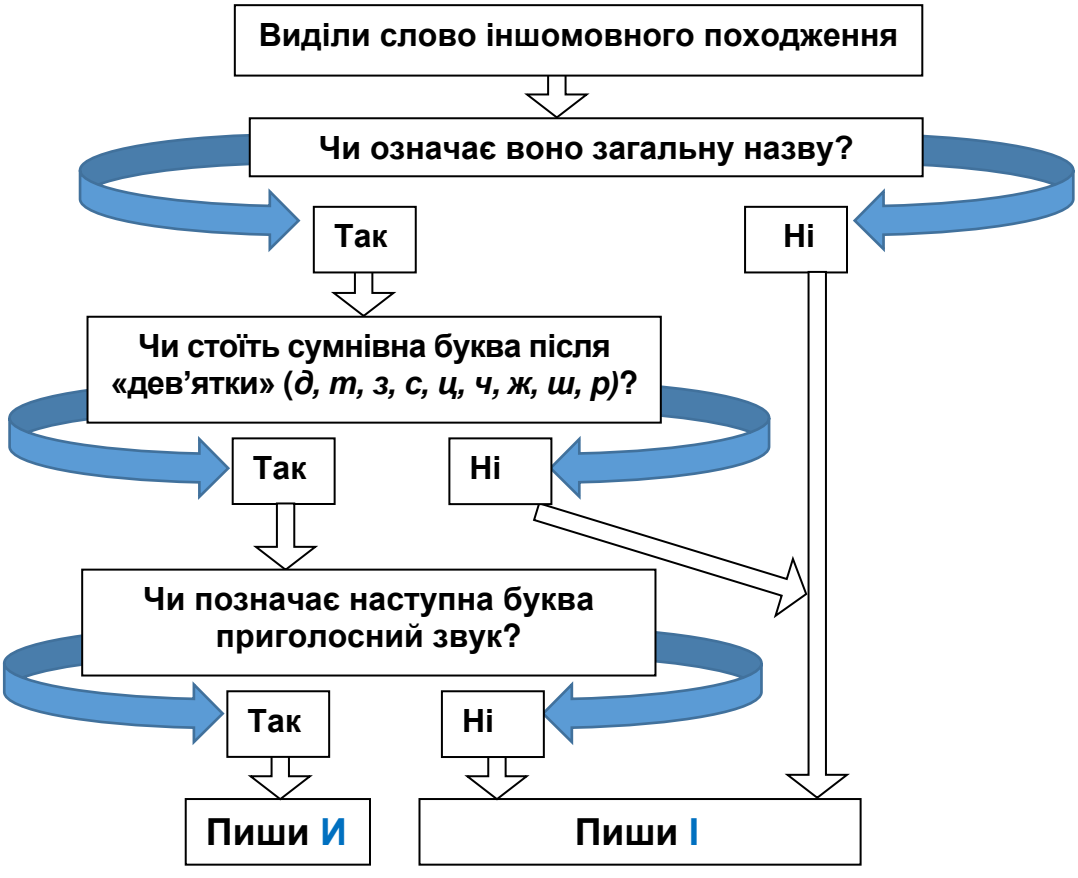

В основах загальних назв іншомовного походження після дев'яти букв ***д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р*** (**де ти з'ї-си цю ча-шу жи-ру**) перед наступним приголосним (крім *й*) пишемо ***и***: *диск, тир, цирк, шифр, ритм*. В інших випадках пишемо ***і***.

За традицією в низці слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після ***б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н*** пишемо ***и***: *башкир, вимпел, єхидна, імбир, калмик, кисет, кипарис, мирт, лимон, миля, нирка, спирт, химера* тощо.

AMM_STRUHANETS

Після приголосних наприкінці слова пишемо ***-і***: *візаві, віскі, журі, колібрі, мерсі, парі, попурі, суші, таксі, харакірі, шасі.*

Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження з ***и***: *дизель* (від прізвища *Рудольфа Дізеля*), *силует* (від прізвища *Етьєна де Сілуетта*).

За традицією з ***и*** пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *диякон, єпископ, митрополит, християнство* тощо.

У словах іншомовного походження пишемо літеру ***ї*** після голосного: *егоїст, мозаїка, наївний, руїна, Каїр, «Енеїда»* тощо.

Але: у складних словах, якщо перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо букву ***і***: *староіндійський, давньоіранський.*

Так само після префікса, що закінчується на голосний, пишемо ***і***: *доісторичний, поінформувати* тощо.

Більше про написання слів іншомовного походження дізнайся за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/5IbkGRy.

2. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Д..алект, тр..умф, Корс..ка, К..пр, Т..бет, ауд..єнція, ст..мул, попур.., ..нст..тут, ц..стерна, реж..м, ц..фра, ш..рма, з..гзаг, Кр..т, Австр..я, С..р..я, Л..сабон, Сан-Франц..ско, Д..зель, Алж..р, Сард..н..я, С..ц..л..я, с..лует, ав..ац..я.

3. **Запиши слова, вставляючи на місці пропусків літеру *и* або *і*.**

Інж..р, д..скета, пенс..онер, пон.., жур.., с..лует, б..знес, к..лограм, ч..пси, ..нструмент, ..нспектор, м..т..нг, ф..олетовий, електр..ка, велос..пед.

4. **Тестове завдання.**

1. Іншомовні слова — це слова, які

А прийшли з інших мов

Б протилежні за значенням

В давно забуті, а зараз відновлені

2. Пояснення значення слова подає

А тлумачний словник

Б перекладний словник

В орфографічний словник

3. Речення з іншомовним словом є в рядку

А Вони прийшли позиватися до правителя.

Б Правдою світиться нам людина.

В Колібрі вважають найменшою пташкою на планеті.

4. Слово іншомовного походження, яке означає розповідь про життєвий шлях людини, — це

А життєпис **Б** біографія **В** літопис

5. Слово, у якому на місці пропуску пишемо літеру «і», подано в рядку

А фонет..ка **Б** през..дія **В** в..зит

6. Слово, у якому на місці пропуску пишемо літеру «и», подано в рядку

А ..нтерес **Б** пон.. **В** д..скета

7. Усі слова записані правильно в рядку

А інтелект, жури **Б** пенальті, финанси

В інстинкт, інструмент

8. Помилка є у слові, поданому в рядку

А литература, нація **Б** велосипед, ідея

В кілограм, інтонація

5. Спиши речення, вставляючи пропущені букви.

1. В Асканію завезли б..зонів, майже цілком винищених за пів століття на амер..канському конт..ненті *(О. Гончар)*. 2. Про ск..фів добре згадував Есх..л. 3. Щоб перейняти дещо з мед..ц..ни, сам Г..ппократ у Ск..фії бував *(Л. Костенко)*. 4. Там, де ти колись ішла, тиха стежка зацвіла вечоровою мат..олою *(Б. Олійник)*. 5. Краплі падають з весла, наче д..аманти *(В. Сосюра)*.

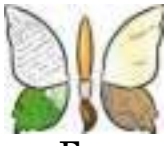

6. Прочитай текст, застосовуючи за потреби технологію маркування. Запропонуй заголовок тексту. Випиши іншомовні слова. Склади з ними кілька речень (4–5 на вибір).

Газети й журнали, телебачення й інтернет належать до засобів масової інформації (ЗМІ), які ще називають англійським словом «масмедіа».

Видання, що виходять через певні проміжки часу, називають *періодикою*. Саме до неї належать газети, журнали, дайджести (видання, що в скороченому вигляді публікує матеріали з інших джерел).

Науку про засоби масової інформації називають журналістикою. Основні ***жанри*** (види) журналістики — замітка, стаття, репортаж, інтерв'ю, огляд, звіт, коментар.

Замітка — жанр інформаційний, тобто пізнавальний. У ній коротко повідомляють про важливі й цікаві факти.

Замітка не лише несе певну інформацію, вона спонукає читачів замислитись, часом збуджує цікавість до певних суспільних явищ. Замітка, зміст якої, крім обов'язкових запитань *що? де? коли?*, відповідає ще й на питання *чому?*, є ще цікавішою та кориснішою: вона пробуджує ініціативу людей, виховує їх.

Важливе значення мають заголовки газетних і журнальних публікацій. Вони мають привертати увагу читачів, запам'ятовуватися.

7. Встав пропущені букви *и* або *і*.

Брат..слава, ..мбир, сп..рт, жур.., с..нтаксис, ц..стерна, тр..о, колор..т, пол..кл..н..ка, ш..рма, транз..т, Аргент..на, ген..альний, К..тай.

СКАРБИ МОВИ

У словах іншомовного походження м'який знак пишемо:

- після м'яких *д, т, з, с, л, н*;
- перед *я, ю, є, ї*, які читаємо як [йа], [йу], [йе], [йі]: *конферансьє, монпансьє, віньєтка, ательє;*
- перед *йо*: *бульйон, каньйон;*
- у кінці слів відповідно до вимови: *кабель, автомобіль, каніфоль;*
- після *л* перед буквами на позначення приголосних відповідно до вимови: *кавалькада, калькулятор, калька, кальмар.*

М'який знак НЕ пишемо:

- перед *я, ю*, коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з [а], [у]: *люк, ілюмінатор, глясе, лярд.*

Апостроф пишемо у словах іншомовного походження:

- перед *я, ю, є, ї* :

  а) після приголосних *б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р*: *комп'ютер, інтерв'ю, торф'яни́й, миш'як, кар'єр;*

  б) після кінцевого приголосного префікса: *ад'ютант, ін'єкція*;
- після скорочених компонентів прізвищ та імен: *Жанна д'Арк, д'Артаньян, Д'Аламбер, О'Коннор* (але *О. Генрі*, бо це псевдонім письменника).

Апостроф не пишемо:

- перед *йо*: *курйоз, серйозний*;
- коли *я, ю* позначають пом'якшення попереднього приголосного перед [а], [у]: *бюджет, бюро, пюпітр, фюзеляж, кювет.*

8. Тестове завдання.

1. М'який знак пишемо в іншомовному слові, яке подано у варіанті

А об..єкт **Б** комп..ютер **В** сен..ор **Г** бар..єр

2. Апостроф пишемо в іншомовному слові, яке подано у варіанті

А ател..є **Б** біл..ярд **В** порт..єра **Г** кур..єр

3. М'який знак пишемо у власній назві, яку подано у варіанті

А Н..ю-Йорк **Б** Х..юстон **В** В..єтнам **Г** Амудар..я

4. Слово, у якому не пишемо ні м'який знак, ні апостроф, подано у варіанті

А конферанс..є **Б** борд..юр **В** п..єдестал **Г** інтерв..ю

9. Прочитай речення. Випиши слова іншомовного походження, вибираючи з дужок правильний варіант написання.

1. Гри(п, пп) — небезпечне захворювання. 2. Одна то(н, нн)а — це тисяча кілогра(мм, м)ів. 3. І(рр, р)аціональні дії не можна збагнути розумом, вони — незбагне́нні. 4. Зазвичай в а(нн, н)отації подають дуже стислу характеристику книжки. 5. Найбільша річка Канади — Ма(кк, к)ензі. 6. На березі Середземного моря розташований стародавній порт Я(ф, фф)а. 7. «Різдвяна пісня в прозі» — повість Чарльза Ді(кк, к)енса про дух Різдва.

10. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.***

КОРЕКТОР — фахівець, який перевіряє орфографію і пунктуацію в текстах газет, журналів, книг, сайтів, блогів. Його завдання — виправлення різних помилок.

- Прочитай словосполучення. Виправ допущені неточності у слововживанні: писати коректно, поводитися коректно, робити корективи, виправляти корективи.
- Попрацюй як коректор / коректорка — виправ помилки. Запиши слова правильно.

Карьєра, пєса, більярд, пьюре, премєра, бульон, дисціпліна, идея, призидія.

11. Увідповідни слова іншомовного походження з їхніми українськими відповідниками. Виконай інтерактивну вправу «Слова іншомовного походження. 5 клас», перейшовши за покликанням
https://learningapps.org/watch?v=potvfjoqk22

§ 14. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ»

Навчаюсь, удосконалюю, набуваю досвіду

1. Прочитай уважно. Знайди рядок, у якому всі слова вжито в прямому значенні. Поясни, як ти визначаєш слова з прямим значенням, а як — із переносним.

1. Сумує ліс, сумує мати, сумує небо.
2. Золота ложка, золота людина, золоті руки.
3. Схлипує дитина, схлипує джерельце, схлипує вітер.
4. Срібний голос, срібний ніж, срібне волосся.
5. Весела дівчина, веселе кіно, веселі друзі.

2. Запиши слова, ужиті в прямому значенні, у стовпчик ліворуч, а слова з переносним значенням — у той, що праворуч. Склади речення зі словами, що в стовпчику праворуч.

Рух поїзда, золота осінь, синє море, рух за справедливість, море квітів, золота обручка, вовчий апетит, ластівка летить, дитина іде, вовчий слід, час летить, підняти настрій.

3. Робота в парі. Уважно прочитай прислів'я та приказки, прокоментуй, яка в них закладена мудрість. Яке лексичне явище покладено в основу висловів?

1. Зима спитає, де літо було.
2. Доброго тримайся, поганого цурайся.
3. Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох.
4. Багато диму, мало тепла.
5. Щастя і нещастя на однім коні їздять.
6. Знайшов — не скач, загубив — не плач.

4. Прочитай загадки й відгадай їх. На якому лексичному явищі вони побудовані?

1. Що у тиші завмирає, а на вітрі оживає?
2. Вдень сліпа, а вночі зряча.
3. Вечір чим закінчується, а ранок починається?
4. Літом одягається, а взимку роздягається.
5. Влітку живе, на зиму завмирає.

5. Працюйте в групі. Доберіть синонімічні ряди до поданих слів. Запишіть їх у зошит. За потреби скористайтеся словником синонімів.

Азбука, ганьбити, дитина, домівка, запашний, акуратний, безділля, зображати, крислатий, ледар, ліс, вірний.

6. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Замість крапок добери потрібне слово з дужок. Чому важливо правильно вживати слова під час мовлення?

Найвища … Карпат *(точка, крапка)*
Моя … пісня *(любима, улюблена)*
Моя школа …краща *(сама, най-)*
Уранці він ледве … очі *(розплющив, відкрив)*
Він забув … двері *(закрити, зачинити)*
Ти забула … світло *(вимкнути, виключити)*
Я завітаю … дня *(слідуючого, наступного)*
У Тетянки нова … книжка *(ілюстрована, ілюстративна)*
У Миколки … відповідь *(вірна, правильна)*
Він любив … в чужі справи *(втручатися, вмішуватися)*

7. Виконай тестові завдання.

1. *Лексикологія — це наука, що вивчає*

А частини мови
Б словниковий склад певної мови
В будову речення
Г звуки мови

2. *Лексика — це*

А сукупність слів певної мови
Б частина мови
В член речення
Г розділ науки про мову

3. *За кількістю лексичних значень слова поділяють на*

А однозначні й багатозначні
Б однозначні і двозначні
В однозначні і слова, що не мають лексичного значення
Г синоніми, омоніми, антоніми

4. *За значенням слова групують як*

А багатозначні, однозначні, омоніми
Б омоніми, синоніми
В слова з прямим і переносним значенням
Г антоніми, синоніми, однозначні слова

5. *Речення, у якому виділене слово вжите в переносному значенні, подано в рядку*

А Довелося пізніше і йому корову ***пасти***.

Б Сивий дідок ***стояв***, здивовано розвівши руки.

В Прислухайтесь, як океан ***співає***.

Г Він з радощів аж сам ***засміявся***.

6. *Усі слова-синоніми подані в рядку*

А примхливий, вибагливий, вередливий

Б мужній, відважний, серйозний

В іти, шкандибати, бігти

Г сторож, вартовий, інструктор

7. *Антоніми є в обох парах слів у рядку*

А правда — брехня, недруг — ворог

Б дорогий — дешевий, вечір — ніч

В будувати — руйнувати, неволя — рабство

Г добрий — злий, життя — смерть

8. *Установи відповідність*

1 гніватися	**А** палицею кинути
2 вразити	**Б** класти зуби на полицю
3 шкодувати за чимось	**В** важким духом дихати
4 близько	**Г** кусати лікті
	Д зачепити за живе

8. Уклади словниковий диктант (30 слів) на тему «Написання слів іншомовного походження».

ХВИЛИНКА РЕФЛЕ́КСІЇ

Визнач, на якій сходинці успіху ти перебуваєш.

§§ 15–16. АКТИВНА Й ПАСИВНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ЗАСТАРІЛІ СЛОВА (АРХАЇЗМИ Й ІСТОРИЗМИ), НЕОЛОГІЗМИ

1. Досліди графічну інформацію.

• Поміркуй і поясни, яку лексику відносять до активної, а яку — до пасивної. За потреби звернися до рубрики «Скарби мови», щоб з'ясувати лексичне значення слів.

АКТИ́ВНИЙ — енергійний, діяльний; антонім — *пасивний*.
ПАСИ́ВНИЙ — неенергійний, бездіяльний, байдужий до навколишнього світу.

• Склади зі словами «активний» і «пасивний» речення.

2. Допоможи Смайликові вибудувати логічний ряд за допомогою простого олівця.

Лексика за частотою вживання

Слова, які вживають у щоденному спілкуванні в усіх сферах суспільства

Слова, які вийшли з ужитку і які нещодавно були створені або запозичені з інших мов

Січовик, фунт, фідбек, фейк, мушкет, свита, тренд, спіч, твіттер, фан, слоган, хештег

Застарілі слова

Школа, телевізор, словник, сонце, друзі, синус, вірус, щеплення, лексикологія, аналіз

Пасивна лексика

Активна лексика

Нові слова

СКАРБИ МОВИ

Це цікаво!

У кожної людини залежно від освіти, кола інтересів, професійних занять є власний запас активної лексики. В одних він становить 1000 слів, в інших — 5000 слів. Тлумачний словник української мови містить понад 200 000 слів.

• Як ти вважаєш, які види мовленнєвої діяльності — читання, слухання, письмо, говоріння — збагатять твій запас активної лексики?

3. Вибери і випиши сполучення слів, які характеризують: 1) процес читання; 2) процес письма.

Читати виразно; конспектувати текст; складати план розповіді; розуміти зміст висловлення; писати каліграфічно; читати швидко; оформлювати думки логічно; послідовно; писати грамотно; робити виписки; добирати інформацію на запропоновану тему.

4. Фотоколаж «Народні ремесла в Україні». Розглянь уважно світлини. Побудуй і заповни в зошиті табличку за зразком. Скористайся підказками з довідки. За потреби звернися до інших джерел інформації.

Зразок

Номер світлини	Назва особи за родом занять	Назви виробів, які виготовляє майстер
1	*Бондар*	*Діжка, бочка, барильце, цебро*
....	....	.....

Довідка. *Бондар, гончар, діжка, глечик, горщик, дзбан, куманець, гутник, чарка, графин, баклажка, пляшка, ткач / ткаля, килим, рушник, простирадло, вишивальниця / вишивальник, вишиванка.*

• Поміркуй, до якої лексики — активної чи пасивної — належать слова з довідки. Обґрунтуй свою думку.

1

2

3

4

5

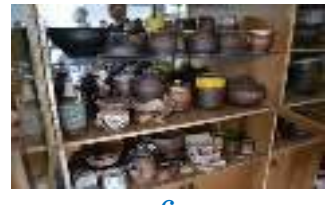
6

7

8

9

5. Запам'ятаймо! Колективна робота з таблицею та довідкою.

Лексика української мови за вживанням

Активні лексика — це загальновживані слова, які використовують у повсякденному особистому та суспільному мовленні.

Пасивна лексика — це *застарілі слова*, які вийшли з активного вжитку, і *нові слова*, які нещодавно були створені чи запозичені з інших мов і їх ще рідко вживають.

Застарілі слова		Неологізми
Історизми — це назви предметів і понять, пов'язані з історичним минулим народу. З активного вжитку такі слова вийшли разом із предметами, які вони позначали. Історизми не мають сучасних відповідників, тому їх значення треба пояснювати. Трапляються в художній та науковій літературі. Наприклад: *рало, кріпак, очіпок.*	Архаїзми — це застарілі назви предметів і понять, яким у сучасній мові відповідають загальновживані слова. Наприклад: *лаштити — щоки, град — місто, перст — палець руки*	Нові слова, які виникають у мові для позначення нових предметів і явищ. Наприклад, з'явилися такі нові слова: *граундинг, медфлюенсер, зумодяг*

Довідка. *Граундинг* (*від англійського ground* — земля). Будь-яка діяльність, яка передбачає безпосередній контакт із землею: ходіння босоніж по траві, обіймання дерев, що нібито заспокоює і покращує здоров'я.

Зумодяг. Якщо на онлайнових уроках ти сидиш у піжамних штанях і в піджаку, то ти успішно опанував стиль *зумодягу* (*zootwear*).

Медфлюенсер (мед- — від «медичний»; флюенсер — від англійського слова «вплив»). Коли розпочалася пандемія, найпопулярнішими *інфлюенсерами* стали лікарі та епідеміологи, отже, *медфлюенсер* — це лікар, який у соцмережах дає поради й рекомендації та пояснює незрозумілі речі простою мовою.

• Чи зрозумілі тобі приклади вживання нових слів у довідці? Чому? Що сприяло / не сприяло розумінню?

6. Розгадай ребуси, що є у складі головоломки. Доповни й запиши в зошиті розшифроване речення.

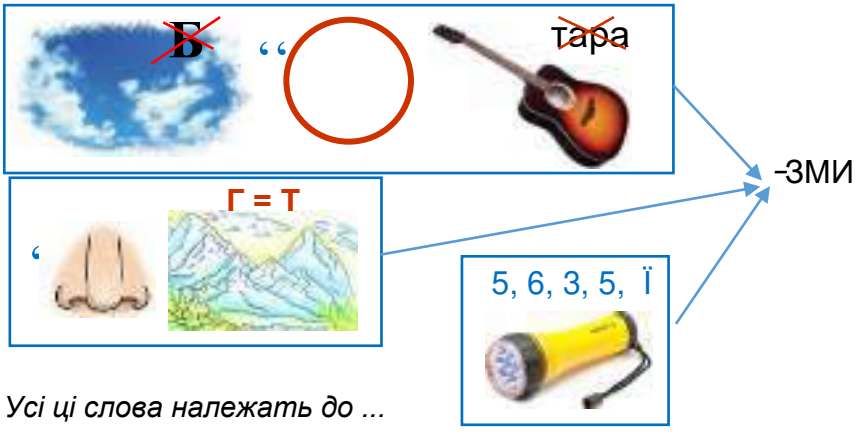

Усі ці слова належать до ...

7. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення і запиши його в зошит.

ДІЙОВИ́Й (-ва, -ве, -ві) — стосується персонажів, героїв драматичних творів: *дійові особи*.

ДІЄ́ВИЙ (-ва, -ве, -ві) — здатний активно діяти, впливати на що-, кого-небудь: *дієвий засіб, дієве середовище, дієві вправи.*

ДІЯ́ЛЬНИЙ (-на, -не, -ні) — який виявляє енергію, силу, завзяття; здатний до активної діяльності: *діяльний працівник, діяльна учениця, діяльне малятко, діяльні спортсмени.*

ДІЯ́ЛЬНІСНИЙ (-на, -не, -ні) — який стосується діяльності, здійснюється через діяльність: *діяльнісний практикум, діяльнісна стратегія гри, діяльнісні методи навчання.*

8. Гра «Плутанина». Установи відповідність між словами-архаїзмами і сучасними синонімами. У пригоді тобі стане «Зведений словник застарілих та маловживаних слів», розміщений на інтернет-ресурсі «Ізборник» за покликанням https://cutt.ly/BUwAu8W **.**

1 Перст	А золото
2 Чадо	Б щоки
3 Десниця	В голос
4 Ланіти	Г воїни
5 Злато	Ґ права рука
6 Глас	Д дитя
7 Вої	Е палець руки

9. «Знайди місце». Побудуй у зошиті таблицю з двох стовпчиків: «Історизми» та «Архаїзми». Запиши до неї подані слова відповідно до назви групи. Прокоментуй, як розрізняєш такі слова.

Цехмістр, іконописець, інтенція, кольчуга, сагайдак, аршин, трутизна / трунок, вельможа, оброк, одесную, райтар, иніє, чолобитна, нігди, особно.

Ключ. У кожному слові підкресли першу букву. Із цих літер прочитаєш продовження такого твердження: *Досліджувати архаїзми й історизми української мови пізнавально, ... , ... !*

• Поміркуй над запитаннями і дай усну відповідь.

1. Чи погоджуєшся ти з твердженням, що досліджувати архаїзми й історизми української мови пізнавально та цікаво? Чому?

2. Поділися враженнями від виконання вправи. Чи було тобі цікаво та пізнавально?

10. Працюймо з медіатекстом. Рубрика «Корисна звичка». Прочитай уважно інтерв'ю.

НАВІЩО РОЗШИРЮВАТИ СЛОВНИКОВИЙ ЗАПАС?

Ми запитали у викладачки Ольги Куликової, чому важливо поповнювати словниковий запас, і дізналися, як це робити.

Пані Ольга зазначила, що поповнювати словниковий запас потрібно насамперед для того, щоб розуміти інших людей і правильно тлумачити їхні слова. Крім того, розширювати словниковий запас корисно, адже це допоможе правильно й точно доносити інформацію.

Не треба боятися шукати нові слова, навіть (коли це доречно) іти на провокації, аби показати, що українська мова надзвичайно динамічна й жива.

Наприклад, іноді в рекламі доречно лунають нові слова, як-от: «шапкуймося» (купуймо шапки), «обмільйонимо» (дамо вам мільйон). Це незвично, на перший погляд, однак саме такі фрази розкривають усю динамічність і звучність нашої мови. Зрозуміло, що ми не знайдемо їх у словниках.

Як же розширювати словниковий запас?

Найперше пораджу читати або слухати українські та перекладні книжки. У них можна натрапити на унікальні слова

й забрати їх собі у скарбничку. Байдуже, який жанр ви читаєте, головне мати бажання, а не змушувати себе.

Аби краще запам'ятати слово, варто його виписати у словничок чи записничок, добре осмислити й навмисно використовувати, доки воно не приживеться у вашому мовленні. Це складно й потребує витримки, однак, доклавши зусиль, ви відчуєте, як різні фрази доречно наповнюватимуть ваше мовлення. Не варто боятися помилок і складнощів, адже тільки завдяки навчанню відбувається наш розвиток *(за матеріалами сайту «The Village Україна»)*.

- Поміркуй, чому важливо розширювати словниковий запас. Чи ти погоджуєшся з позицією пані Ольги?
- Склади для себе пам'ятку «Корисні поради» для розширення словникового запасу. Якими порадами скористаєшся в навчанні й побуті?
- Випиши з тексту по 5 прикладів активної лексики сучасної української мови — іменників, прикметників, дієслів, займенників.
- Чи є в тексті приклади пасивної лексики? Якщо є, назви їх.
- Як ти зрозумів / зрозуміла значення слів *інтерв'ю*, *інформація*? Випиши значення цих слів у лепбук.

ЗАСТАРІЛІ СЛОВА (АРХАЇЗМИ Й ІСТОРИЗМИ), НЕОЛОГІЗМИ

11. Гра «Кмітливий». Визнач для кожної світлини, до якої історичної доби (княжа доба, козацька доба, радянська доба, сучасна доба) належить слово, яке було в активному вжитку за тих часів. Запиши його в зошиті за зразком. Скористайся для підказки будь-якими доступними тобі джерелами інформації.

Зразок: Бортник — княжа доба. Січовик — козацька доба. Пральна дошка — радянська доба. Дрон — сучасна доба.

бортник

планшет

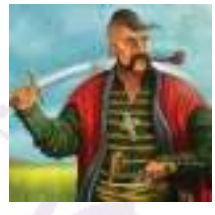

січовик

дрон

воєвода

автомат газводи

пральна дошка

супутникова антена

біткоїн

витязь

моноколесо

диджей

• Поміркуй, чи вся лексика минулих часів стала застарілою. Чому окремі слова з розряду активної лексики перейшли до пасивної?

Запам'ятаймо!

Неологізми (від грец. νέοζ — новий і λόγοζ — слово) — це новостворені слова, словосполучення, що з'явилися в мові й ще не стали загальновживаними.

Неологізми утворюють, щоб нові явища та поняття, які з'являються під час розвитку суспільства, мали свою назву.

Якщо предмет / поняття закріплюється в житті суспільства, то його назва з часом припиняє сприйматися як нова й переходить до активної лексики. Коли ж якийсь предмет / поняття втрачає актуальність, слово стає *історизмом*.

Так, слова *«космонавт»*, *«комп'ютер»*, *«колготки»*, *«універсам»*, що з'явилися кілька десятиліть тому, уже стали звичними й вийшли з розряду неологізмів.

12. Робота зі словником. Ознайомся зі змістом короткого словничка неологізмів, що поданий у Додатку 4.

• Поміркуй, чому неологізми відносять до пасивної лексики.

• Чому виникають неологізми?

- На твою думку, люди яких професій чи роду занять найчастіше у своєму мовленні вживають окремі слова зі словничка?
- Чи є серед запропонованих неологізмів загальновживані? Назви їх.
- Доповни усно «Короткий словничок неологізмів» кількома новими словами.

13. «Критичне читання». Прочитай уважно текст. Добери до нього заголовок. Запиши його в зошит.

Письменник Олександр Михед стверджує, що слова можуть виходити з ужитку, оскільки нові хвилі молодіжного сленгу наповнюють мову небаченими раніше слівцями. І зараз для того, щоб зрозуміти рекламу спортивного бренду або назву нового шоколаду, треба гуглити значення певних слів.

Наш внутрішній словник може розширюватися завдяки зверненню до літературної класики, що не виходить з моди так швидко, як трендові фрази певного сезону.

Багато цікавих слів можна прочитати у творах *Григора Тютюнника*. Окреме задоволення — читати його записні книжки й оповідання, де цілі сторінки заповнені словами, що привертають увагу.

Прикладами таких висловів є: *одмага́ти — відбира́ти, ла́нець — одягнена в лахміття людина, су́хостий — кістля́вий, дивогля́д — ди́во, про́слідки — на́слідки, відбу́ти го́стей — прийма́ти го́стей, при́ключка — приго́да, камізе́лька — жиле́т, зама́ритися — замрі́ятися (за матеріалами сайту «The Village Україна»)*.

- Що нового дізнався / дізналася з тексту?
- Поясни, як зрозумів / зрозуміла словосполучення «молодіжний сленг», «спортивний бренд», «гуглити значення», «літературна класика», «зразковий майстер», «записні книжки». За потреби звернися до словників.
- Випиши з тексту неологізми.
- Поміркуй, до якого виду лексики можна віднести слова із записної книжки Григора Тютюнника.
- Чи використаєш пораду Олександра Михеда для збагачення свого словникового запасу в житті, у навчанні?

ВИДАВНИЦТВО АСТОН

14. «Читаємо, аналізуємо, узагальнюємо». Запиши подані речення, вставляючи замість крапок потрібне за своїм лексичним значенням слово з довідки.

• Які із цих слів можна вважати неологізмами? А які вже стали загальновживаними? З'ясуй походження дібраних слів за словником.

1. Фотоавтопортрет, зроблений за допомогою камери смартфона чи вебкамери, — … . 2. Онлайн-щоденник (електронний журнал) — … . 3. Електронна пошта — … . 4. Хибна інформація, яку хтось подає як реальну, — … . 5. Коротке повідомлення (до 140 знаків) у Twitter — … . 6. Товари, які були в ужитку, — … . 7. Той, хто чинить незаконне копіювання, поширення та збут програм, відео- та кінопродукції, — … .

Довідка. Секондхенд, ім**е́**йл (e-mail), блог, фейк, твіт, селфі, пірат.

15. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.*** **Склади зі словами речення і запиши в зошит.**

ВАГА́ННЯ — відчуття неспроможності швидко ухвалити рішення.

КОЛИВА́ННЯ — температури, маятника.

17. Виконай завдання (на вибір).

1. Користуючись доступними тобі джерелами, випиши 5 речень із неологізмами, які з'явилися в останні 2–3 роки.
2. Склади «Короткий словник неологізмів» (10 слів). За потреби скористайся рубрикою «Корисні поради» від Ольги Куликової (нещодавно ти ознайомився / ознайомилася з її текстом).
3. Мініпроєкт «Мої неологізми».

Малі діти часто придумують, тобто створюють нові слова, так звані «дитячі неологізми», наприклад: *повзук, кусарик, колоток, піскова-тор, копатка; відкомаритися, долонькатися, відсонитися; тиснячі черевики, черв'ячне яблуко, лякальні казки, бризкуча вода тощо.*

• Пригадай або дізнайся від своїх рідних, які «дитячі неологізми» створював / створювала ти, коли тобі було від двох до п'яти років. Запиши їх. А які слова створювали твої родичі у своєму дитинстві?

§ 17. ПИСЬМЕННИЦЬКІ НОВОТВОРИ

1. Фотогалерея «Славетні українці й українки».

Уважно розглянь світлини. Кого ти на них упізнаєш? Пригадай, що тобі відомо про людей, зображених на світлинах. Які творчі здобутки вони мають?

- Знайди з доступних тобі джерел коротку інформацію про діячів культури і мистецтва, якщо ти нічого про цих людей не знаєш.
- Поміркуй, чи можна додати до фотогалереї інші світлини. Чиї саме? Поясни свій вибір.

Довідка. *Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Олександр Довженко, Соломія Крушельницька, Катерина Білокур, Квітка Цісик, Богдан Ступка.*

2. Прочитай мовчки текст, усно його перекажи. Запропонуй заголовок.

Такі українські слова, як «мрія» або «годинник», — зовсім молоді, їм нема ще й ста років. Вони ввійшли до усної мови з художньої літератури, яка, відповідаючи на вимоги часу, створила їх на ґрунті наявних уже в народній мові слів «мріяти» й «година».

Цікаво відзначити, що, коли з'явилося в нашій мові слово «годинник» із відповідним розрізненням — стінний або кишеньковий, стало зникати давнє слово «дзиґарі», яке теж позначало годинник, але не кишеньковий, яких раніше взагалі не було, а стінний чи на вежі *(Борис Антоненко-Давидович)*.

- Від яких слів утворені слова «годинник» і «мрія»?
- Авторський новотвір витіснив давнє слово «дзиґарі». Який мовний процес описав автор тексту?

3. Робота в малих групах. Прочитайте мовчки поетичні строфи.

I група

Він України мав чарівну вроду, Носив її наймення гордолиць. Він в..ріс од суниц.. аж до зірниц.., В..ликий гранослов свого народу.	*Уривок із вірша Дмитра Павличка, який він присвятив М. Рильському*
Уривок із вірша Ліни Костенко «У присмеркові доброї дібровості»	У присмеркові доброї дібровості пш..ничний присмак скошеного дня. На крутосхилах срібної дніпровості сідлає вічніст.. чорного коня.

II група

Неначе лісового джер..ла розлоге і вологе жебоніння, немов іржання коней край села, оце нагірнє вивільгле струміння — так струменіє повногорлий гук.	*Уривок із вірша Василя Стуса «а (Уже ви за шелом'янем, літа...»)*
Уривок із вірша «У ластівки — ластівенятко...» Миколи Вінграновського	У ластівки — ластівенятко. В шовковиці — шовковенятко, В гаю у ст..жки — стеженятко, У хмари в н..бі — хмаренятко. В зорі над садом — зоренятко: Вже народилися...

- Знайди авторські неологізми в поетичних рядках. Поміркуй, з якою метою автори їх утворили.
- Яке враження справили поезії? Обговори це в групі й поділися враженнями з однокласниками та однокласницями.
- Спиши вірші, вставляючи пропущені літери. Поясни написання.

4. «Працюймо з інформацією». Прочитай текст про новотвори Павла Тичини за покликанням https://is.gd/SDPUw9 **або QR-кодом. Які неологізми тобі найбільше сподобалися? Чому?**

- Чи погоджуєшся ти з автором тексту, що Павло Тичина — віртуозний словотворець? Обґрунтуй свою думку.

5. Мовленнєвий практикум. Говори правильно! Склади зі словами речення і запиши їх у зошит.

КИСТЬ — витончена, ніжна; піаніста, художника, диригента.

ПЕНЗЕЛЬ — натуральний, синтетичний, малярний, художній.

5. Прочитай уважно текст про письменницькі новотвори.

• Склади 2–3 речення з кількома словами-новотворами, які тобі сподобалися.

• Як ти вважаєш, чи збагатили письменники словниковий склад мови?

Це цікаво!

Багато неологізмів у художній літературі створюють письменники, тому ці слова називають авторськими неологізмами або письменницькими новотворами.

Зазвичай, вони не стають загальновживаними, але надають образності, виразності літературним текстам.

Наприклад, П. Куліш зробив чимало для збагачення мовного словника (*«вабити», «зграя», «злочинець», «несвідомий», «покора», «послуга», «почуття», «рівність»*).

Значна кількість слів, без яких ми навряд чи обійшлися б, належить Іванові Нечую-Левицькому — «стосунок», «перепона», «квітник», «вигукування», «сміливість».

Марко Вовчок теж долучилася до «нежіночої» справи українського словокарбування («красень», «легкодухий», «намір», «питання», «струмінь»).

З-поміж нововведень М. Старицького, які й сьогодні активно вживають, відзначимо хоча б такі слова: «незагойний», «мрія», «завзяття», «байдужість», «темрява», «привабливий», «потужний», «нестяма» і багато інших.

6. Випиши письменницькі новотвори. Поясни, як ти їх вирізняєш.

Дзвінкостеблий, ноутбук, живоносне, фанта, цвіть, тирамісу, розпрозорилися, колисково, майбуття, смартфон, колектор, фірма, широкополий, крутоберегий, самодзвонний, електромобіль, сивінь, високочолий, топ, медоцвіт, шузи, мобілка, гуглити, мажор.

• Поміркуй, які о́брази міг зіставляти автор, створюючи виписані слова.

• Поміркуй, що стимулювало автора створювати новотвори.

7. Міні-проєкт. Прочитай уривок з виступу знаної української диригентки *Оксани Линів* під час концерту в Берліні.

«Мені здається дуже важливим, що нині, власне, німці бачать наш потенціал, наші сили, наші справжні бажання і нашу енергію. Адже саме молодь, зокрема талановита, прагне стати іншим суспільством і змінити свою державу та її історію.

Ви могли самі переконатися, що молоді музиканти кожен твір виконували по-іншому, вони вживалися в нього, що свідчить про надзвичайно високий рівень їхньої музичної освіти.

Генетика українців унікальна, ми дуже талановиті люди. Нам необхідні лише умови, невеличка підтримка. Потрібно лише, щоб нам не заважали і трішечки підтримали, тоді ми зможемо насправді вразити світ», — розповіла Оксана Линів.

Принагідно зауважмо, що Оксана Линів — перша жінка на посаді головного диригента Опери та філармонійного оркестру в місті Ґрац (Австрія). Вона також є засновницею та художньою керівницею фестивалю LvivMozArt, головною диригенткою Молодіжного симфонічного оркестру України/YsOU.

- Поміркуй, які риси потрібні успішній людині для досягла успіху в житті.
- Підготуй мініпроєкт «Культурні й мистецькі здобутки України», узявши за приклад історію успіху цікавого тобі митця.
- Скористайся зразком мініпроєкту про історію успіху Оксани Линів (за покликанням https://is.gd/Qap6y4 чи QR-кодом).

§ 18. ГРУПИ СЛІВ ЗА ВЖИВАННЯМ: ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ СЛОВА ТА СЛОВА ОБМЕЖЕНОГО ВЖИВАННЯ

1. Запам'ятай! «Читаємо, аналізуємо, узагальнюємо».

Лексична система української мови весь час розвивається, але найбільшу частину лексики мови становлять **загальновживані слова, які використовують вільно, без обмежень.**

Загальновживані слова є зрозумілими для широкого загалу назвами предметів і явищ: *батьківщина, воля, добро, земля, молоко, ні, одна, повітря, син, так, я.*

Більшість слів зберегли в сучасній мові значення, що зафіксовано в найдавніших пам'ятках писемності: *бігти, вода, мати, перший, три.*

Лексика обмеженого вживання складається зі слів, поширюваність яких обмежена або територією, або певною групою суспільства. До складу спеціальної лексики належать:
• діалектизми; • жаргонізми; • терміни; • арготизми.

Наприклад:

♦ терміни (*кредит, суфікс, траєкторія*);
♦ професіональні слова — слова, які використовують люди певних професій (*газета, репортаж, інтерв'ю, шрифт*);
♦ діалектизми — слова, які вживають люди певної території (*плай — стежка в горах; ґазда — господар; ватра — вогнище; кварта — кухоль; пательня — сковорода*);
♦ жаргонізми — слова, які вживають люди, об'єднані соціальними або професійними інтересами (*кльовий — чудовий, мобіла — телефон, ноут — ноутбук, предок — батько, провалитися — зазнати невдачі, просунутий — сучасний, модний*);
♦ арготизми — говірка якої-небудь вузької замкненої соціальної, фахової або віртуальної спільноти, незрозуміла для сторонніх тощо.

СКАРБИ МОВИ

МЕРЕЖЕВІ, або ВІРТУАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ (англ. *virtual communities, e-communities*) — новий тип товариств, які виникають і функціонують в електронному просторі (насамперед за допомогою інтернету) з метою сприяти вирішенню своїх професійних, політичних завдань, задовольняти власні інтереси в мистецтві, дозвіллі тощо.

2. Робота в парі. Прочитай текст, застосовуючи технологію маркування. Які слова для тебе нові? Значення яких слів ти не знаєш? З'ясуй його за словником або запитай у товаришів.

ІНТЕРНЕТ У ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Інтернет тепер не просто система комп'ютерних мереж, де зберігається неймовірна кількість різної інформації. Це цілий віртуальний світ.

Інтернет — це і освіта, і космічна сфера, і транспортна система. Поява інтернету дозволила полегшити наше життя.

Тепер не потрібно їхати на вокзал за квитком на поїзд. Не

потрібно стояти в черзі, щоб оплатити комунальні послуги. Не обов'язково витрачати багато часу на покупки, адже можна знайти потрібні інтернет-магазини, вибрати товар, замовити його та оплатити, не виходячи з кімнати.

Інтернет спростив життя людей із фізичними вадами, яким часто нелегко знайти роботу. На допомогу приходить віддалена робота, виконання якої стає можливим завдяки інтернету. Можна продавати речі, твори ручної роботи, писати статті для інтернет-видань, програмувати, бути блогером тощо.

Відсутність спеціальної освіти не є катастрофою, бо її можливо здобути завдяки самоосвіті та численним онлайн-курсам, зокрема й безкоштовним.

Крім того, соціальні мережі й новітні технології уможливлюють спілкування з великою кількістю людей. Хай і віртуально! Скайп, зум, вайбер з'єднають із тими, хто мешкає за тисячі кілометрів від нас. Але все ж таки варто пам'ятати, що не можна переносити своє життя цілком у віртуальну реальність, адже жодні технології не замінять справжнього, живого спілкування.

Інтернет пробрався в усі сфери діяльності людини. Цей дивовижний винахід здатний зробити життя кращим і цікавішим, якщо використовувати його з розумом і не замінювати ним реальне життя. Адже цікавіше за нього ще нічого не вигадали *(за матеріалами освітнього проєкту «Інтернет — це ресурси для допитливих чи павутиння для довірливих»?)*.

- Визначте тему тексту. Яку проблему порушують його автори?
- Чи цікаво було читати текст? Чи з усім ви погодилися? Що викликало запитання? Зробіть у зошиті відповідні записи.
- Скільки мікротем містить текст?
- Складіть план тексту й запишіть його в зошити.
- Які слова належать до загальновживаних? Знайдіть їх у тексті.
- Знайдіть у тексті слова обмеженого вжитку. Скористайтеся рубрикою «Запам'ятай!», що подана в першому завданні.
- Поміркуйте й обговоріть з однокласником / однокласницею, чи можна вважати інформацію текстом. Чому? Скористайтеся підказкою рубрики «Запам'ятай».

3. Уживай слова правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення і запиши їх у зошит.

ОБ'ЄМ — приміщення, повітря, рідини тощо.

ОБСЯГ — книги, інформації, бюджету тощо.

4. Робота з «Хмаринкою слів». Випиши окремо загальновживані слова і слова обмеженого вжитку. Поясни, як ти їх розрізняєш.

5. Опрацюй теоретичний матеріал рубрики «Запам'ятай!», що подана в першому завданні цього уроку. Зроби самооцінювання.

6. Виконай тестові завдання.

1. Висловлення з кількох речень, що має змістову та структурну завершеність, — це

А текст **Б** словосполучення

В словник **Г** група слів

2. Тема тексту — це

А те, про що розповідається в тексті

Б виражальні засоби мови

В абзац **Г** основна думка

3. Основні ознаки тексту є в усіх рядках, ОКРІМ

А наявність теми й основної думки

Б наявність двох і більше речень

В група речень, не поєднаних за змістом

Г послідовність і завершеність викладу

7. Склади вільне есе «Мережеві спільноти в моєму житті». Використай у тексті п'ять слів обмеженого вживання.

8. Самооцінювання. Продовж речення.

1. Тепер я знаю… . 2. Тепер я впевнений / впевнена… . 3. Тепер я буду частіше … . 4. Мої припущення щодо роботи на уроці… .

§ 19. СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНІ СЛОВА

1. Визнач рядки, у яких ужито загальновживану, суспільно-політичну, наукову, розмовну лексику:

а) лексикологія, підмет, числівник, префікс;

б) держава, Верховна Рада України, парламент, з'їзд;

в) земля, родина, школа, хліб;

г) гуляка, роботяга, репетувати, пика.

• Свої висновки перевір за поданим нижче текстом.

2. Прочитай інформацію. Що нового ти дізнався / дізналася?

Лексика української мови поділяється на певні групи. Виокремлюють лексику загальновживану (міжстильову, нейтральну) і лексику, пов'язану з певним стилем (стилістично забарвлену).

Загальновживані слова — найчисленніша, найрізноманітніша група української лексики. Люди послуговуються ними в повсякденному мовленні (*рік, дорога, учитель, місяць, тиждень, небо, місто, село*).

Стилістично забарвлені слова — це слова, які вживають лише в окремих стилях чи в одному з них (офіційно-діловий стиль: *протокол, доручення, звіт, інструкція*; науковий стиль: *знаменник, периметр, рівняння, радіус, присудок, прикметник, суфікс*; розмовний: *шепотіти, базікати, замакітрилося, мастак, мобільник*).

3. Побудуй у зошиті таблицю та доповни її прикладами.

Загальновживані слова	…
Стилістично забарвлені слова	…

4. Склади телефонний діалог (7–12 реплік) на тему «Як я планую провести осінні канікули».

• Запиши діалог і проаналізуй його: визнач, яких слів більше — загальновживаних чи стилістично забарвлених.

5. Поділися враженнями зі своїм товаришем / товаришкою від недавно прочитаної художньої книжки.
Запиши їх. Використай такі слова та словосполучення: *художній твір, зміст твору, герої, тема твору, повість (оповідання, роман), епізод тощо*.

6. Склади й запиши коротке висловлення за світлиною «На уроці інформатики». Підкресли стилістично забарвлені слова.

Це цікаво! Користуючись словниками, ти, мабуть, зауважив / зауважила особливі позначки (*жарт.*, *зневажл.* тощо).

Їх називають **стилістичними позначками**. Вони характеризують **слова, що мають стилістичне забарвлення**:

поет. — поетичне *(ладо, дівчинонька, лебідонька)*;
зневажл. — *зневажливе (патякати, пащекувати)*;
розмов. — розмовне *(розбиша́ка, хутки́й, навси́дячки)*;
уроч. — урочисте *(велич, подвиг, вікопомний, доленосний)*;
церк. — церковне *(дия́кон, пара́фія, седми́ця)*.

§ 20. ДІАЛЕКТНІ СЛОВА

1. Прочитай текст. Випиши незрозумілі слова, з'ясуй їх значення за довідкою. Чи доводилося тобі чути ці слова раніше? Якщо так, то за яких обставин?

Іван був дев'ятнадцятою дитиною в гуцульській родині Палійчуків. Не знати, чи то вічний шум Черемошу і скарги гірських потоків, що сповняли самотню хату на високій кичері, чи сум чорних смерекових лісів лякав дитину. Часто біг зеленими царинками, забирався у темний ліс, де гаджуги кивали над ним галузками.

Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Знав, що на світі панує нечиста сила, що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і серн *(за М. Коцюбинським)*.

Довідка: *Кичера* — безлісна гора. *Царинка* — обгороджений сінокіс близько до оселі. *Гаджуги* — смереки, рід ялинок. *Маржинка* — худоба.

2. Ознайомся з науковою інформацією. Випиши незнайомі тобі слова та з'ясуй їх значення.

• Що нового ти дізнався / дізналась із прочитаної інформації?

• Робота в парі. За прочитаною інформацією складіть діалог.

3. Прочитай текст, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/sOVLu8A**. Визнач діалектні слова. Спиши, замінюючи діалектні слова загальновживаними (використай довідку). Устав пропущені букви, обґрунтуй написання.**

4. Розглянь мапу України. Склади і запиши розповідь про те, як у різних регіонах України називають картоплю. За потреби використовуй будь-які доступні додаткові джерела інформації.

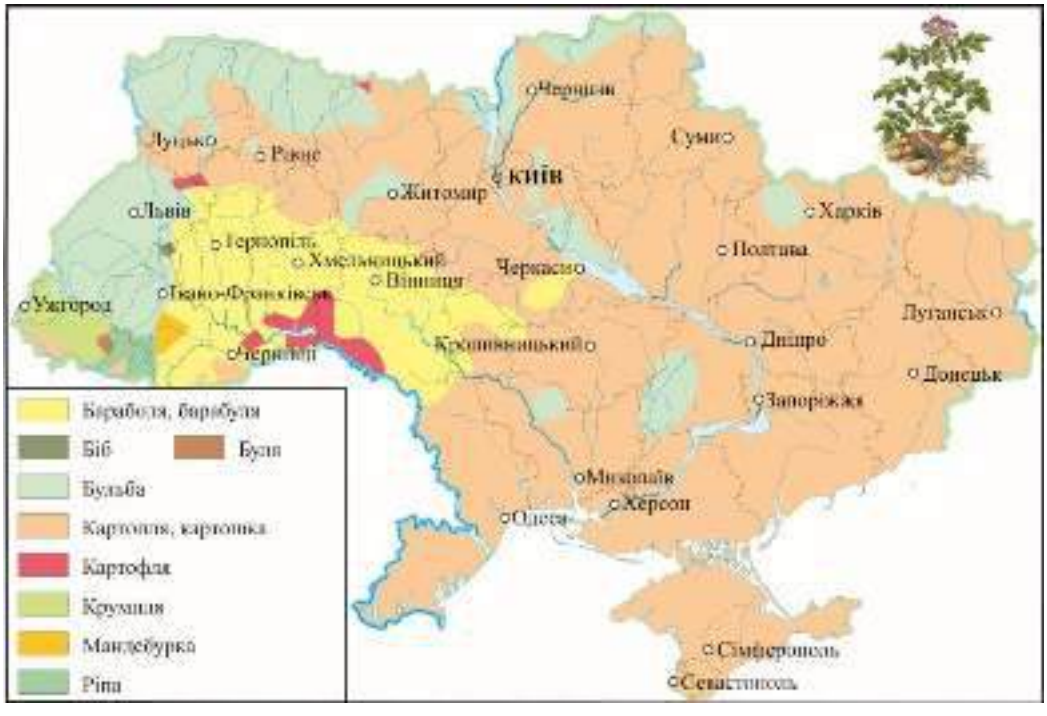

5. Виконай тестові завдання за покликанням https://learningapps.org/display?v=pnitba19322

6. Як ти вважаєш, чи порозуміються між собою учасники / учасниці спілкування, коли хтось із них говорить літературною мовою, а хтось уживає діалектні слова? Чому?

• Склади і запиши діалог між хлопцем і дівчиною (7–12 реплік). Використай діалектні слова. За потреби скористайся словничком (*Додаток 5*).

• Уважно розглянь світлину. Знайди на ній об'єкти, які можна назвати діалектними словами. Запиши ці слова.

§ 21. ПРОФЕСІЙНІ СЛОВА Й ТЕРМІНИ

1. Прочитай текст. Визнач важливу, на твою думку, інформацію.

Слова, пов'язані з особливістю роботи людей тієї чи іншої спеціальності, професії, називають **професійними**. *Наприклад: лікарня, поліклініка, терапевт, невропатолог, медогляд, ін'єкція, крапельниця, діагноз, хірургія* (ці слова поширені в мовленні лікарів).

Термін — слово або словосполучення, що вживають для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знань — науки, техніки, політики, мистецтва. Сукупність цих термінів називають термінологією.

До математичної термінології належать, наприклад, такі слова: *рівняння, радіус, діагональ, вектор, діаметр, квадрат, бісектриса*; до біологічної — *організм, рослина, вірус, артерія, скелет, дарвінізм, імунітет*; до музичної — *октава, форте, алегро, тон, пюпітр, фортепіано, соната*.

Значна кількість термінів є словами іншомовного походження (*лексика, лексикологія, фонетика, географія, фауна, флора, біологія, рентген*).

За структурою терміни можуть бути як одним словом (*аналіз, суфікс*), так і словосполученням (*приватна власність, білий вірш, середній рід, граматична основа*).

Ознаки (або вимоги) до терміна:

– відсутність емоційно-експресивного забарвлення;
– відсутність синонімів;

– інтернаціональний характер (слова іншомовного походження);
– стислість, що найчастіше виражається одним словом.

• Запиши і запам'ятай визначення терміна.

2. Прочитай текст з підручника. Як ти вважаєш, із якого навчального предмета цей підручник? Визнач тему й основну думку тексту. Добери заголовок.

Визначити час події, тобто її дату, допомагає *історична хронологія — наука, що вивчає способи обчислення часу.*

У хронології послуговуються поняттям «літочислення». Зауваж, що *літочисленням називають лічбу років від певної події.* Тож історична хронологія визначає зв'язок між подіями в часі, переводить на сучасне літочислення дати інших літочислень і календарів.

Слово «хронологія» запозичене з грецької мови. Походить воно від імені давньогрецького титана Кроноса (Хроноса), про якого міфи розповідають, що через страх бути позбавленим влади власними дітьми, він пожирав їх. За уявленнями давніх греків, Кронос символізував час, який поглинає теперішнє, перетворюючи його на минуле.

Послідовність подій у часі називають хронологічною. Зрозуміти хронологічну послідовність подій найпростіше на власному досвіді. Для цього визнач кілька важливих для тебе подій: зокрема, коли народився / народилась, коли пішов / пішла до школи, коли закінчив / закінчила початкову школу, коли навчився / навчилась їздити на велосипеді (роликах, скейті тощо) чи плавати…

Щоб орієнтуватися в розмаїтті подій минулого, історики для зручності поділяють історичний час на великі відтинки — періоди, або епохи *(за В. Власовим)*.

• Що нового ти дізнався / дізналася з тексту?

• Запиши речення з термінами. До якої галузі науки вони належать?

3. Прочитай, випиши терміни та з 3–4 (на вибір) склади речення.

Кімната, життя, підмет, ранок, небо, рівняння, дитина, суфікс, звечора, азимут, теорема, сніданок, присудок, щастя, пюпітр, осінь, вірус, лексикологія, радіус, річка, хліб, троянда, іменник, нота, атом, зоологія, хромосома.

4. Запиши слова, згрупувавши їх у такій послідовності:

а) слова, пов'язані з військовою справою;
б) слова, пов'язані з мистецтвом;
в) слова, пов'язані зі спортом;
г) слова, пов'язані із слюсарною справою.

Спортзал, дивізія, концерт, волейбол, лещата, дриль, тренер, шліфування, наступ, фініш, режисура, бліндаж, старт, живопис, свердло, соло, футбол, армія, лейтенант, гімнастика.

5. Робота в парах. Обговоріть контрольну роботу з математики. Складіть діалог (7–12 реплік). Запишіть, які терміни використаєте.

6. Запиши в лепбук 7–8 термінів із твого улюбленого навчального предмета.

7. Склади висловлення на одну із запропонованих тем: «Професії в моїй родині», «Яка професія мені подобається?». Чи можна обійтися в цьому висловленні без професійної лексики? Чому?

§ 22. СЛЕНГОВІ СЛОВА. ПРОСТОРІЧНІ СЛОВА

1. Прочитай інформацію. Що нового ти дізнався / дізналася?

Слово **«сленг»** походить від англійського *slang* — *жаргон*. ***Сленгові слова*** **або вислови** використовують люди в середовищі окремих соціальних, професійних груп.

Молодь зазвичай прагне наслідувати улюблених героїв фільмів, серіалів, телепередач, а звідси — часто спостерігається механічне перенесення висловів цих гперсонажів, окремих людей у мовлення підлітків.

Як модно переспівувати пісні різних сучасних співаків і співачок, так само «круто» додавати у своє мовлення чужорідні елементи. Про це свідчить той факт, що загальновживаними є такі слова, як *окей, соррі, бай, френд, бестовий, юзер, піпл, гайс, тічер, суперний, кульний, кул, крейзі* тощо.

За своїм значенням та сферами застосування сленгові слова поділяють на кілька тематичних груп:

1. **Слова на позначення предметів повсякденного вжитку** (одяг, взуття, побутові речі, продукти харчування, гроші): *шузи, найки, боді, гріндерси, топік, банани, мані, бакси.* Такі слова ми чуємо в повсякденному вжитку молодих людей, у телепередачах та молодіжних серіалах, у рекламі (*А чи спробував ти новий та освіжний айс-ті?*).
2. **Слова на позначення комп'ютерних технологій**: *нет, вебкам, лептоп, дрóва, чатитись, вінда, постити.* Оскільки популярність комп'ютерів та інтернету значно зросла і зростає, у молодіжному середовищі поширюється мода на комп'ютерні сленгові слова.
3. **Вигуки, вітання, прощання та привітання:** *хай, хелоу, о'кей, супер, файн, крейзі.* Найчастіше такі сленгізми використовують у повсякденному спілкуванні, під час розмов та в чатах.
4. **Назви людей:** *герла — дівчина; бой — хлопець; бейбік, бейбі — дитя дитятко; мен — чоловік; френд — друг; бойфренд — хлопець; тьютор — репетитор, наставник.*

Крім іменників, використовують і сленгові слова-прикметники: *хітовий — популярний, крейзі — ненормальний, хіповий — модний, популярний (із журналу).*

2. За прочитаним текстом склади запитання й постав їх однокласникові / однокласниці. Прослухай відповіді, сформулюй свою думку, якщо інформація дискусійна.

3. Прочитай. Запам'ятай інформацію про слова-просторіччя.

- Слова-просторіччя вживають у розмовно-побутовому мовленні. Використовують просторічні слова в художніх творах як засіб характеристики персонажа, для надання зображуваному зневажливої грубуватої характеристики, гумористичного змісту (*репетувати, роботяга, гуляка, лупцювати, скиглити, рачкувати, халамидник, замакітрилося, шастати, крутій, пика, кльовий, забембаний*).
- У словниках застосовують позначку *прост. (просторічне).*

4. Склади й запиши 5–6 речень із просторічними словами. Поясни, яку роль у реченні вони відіграють.

5. Розглянь малюнок на мисливську тему. Склади невеликий гумористичний твір «Мисливець Микола».

Для надання твору гумористичного характеру використай сленг та просторічні слова: *мен, о'кей, невдаха, репетувати, пика, кльово, сікач (кабан), гончак (пес)* тощо.

§ 23. ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА

1. Запам'ятаймо!

Лексична помилка — це вживання слів, не властивих літературній українській мові.

Це може бути:

- Невиправдане повторення одного й того самого слова або спільнокореневого *(У **твор**і від**твор**ено події XIX століття).*
- Уживання зайвих слів *(У травні **місяці** сонце гріло по-літньому).*
- Уживання слів у невластивому для них значенні *(Я **рахую**, що потрібно повертатися додому. **Вірне** рішення було очевидним. Учень **задав** запитання).*
- Уживання слів, не притаманних літературній українській мові *(Треба брати участь у різних **міроприємствах**).*
- Дублювання значення слів *(Кожному гостеві нашого закладу подарували **пам'ятний сувенір*** (слово «пам'ятний» тут зайве)).

2. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Балакуни-Веселуни радять правильно вживати подані слова. Склади й запиши речення з ними.

ЗАКЛЮЧАЄТЬСЯ

Проблема в тому, що не всі знають, що сло́ва «заключається» немає в українській мові.

Потрібно **ДОТРИМУВАТИ СЛО́ВА**, а тримати можна вазу, книжку, парасольку.

3. Фахівці застерігають від поширених лексичних помилок і радять правильно вживати слова.

1. Здавати іспити — треба **складати іспити**, бо *здають пляшки* чи *макулатуру*.

2. Вірний вибір, вірне рішення — треба **правильний вибір, рішення**, бо вірними бувають друзі, кохані, присяга.

3. Приводять приклади — треба **наводити приклади**, бо привести можна когось кудись за руку.

4. На протязі певного часу — треба **протягом певного часу** чи впродовж, бо на протязі можна посидіти, а потім захворіти.

5. Іноді приймають міри, приймають участь… , але ж можна приймати ліки або приймати гостей. **Участь беруть**, а заходів можна вжити або вживати.

6. Освіту НЕ отримують і НЕ одержують, **освіту здобувають**, докладаючи певних зусиль. Отримують листи, зарплатню, подарунки.

7. Кажуть — мова йде про… . Та ні, у мови немає ніг. Треба — **йдеться про**…

8. У тексті я зустрів такі помилки… . Та ні — на помилки ти натрапив. Бо зустрічаються з друзями, з однокласниками…

9. Вільна вакансія — вакансія завжди вільна, це слово іншомовного походження і означає саме це.

10. Несподіваний сюрприз (слово «сюрприз» походить із французької мови і означає *раптова несподіванка*), тому й не буває очікуваним, передбачуваним.

11. Моя автобіографія ніколи не буває чужою, вона завжди своя, тому займенник «*моя*» зайвий (автобіографія — слово складне: *авто-* — *сам* + *біографія* — *життєпис*).

12. Перший дебют (слово «дебют» походить із французької мови і означає *початок*) не буває ані другим, ані третім, він завжди перший.

13. Ну і підсумки НЕ підводять, **підсумки підбивають**…

4. Спиши словосполучення, розкриваючи дужки. Вибери лексично унормований варіант.

Порядок *(існуючий, усталений)*, проблеми *(наявні, існуючі)*, відповідь *(вірна, правильна)*, час *(довгий, тривалий)*, відомим поетом *(являється, є)*, іспит *(здати, скласти)*, тривати *(на протязі, протягом)*, білизну *(гладити, прасувати)*, участь *(брати, приймати)*, світло *(виключати, вимикати)*.

5. Прочитай текст, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/ZOVLsgm **або QR-кодом. Знайди та виправ лексичні помилки.**

6. Ознайомся зі змістом таблиці, перейшовши за покликанням або QR-кодом, запропонованими в попередній вправі. Склади зі словосполученнями (на вибір) чотири речення і запиши їх у зошит.

7. Прочитай словосполучення, обґрунтуй недоліки.

Фінальний кінець, колишній екпрезидент, емігрують і виїжджають, пам'ятний сувенір.

8. Виконай тестові завдання «Лексична помилка. 5 клас», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=ptc07x3hc22

9. Прочитай текст запрошення, запиши його правильно.

Дорогі друзі! Запрошую вас на свято, присвячене мого дня народження. Хочу в цей день бачити поруч самих близьких і рідних людей. Запал і веселощі гарантую на протязі свята! Чекаю вас в 15:00 години. З собою мати гарний настрій і пару тостів в мою честь.

§ 24. СУРЖИК

1. Прочитай текст. Знайди відповіді на запитання після тексту.

Тлумачний словник української мови фіксує слово «суржик» у двох значеннях: 1. Суміш зерна пшениці й жита, жита та ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші; 2. *(перен.)* Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без дотримання норм літературної мови; «нечиста мова».

Інші назви: *арго, жаргон, креол, лінгва франка*. Первісно термін «суржик» (без додаткових визначень) уживався переважно щодо українсько-російського суржику.

Характерними його ознаками є вживання російських слів, кальки, творення граматичних форм за російським зразком, неправильне вживання звуків тощо.

Здебільшого це «побутове мовлення», у якому об'єднано лексичні та граматичні елементи різних мов без дотримання норм літературної мови.

Чітке визначення суржику і пов'язаної з ним загрози тотального розмивання норм української літературної мови дав свого часу Борис Антоненко-Давидович у книжці «Як ми говоримо». «Недобре, — зазначав письменник, — коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова однієї мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч, чи, як кажуть у нас, суржик».

Подібне явище є в різних мовах багатьох країн світу.

У білоруській мові воно отримало назву *«трасянка»*. На Ямайці частина населення говорить на місцевому варіанті англійської з домішками мов західної Африки — *патва*. У США подібне мовне явище — суміш іспанської та англійської, якою розмовляють вихідці з Латинської Америки — називають *«спанглиш»* (англ. Spanglish, утворене від англійської назви двох мов Spanish і English).

• Що означає поняття «суржик»?
• Назви характерні ознаки суржику.
• Чим небезпечний суржик для розвитку української мови?
• Які шляхи подолання цього явища ти можеш запропонувати?

2. Ознайомся з репліками героїв коміксів. Які поради ти запропонуєш героям? Запиши в зошиті свій варіант реплік відповідно до ситуації.

3. Прочитай словосполучення. Яку мовленнєву помилку в них допущено? Виправ і запиши словосполучення правильно.

1. Хворіти грипом — … . 2. Жити по проспекту Незалежності — … . 3. Дні стали більш коротшими — … . 4. Зробити по всіх правилах — … . 5. По власному бажанню — … . 6. Дякую вас — … . 7. Вибачте мене — … .

4. Виконай інтерактивну вправу «Суржик. 5 клас», перейшовши за покликанням
https://learningapps.org/watch?v=pgn4ooga522

5. Віднови правила мовного етикету *(сукупність правил, які регулюють нашу поведінку під час мовлення; інакше кажучи, — це правила спілкування, ввічливості)*.

1. Будь … з дорослими і дітьми, … з ними.
2. Не … співрозмовника під час розмови.
3. Не … голос на співрозмовника.
4. Умій просити … .
5. … у мові слова-паразити.
6. Не втручайся … дорослих.

6. Прочитай текст. Визнач тему тексту. Знайди та виправ помилки. Відредагований текст запиши.

«Осінь». Художник Йосип Бокшай

ОСІННІЙ КАРНАВАЛ

Улибчива осінь заворожує мене на кожному шагу. Осінню навкруги така невимовна краса! Ніби готуючись до осіннього карнавалу, дерева оділися в багряні шати. Берьозки й клени стали жовті, а осики — красні. Серед зільоної хвої палає дика груша. Землю вкрили цвітні опалі листя. Здається, ніби крокуєш по чарівному, зіткаиому із золотих ниток ковру.

Йдучи вулицьою, листочки милують мене прикрасними росписами невідомого художника. Дивлячись на цю красу, не можна дочекатися, коли на золотогривих конях у золотій кареті прийде королева Осінь і врочисто розпочне карнавал.

• Порівняй записаний текст з репродукцією картини Йосипа Бокшая. «Осінь». Чим вони схожі та чим відрізняються? Обґрунтуй свою думку.

7. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.***

Правильно вживай слово ЗБІГ, бо *співпадіння* — неправильно, адже — це як *спільне з кимось падіння*). Побудуй діалог зі своїм другом (подругою), використовуючи подану на малюнку з Лепетунами з країни «Мова — ДНК нації» конструкцію. У розмові зважай на правила мовного етикету.

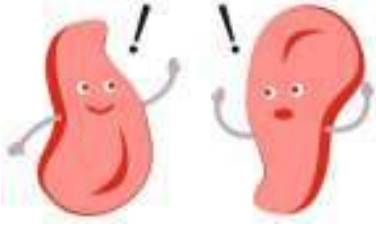

— Привіт! І ти тут?
— Який **збіг**! Чудово, що ми зустрілися !
— Ходімо разом на озеро, там світлове шоу розпочинається.

8. Прочитай казковий діалог. Допоможи його героям «виполоти» суржик на городі: закресли простим олівцем слова, що є суржиком.

Пан Гарбуз на городі запитав у своїх друзів:

— А чи живі, чи здорові всі родичі гарбузові?

У відповідь почув:

— Нездорові, хоч і живі ще... Біда в нас — завівся на грядках Суржик! Отож невідомо, що росте на грядках!..

— Ой, яке ж то небажене сусідство! Що ж робити, люди добрі? Нумо, швиденько ви́полімо те, що Суржик посадив.

фасоля квасоля	лук цибуля	гарбуз тиква
клубніка полуниця	укроп кріп	огірки огурци
чеснок часник	кавун арбуз	морква морковка

9. Прочитай текст рубрики «Зверни увагу».

ЗВЕРНИ УВАГУ! **У художніх творах** (найчастіше в діалогах) трапляється суржик. Чому ж письменники використовують слова, які порушують норми сучасної літературної мови?

Річ у тому, що в такому випадку суржик є засобом додаткової характеристики персонажів.

- Пригадай, у яких художніх творах тобі траплявся суржик.
- Погортай сторінки творів Всеволода Нестайка («Теодори з Васюківки», «Чарівні окуляри» та інші), Миколи Вінграновського («Гусенятко»). Знайди приклади вживання персонажами суржику.

10. Робота в групі. Поміркуйте, як не засмічувати своє мовлення суржиком. Висновок обговорення запиши в зошиті.

§ 25. ЛЕКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

1. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.***
Склади із словами речення і запиши в зошит.

Пам'ятай, що не варто поєднувати у мовленні однокореневі слова, окрім випадків, коли це робиться навмисно, з певною метою. Наприклад, словосполучення *«використати з користю»* можна замінити на словосполучення *«застосувати із користю»* або *«вдало використати (застосувати)»*.

2. Запам'ятаймо!

Лексичний розбір слова

Зробити лексичний розбір слова — це означає розкрити його лексичне значення, походження, особливості вживання.

План лексичного розбору слова

1. Вказати лексичне значення слова в конкретному контексті. Якщо слово багатозначне, назвати інші його значення.
2. Визначити, у прямому чи переносному значенні вжите слово.
3. Назвати синоніми й антоніми до слова (якщо такі є).
4. Якщо можливо, указати на походження слова.
5. Назвати, до якої групи лексики за сферою вживання та поширеністю в мові слово належить.

Зразок лексичного розбору слова

Парасі чоботи таки справили (Остап Вишня).

Дієслово *справили* має значення «дали в користування», «придбали». Слово багатозначне. Крім названого, його вживають у значенні «здійснити», «викликати» (враження), «ремонтувати, лагодити» (реманент) тощо.

У реченні вжито в прямому значенні.

Синоніми: *купити, придбати.* У цьому значенні слово не має антонімів.

Слово має розмовне забарвлення, вживається у розмовно-побутовому стилі, а також у художніх творах, у яких відтворено особливості повсякденного мовлення. Слово власне українське.

3. Прочитай текст. Запропонуй заголовок до нього. Зроби лексичний розбір виділених слів.

Данило Гайдамаха радить: «Важливо в соцмережах чистити свою стрічку і тримати тільки світлих людей».

У соцмережі Данила знають як Чорнобрового. Він — перший україномовний блогер, тіктокер, має понад сто тисяч фоловерів. Популярним став завдяки креативним відео про патріотизм і перехід із російської мови на українську.

Кар'єру блогера розпочав ще школярем. Тоді Чорнобровий свідомо перейшов на рідну мову й закликав у соцмережах інших робити так само. Через це зіштовхнувся з нерозумінням однокласників. Данила ображали та відписувалися від нього.

Після закінчення школи Данило навчався в університеті, здобув професію медіапродюсера.

У 2021 році у французькій газеті *Le Monde* надрукували інтерв'ю з Данилом, у якому він сказав: «В Україні нема російськомовних українців. Є лише зросійщені внаслідок знищення української мови протягом кількох століть...» *(за І. Сидоренко)*.

4. Виконай тестові завдання.

1. Загальновживані всі слова в рядку

А меч, перст, князь, сонце

Б урожай, пиїт, коромисло, бісектриса

В батько, місто, брат, стіл

Г корінь, радіус, квадрат, гіпотенуза

2. Усі слова — терміни в рядку

А атом, молекула, електрон, ампер

Б коректор, звук, весело, дощ

В полотно, мрія, художник, циркуль

Г файно, край, правда, свобода

3. *Емоційно забарвлені всі слова в рядку*

А перстень, булава, молекула, когут

Б бридкий, лихий, потворний, хижий

В солодкий, гіркий, малий, новий

Г мороз, вітер, спека, ніч

4. *Правильно дібрані відповідники до діалектизмів у рядку*

А ватра — вогонь, банувати — спати

Б ватаг — ватажок, плай — гірська стежка

В вуйко — трава, крисаня — спідниця

Г файно — гарно, чічка — худоба

5. *Усі слова просторічні в рядку*

А гуляка, ватра, пика, халамидник

Б замакітритися, забембаний, кльовий, власний

В нащот, день, ніч, учора

Г репетувати, роботяга, скиглити, крутій

ЗАПИТУЮ СЕБЕ, ВІДПОВІДАЮ, НАВОДЖУ ПРИКЛАДИ. ВИЗНАЧАЮ СВОЮ СХОДИНКУ УСПІХУ

1. Що вивчає лексикологія? Що таке лексика?
2. Які є групи слів за значенням? Наведи приклади синонімів, антонімів, омонімів, паронімів.
3. На які групи за походженням поділяють слова? Наведи приклади власне українських і запозичених слів.
4. Які слова належать до активної лексики, а які — до пасивної? Наведи приклади.
5. Які слова називають загальновживаними? стилістично забарвленими? діалектними? професійними термінами? Наведи приклади.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

НАВЧАТИМУСЬ:

• виявляти та розрізняти фразеологічні одиниці (прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми);
• пояснювати значення фразеологізмів, користуючись словниками.

УДОСКОНАЛЮВАТИМУСЬ, РОЗВИВАТИМУ ВМІННЯ:

• умотивовано вводити в текст фразеологізми, використовувати їх для збагачення комунікації позитивними емоціями;
• засобами фразеологізмів пояснювати емоційний стан;
• складати розповідь (власне висловлення, есе на етнокультурні теми, подяку, привітання, компліменти, похвалу) про рідних, учнівський колектив, спортивну команду, випадок із власного життя тощо, наповнюючи текст відповідними фразеологізмами.

НАБУДУ ДОСВІДУ:

• послуговуватись фразеологізмами у спілкуванні;
• ефективно взаємодіяти з іншими людьми;
• відстоювати власну думку.

Мова для мене — це справді
одна з найбільших таємниць.
Є мовби доповненням мого життя,
якщо не самим життям.
Валерій Шевчук

§ 26. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

1. Прочитай текст у рубриці «Скарби мови». Постав запитання за змістом прочитаного. Запиши їх у зошит (4–5 на вибір).

Фразеологізми — невичерпна скарбниця мови. Вони прикрашають нашу мову, роблять мовлення яскравим, барвистим, неповторним.

Слово «фразеологія» утворилося від двох грецьких слів Phrasis (фразіс) — *вислів* та *Logos* (логос) — *вчення*. Отже, фразеологія — це вчення про вислів.

Відповідно, поняття «фразеологізм» означає стійкі нероздільні вислови, словосполучення, які не можна розділяти, розривати.

Фразеологізм — це словосполучення (речення), яке за значенням можна замінити одним словом.

Оскільки фразеологізми зазвичай неможливо перекласти дослівно (немає у цьому сенсу), в іноземців можуть виникати труднощі в перекладі чи розумінні. До того ж значення фразеологізму не збігається зі значенням окремих слів, що входять до його складу. Однак ці сталі вислови надають мові яскравого емоційного забарвлення.

Наприклад, *пекти раків* — червоніти. Слово *пекти* має значення «обробляти вогнем», а слово *рак* — це «безхребетна тварина» і нічого спільного ці слова не мають із почервонінням шкіри обличчя людини через хвилювання чи від сорому.

Деякі фразеологізми утворилися так давно, що вже й забулося значення деяких окремих слів, хоча значення самого фразеологізму загальновідоме й цим висловом широко користуються. До таких належить, наприклад, фразеологізм *байдики бити (лінуватися, не працювати)*.

Фразеологізми роблять мовлення точнішим, багатшим, дотепнішим. Єдина з ними біда: фразеологізми не мають правил, їх можна вивчати лише кожний окремо. Певний вантаж цих висловів ми отримуємо в буденному житті й користуємося ними навіть не замислюючись.

Тому варто поповнювати свій фразеологічний запас, читаючи класику української літератури та фразеологічні словники.

2. Прочитай текст. Знайди фразеологізми. Розшифруй текст, заміняючи фразеологізми словами-синонімами (за потреби користуйся фразеологічним словником за покликанням https://is.gd/ui9cLg **або QR-кодом). Відредагований текст запиши в зошит.**

Діти не випустили ні пари з вуст. Вони, затамувавши подих, спостерігали за тим, що відбувається на футбольному полі. Їхня улюблена команда знову пропустила гол. Хлопці впали духом. Здавалося, що вони ось-ось почнуть лити сльози. Та через хвилину все змінилося — футболісти взяли себе в руки. У них немов відкрилося друге дихання і вони забили своїм суперникам два голи.

3. Запиши речення в зошит, заміни фразеологізми словами-поясненнями за зразком.

Зразок: *Марійка зарубала собі на носі нові правила. — Марійка запам'ятала нові правила.*

- Настя після контрольної роботи повісила носа.
- Петрик на уроці молов язиком.
- Василько всю перерву ходив на голові.
- Данило живе за тридев'ять земель.
- Катруся не слухала вчителя, а витала в хмарах.
- Нову тему Костя пропустив повз вуха.

4. Досліди, яке лексичне явище покладено в основу запропонованих фразеологізмів. Поясни їх значення. За потреби звернися до словника фразеологізмів.

1. Хоч нові птахи, та старі пісні. 2. Язик довгий у того, у кого докази короткі. 3. Добро довго пам'ятається, а лихо — ще довше. 4. І від солодких слів буває гірко. 5. Розумний учить, дурень повчає. 6. Звідки прийшло, туди й пішло. 7. На язиці густо, а на ділі пусто. 8. Слухай багато, а говори мало. 9. Порожня бочка гучить, а повна мовчить. 10. Маленька праця краща за велике безділля.

- Випиши зі словника фразеологізмів кілька подібних прикладів і склади з ними речення.

5. Продовж синонімічний ряд. З'ясуй значення фразеологізмів за словником.

1. Ні се ні те; ні рак ні риба; ні грач ні помагач.
2. П'ятами накивати; взяти ноги в руки; дати ходу.
3. Тримати язик за зубами; прикусити язик; язик проковтнути.
4. Яке коріння, таке й насіння; яблуко від яблуні далеко не падає; який кущ, така й хворостинка.

6. З'ясуй значення фразеологізмів за словником. Добери до них антоніми.

Вбити собі в голову. Не в тім'я битий. Макітра розуму. Хоч греблю гати. Набитий гаманець.

7. Добери фразеологізм до кожного малюнка. Запиши його в зошиті, обґрунтуй свій вибір.

1.
2.
3.
4.
5.
6.

AMM_STRUHANETS

8. Говори правильно!
Мовленнєвий практикум.
Переглянь відео за покликанням https://is.gd/bjOcKG **чи QR-кодом.**

- Запиши фразеологізми, які треба правильно вживати в мовленні.
- Склади речення з двома фразеологізмами (на вибір).

9. Працюємо в групі. Хвилинка-цікавинка.

У різних куточках нашої планети привітання кардинально відрізняються залежно від культури країни.

Знати, як вітатися під час відвідування іншої країни дуже важливо, може допомогти тобі уникнути незручної ситуації.

• Об'єднайтеся в групи. Знайдіть у доступних вам джерелах інформацію, як вітаються в деяких країнах світу (на вибір). Поділіться відомостями в класі. Обговоріть їх і дайте відповіді на запитання.

• Яке привітання найбільше вразило?

• Як ти вважаєш, від чого залежить вид привітання?

• Які почуття потрібно вкладати в привітання?

• Як ти вітаєшся з рідними, друзями, подругами, учителями / вчительками?

10. Естафета «Казкові фразеологізми». Закінчи фразеологічні звороти, узяті з казок. За потреби скористайся підказками з довідки.

1. За царя Гороха… . 2. Не думати, не гадати… . 3. Скоро казка мовиться, та… . 4. Наказали сім мішків гречаної вовни… . 5. Вилами по воді… . 6. Оце меч, … . 7. Вам казка, … . 8. По бороді текло…

Довідка: …не скоро діло робиться; та усі неповні; ...ні пером описати; …писано; …рот не попадало; …а йому голова з плеч; …мені — бубликів в'язка; ...як було людей трохи.

• Пригадай, які ще вислови з казок стали фразеологізмами.

11. Увідповідни антонімічні фразеологізми.

1	Як кішка з собакою	**А**	Китайська грамота
2	Як на долоні	**Б**	Ні пари з вуст
3	Не покладати рук	**В**	Шкіра та кістки
4	Хоч греблю гати	**Г**	Водою не розлити
5	Розпустити язика	**Ґ**	Кіт наплакав
6	Кров з молоком	**Д**	Аби день до вечора

12. Напиши невеликий твір про випадок зі свого життя, використовуючи фразеологізми.

§§ 27–28. РІЗНОВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

1. Прочитай оповідання. У тексті підкресли фразеологізми. Поясни їх значення.

ЩО КАЖЕ БАБУСЯ ОКСАНА

У малого Сашка невідкладні справи. Йому треба конче доробити будиночок для Барсика. І хоча уже пізня година, хлопчик майструє.

— Сашко, не грюкай: уже пізно, сусіди сплять, — сказала мама.

А Сашко грюкає.

— Припини стукіт! — гукнув батько.

А Сашко стукає.

— Як об стіну горохом, — зауважила бабуся Оксана. — Йому хоч кілок на голові теши, а він все своє робить. Відберу молоток!..

Сашко й вухом не веде. Стукає...

Сказано — зроблено! Бабуся забрала у внука молоток і заховала.

— Віддай, бабусю!

— Завтра. А зараз молотка тобі не бачити, як своїх вух!

Сашко похнюпив носа.

— Я будинок для Барсика роблю-у-у...

А бабуся Оксана:

— Ти що, з місяця впав? Пізно вже, всі сплять.

— Не всі. Ми не спимо-о-о...

– Досить воду в ступі товкти. Мерщій у ліжко!

Сашко знехотя поплентався у свою кімнату.

А батько сказав:

— Яка у нашої бабусі Оксани багата мова! Що не речення — крилатий вислів або приказка.

А бабуся відповідає:

— Кашу маслом не зіпсуєш! Крилаті вислови для мови не завадять, а навпаки — вона стане виразнішою, кращою, цікавішою.

• Поміркуй, як фразеологізми з'явилися в нашому мовленні.

2. Прочитай визначення термінів. Попрацюй з таблицею. Обговори з однокласником / однокласницею, що нового ти дізнався / дізналася про походження фразеологізмів.

ПРИСЛІВ'Я — влучний образний вислів, часто римований, має повчальний зміст; синтаксично закінчений: *Як дбаєш, так і маєш.*

ПРИКАЗКА — образний вислів, нерідко римований, близький до прислів'я, але без повчального змісту: *знає кіт чиє сало з'їв.*

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ — поширені й загальновідомі влучні звороти мови, джерело яких може бути встановлене: *ахіллесова п'ята* (грец. міфологія); *борітеся — поборете!* (Тарас Шевченко в поемі «Кавказ»).

АФОРИЗМ — узагальнена, закінчена і глибока думка певного автора, висловлена лаконічно, у легкій для запам'ятовування формі, яку згодом неодноразово повторюють інші люди. *Україна починається з тебе* (В'ячеслав Чорновіл).

Походження фразеологізмів

Джерело	Приклад
Власне українські фразеологізми	З голови до п'ят; водити за носа; теревені правити; дати гарбуза
З професійно-технічних висловів	З іншої опери; не молот кує, а коваль; де тонко, там і рветься.
З біблійних висловів	Блудний син; вовк в овечій шубі
Антична міфологія	Сізіфова праця; крокодилячі сльози
Прислів'я і приказки	У кожної деревини свій плід, а в кожної людини — свій рід. Лінивому все ніколи.
Крилаті вислови філософів, учених, політичних діячів, письменників	Послухали Лисичку і Щуку кинули у річку *(Леонід Глібов).* Бути чи не бути *(Вільям Шекспір).* Пропаща сила *(Панас Мирний).*
Переклади іншомовних фразеологізмів	Дивитися крізь пальці *(з нім.)* — свідомо не звертати уваги на що-небудь недозволене. Се ля ві *(з франц.)* — таке життя.

3. Прочитай фразеологізми. Запиши, із яким ремеслом (професією) вони пов'язані.

1. Розплутувати вузол; де тонко, там і рветься; розмотати клубок — … . 2. Білими нитками шите; на живу нитку; як з голочки — … . 3. Брати в лещата; між молотом і ковадлом; міцного гарту — … . 4. Закидати вудку; змотувати вудки; ловити на живця — … . 5. Стріляна птиця; ганяти як солоного зайця — … .

• Що допомогло зробити такий висновок?

РІЗНОВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ: ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ, КРИЛАТІ ВИСЛОВИ, АФОРИЗМИ

4. Працюймо в групі. Правильно й доречно вживаймо слова! Допоможе тобі впоратися із завданнями родина Балакунів-Веселунів.

ВЗАЄМИНИ
особисті, родинні,
між чоловіком
і жінкою, між братом
і сестрою

СТОСУВАТИСЯ
моє життя нікого
не стосується;
наказ директора
стосується всіх

ВІДНОШЕННЯ
синтаксичне,
арифметичне,
золоте;
відношення
поверхонь

ВІДНОСИНИ
економічні, ринкові,
політичні, суспільні,
сімейні, міжнародні,
дипломатичні

СТОСУНКИ
особисті, з колегами;
з'ясовувати стосунки;
міждержавні стосунки

ВІДНОСИТИСЯ
листя відноситься
вітром;
A відноситься до **B**,
як **C** до **D**

СТАВЛЕННЯ
шанобливе ставлення до старших;
уважне ставлення до пацієнтів;
недбале ставлення до навчання

НАЛЕЖАТИ
жито належить
до родини злакових;
питання належить
до переліку невідкладних
справ

СТАВИТИСЯ
ставитися з повагою;
вороже ставитися

• **Які з наведених слів є спільнокореневими? Обґрунтуйте відповідь. Зверніть увагу на їх вживання та написання. Розподіліть між собою слова й складіть із ними речення.**

5. «Полатай» прислів'я та приказки, використовуючи слова з довідки.

1. Дай … волю, заведе в неволю. 2. Розумна … , та дурневі дісталася. 3. За дурною головою і … нема спокою. 4. Попав … в небо. 5. Матері кожної дитини жаль, бо котрого … не вріж, то все болить. 6. … з перцем, а душа з часником. 7. Думки в небі, … в постелі. 8. Не дурний крук пустити з … . 9. … біди не чинить і їсти не просить. 10. Не тямить … , що язик лепече.

Довідка. Пальчика, серцю, ногам, голова, пальцем, рук, серце, ноги, голова, запас.

6. Хвилинка-цікавинка. Це цікаво!

«ПІСЛЯ ДОЩИКУ В ЧЕТВЕР»…

Ще здавна люди вірили, що є легкі та важкі дні. Понеділок — важкий, бо його присвячували богині ночі та темряві.

Четвер — із Перуном, язичницьким богом війни, сонця, родючості. Він опікався землеробством, царством дощів, громів і блискавок. Щочетверга Перунові приносили жертву і просили дощу. Але минали четверги, а на небі не було жодної хмаринки. Так і народився іронічний вислів «після дощику в четвер», тобто — НІКО́ЛИ.

• Які фразеологізми, приказки чи прислів'я зі значенням «нико́ли» тобі відомі? Скористайся фразеологічним словником, словниками приказок і прислів'їв, а також допомогою друзів, знайомих чи родичів.

7. Склади речення з фразеологізмом *Сім п'ятниць на тиждень*.

8. Закінчи речення фразеологічними зворотами з довідки. Усно поясни значення фразеологізмів та їх роль у реченні.

1. Господиня з ранку до ночі крутилася … . 2. Ми з сестрою схожі … . 3. Що йому не казали, а все … . 4. Чужі діти ростуть … . 5. Діти знали рідну школу … .

Довідка: як з гуски вода; як муха в окропі; як свої п'ять пальців; як дві краплі води; як гриби після дощу.

9. Увідповідни фразеологізм і його значення.

1 Жити на широку ногу	**А** куняти
2 Ловити окунів	**Б** обдурити
3 Байдики бити	**В** дуже багато чогось
4 Обвести круг пальця	**Г** гаяти час
5 Хоч гать гати	**Д** дуже чисто, охайно
6 Як у віночку	**Е** розкошувати

10. Прочитай висловлення. Відгадай, про що йдеться. Слова-відгадки запиши в зошит.

А На нього кидають слова і гроші, коли їх не цінують. Його радять шукати в полі, коли хтось безслідно зник. Він є в голові легковажної, несерйозної людини.

Б Вони не квіти, а червоніють і в'януть. Їх розвішують, як білизну, особливо довірливі. В одне з них може щось залетіти, а в друге вилетіти. Кажуть, що на них наступив ведмідь, коли людина погано співає.

В Ним можна клювати, як дзьобом, коли спати хочеться. Його задирають, коли зазнаються. Його сунуть в чужі справи. За нього водять, коли хочуть обманути.

Г Скільки його не годуй, а він все одно в ліс дивиться. Інколи він буває в овечій шкурі. Якщо його боятися, то в ліс не ходити.

11. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.*

• Віднови висловлення, які проілюстрували наші друзі — Балакуни-Веселуни.

Мазати … слова — говорити облесливо, нещиро.

Мазати … зверху — розпещувати кого-небудь.

Пускати … — говорити щось дошкульне або робити ущипливе зауваження.

• Поясни значення фразеологізмів. Зверни увагу на їх вживання та написання.

• Запиши в зошит три компліменти та три способи похвали.

§ 29. ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ ЗА ФРАЗЕОЛОГІЧНОЮ ОДИНИЦЕЮ

1. Пригадай.

Прислів'я — короткий влучний образний вислів з повчальним висновком.

ОЗНАКИ ПРИСЛІВ'Я:

- закінчене стисле речення (часто має риму і ритм);
- виражає узагальнений народний досвід;
- містить повчання;
- уживається як у переносному, так і в прямому значенні.

2. Установи відповідність між початком і закінченням прислів'я. Встав пропущені літери, м'який знак чи апостроф. Запиши в зошит. Поміркуй і дай відповіді на запитання.

1 Бджола мала,	**А** слабіє с..ла.
2 Будеш трудитися —	**Б** а й та працює.
3 Мален..ка праця краща	**В** будеш кормитися.
4 Б..з діла	**Г** за в..лике б..зділ..я.
5 Не од..жа красит.. людину,	**Д** не с..ди на п..чі.
6 Хоч...ш їсти клачі —	**Е** а добрі справи.

- Визнач тематичну групу прислів'їв.
- Чого навчають ці прислів'я?
- Чому прислів'я називають скарбницею народної мудрості?
- Назви свої улюблені прислів'я, якими ти керуєшся у житті, у навчанні.

3. Прочитай оповідання Василя Сухомлинського «Борщ зі скибкою свіжого хліба». Перекажи. Дай відповіді на запитання.

В однієї матері було два сини — Працьовитий і Ледачий. Одного разу поїхав Працьовитий у поле — землю орати, а Ледачий пішов у садок під грушею лежати...

Мати думає: «Що б його смачне на обід синам зварити?» Зварила борщу зі свіжою капустою, зі сметаною, з кропом і буряками. А до борщу спекла хліба свіжого, пахучого.

Сіла мати біля столу, чекає синів. Ось уже й сонце стало на вечірньому прузі, а Працьовитого немає. Ледачому вже під

грушею не лежиться, хочеться їсти, та знає, що обідати мати дає обом разом.

Ось і приїхав Працьовитий. Умився, перевдягнувся, сів за стіл, і Ледачий сів.

Насипала мати дві миски борщу, нарізала хліба. Запахло в хаті борщем і свіжим хлібом, їсть Працьовитий та дякує матері:

— Ой, смачного ж ви борщу наварили!

Виїв Працьовитий миску й ще попросив. А Ледачий з'їв одну ложку — скривився-зажурився, а як третю з'їв — на стіл схилився, ложку поклав і питає матері:

— Мамо, чого це борщ такий недобрий?

— Їдь, сину, завтра в поле, — каже мати, — то й борщ буде добрий, і хліб пахучий буде... *(В. Сухомлинський).*

- Чи сподобалося тобі оповідання?
- Визнач тему й основну думку твору.
- Як ти вважаєш, чому Працьовитому борщ видався смачним, а Ледачому — недобрим?
- Як ти зрозумів / зрозуміла пораду матері Ледачому їхати завтра в поле, щоб борщ був смачний?
- Добери з довідки прислів'я, яке найбільше відповідає описаній ситуації.

Довідка. 1. Чесне діло роби сміло. 2. Як дбаєш, так і маєш. 3. Без діла жити — тільки небо коптити. 4. Тяжко попрацюєш — солодко поїси. 5. Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

4. Розгадай ребус. Запиши відповідь. Чого навчає це прислів'я? Наведи приклад життєвої ситуації, за якої згадують це прислів'я.

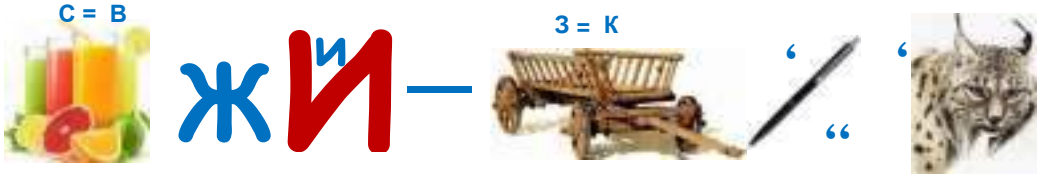

5. Мінідискусія.

- Якою може бути життєва ситуація, коли вживають такі прислів'я:

1. Легко хату зруйнувати, та нелегко збудувати.
2. Людей питай, а свій розум май.
3. Без вірного друга — велика туга.

6. Запам'ятаймо!

ПРО ТЕКСТ-РОЗПОВІДЬ

Текст, у якому про щось розповідають, повідомляють, — це **текст-розповідь.**

Головна мета такого тексту — повідомити про події та їх завершення. Текст-розповідь відповідає на питання *що сталося? що відбулося? хто? де? коли? що зробив / зробила?*

Дії відбуваються послідовно, одна за одною. Щоб передати послідовність дій, потрібно використовувати такі слова: *спочатку, потім, невдовзі, незабаром, тоді, тепер, знову, зараз, уже, ще, наприкінці* тощо.

7. Опрацюй пам'ятку «ЯК НАПИСАТИ ВИСЛОВЛЕННЯ».

1. Вибери прислів'я, яке тобі найбільше до вподоби і зміст якого ти розумієш.
2. Пригадай ситуації, у яких можливе використання цього прислів'я.
3. Придумай вступ, основну частину та висновок.
4. Напиши твір на чернетці, добре перевір його.
5. Перепиши охайно твір у зошит, дотримуючись орфографічних і пунктуаційних правил, точного слововживання.
6. Обсяг твору — орієнтовно 1/2 сторінки.
7. Заголовком твору буде вибрано прислів'я. Воно має прозвучати у вступі або у висновку.

8. Вибір та обговорення прислів'я, приказки чи афоризму для написання висловлення.

1. Де господар добре робить, там і поле буйно родить.
2. Хто рано підводиться, за тим і діло водиться.
3. Добрий початок — половина діла.
4. Чесне діло роби сміло.

• Якими з малюнків, поданих нижче, можна проілюструвати прислів'я та приказки? Чому? Як допомагають малюнки під час написання висловлення?

ВИДАВНИЦТВО ТЗОВ АСТОН

9. Склади й запиши висловлення. Поклади в основу його змісту одне із запропонованих прислів'їв. Скористайся зразками, поданими нижче.

ХТО ДО КОГО ПРИСТАЄ, ТАКИМ І СТАЄ

Сергійко й Данилко товаришували з першого класу. Разом часто готували уроки, разом гралися, разом ходили у секцію з баскетболу. У п'ятому класі дружба хлопців стала ще міцнішою після того, як Данилко заступився за Сергійка перед задерикуватим старшокласником.

Та ось із Сергійком щось трапилося. Він став уникати Данилка, говорив, що дуже зайнятий, не виходив гуляти у двір. І вчитися почав гірше, і нечемно поводитися з учителями та однокласниками. Данилка це дивувало і непокоїло.

Та одного разу він випадково побачив Сергійка за рогом школи в компанії розбишакуватого старшокласника, та ще й із цигаркою в руках. «Так он воно що! — подумав Данилко. — Недарма ж кажуть, що хто до кого пристає, таким і стає». І вирішив, що неодмінно серйозно поговорить із Сергійком і порадить йому уникати таких «друзів» *(за В. Паращич)*.

ЛІПШЕ СВОЯ ХАТА, НІЖ ЧУЖА ПАЛАТА

Був собі один чоловік на ім'я Іван. Мав він сім'ю: маму, тата, брата та сестру. Мав він і господарство, хату, коня, корову та овець! Рано-вранці Іван вставав і йшов ловити рибу, вдень він господарював, а ввечері, відпочивав із сім'єю на ґанку.

Усе було добре, та чогось не вистачало. Йому здавалося, що десь удалині є краще життя. Він зібрав речі та покинув рідну домівку. Довго Іван блукав на чужині, але все, що він бачив, порівнював з рідним домом. І нарешті зрозумів, що треба повертатися додому, бо ліпше своя хата, як чужа палата *(з учнівського твору)*.

§ 30. ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

1. На місці крапок устав відповідні слова, щоб утворилися фразеологізми. За потреби скористайся довідкою.

... з вогнем не знайти; ... лева за кігтями; ... в ступі товкти; ... пташка своє гніздо знає; ... від А до Я; ... соломинку підіймали та ледве не надірвались; ... коза, що в неї хвіст довгий; ... до Києва доведе.

Довідка: *впізнати, семеро, вдень, язик, вода, всяка, прочитати, хвалитися.*

2. Робота в парі. Замініть фразеологічні сполучення одним словом. За потреби скористайтеся довідкою.

Кури не клюють; сім п'ятниць на тиждень; шкірити зуби; знайти спільну мову; наче муха в окропі; тягти кота за хвіст; вставляти палиці в колеса; тримати язик за зубами; ні голки встромити.

Довідка: *непостійний, тісно, зволікати, багато, порозумітися, сміятися, метатися, заважати, замовкнути.*

3. Прослухай вірш за QR-кодом або покликанням https://is.gd/eDMpCD .

Опрацюй уривки з ві́рша Григорія Бойка, подані нижче. Виконай завдання, розміщені під текстом ві́рша.

ОТАКИЙ У МЕНЕ НІС

Не горбатий, не кирпатий —
я звичайний маю ніс,
та мені він так багато
неприємностей приніс...
.....
По сніжку біжать санчата:
будем з гірки ми з'їжджати.
От і гірка, ми рядком
на санчатах із Рябком
полетіли, покотились
і... в заметі опинились.

А дружків аж сміх бере:
— Гляньте! Носом він оре!
Отакий у мене ніс:
Через нього все навкіс!

А дружків аж сміх бере:
— Гляньте! Носом він оре!
Отакий у мене ніс:
Через нього все навкіс!

Дав я Петрикові м'яч,
а тепер мені хоч плач —
він м'яча не повертає —
і щодня мене питає:

— Хочеш, завтра поверну? —
І отак усю весну...
Мама каже: — То, виходить,
він тебе за носа водить?
Отакий у мене ніс:
Через нього все навкіс!
.....
Взяв я вудку — і до річки,
з братом сів на бережку.
Та не ловляться плотвички,
не тріпочуть на гачку.
Я нічого не спіймав,
біля вудки задрімав.
Тут почув я голос брата:
— Щось ти носом став клювати!
Отакий у мене ніс:
Через нього все навкіс!

Ось дідусь струга кілок —
робить вулик для бджілок.
Я підказую йому:
що, до чого, як, чому...

А дідусь мені ласкаво:
— Йди до саду, погуляй...
Як не знаєш добре справи,
свого носа не встромляй!

Я образився до сліз:
— Ну і дався вам мій ніс!
Не ступив ніде ні кроку,
щоб із ним не мав мороки.
Я терплю від нього й досі...
А дідусь: — Не треба сліз!
Зарубай собі на носі,
Що не винен в цьому ніс.

- Які емоції викликав у тебе вірш?
- Знайди у тексті фразеологізми й запиши їх у зошиті. У яких ще життєвих ситуаціях уживають ці фразеологізми?
- Як ти оцінюєш ситуації, у які потрапляв хлопчик? Чи має рацію дідусь, стверджуючи, що ніс не винен? Чи порадив би / порадила б ти героєві змінити риси вдачі, аби не потрапляти в прикрі ситуації? Якщо так, то які саме?
- Поміркуй, як утворилися фразеологізми, використані в тексті.
- А твої родичі використовують у спілкуванні фразеологізми? Які саме?

4. Визначте, скориставшись довідкою, з якої професії прийшли в мову фразеологічні звороти.

Не святі горшки ліплять; грати першу скрипку; на ловця і звір біжить; коронний номер; входити в роль; брати в лещата; зводити рахунки; брати на буксир; закласти фундамент; залишити поле бою; під одну гребінку; вставляти палиці в колеса.

Довідка: артисти, мисливці, фінансисти, гончарі, моряки, будівельники, музиканти, ковалі, стельмахи, перукарі, військові.

5. Перевір себе! Перейди за покликанням https://cutt.ly/OOVLkRR **чи QR-кодом і виконай вправу на увідповіднення.**

6. Запишіть фразеологізми, розподіливши їх за походженням у три групи за зразком:

а) професійна діяльність: *стригти всіх під одну гребінку, …*

б) народна творчість: *у Сірка очі позичати, …*

в) науково-термінологічні звороти: *поставити діагноз, …*

Акції падають; ланцюгова реакція; виводити на чисту воду; дрижаків піймати; питома вага; брати старт; випустити в ефір; хоч кілок на голову теши; язиката Хвеська; як гірка редька; любить як вовк порося; фінішна пряма.

7. Уважно прочитай рубрику «Запам'ятаймо!».

Уклади короткий словник (по 5 прикладів) до кожного джерела української фразеології. За потреби скористайся словничком із *Додатку 6.*

Запам'ятаймо!

Про крилаті вислови, афоризми

Крилаті вислови (крилаті слова, крилаті фрази) — сталі влучні вислови, мовні звороти, окремі слова. До крилатих слів належать:

- афоризми — висловлення письменників, політиків, громадських діячів тощо;
- назви історичних і міфологічних подій, що набули переносного значення;
- власні імена історичних, міфологічних і літературних персонажів, які мають символічне значення тощо.

Джерела крилатих слів різноманітні: усна народна творчість, твори античних письменників, релігійні тексти (Біблія, Коран), вислови із європейських мов, вислови українських і зарубіжних митців.

В українській мові особливо поширені вислови з творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, Л. Костенко та ін.

8. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.***

▪ Виконай інтерактивні вправи:

а) «Визнач джерело походження фразеологізмів» за покликанням https://cutt.ly/tUwA0Us

б) «Чи знаєш ти джерела фразеологізмів?» за покликанням https://cutt.ly/8UwSgIw

▪ Прочитай висловлювання. Склади зі словами «усмішка» та «посмішка» речення і запиши його в зошит.

Як ти сьогодні зустрів день — з *усмішкою* чи з *посмішкою*? Багатьом невідома відмінність між цими словами.

УСМІШКА буває ніжною, ласкавою, лагідною, а ПОСМІШКА — глузливою, іронічною, скептичною, — словом, аж ніяк не привітною.

І дуже прикро, що цієї відмінності не помічають, зокрема, деякі користувачі інтернету — блогери, тіктокери, навіть журналісти. Ця поширена помилка трапляється в соцмережах, у ютубі.

10. Прочитай крилаті вислови й дай відповіді на запитання.

▪ Як ти розумієш кожний із наведених крилатих висловів?
▪ У яких ситуаціях їх можна використати?
▪ Ім'я кого з авторів / авторок висловів тобі невідоме? З'ясуй, хто він / вона.
▪ Доповни список іншими крилатими висловами. Скористайся доступними для тебе джерелами інформації.

1. І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*). 2. Зброя — слово (*Леся Українка*). 3. Звичка — друга натура (*Арістотель*). 4. Здоровий дух у здоровому тілі (*Ювенал*). 5. Час — це гроші (*Б. Франклін*). 6. У рідному краї навіть дим солодкий (*Гомер*). 7. Пізнай самого себе (*Сократ*). 8. Машина часу (*Г. Веллс*). 9. Маслинова гілка (*Біблія*). 10. Марко Проклятий (*народна творчість*).

11. Виконай тестові завдання «Прислів'я, приказки, крилаті вислови як різновиди фразеологізмів. 5 клас», перейшовши за QR-кодом або покликанням https://learningapps.org/watch?v=p199q6i6a22

§ 31. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У МОВЛЕННІ ЛЮДИНИ. ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

1. Поміркуй, які влучні вислови називають прислів'ям, а які — приказкою. Відредагуй прислів'я та приказки.

1. Без сили слабіє діло. 2. До доброї стежки утоптана криниця. 3. Добре багатство — найкраще ім'я. 4. Хочеш сидіти на печі — не їж калачі. 5. Стає робота без дня роком. 6. Добрий світ не без людей.

▪ Що відбувається із фразеологізмом, коли його вживають недослівно?

2. Гра «Найкмітливіший». Доповніть фразеологізми.

Правила гри: об'єднайтеся в три команди. Кожній з них пропонують по десять фразеологізмів. Перемагає та команда, яка найшвидше дасть найбільше точних відповідей за певний визначений проміжок часу.

Перша команда. 1. Надути ... 2. Пекти ... 3. Бити ... 4. Сидіти ... 5. Накивати ... 6. Вилетіло ... 7. Дерти ... 8. Перемивати ... 9. Узятися ... 10. Точити ...

Друга команда. 1. Намилити... 2. Віддати.... 3. Згущувати.... 4. Клацати.... 5. Зійти... 6. Давати.. 7. Набирати... 8. Викликати ... 9. Влучити... 10. Виходити....

Третя команда. 1. Зав'язати ... 2. Розмотати.... 3. Втратити... 4. Кусати... 5. Скалити ... 6. Махнути... 7. Намотати... 8. Лягти ... 9. Ходити... 10. Заварити...

3. Прослухай вірш Григорія Бойка за покликанням https://is.gd/MaRgOb **або QR-кодом.**

Опрацюй уривки з прослуханого вірша. Знайди улюблені вислови дідуся. Поясни, чому ці вислови спричинили непорозуміння у дітей.

ВЕРЕМІЙ

Це дідусь хороший мій,
Звуть його так — Веремій,
Так він дивно розмовляє,
Що попробуй — зрозумій!

В цирку був я з дідусем —
Ми там бачили усе:
І жонглера, і ведмедя
На швидкім велосипеді...

Я крутився, дідусь спитав:
— Ти прийшов ловити ґав?
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.

Грались ми з Рябком кудлатим —
Посварилися із братом.
Брат мовчав, і я мовчав,
А дідусь обох повчав:
— Так до бійки недалеко!
Що це ви розбили глека?
Братик, плачучи, сказав:
— Глека я не розбивав!
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.

Ми були біля криниці,
З неї я хотів напитись,
Нахиляюсь, гнуся, гнусь —
До води не дотягнусь...
А дідусь мій: — Що? Попив?
Шилом патоки вхопив?
Знов мені не зрозуміло:
Тут — ні патоки, ні шила!
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.

Братик спать ніяк не хоче,
Хоч і сонні в нього очі,
Вередує: — Я не ляжу! —
А дідусь ласкаво каже:
— От якби ти зараз ліг —
Ти б заснув без задніх ніг!
Братик ліг, питає в нього:
— Де ж у мене задні ноги?
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.

Я, сестричка й менший брат
Втрьох збирали виноград,
Сперечалися ми все:
Хто з нас кошик донесе?
Дідуся ми розгнівили:
— Що ви кашу заварили?
— Де ж та каша? —
мовив брат.
— Ми ж збирали виноград!
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.

- Знайди в тексті фразеологізми і поясни їх значення.
- Які емоції викликала в тебе поезія?
- Яку роль для втілення основної думки вірша зіграли фразеологізми?

4. Запам'ятаймо!

Про використання фразеологізмів

У мовленні фразеологізми використовують із різною метою:
- ✓ надати висловленню образності, емоційності;
- ✓ надати відтінку іронії, жарту, насмішки тощо;
- ✓ виразити емоції: захоплення, похвалу, дотепність;
- ✓ відтворити найтонші аспекти значення, характеристики предмета, явища, ситуації.

5. Пригадай фразеологізми зі словом «грати» відповідно до малюнків. За потреби звернися до фразеологічного словника.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

6. Робота в парі. Доберіть до фразеологізмів тлумачення з довідки і запишіть їх парами. За потреби зверніться до словника.

Землі під ногами не чути; і вухом не веде; десятою вулицею обходити; зарубати на носі; дбати про свою шкуру; зводити зі світу; гріти руки; давати відкоша, зуби гострити; обоє рябоє; з вогню та в полум'я; дійна корова.

Довідка: однакові за духом; уникати зустрічі; мати недобрі наміри; давати відсіч; наживатися на чужому; дбати лише про власні інтереси; добре запам'ятати; позбавляти життя; бігти швидко; зовсім не звертати уваги; невичерпне джерело; із якихось неприємностей потрапити в ще гірші.

7. Виконай інтерактивну вправу «Віднови фразеологізми», перейшовши за QR-кодом або покликанням
https://learningapps.org/display?v=pufezs15321

§ 32. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ФРАЗЕОЛОГІЯ»

Навчаюсь, удосконалююсь, набуваю досвіду

1. Добери до кожного фразеологізму антонімічний.

1. Забити памороки. 2. Валитися з рук. 3. Камінь за пазухою. 4. Кров із молоком. 5. Майстер на всі руки. 6. Почервоніти як рак. 7. На макове зерня. 8. Входить в колію. 9. Брати в голову. 10. Піти на дно. 11. Хоч греблю гати. 12. Білий як сніг. 13. Поставити хрест.

Довідка: побіліти як стіна; піти вгору; чорний як смола; як кіт наплакав; довести до пуття; вибитися із колії; горить у руках; ні швець, ні жнець, ні на дуду грець; з відкритим серцем; відкрити очі; кури не клюють; викинути з голови; як з хреста знятий.

2. Віднови антонімічні фразеологізми. За потреби скористайся довідкою.

1. Не побачивши — не… . 2. Знайко біжить, а незнайко… . 3. Де сила говорить, там правда… . 4. Скажеш — не повернеш, напишеш — … . 5. Без лиха не буває… . 6. Журись, а за діло… . 7. Руки білі, а сумління… . 8. Чорним по… . 9. Праця чоловіка годує, а лінь… . 10. З великої хмари… .

Довідка: закінчиш, мовчить, малий дощ, марнує, добра, чорне, білому, берись, не зітреш, лежить.

3. Гра-пошук «Кмітливий». Добери фразеологізми до запропонованих ситуацій, явищ і поведінки. За потреби зверніться до словника фразеологізмів за покликанням https://is.gd/ITILMb **або за QR-кодом.**

1. Якщо дуже темно на вулиці, у приміщенні. 2. Якщо дуже тісно. 3. Якщо дуже холодно. 4. Про те, що ніколи не відбудеться. 5. Про людей, які хизуються, величаються. 6. Про людей схожих, однакових. 7. Про людину ледачу. 8. Про людину занадто активну, непосидючу. 9. Про людину, яка байдужа до всього і всіх. 10. Про життя сите і багате.

4. Гра «Хто швидше?». Відгадай, які фразеологізми зашифровано в поданих твердженнях. За потреби скористайся графічною довідкою.

1. Крізь них пролітають, як крізь отвір; вони не трава, а в'януть; їх розвішують, коли люди дуже довірливі; за них тягнуть, коли всіляко допомагають комусь, сприяють у чомусь.
2. Ним клюють, як дзьобом; його встромляють будь-куди; його задирають, коли зазнаються.
3. Він може до Києва довести й далі; його можна нагострити, як ніж; схожий у балакучих людей на помело чи лопату.
4. На них можна все поставити, узяти в руки чи дати їм спокій; їх можна натомити, не відчувати; від дурної голови їм немає спокою.

5. Вона може бути набита клоччям, ходити ходуном, паморочитися, тріщати й розколюватися; її можуть називати дубовою, капустяною, дурною, мудрою, золотою.

Графічна довідка.

• Спробуй скласти самостійно подібні загадки про частини людського тіла.

5. Гра «Диво в решеті». «Просій» фразеологізми, щоб залишилися вислови, що означають «думати».

Як зірок на небі; мати на думці; на край світу; мати гадку; одним духом; підкрутити гайки; не сходити (не йти) з думки; не за нашої пам'яті; думати думу; прясти думи; хоч греблю гати; повертати розумом; дивитися крізь пальці; ламати голову; не дати дихнути; сушити голову; на край світу; мізки (мозок) сушити; давати волю язику; як піску морського.

6. Мовленнєвий практикум. Говори правильно! Склади зі словами речення і запиши його в зошит.

Ніколи нікого не «залишайте в спокої»!
Одне з поширених помилкових кліше — *залишити когось у спокої*, яке є калькою.
Запам'ятай!
Українською правильно казати ДАЙ МЕНІ СПОКІЙ.

7. Робота в парі. Придумайте ситуації, у яких можна використати жартівливі фразеологізми.

1. Були вареники, та на вербу повтікали. 2. Везе як утопленому. 3. Пам'ятаю, як нині, що торік десятий понеділок був у п'ятницю 4. Трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса... 5. На вовка намовка, а зайці кобили з'їли. 6. Сім верст до небес — і все пішки.

СКАРБИ МОВИ

НІСЕНІТНИЙ, *-а, -е.* Позбавлений розумного змісту, безглуздий.

НІСЕНІТНИЦЯ, *-і, ж.* Щось безглузде, нерозумне, дурниця.

КЛІШЕ — (фр. *clichй — відбиток*, від *clicher — робити відбиток, стереотипувати*) — мовний засіб, стандартний зворот, регулярно повторюваний у певних умовах і контекстах; мовний стереотип із позитивною функцією.

КА́ЛЬКА (фр. *calque — копія*), або КАЛЬКУВАННЯ — вид мовного запозичення, утворення нового фразеологізму, слова або нового значення слова через буквальний переклад відповідного іншомовного елемента.

8. Розподіли фразеологізми у два стовпчики, додавши слово «чорний» або «білий». Поясни значення фразеологізмів. Склади діалог, використовуючи «відремонтовані» фразеологізми.

1. Казка про ... бичка. 2. ... золото. 3. ... кішка пробігла. 4. ... ворона. 5. На ... день. 6. ... нитками шитий. 7. Серед ... днини. 8. ... хмари нависають. 9. Світу ... не видно. 10. Як ... віл на ногу наступив. 11. До ... волосся. 12. Тримати в ... тілі.

ХВИЛИНКА РЕФЛЕКСІЇ

ЗАПИТУЮ СЕБЕ,
ВІДПОВІДАЮ,
НАВОДЖУ ПРИКЛАДИ.
ВИЗНАЧАЮ СВОЮ
СХОДИНКУ УСПІХУ

1. Що вивчає фразеологія?
2. Що таке фразеологізм? Наведи приклади.
3. Які джерела українських фразеологізмів? Наведи приклади.
4. Що є різновидом фразеологічних одиниць? Наведи приклади.

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

НАВЧАТИМУСЬ:

• розрізняти в словах звуки:
голосні наголошені й ненаголошені,
приголосні тверді й м'які (пом'якшені),
дзвінкі (сонорні) та глухі;
• вимовляти в словах звуки відповідно до орфоепічних норм;
• розпізнавати в словах явища уподібнення,
спрощення, чергування звуків;
• пояснювати вживання в словах апострофа, м'якого знака;
• виконувати фонетичний розбір слова.

УДОСКОНАЛЮВАТИМУСЬ, РОЗВИВАТИМУ ВМІННЯ:

• дотримуватись орфоепічних норм у власному мовленні;
• виявляти та виправляти помилки у вимові інших;
• поєднувати в мовному потоці звуки
за певними властивими мові правилами та законами.

НАБУДУ ДОСВІДУ:

• дискутувати на різні теми;
• організовувати звуки в словах і реченнях так,
щоб їх було легко вимовляти
і вони були б милозвучними для того, хто слухає;
• ефективної взаємодії із співрозмовниками
з дотриманням правил етики спілкування
та норм літературної вимови.

Українській мові... краси й чарівності надає...
властива їй милозвучність...
Михайло Жовтобрюх

§§ 33–35. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ. ОРФОЕПІЯ» В 1–4 КЛАСАХ

1. Робота із текстом. Уважно прочитай казку. Придумай заголовок.

Було це дуже давно. Жили собі у незвичайному царстві звуки. Все було би добре, коли б у їхньому царстві панував закон-порядок. Невдоволені були звуки від того, що їх вимовляли так, як кому заманеться, а букв тоді ще не було.

От і вирішили звуки обрати собі царя. Голосні обрали [А], а Приголосні — [Б]. Кому ж із них бути царем? Почались суперечки. Приголосних було більше, тому вони перемогли. Царем став [Б].

Улюбленцями в нього були Приголосні, тому він догоджав їм. Коли збирав звуки на раду, то Приголосних запрошував на найпочесніші місця. А Голосні сиділи завжди десь у куточку.

Не захотіли Голосні терпіти приниження. Змовилися вони й утекли. У царстві стався переполох, замість слів виходили якісь дивні словосполучення.

Зрозуміли Приголосні, що без Голосних їм не обійтися. Пішли вони на розшуки. Багато царств обійшли, та все даремно. Приголосні розділилися на групи, продовжували пошуки. Якось утомлені [Б], [П], [В], [М], [Ф] сіли перепочити. Раптом вони почули дивні слова, складені лише з голосних. Зрозуміли [Б], [П], [В], [М], [Ф], що у цьому маленькому царстві проживають Голосні.

Тоді звуки вирішили намалювати себе і своїх друзів на папері. Вийшли дивні слова: «Ш..н..вн.. Г..л..сн..! Пр..с..м.. в..б..ч..нн.. П..в..рт..йт..сь. Ч..к..м..».

Аркушики з дивним текстом розвішали всюди в царстві. Коли Голосні побачили їх, то відразу здогадалися, що мало бути на місці пропусків. Кожний Голосний звук намалював себе. Усі разом Голосні вирішили повернутись.

Український алфавіт (абетка)

А а *(а)*	Б б *(бе)*	В в *(ве)*	Г г *(ге)*	Ґ ґ *(ґе)*	Д д *(де)*	**Е е** *(е)*	**Є є** *(є)*	**Ж ж** *(же)*	З з *(зе)*	**И и** *(и)*
1	2	3	4	5	6	**7**	**8**	9	10	**11**
І і *(і)*	**Ї ї** *(ї)*	Й й *(йот)*	К к *(ка)*	Л л *(ел)*	М м *(ем)*	Н н *(ен)*	**О о** *(о)*	П п *(пе)*	Р р *(ер)*	С с *(ес)*
12	**13**	14	15	16	17	18	**19**	20	21	22
Т т *(те)*	**У у** *(у)*	Ф ф *(еф)*	Х х *(ха)*	Ц ц *(це)*	Ч ч *(че)*	Ш ш *(ша)*	Щ щ *(ща)*	Ь ь *(м'який знак)*	**Ю ю** *(ю)*	**Я я** *(я)*
23	**24**	25	26	27	28	29	30	31	**32**	**33**

Щоб жити в злагоді, звуки придумали створити склад Букв, який вони назвали Алфавітом. Відтоді звуки стали позначати певними літерами.

Але одна буква (Щ) могла виражатися двома звуками або дві могли означати один звук — [ДЖ], [ДЗ]. Букви і Звуки про все мирно домовилися й ухвалили чіткі закони-правила. Царем обрали звук [А], царицею стала літера А. В алфавіті ця буква посідає найпочесніше місце *(Г. Бурак)*.

• Визнач тему казки. Доведи, що це казка.

• Поміркуй, про які царства йдеться в казці. Скористайся підказками на хмаринці слів.

• Як називають царство, у якому живуть звуки Голосні та Приголосні? Пригадай, скільки голосних і приголосних звуків в українській мові. Чому їх так називають?

• Поміркуй, на які групи розподілилися Приголосні звуки.

• Пригадай, як називають царство, у якому Звуки намалювали себе на папері й стали Буквами.

• Що називають *Алфавітом*?

• Як ти вважаєш, чому в усіх царствах персонажі мають жити за законом-порядком?

ВИДАВНИЦТВО ТЗОВ АСТОН

НАУКИ ПРО МОВУ

Розділ науки про мову	*Походження назви*	*Що вивчає?*
Фонетика	*грец. phōnētikos* — звуковий	Звукова система мови й зміни звукового складу слів у мовному потоці
Графіка	*грец. graphikē* — живопис	Знаки письма
Орфоепія	*грец.* orthos — прямий, правильний, epos — мова	Правила нормативної літературної вимови
Орфографія	*грец.* orthos — прямий, правильний, grapho — пишу	Правопис; система правил написання слів

2. Прочитай вірш, прокоментуй, визнач основну думку.

Звуків дуже є багато,
У природі все **звучить.**
Свище вітер, грім завзято
В теплім небі **гуркотить.**

Навесні співає пташка
І струмочок **жебонить.**
Джміль гуде, дзвенить комашка,
Все по-своєму звучить!

Звуки, зібрані у слово
Ще в далеку давнину,
Утворили рідну мову
Українську чарівну.

Знайте всі, мої шановні,
Не забудьте це, бува:
У людей є звуки мовні,
Що **складаються** в слова *(Н. Красоткіна)*.

- Як ти розрізняєш мовні звуки і звуки природи? Які ще ти знаєш звуки? Чи всі звуки утворюють слова?
- Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів. Чи однакова в них кількість букв і звуків? Відповідь обґрунтуй.

3. Гра «Хто більше?». Від поданих слів утвори нові, змінюючи першу літеру. На що вплинула така заміна?

Бій, рік, мак, вір, січ.

4. Гра «Найкмітливіший».

- Чого багато має *болото*, менше — *озеро*, а зовсім не має *річка*?
- Що мають *дуб, бук, бузок, яблуня, груша*, але не мають ні *граб*, ні *ясен*, ні *клен*, ні *слива*?

5. Робота в парі. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Пригадайте, яке звукове значення букв Я, Ю, Є, Ї та Щ?

Скористайся за потреби «Практичним довідником».

Юрій, ліщина, ім'я, джміль, яблуня, єдність, п'ятниця, сміється.

6. ПРАКТИЧНИЙ ДОВІДНИК. Прочитай уважно текст таблиці. Визнач, що ти вже знаєш, що дізнався / дізналася нового (!), що потрібно запам'ятати.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗВУКІВ

Голосних звуків шість: [а], [о], [у], [и], [і], [е].

Для передавання їх на письмі використовують 10 літер: а, о, у, и, і, е, я, ю, є, ї.

Приголосні звуки

	Сонорні	Дзвінкі	Глухі
Тверді	в м н л р	б д [дж] [дз] ж з г ґ	п т ч ц ш с х к ф
М'які	н′ л′ р′ й	д′ [дз′] з′	т′ ц′ с′

УВАГА! Дзвінкі та глухі приголосні утворюють пари.

Дзвінкі	[б]	[д]	[д′]	[ж]	[з]	[з′]	[дж]	[дз]	[дз′]	[ґ]	[г]
Глухі	[п]	[т]	[т′]	[ш]	[с]	[с′]	[ч]	[ц]	[ц′]	[к]	[х]

Глухий приголосний звук [ф] не має дзвінкої пари.

Дзвінкі приголосні, що не мають пари (сонорні):

[в]	[й]	[л]	[л′]	[м]	[н]	[н′]	[р]	[р′]

Приголосні звуки в певній позиції в слові можуть бути **твердими** та **м'якими** або **твердими** та **пом'якшеними**.

Приголосні д, т, з, с, л, н, ц, р, якщо далі йдуть ь, і, є, ю, я, стають **м'якими** (їх позначають у транскрипції знаком [′]: зо́рі [зо́р′і], сіль [с′іл′], ля́лька [л′а́л′ка].

Усі інші приголосні, а саме:

- **губні** [б], [п], [в], [м], [ф];
- **шиплячі** [ж], [ч], [ш], [дж];
- **звуки** [ґ], [г], [к], [х] перед ***ь*** ніколи не стоять, а перед ***і, є, ю, я*** стають лише пом'якшеними (їх позначають у транскрипції знаком [‘]: вікно́ [в'ікно́], мюслі [м'у́с'л'і].

УВАГА!

Усі м'які приголосні мають тверді відповідники (як подано в таблиці), крім [й], який завжди — м'який.

7. Допоможи Емодзі розставити прізвища в алфавітному порядку. На місці крапок встав пропущені букви. Поясни.

Гамалія, Чубинс..кий, Зан..ков..ц..ка, Ґжиц..кий, Січ..нс..кий, Кухар..нко, Кал..ченко, Кмет.., Івч..нко, Зюков, Абашев, Ухов, Опанасюк, Мстислав..ц.. .

Ключ. У кожному слові підкресли другу від початку букву. Об'єднавши ці літери, прочитаєш речення.

8. Розгадай кросворд «Графіка». Що означає цей термін? Запиши його визначення.

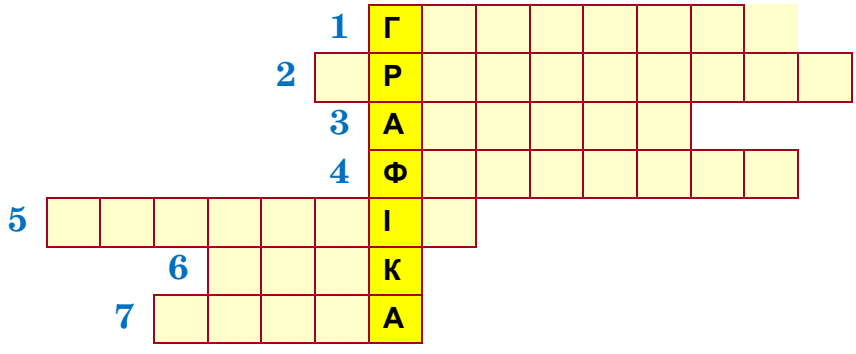

1. Шість звуків української мови, які утворюються за допомогою тільки голосу. **2.** Розділ науки про мову, який вивчає правопис і систему правил написання слів. **3.** Сукупність букв мови, які розміщені в певному порядку. **4.** Розділ науки про мову, який вивчає звуки. **5.** Розділ науки про мову, що вивчає правила нормативної літературної вимови. **6.** Найменша неподільна одиниця, яку ми вимовляємо та чуємо. **7.** Графічне відображення звука.

9. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.*** **Склади зі словами речення та запиши їх у зошит.**

«ДА» ЧИ «ТАК»?

Поза будь-яким сумнівом універсальною ствердною формою є слово «так».

Наприклад: «Підеш сьогодні на тренування?» — «Так». Тільки не кажи: «Да». Це слово-суржик.

Засобів вираження ствердної відповіді в українській мові багато: *так, авжеж, аякже, атож*. Зверни увагу: ці слова треба писати разом.

Також в окремих випадках у розмові можна використовувати ствердні слова, що мають різні емоційні відтінки: *ага, еге, угу, ато, ну-ну*.

А ще, висловлюючи згоду, уживай слова *точно, так точно, звичайно, звісно*. Але тільки не *вірно,* оскільки *вірно* можна кохати чи служити (тобто не зраджувати). Уникай слова «канєшно», оскільки це росіянізм.

Отже, універсальні стверджувальні форми такі: **так, авжеж, аякже**.

ПРАВОПИС СЛІВ З НЕНАГОЛОШЕНИМИ ГОЛОСНИМИ [Е], [И] В КОРЕНІ СЛОВА, ЯКІ ПЕРЕВІРЯЮТЬ НАГОЛОСОМ, А ТАКОЖ ТАКИХ, ЩО НЕ ПЕРЕВІРЯЮТЬ НАГОЛОСОМ

10. Прочитай текст. Опрацюй його, виконуючи завдання.

Письм..нник Марк Аврелій говорив, що л..сточки — це діти пр..роди. І не тільки. Усе, до чого ми прив'язуємося, що так цінуємо, усе подібне до л..сточка, що нав..сні народжується, а потім — зн..кає з вітром, із подувом часу. «Саме листочок найгл..бше єднає люд..ну зі світом пр..роди», — ств..рджує письменник.

З давніх давен людина дослухалася до д..р..в. Вона була п..р..конана, що д..р..ва справді ш..епочуть.

У кожного д..р..ва, у кожного л..сточка свій голос, своя казка, як про це казав Богдан Лепкий:

Що птах — то спів,
Що лист — то шум,
Кожне дерево казку шепоче...

Л..сток нашіптував — люд..на прагнула здогадатися, про що той ш..піт. Поставала казка, пісня. Завдяки л..сточкові. Він поч..нав. Люд..на продовжувала.

Допомагав л..сточок і в поважніших справах: до ш..л..сту дубового л..стя дослухалися жінки, аби з того ш..л..сту віщувати майбутнє. В..л..т..нської прадавньої л..пи, п..рш ніж в..ступати п..р..д громадою, торкався Захар Беркут. Скільки таких народних рад відбувалося чи то під стар..зним дубом, чи під л..пою — мовби для того, аби була змога звіряти свою мову з мовою пр..дків! Бо листя — то наче людські покоління *(за А. Содоморою)*.

1. Визнач тему і основну думку тексту.

- Чи погоджуєшся із твердженнями автора? Постав кілька запитань авторові.
- Чи віриш у цілющу силу дерев, квітів, трав? Чи погоджуєшся ти з нашими предками, що до природи треба дослухатися?
- Пригадай, чи траплялися у твоєму житті або житті твоїх рідних, знайомих випадки, коли спілкування з природою зцілювало й покращувало самопочуття.
- Поміркуй, чому в давнину народні ради проводили під старезними деревами. Як ти зрозумів / зрозуміла припущення автора — «мовби для того, аби була змога звіряти свою мову з мовою предків»?
- Як розумієш вислів, що «листя — то наче людські покоління»?

2. Випиши з тексту виділені слова, попередньо «відремонтуй» їх — встав пропущені букви. Пригадай правила, якими керуєшся під час виконання вправи. Перевір себе за відомостями з рубрики «Запам'ятаймо!»

СКАРБИ МОВИ

ПРЕДОК. 1. Старший родич по висхідній лінії з боку батька або матері (старший за діда, бабу). 2. Попередники сучасних поколінь; ті, від кого походять людські племена, народності тощо.

ПРАЩУР. 1. Далекий предок, родоначальник. 2. Давній попередник чого-небудь. *«Між моїм родом — батьками, дідами, далекими пращурами — я перший іду до культури, до світла» (С. Васильченко)*.

11. Запам'ятаймо!

ПРАВОПИС НАГОЛОШЕНИХ І НЕНАГОЛОШЕНИХ *Е, И*

Написання слів з ненаголошеними звуками [е] та [и] перевіряють наголосом. Треба змінити форму слова або дібрати спільнокореневе слово так, щоб сумнівний голосний став наголошеним: *вели́кий, величе́зний,* бо *ве́лич; держу́*, бо *оде́ржати; клекоті́ти*, бо *кле́кіт*; *несу́*, бо *принесе́ний*; *село́*, бо *се́ла*; *шепоті́ти*, бо *ше́піт*; *криве́*, бо *кри́во*; *трима́ти*, бо *стри́мувати*, *широ́кий*, бо *ши́роко* тощо.

Якщо не можна перевірити написання слова за допомогою наголосу, застосовуємо правила:

Пишемо **Е**:	Пишемо **И**:
у буквосполуках -ере-, -еле-: *береза, черевики, пелена*	у буквосполуках -ри-, -ли-: *блищати, тривога*
якщо **Е** при зміні слова випадає або чергується з **І**: *шевця – швець, праведний – правда, квітень – квітня, променя – промінь, каменя – камінь*	
у суфіксах: -ець, -ень, -тель, -еро, -елезн-: *палець, велетень, учитель, п'ятеро, довжелезний*; -енн-: мислення, оголошення; -еньк-, -есеньк-, -ечок-, -ечк-: маленький, рідненький, вершечок, сонечко	у суфіксах: -ик, -иц(я), -ищ(е), -иськ: *вулик, полиця, вітрище, посміховисько*; -ив(о) в іменниках: печиво, місиво, паливо, але марево, зарево; -ин-: чужина, полонина, киянин, сестрин; -ичок-, -ичк- (від -ик, -иц(я): видичка, бо водиця

У деяких словах написання літер не можна перевірити: *лева́да, кише́ня, мину́лий*. Тоді треба звернутися до орфографічного словника.

ЗВЕРНИ УВАГУ! В окремих дієслівних коренях [е] чергується з [и]. Букву И пишемо, якщо далі стоїть наголошений суфікс -а- (-я-): *терти*, але *стира́ти*; *заберу*, але *забира́ти*.

12. Творче моделювання. Запиши в зошиті подані слова, вставляючи замість крапок потрібну літеру та добираючи перевірні слова так, щоб сумнівний ненаголошений Е чи И став наголошеним.

Зразок: *зе́рно — зе́рна.*

З..рно, ш..рокий, ш..птати, в..личний, в..чірній, л..генький, в..сокий, кл..новий, безз..мельний, с..нок, в..сняні, бл..зенько, ос..литися, м..довий, кл..котіти, гр..чаний.

13. Робота зі словником. Випиши з орфографічного словника 10 слів, правопис Е, И в яких не можна перевірити за допомогою наголосу.

Зразок: лимон, кишеня, медаль, театр, шинель, лейтенант, цибуля.

14. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Склади з виділеними словами речення і запиши їх у зошит.

ЩО ТАКЕ ГАЙ І ДІБРОВА?

Гай — це невеликий ліс, переважно листяний. Гаї розрізняють за видом дерев, які в них ростуть. Якщо переважають берези, то це березовий гай, або березняк. Коли домінують сосни чи інші хвойні дерева, то цей ліс — **бір**. А якщо дуби... (ти вже, напевно, здогадався / здогадалася) — то **діброва**.

У містах здебільшого висаджують **парки** й **сквери**. Нагадаємо, що сквер, на відміну від парку, невеличкий, він може бути між будинками або ж на перетині вулиць.

Березняк

Гай

Бір

Парк

• Розглянь уважно світлини. Визнач, де гай, діброва, бір, а де сквер чи парк. Яке враження у тебе від світлин? Які тобі вчуваються звуки, запахи? Які кольори переважають? Чи доводилося тобі спостерігати за рукотворними і нерукотворними куточками природи? Поділися з однокласниками.

15. «Творча хвилинка».

• Чи доводилося тобі спостерігати за осіннім листям? Чим воно відрізняється від літнього?

• Що нагадує тобі падіння листочка на землю?

• Склади твір-опис про життя і красу осіннього листя. Використай такі вислови: *листя в'яне, добігає кінця його час, листя жевріє і жовтіє, горить багрянцем, кружляє над землею, говорить із вітром, мерзне, танцює, лопотить.*

• Пригадай, як пишеться твір-опис і з яких частин він складається.

16. Виконай інтерактивну вправу «Е чи И», перейшовши за покликанням https://is.gd/OpZqkq

П..рлина, зат..шний, т..мп..ратура, л..мон, в..ршечок.

ГОЛОСНІ НАГОЛОШЕНІ Й НЕНАГОЛОШЕНІ. ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВИ НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ

17. Прочитай текст. Опрацюй його, виконуючи завдання.

ЗБЕРЕЖЕМО ПОВІТРЯ ЧИСТИМ

Нас оточує повітря. Ним дихають усі живі організми. Забруднене повітря спричиняє різні захворювання і навіть загибель живих організмів.

Звідки в повітрі беруться шкідливі речовини? Вони потрапляють до нього з димом фабрик, заводів, шахт, доменних печей, котелень. Отруюють повітря відпрацьовані гази автомобілів, літаків, тракторів, мотоциклів. Багато небезпечних речовин потрапляє в повітря під час аварій на хімічних заводах, атомних станціях.

Лихом не лише для України, а й для багатьох інших країн світу стала аварія на Чорнобильській атомній станції.

Щоб зберегти повітря чистим, люди переобладнують автомобілі. Замість бензину в них використовують газове пальне. Паровози, що працювали на вугіллі, замінено на електровози.

Незамінним помічником людини в очищенні повітря є рослини. Вони поглинають з повітря вуглекислий газ і збагачують

його киснем. Своїм листям затримують пил, сажу, інші шкідливі речовини.

Кожне дерево й кущ, посаджені тобою, очищатимуть повітря не лише твого села чи міста, а й усієї планети *(за Т. Байбарою)*.

1. Визнач тему тексту.

- Чи погоджуєшся із твердженням авторки, що рослини є незамінним помічником в очищенні повітря? Обґрунтуй свою думку.
- Поміркуй, чи важливу проблему порушує авторка тексту. Чому?
- Пригадай, що тобі відомо про аварію на Чорнобильській атомній станції. Чому її називають техногенною катастрофою?
- Як жителі твого села чи міста дбають про очищення повітря і загалом про збереження природи?
- Чи підтримуєш ти ідею посадити дерево чи кущ? Поділися своїми планами з однокласниками та однокласницями.
- Застосуй алгоритм критичного прочитання тексту. Усно опрацюй кожну пелюсточку «ромашки».

Примітка. *Критичне читання* — це діалог з автором тексту. У репліках ти ставиш запитання до нього, оцінюєш думки, дискутуєш, аналізуєш ідеї, висловлюєш припущення чи гіпотези щодо порушеної проблеми. Виокремлюєш у тексті нове чи незрозуміле, з'ясовуєш його, а отже, — розвиваєшся.

2. Випиши з тексту підкреслені слова. Прочитай їх уголос. Постав наголоси. Простеж, як вимовляються наголошені й ненаголошені голосні звуки.

18. Запам'ятаймо!

Орфоепія (*гр.* orthos — правильний, epos — мова) — розділ мовознавства, у якому вивчається система норм єдиної вимови, властивої літературній мові.

Орфоепічні норми — це сукупність правил, що впорядковують мовні засоби у мовленні щодо вимови, а також наголошування слів. Нормативна вимова підвищує загальний рівень культури й полегшує процес спілкування.

Порушення орфоепічних норм зумовлює зниження культури мовлення, впливає на рівень культури людини і всього суспільства.

В українській мові шість голосних звуків: [а], [о], [у], [е], [и], [і].

Одна з особливостей української орфоепії — це чітка вимова голосних звуків:

вчи́нок — [вчи́нок], потре́би — [потре́би],
ота́ман — [ота́ман], закордо́нний — [закордо́н:и^{е}й].

Наголошені голосні вимовляють завжди чітко: *бере́за, щи́рість, по́ле*. У ненаголошеній позиції голосні [е], [и], [о] звучать невиразно.

Ненаголошений [Е] у вимові наближається до [И], так само ненаголошений [И] наближається до [Е]: *весе́лка — [ве^{и}се́лка], зима́ — [зи^{е}ма́].*

Ненаголошений [Е] після [Й] наближається до [І]: окраєць — [окра́йе^{і}ц′].

Щоб перевірити ненаголошені [е], [и], [о], треба змінити слова так, щоб ненаголошений голосний став наголошеним: *весна́ — ве́сни, колиско́ва — коли́ска, розу́мний — ро́зум*.

Ненаголошений [О] перед складом із наголошеними [у], [і] у вимові наближається до [У]:

зозу́ля — [зо^{у}зу́л′а], голу́бка — [го^{у}лу́бка],
погру́ддя — [по^{у}гру́д′:а], ході́мо — [хо^{у}д′і́мо],
Поліна — [по^{у}л′і́на].

19. Допоможи Емодзі розібратися із термінами.

20. Перепиши слова, постав наголоси. Користуючись орфоепічним словником, перевір себе.

Випадок, вимова, літопис, рукопис, пізнання, уподобання, зобов'язання, жалюзі, мережа, фольга, піцерія, ненавидіти, експерт, феномен, псевдонім, вказівки, люблю, нести, несемо, виходити, байдуже, завжди, помилка.

• Із підкресленими словами склади діалог, у якому вислови свою позицію щодо дбайливого / споживацького ставлення до світу природи.

21. Швидкий тест.

Усі підкреслені літери позначають один і той самий звук у всіх словах у рядку

А голова, козацький, сопілка
Б повернути, предмет, екран
В столичний, сяйво, голубка
Г перемога, герой, поетичний
Д намисто, життя, блакитний

22. Уживай слова влучно та правильно. *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення та запиши їх.

СІТЬ (СІ́ТКА) — пристрій для ловіння звірів, риби, птахів тощо.

МЕРЕ́ЖА — сукупність ліній зв'язку, шляхів, підприємств; інтернет.

ТЕХНОГЕННА КАТАСТРОФА — катастрофа з тяжкими наслідками для довкілля та людини, спричинена частковим або повним виходом з ладу або руйнуванням технічних засобів.

23. Робота з інформацією. Розглянь уважно світлини. Які небезпечні наслідки для довкілля несуть техногенні катастрофи, що час від часу трапляються у світі, в Україні?

Техногенні катастрофи

24. Напиши твір-опис на тему «Планета Земля — наш дім».

Скористайся матеріалами уроку, а також поданим поруч мемом «Плаче Земля».

• Що потрібно зробити людству, щоб Земля усміхалася, а не плакала?

25. Розгадай ребуси. Запиши в зошиті слова-відгадки. Як ти вважаєш, що об'єднує ці слова?

§ 36. ПРАВОПИС НЕНАГОЛОШЕНИХ [Е] ТА [И]

1. Установи відповідність між початком і закінченням прислів'їв чи приказок. Встав пропущені літери, поясни правопис. Запиши в зошит.

Поміркуй і дай відповіді на запитання.

• Чого навчають ці прислів'я та приказки?

• Поміркуй, до якої тематичної групи вони належать.

А	В..лике д..р..во	**1**	другому — мачуха.
Б	Н..ма такого дерева,	**2**	щоб на нього пт..ця не сідала.
В	Пр..рода одному мати,	**3**	лісу не робить.
Г	Хто не садив дерева,	**4**	по його плоду.
Ґ	Що в лісі родиться,	**5**	поволі росте.
Д	Зламати дерево — с..кунда,	**6**	то в дворі згод..ться.
Е	Одне д..рево	**7**	тому не л..жати в затінку.
Є	Пізнати дерево	**8**	виростити — роки.

• Чому народ завжди оберігав і примножував природу?

2. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення та запиши його в зошит.

На дорогах ПРОБКА, КОРОК чи ЗАТОР?

Розгортаємо будь-який тлумачний словник і читаємо. *Корок* має такі значення: 1) кора коркового дуба, яку використовують для різних потреб; 2) затичка для пляшки з кори згаданого дерева. Отже, на дорогах ніякий не **корок.**

До речі, затички різного призначення називають *пробками*. А скупчення людей або транспорту, що створюють перешкоду рухові, називають *затором*. Це основне значення слова.

Отже, правильно сказати: *затор на дорозі*. Слова *корок* чи *пробка* можна вжити в цьому значенні, але воно тоді буде переносним, а це означає, що їх можна використовувати лише в усному чи художньому мовленні. У новинах, на радіо, у документах потрібно вживати словосполучення дорожній затор або затор на дорозі.

3. Розглянь уважно світлини. Дай їм назви.

- Поміркуй, чим небезпечні дорожні затори для водіїв / водійок і пасажирів / пасажирок автотранспорту.
- Порадь автомобілістам / автомобілісткам, які потрапили в затор на дорозі, як потрібно поводитися, щоб не нашкодити собі й іншим.
- Як впливає величезне скупчення транспорту на довкілля?

4. Робота в парі. Складіть короткий список порад чи фотоколаж для себе і своїх рідних, як зберегти довкілля.

Зразок: 1. Відмовитися від поліетиленових пакетів — екологічно й економно.
2. Відмовитися від одноразового посуду та пляшок.
3. Бути енергоощадливим у побуті.
4. Економно використовувати воду.

5. Прочитай уважно текст, перекажи його. Виконай завдання.

СВІТ ОГОЛОШУЄ ВІЙНУ ПЛАСТИКОВОМУ СМІТТЮ

Ще сто років тому люди навіть не могли уяв..ти, що таке батар..йка, д..ск..та, фломаст..р, пласт..ковий пак..т. А сьогодні ці пак..ти називають згубним в..находом людства. Пригадай, як щоразу в магаз..ні майже кож..н товар кладуть в окр..мий пак..т, і уяви, скільки їх щодня потрапляє до смітн..ка в т..бе вдома, у місті, на план..ті.

У Т..хому ок..ані вже утвор..вся ціл..й острів із пласт..кового сміття, площа якого дорівнює площі України. Від нього щороку г..не сто т..сяч морських твар..н.

Такі країни, як Австрія, Тайвань, Сінгапур, Індія, Італія, заборон..ли в..кор..стовувати та ввоз..ти на їхню т..р..торію пласт..кові пак..ти.

Муз..канти популярної в Україні групи «Кр..хітка» розробили проєкт «Торба — пр..роді». Вони закл..кають усіх українців кор..стуватися для покупок екоторбинкою — сумкою багаторазового в..кор..стання. Якщо кож..н із нас приєднається до цієї акції, то наша країна стане набагато ч..стішою *(О. Пометун)*.

- «Відремонтуй» слова. На місці крапок встав літери **Е, И**. Пригадай правила написання ненаголошених **[Е], [И]**.
- Оформи в зошиті чеклист до прочитаного тексту у вигляді таблиці з рядками, які подані нижче.

Заголовок …

Що буду знати / уміти, коли опрацюю тему?..

План…

Невідоме…

5 запитань авторові…

Ключові слова…

Тепер я знаю…

Найцікавіше…

6. Розгадай загадки. Запиши відповіді й запам'ятай їх правопис.

На болоті біля річки Виросли пухнасті свічки.	Забіжу я наперед — Це звичайний ☐☐ **ере** ☐ .
Два брати у воду дивляться, а довіку не зійдуться. ☐**ере**☐☐	Ходить осінь золотиста — чутно ☐ **еле** ☐☐ й ☐ **ере** ☐
Які ноги заввишки, Такий ніс завдовжки. Хату на хаті має, Жабам рахунок знає ☐**еле**☐☐	Дивний журавель стоїть, Що нікуди не летить. Можеш ти води напиться, Називається ☐ **ри** ☐☐☐☐ .

- Що означає фразеологізм «ковтати сльози»? А «ковтати слова»? Поясни, чим вони різняться. Добери до них синонімічні вислови:

☐ **ли** ☐☐ ти сльози; **гли** ☐☐☐☐ слова.

7. Гра «Редактор». Прочитай уважно слова. Запиши їх правильно. Прокоментуй.

Чирипиця, напирикір, шипотіти, тремати, виселка, грибинястий, смитана, мителиця, струминіло, мелосердя, зниважити, лемон, кречати, прерода, капилюх, пикти, сирида.

8. Побудуй у зошиті таблицю з двох стовпчиків. Ліворуч запиши слова зі вставленою буквою *И*, праворуч — із вставленою буквою *Е*.

Оз..мий, іноз..м..ць, вел..кодній, імб..р, запороз..ць, сл..зький, ош..л..шити, од..жина, дяд..на, кін..ць, ом..ла.

Ключ. Підкресли в кожному слові другу від початку букву. Із цих букв прочитай крилатий вислів.

9. Напиши твір-роздум на тему «Земля — наш дім».

У творі вислови свої міркування про вплив діяльності людини на світ природи. За потреби використай матеріали уроку; переглянь відео за покликанням https://cutt.ly/qGMvQnO **або QR-кодом.**

Ознайомся за покликанням https://cutt.ly/8Ibk2Cm **або QR-кодом з пам'яткою «Як підготуватися до написання твору-роздуму».**

§ 37. ПРИГОЛОСНІ ТВЕРДІ Й М'ЯКІ

1. Гра «Редактор». Прочитай уважно речення. Встав пропущені у словах букви. Обґрунтуй їх написання.

1. Багато лісу — не губи, мало лісу — б..р..жи, н..має лісу — посади. 2. Дорого д..р..во не тіл..ки плодами, але і л..стками. 3. Біл..ше лісу — біл..ше снігу, біл..ше снігу — біл..ше хліба. 4. Дерево водою ж..ве, дерево і воду б..р..же. 5. Від пр..роди б..ри те, що вона дає, та й за те дякуй. 6. З пр..родою ж..ви у дружбі, то й буде вона тобі у службі. 7. Доглядай з..млю плідну, як матір рідну. 8. До пр..роди не н..си шкоди. 9. Зіпсував воду — не буде ч..сті твоєму роду. 10. Як у лісі кл..кнете, так і відгукнеться.

- Визнач жанр висловлень. Аргументуй свою думку.
- До якої тематичної групи належать запропоновані висловлювання?
- Визнач основну думку висловлювань.
- Прочитай третє речення. Поміркуй, чи повторення слова «*більше*» є лексичною помилкою. Обґрунтуй свою думку.

СКАРБИ МОВИ

2. Хто придумав слово ПРОМІНЬ?

Усі ми звикли до слова ПРОМІНЬ, і здається, що воно живе в мові сотні, а може, і тисячі років. Насправді слово «молоде», його не знав навіть Тарас Шевченко. А придумала іменник ПРОМІНЬ Леся Українка.

Спочатку його використовували в художньому стилі, а потім це слово стало й науковим терміном. Натепер його вживають у різних стилях.

Авторськими новотворами збагатила український словник і мати Лесі Українки — Олена Пчілка. Вона теж письменниця, крім того, ще й перша жінка-академік нашої країни. Які ж слова вона створила? Не повірите, але це всім відомі іменники *мистецтво* та *переможець*. А також прикметники *палкий* і *променистий*.

- Чи відомі тобі ці слова, чи знаєш їх лексичне значення, чи використовуєш їх у мовленні?
- Чи знав / знала, що ці слова мають авторів?
- Склади зі словами *промінь, мистецтво, переможець, палкий, променистий* мінітвір-опис картини природи, яку ти спостерігав / спостерігала і яка тебе вразила. Допоможе тобі вірш Наталі Карпенко «Збирайте серцем…».

3. Прочитай вірш.

ЗБИРАЙТЕ СЕРЦЕМ...

Чи чули ви, як тихо шепче ліс,
Як весело виспівує струмочок?
Чи бачили, як пагін новий зріс
І як квітує поле і садочок?

Як виснуть срібні ниті дощові,
Як крізь асфальт уперто зелень пнеться...
Збирайте серцем враження нові,
До всіх природа сонечком сміється.

Ви ж милувались в небі журавлем
І райдугою в сонячній блакиті,
Та напували душу кожним днем,
На краще сподіваючись щомиті.

Примножуйте великий спільний дім.
Відкрийте світ прекрасного дитині
Й шануйте, щоб ставало місця в нім
І пташечці маленькій, і людині.

Н. Карпенко

- Яке враження справила на тебе поезія?
- Які картини, образи уявляв / уявляла під час читання вірша?
- Дай відповіді на запитання, які поставила авторка читачеві в перших трьох строфах.

• Поясни, як ти зрозумів / зрозуміла вислів «збирайте серцем враження нові». У прямому чи переносному значенні його вжито? Обґрунтуй свою думку.

• Як зрозумів / зрозуміла вислів «великий спільний дім». Добери до нього синоніми.

• Поміркуй, чому поетеса назвала вірш «Збирайте серцем...». До кого вона звертається зі спонуканням-закликом?

4. Швидкий тест.

Усі підкреслені літери позначають той самий звук в усіх словах у рядку

А промінь, маленький, пагін

Б палкий, поле, великий

В мистецтво, променистий, тісто

Г переможець, серце, цікавий

5. Рубрика «Корисні поради». Щоб запам'ятати, які звуки бувають м'якими, використаємо Лайфга́к.

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ц, р**, якщо далі вжиті **ь, і, є, ю, я**, стають **м'якими.**

Із цих приголосних склади вислови: «Де Ти З'їСи Ці ЛиНи + Р, [ДЗ]».

2. Усі інші приголосні, а саме:

• **губні [б], [п], [в], [м], [ф]** — «МаВПа БуФ»;

• **шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж]** — «Ще їЖДЖу» (у транскрипції [шч]е ї[ждж]у);

• **звуки [ґ], [г], [к], [х]** перед м'яким знаком **(ь)** ніколи не стоять, а перед **і, є, ю, я** зазнають **пом'якшення.**

СКАРБИ МОВИ

ЛАЙФГА́К (від *лайфгакінґ*, з англ. life hacking перекладається як «злом життя») — сленгове слово, що означає певну хитрість або корисну пораду, яка допомагає ефективно розв'язувати побутові проблеми, тим самим заощаджуючи час.

6. Прочитайте вірш.

ЗАХВОРІЛА ЗЕМЛЯ…

Захворіла Земля, занедужала,
В неї жар! То — туман, то — знобить…
Сині очі від спеки примружила,
Все немиле Землі, все болить.
Біля неї і Місяць, і Сонечко,
Біля неї велика рідня:
— Ти в матусі улюблена донечка,
Тебе Сонце голубить щодня.

Примовляє Земля, побивається:
— Підкажіть, що робити мені,
Як погляну, терпець уривається,
Сонце любить мене, люди — ні!
Мої ріки блакитні забруднені,
З'їла пилка зелені ліси,
Всі поля в целофановім гудинні…
Ні здоров'я тепер, ні краси.

Н. Карпенко

- Випиши з тексту п'ять слів, у яких є приголосні звуки: а) тверді; б) м'які.
- Визнач тему і основну думку поезії.
- Які почуття виникли у тебе під час читання твору?
- Які образи і картини уявляв / уявляла?
- Намалюй малюнок до вірша. Які кольори обереш? Чому?
- Створи «Асоціативний кущ» до слова *Земля*.

§ 38. ПРИГОЛОСНІ ДЗВІНКІ Й ГЛУХІ

1. Пригадай, за якими ознаками приголосні звуки поділяють на дзвінкі й глухі. Чим вони відрізняються? Яких звуків в українській мові більше? За потреби звернися по допомогу до рубрики «Практичний довідник».

2. Прочитай вірш. Спиши. Визнач дзвінкі й глухі приголосні в словах першої строфи. Яких звуків більше? Назви звуки, що часто повторюються. Охарактеризуй їх.

Я люблю осінні акварелі
Споглядати у затоках Псла, —
Пропливають хмари, мов тарелі,
Побіля веселого весла.

Я люблю осінні зарисовки
Зустрічати побіля Десни.
Білий берег...
Хмари-парасольки ...
Тьмава бронза вічної сосни...

А. Гризун

- Як ти розумієш зміст вірша? Одним реченням передай особисте враження від прочитаного.

ВИДАВНИЦТВО ТЗОВ АСТОН

3. Прочитай загадки, запиши слова-відгадки. Випиши з текстів віршів слова, у яких приголосні звуки тільки глухі.

1. Де не глянь — ріки, гори, ліси,
Полонини, озера, поля.
Не знайти ще такої краси,
Як на нашій планеті …

Ігор Січовик

2. У пароплава на борту
Я висну в будь-яку погоду.
А тільки з'явимось в порту —
Я першими кидаюсь у воду.

Ігор Січовик

3. Якщо із [з] візьмеш це слово,
Великий дощ впаде раптово.
Як тільки [з] на [с] заміниш,
Між фруктами мене зустрінеш.

4. Коли я з [д] — росту на гілці,
Коли ж із [т] — пливу по річці.

4. Упиши слова у відповідні стовпчики таблиці.

Одяг, кошик, каска, доба, шість, здогад, зуб, спека, буз, дід, щастя, ґазда, біда, пакет, баба, багаж, жаба, опік, кущ, база, пісок, гага, суша, газ, поет, Дажбог, кішка, жага, кіт, збіжжя, кістка, сік, дзьоб, соха, дзюдо, диба, посох, дог, гід, піт.

Слова, у яких є лише дзвінкі приголосні	Слова, у яких є лише глухі приголосні
.....	.....

5. Виконай тестові завдання «Глухі й дзвінкі приголосні звуки. 5 клас», перейшовши за QR-кодом або покликанням https://learningapps.org/watch?v=p08xbhi1t22

6. Відніми звук. Віднявши від поданих слів перший звук, запиши нові слова. Поясни, чому вони позначаються такою ж кількістю букв. Чи всі слова тобі зрозумілі? Дізнайся значення незнайомих слів.

Яга, щадити, яр, юрок, щільний, якати

7. Прочитай. Сформулюй тему й основну думку.

ПРИГОДА НА РІЧЦІ

Цей день був якийсь особливий.

Миколка йшов додому з радісним настроєм. Дорога пролягала через міст, перекинутий над невеликою, але глибокою річкою. На ньому любили гратися діти.

Ще здалеку Миколка почув дзвінкі голоси, дитячий сміх і жалібне поскрипування моста. Коли Миколка вийшов на берег, то побачив таку картину. Міст розгойдувався і скрипів, а діти, сидячи на ньому, верещали від захоплення.

І раптом трапилося щось жахливе. Маленька Світланка, змахнувши рученятами, зірвалась з мосту й полетіла в річку. Не гаючи й хвилини, Миколка кинувся у воду. Діти затамували подих. Нестерпно довго тягнувся час.

Аж ось і Миколка. Він тримав Світланку. Діти з полегкістю зітхнули й стрімголов побігли до вкрай переляканих Світланки та Миколи.

Так сміливий Миколка урятував дівчинку.

- Слово *Миколка* часто повторюється. Чи можна уникнути надмірного повторення? Якщо так, то зроби це.
- До якого типу мовлення належить текст? Свою думку обґрунтуй. Скористайся таблицею, поданою нижче.

Назви типів мовлення	*На яке питання подано відповідь у висловленні*	*Про що йдеться у висловленні*	*Основні частини висловлення*
Розповідь	Що робить особа або предмет?	дії, події	Початок дії (події), її розвиток і завершення
Опис	Яким є предмет або особа?	ознаки предмета, особи	Загальне враження, окремі ознаки, деталі
Роздум	Чому предмет або особа такі?	Про причини ознак і дій	Теза (думка, яку доводять), аргументи (докази), висновок

8. Напиши невеликий твір-розповідь на тему «Мій день народження», використовуючи кілька слів, які містять лише глухі приголосні, а також кілька слів, які містять лише дзвінкі приголосні.

§ 39. ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ У КОРЕНІ

1. Запиши слова та їх транскрипцію. Досліди, чому виникає розбіжність між вимовою і написанням у словах:

- про́сьба — [про́з′ба];
- боротьба́ — [бород′ба́];
- пі́сня — [п’і́с′н′а];
- бі́гти — [б’і́гти^{е}].

2. Практичний довідник. Опрацюй наукову інформацію. Зроби на берегах сторінки (у разі потреби) позначки — «!», «?», «+», «–».

ВИМОВА ЗВУКІВ

Серед фонетичних явищ української мови поширеним є *уподібнення*.

Уподібнення — це зміна звуків у мовному потоці під впливом наступного чи попереднього звука.

А. Досліди!

Вимов слова вголос. Порівняй, чи є відмінність між написанням і вимовою.

Молотьба́ — [молод′ба́]; вокза́л — [воґза́л],
боротьба́ — [бород′ба́], я́кже — [йа́ґже], якби́ — [йаґби́].

Висновок А

Попередній глухий звук набирає дзвінкості, якщо за ним іде наступний дзвінкий. Відбувається уподібнення за дзвінкістю.

Б. Досліди!

Вимов слова вголос. Порівняй, чи є відмінність між написанням і вимовою.

Ні́гті — [н′і́хт′і]; кі́гті — [к’і́хт′і]; легки́й — [ле^{и}хки́й]; во́гкий — [во́хки^{е}й]; дьогтю — [д′о́хт′у].

Висновок Б

Попередній дзвінкий під впливом наступного глухого оглушується. Відбувається уподібнення за глухістю.

В. Досліди й зроби висновок.

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Відбувається уподібнення і за місцем творення звуків.

Порівняй! Зроби висновок.

Безжу́рний — [бе^{и}ж:у́рни^{е}й]; без ша́пки — [бе^{и}жша́пки^{е}], ло́жці — [ло́з′ц′і], дочці́ — [до^{у}ц′:і́], бо́чці — [бо́ц′:і], смієшся — [с′м’ійе́с′:а], ті́тці — [т′і́ц′:і], ба́читься — [ба́чи^{е}ц′:а].

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Кінцеві дзвінкі приголосні у префіксах перед глухими, особливо за швидкої вимови, можуть оглушуватися: ро***зк***лад [ро́склад], бе***зп***ека [бе^{и}спе́ка], ***зс***унути [с:у́нути^{е}], ро***зп***иска [роспи́ска], ро***зс***ада [рос:а́да], бе***зх***марний [бе^{и}схма́рни^{е}й].

Г. Вимовляй слова вголос. Порівняй, чи є відмінність між написанням і вимовою.

Пі́сня — [п’і́с′н′а]; селя́нський — [се^{и}л′а́н′с′ки^{е}й]; ще́дрість — [шче́др′іс′т′].

Попередній приголосний твердий уподібнюється за м’якістю до наступного м’якого. Зазвичай такі зміни відбуваються із звуками [д] – [д′], [т] – [т′], [з] – [з′], [с] – [с′], [л] – [л′], [н] – [н′], [ц] – [ц′].

Лайфгак!

Легше їх запам’ятати у вислові «Де Ти З’їСи Ці ЛиНи».

- Що нового ти дізнався / дізналася?
- Як вимовляємо дзвінкі приголосні в кінці слова та перед глухими в корені? Наведи приклади.
- Як вимовляємо глухі приголосні перед дзвінкими в середині слова?
- Чому в слові «дзеркало» звуків менше, ніж букв?
- Скільки звуків і букв у слові «надзвичайно»?
- Які звуки можуть позначати буквосполучення *дз* і *дж* у різних словах?

3. Розподіли слова в такій послідовності:

а) слова із приголосним [г] перед глухим (оглушується);
б) слова із глухими приголосними перед дзвінкими (вимовляються дзвінко);
в) слова із приголосними перед м’якими (пом’якшуються).

Казці, легко, активність, вокзал, спорідненість, боротьба, дігтяр, змість, велетенський, нігті, кігті, футбол, баскетбол, Великдень, берізці, кузня, шелестіти.

• З трьома-чотирма словами склади та запиши короткі речення.

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Повторення двох однакових звуків у транскрипції не допускається. Для цього є спеціальне позначення — **[:]**. Наприклад: сі́ллю — [с′і́л′:у], зако́нний — [зако́н:и^{е}й].

4. Затранскрибуй слова. За потреби зверніться до рубрики «Практичний довідник».

Садочок, виснуть, враження, сонячна, виспівує, людина, місце, блакить, земля, пташечці, сміється, безшумно.

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Коли дж, дз позначають два звуки, а коли — один?

Доцільно розрізняти звуки [д͡ж], [д͡з], [д͡з’], які на письмі передаємо буквосполученням дж, дз, і збіг приголосних [д] і [ж], [д] і [з] на межі префікса і кореня.

Порівняймо: 1. Джміль [д͡жм’іл′], дзвонити [д͡звони́ти^{е}]; 2. Віджим [в’іджи́м], підземка [п’ідзе́мка].

У першому випадку [д͡ж], [д͡з] є частиною кореня, тому позначають один звук.

У другому — [д] є частиною префікса, а [ж] і [з] — частиною кореня, тому позначають два звуки.

5. Прочитай слова, правильно вимовляючи звукосполучення. Побудуй у зошиті таблицю й упиши до неї слова.

Джерело, підземний, віджати, дзиґа, джміль, надзвуковий, дзюдо, дзьобати, джем, дзвоник, надзавдання, джаз, наджорсткий, наджидати, підземелля, джемпер, джентльмен, піджидати, піджарювати, підживлений, джигіт, джинси, джин, джунглі, дзвіниця, дзеленчання, підзаголовок, дзенькіт, дзижчати, дзеленчати, підзарядка.

[д͡ж], [д͡з] (один звук)		дж, дз (два звуки)	
.....	.....	.....	.....

6. **Виконай тестові завдання «Уподібнення звуків у вимові. 5 клас», перейшовши за QR-кодом або покликанням** https://learningapps.org/watch?v=ppzbv6fqj22

7. **Прочитай текст. Визнач тему та головну думку. Що вразило в оповіданні?**

У ПРИВОКЗАЛЬНОМУ САДКУ

Це було на залізничному вокзалі великого міста. Звідси потяги рушають в усіх напрямках.

Теплого травневого дня в привокзальному садку познайомилися двоє маленьких дітей — Оля й Сергійко. Вони ще не ходили до школи. Жили далеко один від одного. Діти розповідали про свої іграшки, про кораблі, гори, пустелі.

Аж тут Оля скрикнула. Бачить — на траві лежить розм'якла на сонці цукерка, до неї прилип барвистий метелик, а вирватися ніяк не може. Б'ється крильцями та все більше в'язне в липку цукерку.

Оля таки врятувала метелика, легко відсунувши нігтиком від нього цукерку, і показала його Сергійкові. Вони довго милувалися його красивими крильцями. Потім хлопчик підкинув метелика — і той полетів собі до кущів.

Тут до Олі й Сергійка підходять мами. Олина мама каже:

— Діти, наші поїзди відходять одночасно. Ходімо. Потрібно сідати у вагони.

— Прощайтеся, діти, — каже Сергійкова мама. — Прощайтеся, бо ніколи більше не побачитесь.

Діти не знали, що означає прощатися, але вони відчували, що розлука ця назавжди. Маленькі дитячі серця стиснулися від жалю.

— Невже ми ніколи більше не побачимося? — питає Оля.

Сергійко мовчить. Він дивиться на Олю і думає... Про що хлопчик думає, ніхто не знає. Бо ніхто не може висловити того, що думає п'ятирічна дитина, коли їй болить *(за В. Сухомлинським)*.

• Випиши з тексту слова, вимова та написання яких різняться. Поясни, чому є така відмінність. Запиши до кожного слова транскрипцію.

• Напиши в зошиті продовження на тему «Зустріч через п'ять років».
Допоможуть тобі відповіді на запитання-підказки:

1. За яких обставин відбулася друга зустріч?
2. Чому були здивовані Оля й Сергійко?
3. Про що говорили діти?
4. Як закінчилася зустріч?

§ 40. ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ НА ПИСЬМІ БУКВАМИ *Є, Я, Ю, І*

1. Запам'ятаймо!

БУКВИ, ЗА ЯКИХ ПЕРЕДАЄТЬСЯ М'ЯКІСТЬ

Букви	*Приклади*
ь	Колодязь, блакить, сіль, січень, льодовий
я, ю, є	Яблуня, малює, третє, синє, люди
і	Іній, вирій, літо, сірий, ліс, сіно

Як тобі вже відомо, в українській мові приголосні звуки поділяють на *тверді* та *м'які*.

М'якість приголосних на письмі передається вживанням після них букв ***є, я, ю, ь, і***: *земля, дев'ять, мовець, вірний, любити, ранньою, літнє*.

Буквосполучення ***ьо*** вживається для позначення м'якості приголосного у сполученні з [о]: *бадьорий, сьомий, мальований*.

2. Визнач і підкресли м'які приголосні у словах. Поясни спосіб позначення м'якості приголосних на письмі.

Малювати, доля, олень, давнє, поля, сіль, цілий, станьте, сядьмо, безпритульність, лілія, любов, черешень, питань, ковальський, лялька, донька, хтось, геть, ось, либонь, дядько, зірка.

3. Прочитай речення. Запиши. Підкресли м'які приголосні. Поясни, за допомогою яких букв позначають м'якість приголосних.

1. Сонце повернуло з полудня; його косе проміння зробилося ще пекучіше *(Панас Мирний)*. 2. Навкруги була земля, така гарна, пухка, родюча, по весні пишна, восени багата *(Панас Мирний)*. 3. Ми обидва з ним колись у раннім дитинстві бродили босоніж по незайманих висипах великої ріки нашого народу *(О. Довженко)*. 4. Якось особливо вирізьблюються на фоні блакитного неба кучеряве гілля акацій *(А. Шиян)*. 5. Ти мене з дитинства підіймала, хліб дала і пісню солов'я, відвела доріг мені немало, **земле**, зореносице моя! *(А. Малишко)*. 6. Веселе сонечко бринить, проміння щедро ллє! *(П. Грабовський)*. 7. Я зрозумів дорогу правди й дав велику клятву незламно йти по ній *(Г. Хоткевич)*. 8. Дерев'яна оселя верховинця стояла на високій кичері, а внизу клекотів, пінився Черемош *(І. Цюпа)*.

- Добери і запиши синоніми до виділеного слова.
- Із п'ятого речення випиши слова, ужиті в переносному значенні.
- Визнач діалектизм у восьмому реченні. Запиши його. Що він означає?

4. Прочитай. Визнач м'які приголосні. Випиши слова з приголосними, які позначають пом'якшення.

Бібліотека, віра, воля, гляне, десь, дзюрчить, жіночий, завтрашнє, зроблять, кисень, колись, літнє, ллє, любити, людина, лягти, мідь, місто, ніч, празький, Рось, синє, сюди, сяде, третє, фірма, яблунька.

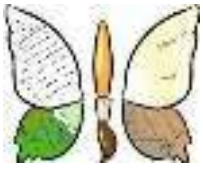

5. Прочитай текст. Випиши слова, у яких м'якість приголосних позначають буквами *я, ю, є*.

ДЕ З'ЯВИЛИСЯ ПЕРШІ ШКОЛИ?

Перші заклади, схожі на школи, з'явились у Стародавній Греції та Римі. Грецький філософ Платон був першим учителем, який створив академію. Навчання в цій академії тривало 3–4 роки.

Грецькі школи не були схожими на сучасні. Учні, збираючись у них, щось обговорювали, а не просто слухали вчителя.

А ось римські школи багато в чому нагадували сучасні: учням доводилося слухати вчителя, вчити уроки, дотримува-

тися дисципліни, вивчати іноземні мови. А якщо учень не виконував домашнє завдання, йому не ставили погану оцінку, а просто карали різками *(з журналу)*.

6. Робота в групі. Прочитайте текст. Визначте з товаришем / товаришкою незнайомі слова та поняття.

ЩО ТАКЕ РЕНЕСАНС?

Ренесанс — це ціла епоха в історії європейської культури. У перекладі з французької мови слово «ренесанс» означає **«відродження»**. Коли **говорять** про цю епоху, то мають на увазі XIV–XVI **століття**.

Портрет Симонетти Веспуччі. Худ. Сандро Боттічеллі. 1476–1480 рр.

- *Чи відрізняється дівчина, яку ти бачиш на картині, від сучасних школярок?*

За часів Ренесансу процвітали музика, література й наука. Почало розвиватися книгодрукування, люди прагнули стати освіченими, **виявляли** велике зацікавлення до навколишнього світу, захоплювалися красою **людського** тіла.

Ренесанс досяг свого найвищого розвитку спочатку в Італії, а згодом поширився й в інших країнах Європи. Найвидатніші художники, чиїми геніальними творами ми захоплюємося дотепер, творили саме за тих часів — Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Боттічеллі, Челліні.

Нині, коли хочуть сказати про щось, що переживає період найвищого розквіту, найчастіше вживають саме цей термін — «відродження».

- Що заінтригувало тебе в цьому тексті?
- До якого типу мовлення належить текст?
- Склади план, запиши його та перекажи за ним текст.
- Що нового ти дізнався / дізналася із цього тексту?
- Прочитай виділені слова та поясни їх вимову.
- Випиши слова іншомовного походження. Поясни їх значення та написання.

§§ 41–42. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ М’ЯКОГО ЗНАКА

1. Запам’ятаймо!

ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ М’ЯКОГО ЗНАКА

М’який знак пишемо	М’який знак НЕ пишемо
1. У кінці слова чи складу після букв **д, т, з, с, ц, л, н** (фраза **Д**е **Т**и **З**’ї**С**и **Ц**і **Л**и**Н**и?), які позначають м’які приголосні: *мідь, батько, мазь, карась, танець, сіль, тінь.*	1. Після букв **б, п, в, м, ф,** які позначають губні приголосні; після букв **ж, ч, ш, щ,** які позначають шиплячі приголосні; після **г, ґ, к, х**; після **р** у кінці слова і складу: *голуб, степ, любов, сім, верф, ніж, ніч, вушко, борщ, пиріг, аґрус, бік, горох, кобзар, Харків, чотирма.*
2. У середині слова після букв **д, т, з, с, ц, л, н,** які позначають м’які приголосні: 1) для позначення м’якості приголосних: *дядько, батько, ненька, близько, молотьба, боротьба*; 2) у суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-, -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**: *український, французький, німецький, рученька, гарненький, малесенький, свіжісінький*; 3) після букви ***л***, що позначає м’який звук: *їдальня, пральня, стільці, суспільство, більше, фальш*; 4) для позначення м’якого приголосного перед ***о***: *третього, сьомого, давнього;* 5) у дієсловах на ***-ть, -ться***: *учить, ходить, носить, живляться, хвилюється, милується;* 6) у сполученнях ***-льц-, -льч-, -ньц-, ньч-, -сьч-, -сьц-,*** якщо вони походять від ***-льк-, -ньк-, -ськ-***: *Гальці, Гальчин,* бо *Галька* (АЛЕ: *галці, галчин*, бо *галка*); *доньці, доньчин,* бо *донька*; *Васьці, Васьчин*, бо *Васька*.	2. У середині слова: 1) після ***н*** перед ***ж,ч,ш, щ***: *інженер, інший, кінчик, менший, Уманщина;* 2) у сполученнях ***-лц-, -лч-, -нц-, -нч-, сц-, -сч-,*** якщо вони походять від ***-лк-, -нк-, -ск-***: *рибалці, рибалчин (рибалка), дитинці, дитинчин (дитинка), Парасці, Парасчин (Параска);* 3) перед буквами, що позначають м’які або пом’якшені (крім **л**) звуки: *кузня, пісня, стіл, радістю, уманський* (АЛЕ: *тьмяний, різьбяр*).

2. **Розглянь світлини. Доповни підписи словами з м'яким знаком. Запиши в зошиті ці слова. Пронумеруй ілюстрації в такій послідовності, у якій подано правила в таблиці рубрики «Запам'ятаймо».**

Дерев'яні …

На уроці … мови

Тендітна …

Діти …

На руках у …

Креслить коло …

3. **Утвори від поданих слів такі, що відповідають на питання** *кому? чому?* **Поясни написання м'якого знака.**

Зразок: *білка — білці.*

Галка, голка, балка, рибалка, сопілка, дитинка, киянка, хустинка.

4. **Утвори від поданих слів прикметники, перейшовши за покликанням** https://learningapps.org/display?v=paf2xxvs222**. Доповни власними прикладами. Сформулюй правило, за яким ти пишеш утворені слова.**

5. Робота в парі. **Прочитайте оповідання В. Сухомлинського. Визначте тему й основну думку. До якого типу мовлення належить текст? Обґрунтуйте відповідь.**

ВЕРБА НАД СТАВКОМ

Оксанка гуляла біля ставка. Знайшла вербовий прутик та й увіткнула в сиру землю.

А сама пішла додому. Потім Оксанчині батьки переїхали до міста. Там Оксанка й навчалася в школі.

Минуло десять років. Навідалась Оксанка до рідного села. Була вона вже дівчиною, високою, з чорною косою.

Ось прийшла якось до ставка. Побачила високу гіллясту Вербу, що схилилася над водою.

«Верба».
Художник А. Усик

Здивувалася Оксана й питає:
— Вербо, де ти взялася?
А Верба й каже:
— Ти мене посадила маленьким прутиком.
— Яка ж ти велика стала, — тішиться Оксана. — Я тебе й не впізнала.
— А я тебе впізнала, — тихо мовила Верба.

- Випиши з тексту слова з м'яким знаком. Поясни потребу його вживання.
- Чи є в тебе улюблене дерево у дворі, парку, лісі? Коротко опиши його.
- Пофантазуй, склади продовження оповідання про те, як могли б розгортатися події далі.
- Перейди за покликанням https://cutt.ly/9IbkQkd або QR-кодом і прочитай ще одне оповідання автора. Порівняй прочитане зі своїм продовженням.
- Василь Сухомлинський написав чудові оповідання для дітей. Деякі з них ти вже читав / читала в початковій школі. За QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/HTamDDI ти можеш прочитати ще й інші твори (на вибір) зі збірки «Казки школи під голубим небом».

6. Робота в групах. Прочитайте вірші. Назвіть слова з м'якими приголосними. Випишіть у зошит слова, у яких за правилами, наведеними в таблиці (завдання 1 цього параграфа), м'який знак: а) НЕ ПИШЕМО; б) ПИШЕМО.

І група

СЕРПНЕВА МИТЬ

Пахне сіном солодко до млості,
Літо ще жарке і молоде.
Та вже поряд ходить сива осінь,
З павутинок прядиво пряде.

Ранком роси студять ноги босі,
В полудень спекота — просто жах!
Та стернею, бач, мандрує осінь,
Смуток золотий несе в очах…
Лист зелений, трави — у покосах,
Сіно пересохле хрумкотить… (*А. Луговський).*

II група

ЛІТО. ПОЛУДЕНЬ

Літо. Полудень. Ріка.
Сосни поряд із водою.
Хлопчик берегом блука,
хлопчик бавиться луною.
Погукає — і летить
звук високий і навальний.
За якусь коротку мить
він лунає далі, далі.
Коливається понтон,
спорожніла переправа.
І вбирають голос той
береги, дерева, трави.

О. Вертіль

- Випишіть по 2-3 речення з поезій, у яких вжито слова з переносним значенням.

- Робота в парі. Складіть діалог «Моя улюблена пора року». Використовуйте матеріали завдання 7 — вірші та ілюстрації до них.

7. Прочитай групи слів, перейшовши за посиланням https://cutt.ly/hOVLmTY або QR-кодом. Обґрунтуй уживання м'якого знака. За яким принципом об'єднані слова в групи?

- Вибери з кожної групи по одному слову (на власний розсуд) і склади з ними речення. Запиши їх у зошит.

8. Перепиши прислів'я, поясни написання м'якого знака. Пригадай і запиши ще п'ять прислів'їв, у яких є слова з м'яким знаком.

1. Для людської думки немає віддалі. 2. Не все теє зробиться, що на думку зродиться. 3. Орел муху не ловить, а слон за мишею не женеться. 5. Людська кров — не водиця, проливати не годиться.

9. Прочитай текст. Випиши слова з м'яким знаком. Обґрунтуй написання м'якого знака.

ХТО ПРИДУМАВ ГЛОБУС?

Учення давньогрецького астронома Клавдія Птолемея про те, що Земля кругла, поширилося в Європі й набуло визнання після багатьох географічних відкриттів.

Перший глобус винайшов німецький астроном Мартін Бехайм 1492 року. Щоправда, він назвав його інакше — «земне яблуко». На створення глобуса Бехайм витратив багато років копіткої праці.

«Земне яблуко» Мартіна Бехейма й дотепер зберігається в музеї міста Нюрнберга. На ньому зображено Європу, майже всю Азію, більшу частину Африки. Америки на ньому не було *(за матеріалами Німецького національного музею)*.

10. Склади і запиши розповідь-казку «Мандри М'якого Знака в країні Українська Мова». Уведи в текст відповіді на запитання-підказки, що подані нижче.

- З якої причини М'який Знак вирушив у мандри?
- Як його зустріли Голосні?
- Яка з Голосних заприятелювала?
- Де і як відбулася зустріч з Приголосними?
- Яка відбулася розмова з Губними й Шиплячими?
- Як зустріли М'який Знак працівники кав'ярні «**Д**е **Т**и **З**'ї**С**и **Ц**і **Л**и**Н**и?»
- Чому **М**а**ВП**и (**Б**у**Ф**, **Г**и**К**а**Х** і **Ж**о**Ч**и**Щ**о**Р)** не стали друзями М'якого Знака?
- Як потрапив М'який Знак до себе — на вулицю *Абеткову, 31*?

11. Груповий проєкт-дослідження «Україна чудова».

Об'єднавшись у групи, розгадайте кросворд, складений із назв міст. Що об'єднує всі слова-відгадки (крім одного)?

Відтак розподіліть між собою міста й підготуйте про них короткі презентації із цікавими фактами. Скористайтесь доступними вам інформаційними джерелами.

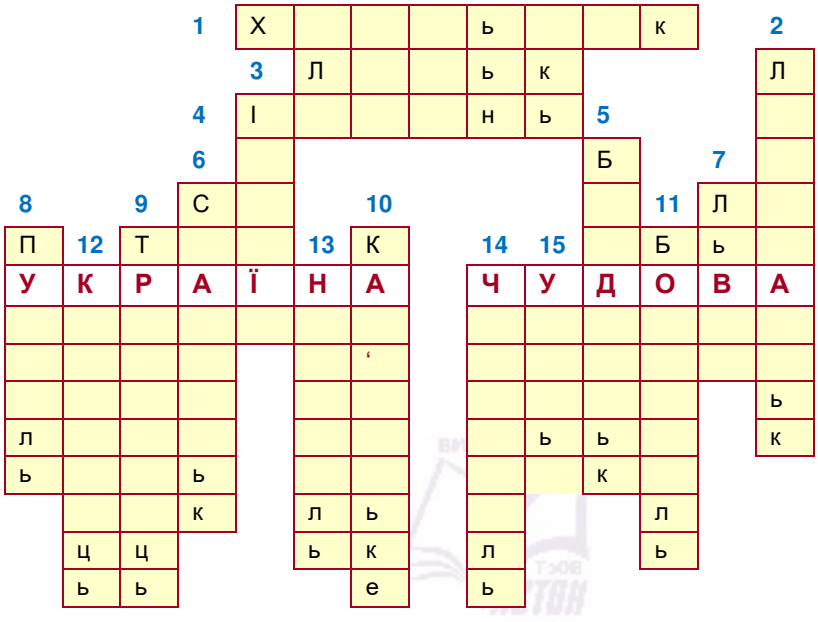

За горизонталлю. **1.** Місто-курорт на Вінниччині, славиться лікувальними водами й грязями. **3.** Центр Волинської області, у ньому є стародавній замок князя Любарта. **4.** Стародавнє місто біля Києва з парками, пам'яткою природи — 600-річним дубом.

За вертикаллю. **2.** Місто на Луганщині, чи не найдавніше на Сході України, там є історичний музей з половецькими бабами. **3.** Місто на півдні Одещини, на лівому березі Дунаю вздовж Кілійського гирла. **5.** Місто-курорт на Запоріжжі на Азовському морі; відоме лиманами із цілющими грязями. **6.** Місто на Херсонщині, курорт на березі Джарилгацької затоки Чорного моря. **7.** Обласний центр на Заході України; його заснував король Данило Галицький. **8.** Стародавнє місто на Сумщині над річкою Сейм. **9.** Місто-курорт на Львівщині, славиться лікувальними водами, зокрема «Нафтусею». **10.** Місто на Дніпропетровщині на берегах водосховища (у середній течії Дніпра). **11.** Стародавнє місто на Київщині з найбільшим міжнародним аеропортом України. **12.** Стародавнє місто на Тернопільщині; у 1240 р. монгольський хан Батий не зміг оволодіти фортецею на Замковій горі, яка захищала місто. **13.** Місто на Дніпропетровщині на березі Каховського водосховища; славиться найбільшим у Європі заводом феросплавів. **14.** Місто на Київщині, де в 1986 р. на атомній електростанції сталася катастрофа. **15.** Місто на Черкащині з парком «Софіївка», де є «Липа Гонти» та «Дуб Гонти».

§ 43. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРАФІКИ

1. Прочитай текст. Заміни виділені слова синонімами з довідки. Запиши текст у зошит. Який графічний знак (буква) спільний для слів із довідки? Що тобі відомо про літеру «ґ»?

На родючій землі жив славний *господар*. Коли він обходив своє обійстя, то завжди спирався на дерев'яний *ціпок*. Вишита сорочка на могутніх плечах була застебнута на всі *застібки*. А на голові велично височів солом'яний бриль. Зустрічні віталися, низько кланяючись чоловікові. А він *увічливо* у відповідь злегка піднімав свого бриля. Молоді *парубки* приходили питатися доброго слова. Малим дітям чоловік майстрував вертляві *іграшки*. З усіма жив він у мирі та злагоді.

Довідка. Ґазда, ґирлиґа, ґудзик, леґінь, дзиґа, ґречно.

2. Прочитай текст. Знайди відповіді на питання після тексту.

Історія літери «ґ» дуже цікава. Її то шанували, то вона, навпаки, потрапляла в немилість. Своє «існування» літера починає у XVI столітті. До наших часів вона «добиралась», як на хвилях морських: то з'являлася, то занурювалася в глибокі води так, що про неї й забували (або забороняли). Відомо, що Борис Грінче́нко у своєму «Словнику української мови» упорядкував аж 527 слів з літерою «ґ».

Офіційно ж до правопису української мови ця літера повернулася лише в 1990 році. Більшість із нас уживає «стандартний набір» слів, які починаються із цієї незвичайної літери: *ґрати, ґава, ґанок, ґудзик*... Але словники містять ще деякі слова, у яких вона є *(див. Додаток 8)*.

- Коли вперше з'являється буква «ґ»?
- Коли повернулася буква «ґ» в українську мову?
- Наведи три приклади слів з літерою «ґ».

3. Попрацюй з тлумачним словником. З'ясуй значення слів у парах.

Грати — ґрати; гречаний — ґречний; гніт — ґніт.

- Склади із цими словами словосполучення (речення).

4. Упізнай слово за описом. Запиши відгадане слово та його звукову модель (транскрипцію) за зразком.

Зразок. Майданчик зі східцями і покрівлею в будинку. *Ґанок — [ґ а́ н о к].*

1. Предмет, що слугує застібкою в одязі. 2. Головатий півень із голою шиєю. 3. Звуки, що видають гуси. 4. Кисло-солодкі їстівні ягоди на колючих кущах. 5. Верхній шар землі, на якому ростуть рослини. 6. Велика муха, що живиться кров'ю тварин. 7. Заокруглена припухлість на тілі від удару. 8. Ціпок у пастухів, загнутий на кінці. 9. Прикраса, плетена з бісеру.

5. Прочитай скоромовку, вставляючи пропущені букви «г» або «ґ». Обґрунтуй свій вибір. Вивчи скоромовку напам'ять і запиши її з пам'яті в зошит.

..уска ..рає на ..ітарі.
..ел..отить ..усак ..а..арі.
..оробець ..ука ..рака́.
..ава ..атить ..опака *(Ю. Кругляк)*.

6. Говори правильно! Мовленнєвий практикум.

ВИГЛЯДАТИ ЧИ МАТИ ВИГЛЯД?

Як правильно? Переглянь відео за покликанням https://is.gd/b7suQN **або QR-кодом. Воно допоможе відповісти на запитання.**

• Склади речення із цими висловами.

7. Повправляйтеся у вимові звука [ґ], читаючи вірш.

ҐАВА Й КАВА

Ґава дуже
любить каву —
чорна ґава
чорну каву,
чорна-чорна,
ґава з ґав —

чорну-чорну
каву з кав;
вже й у зернах уживала —
зерна кавові жувала.
Попила її, поїла!
З кави ґава й почорніла.

Олег Орач

§ 44. ЗВУКОВЕ ЗНАЧЕННЯ БУКВ *Я, Ю, Є, Ї* ТА *Щ*

1. Прочитай акровірш. Знайди відгадку. Випиши слова, у яких звуків більше, аніж букв. Поясни свій вибір.

У всіх людей одна святиня,
Куди не глянь, де не спитай,
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж земний в чужині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, без Батьківщини.

М. Чернявський

2. Прочитай відомості з рубрики «Скарби мови». Побудуй схему, вписавши приклади на кожне правило.

Букви *я, ю, є* позначають два звуки:
я — [йа], ю — [йу], є — [йе]:

1. На початку слова: *яр, юнак, Юра, єдиний*.

2. Після букв, що позначають голосний звук:
армія, олія, заєць, мрію, співаю, моє.
3. Після апострофа: *м'ясо, в'юн, об'єм.*
4. Після ь: *мільярд, Ньютон, рельєф.*

В інших випадках ***я, ю, є*** позначають один звук і м'якість попереднього приголосного:

я [а]: ди́ня [ди́н′а]; ю [у]: лю́ди [л′у́ди^{е}]; є [е]: си́нє [си́н′е^{и}].

Буква і завжди позначає два звуки — [йі]: їжак — [йіжа́к];

Буква щ також завжди позначає два звуки — [шч]: щастя — [шча́с′т′а].

3. Прочитай слова. Об'єднай їх у дві групи: перша група — слова, у яких букви *я, ю, є* позначають два звуки; друга група — слова, у яких ці літери позначають один звук.

Хвиля, ясність, сюжет, свято, здоров'я, комп'ютер, ательє, юність, єдність, цвях, яблуко, в'юн, ягода, вечірнє.

4. Прочитай текст. Запиши його в зошит, замінюючи звукові транскрипції словами.

…Тихо в [л′і́с′і]. Вітер заснув, затих і тільки зрідка [коли́ше^{и}ц′:а] серед [зе^{и}ле́ного] листя. А воно тремтить і [вйе́с′:а] під його поцілунками. Але це [т′і́л′ки^{е}] на хвилину, а там знов усе засне. І [н′ішчо́] не ворухнеться, не стрепенеться.

Тихо в лісі. Тільки сонце горить рівним [пал′у́чи^{е}м] світлом на безкрайому блакитному небі. Воно посилає сліпучі хвилі [йасно́го] проміння в ліс. Проміння падає на [ве́рхо^{у}в'і́т′:а] дерев, силкується досягти вниз у [гушча́ви^{е}ну], аж туди, де могутнє коріння глибоко вганяється в сиру [зе́мл′у] *(за Б. Грінченком)*.

5. **Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Прочитай особливості вживання слів *сніговий* та *сніжний*.**

СНІГОВИЙ — покритий снігом, утворений зі снігу, який несе сніг; складова частина ботанічних і зоологічних назв (*сніговий барс, снігова хмара, сніговий замет*).

СНІЖНИЙ — багатий на сніг, подібний до снігу; покритий снігом (*сніжний день, сніжна зима, засніжені вершини*).

• Поміркуй: людина буває *сніговою* чи *сніжною*? Обґрунтуй свою думку. За потреби звернися до словника. Склади текст-міркування.

6. Перевір свої знання. Чи погоджуєшся ти із запропонованими твердженнями? Дай відповідь: *Так / Ні.*

1. Буква *ї* завжди позначає два звуки.
2. Букви *я, ю, є* позначають тільки два звуки.
3. Букви *я, ю, є* позначають два звуки на початку слова.
4. *Ь* позначає звук.
5. Фонетика вивчає літери.
6. Букви *я, ю, є* позначають два звуки після голосного.
7. Букви *я, ю, є* позначають один звук після апострофа.
8. Букви *я, ю, є* позначають два звуки після *ь* в словах іншомовного походження.
9. Букви *я, ю, є* позначають два звуки після м'якого приголосного.
10. Буква *щ* інколи позначає два звуки.

§ 45. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

1. Відгадай загадки. Що об'єднує слова-відгадки? Запиши транскрипцію цих слів.

- Що не кинеш вище себе?
- Дуже люблять молодця —
  б'ють, щоправда, без кінця.
- У якому слові сім однакових букв?
- Я такий же, як знак розділовий,
  і відомий шкільній дітворі.
  Та в словах української мови
  я пишусь не внизу, а вгорі.
  Спробуй лиш написати «ім'я»,
  зразу стану потрібним і я.

Дмитро Білоус

2. Пригадай за схемою правила написання апострофа. Доповни правила прикладами (2-3 слова), записавши їх у зошиті. Зверни увагу на слова-винятки.

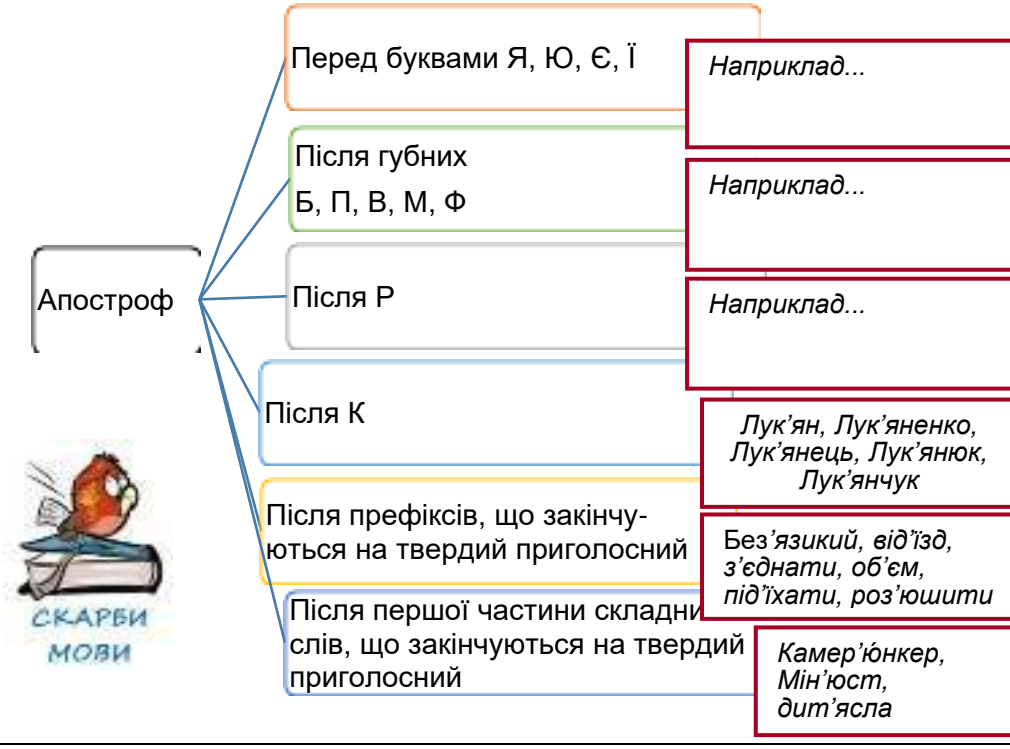

Винятки	
Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім р), що належить до кореня (основи)	Дзвя́кнути, духмя́ний, ма́впячий, медвя́ний, морква́ний, різдвя́ний, свя́то, тьмя́ний, цвях, АЛЕ: арф'я́р, ве́рб'я, торф'яни́й, черв'я́к
Апостроф не пишемо, коли ря, рю, рє означають сполучення м'якого [р′] із наступними [а], [у], [е]	Буряк, бу́ряний, кря́кати, рябий, рю́мсати, крюк

3. Спиши слова, розподіляючи їх у два стовпчики: слова з апострофом і слова без апострофа. Обґрунтуй свій вибір.

Зв'язатися, медвяний, під'їзний, святковий, різдвяний, різнотрав'я, цвях, матір'ю, духмяний, об'ємний, тьмяніє, солов'їний, буряковий, любов'ю, роз'яснення, ллється, міжгір'я, морквяний, Лук'яненко.

4. Спиши текст, уставляючи, де потрібно, апостроф.

М..ЯТА

Об..їхав я багато країв. Гарних, дивних, цікавих. Тепер у місті живу. Та враз я згадав хлоп..ячі забави на батьковому подвір..ї.

Почув трав..яний дух лук, де в..ється моя Рось. Задзвеніли мені солов..ї, кропив..янки, очерет..янки, заворкотіли голуб..ята.

Запахли в рідному саду р..яст, рум..янок, п..ятиперстень. І м..ята. Холодна, кучерява. Ледве заходжу, було, хлоп..ям до саду, відчуваю, як вільно дихати. Як пахучий холодок наповн..ює груди. А там ластів..я озветься, ніби щось промовл..яє.

А із сусіднього саду вітається добрим усміхом дід Лук..ян. Скинув брил..я — махає. А поруч он клей вишневий, мов півник полив..яний. Мені все дужче пахне м..ята. Холодна, кучер..ява *(Д. Чередниченко)*.

5. Говори правильно! Мовленнєвий практикум.

• Зверни увагу на написання та наголошування поданих слів.

БЕЗГОТІВКО́ВИЙ (розрахунок) — без використання готівки.

НАДЛИ́ШОК — кількість чого-небудь, що виходить за межі потреб, перевищує їх.

СОЛІ́ДНИЙ — відзначається поважністю, серйозністю (про людину); статечний; авторитетний заклад; висока посада; зрілий вік; неабиякий аргумент.

ДОБРО́БУТ — достаток, гаразди.

• Склади мініесе (5–7 речень). Уведи в текст ці слова.

§ 46. ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

1. Доповни речення потрібними словами.

Звуки можна почути і … . Звук живе недовго. Вимовив — і шукай вітра в … . Як його записати, щоб одразу всі зрозуміли, що це за звук, і не переплутали з жодним іншим.

На папері — це

	р	а		с	к		и	п				.

2. Попрацюймо в парах. Розглянь схему. Склади з однокласником / однокласницею діалог «Звуки мовлення».

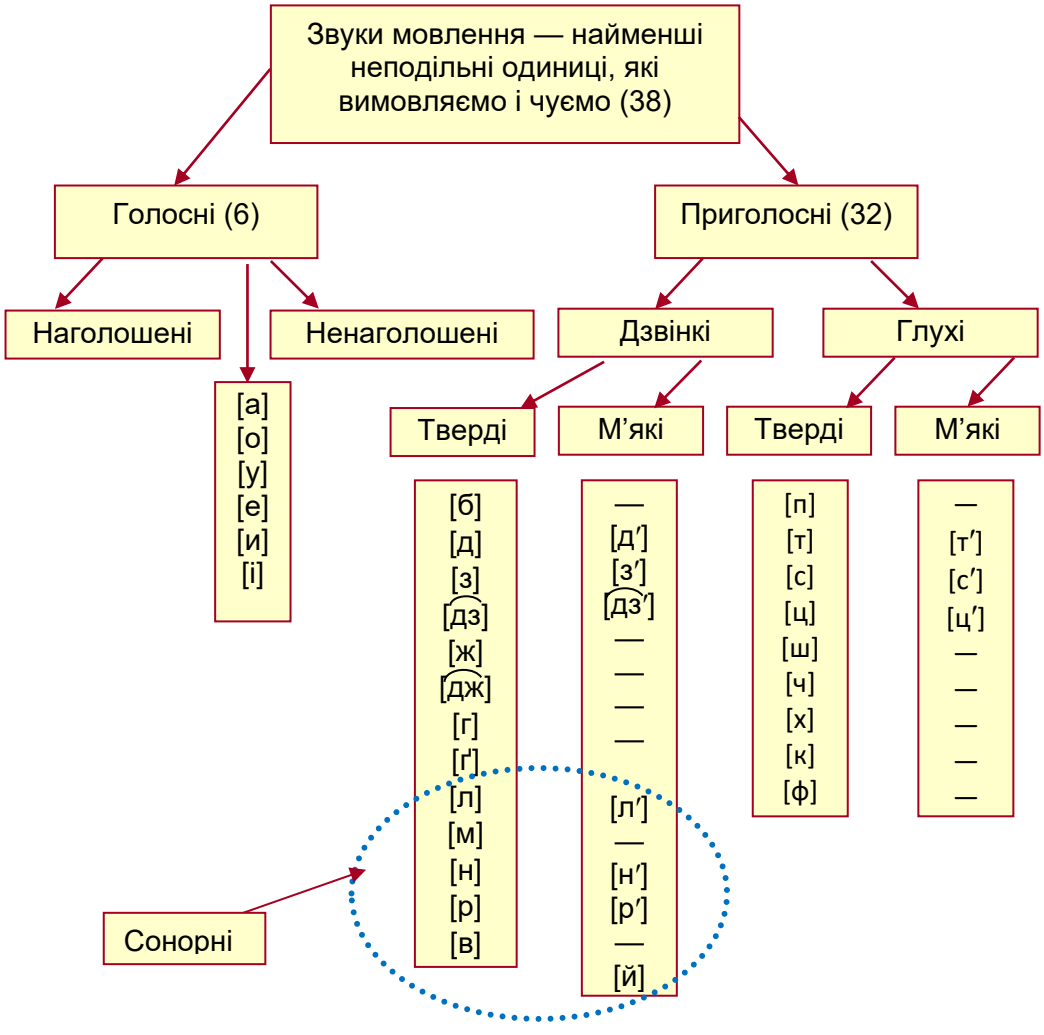

3. Прочитай алгоритм *фонетичного розбору слова та відповідний приклад.*

ПОСЛІДОВНІСТЬ ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА

1. Поділи слово на склади.
2. Запиши кількість складів і їх характер: *наголошений — ненаголошений*.
3. Запиши слово звуками *(зроби звуковий запис)*.
4. Постав наголос у звуковому записі.

5. Назви голосні звуки. Дай їм характеристику *(наголошені, ненаголошені)*.

6. Назви приголосні звуки. Дай їм характеристику:

а) за дзвінкістю і глухістю;

б) за твердістю і м'якістю.

7. Полічи кількість звуків і букв у слові.

ПРИКЛАД ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА

Мороз — [моро́з] — мо-ро́з — 2 скл., 1-й ненаголошений, 2-й наголошений.

м → [м] → приголосний, сонорний, твердий

о → [о] → голосний, ненаголошений

р → [р] → приголосний, сонорний, твердий

о → [о] → голосний, наголошений

з → [з] → приголосний, дзвінкий, твердий

5 букв, 5 звуків

4. Віднови та прочитай прислів'я. Поясни їх значення. Запиши прислів'я в зошит. Підкресли слова, у яких звуків більше, ніж букв, зеленим кольором, а слова, у яких букв більше, ніж звуків, — синім.

З..р..бл..н..й сух..р — кр..щ.. кр..д..н..г.. б..бл..к.. .

Кл..ч.. в..д щ..ст.. — у пр..ц.. .

Пр..ць..в..т..м.. — д..ст..т..к, л..д..р.. — ..ст..т..к.

Б..з т..рп..нн.. н..м.. вм..нн.. .

• Запиши у фонетичній транскрипції підкреслені слова.

5. Виконай фонетичний розбір слів.

Заметіль, ялинка, щасливий, привітання.

• Склади зі словами усне висловлення.

6. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Зверни увагу на вживання виділених словосполучень.

Українці ДОТРИМУЮТЬСЯ ЗВИЧАЇВ.

Слідувати звичаям — це калька з російської мови. Слово «СЛІДУВАТИ» доречно вживати лише тоді, коли ми описуємо поняття «рухатися слідом за кимось».

Надворі прохолодно, тому потрібно ВЖИТИ ЗАХОДІВ, щоб не захворіти. *«Прийняти міри»* — калька.

• Склади речення з виділеними кольором словосполученнями.

§ 47. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ. ОРФОЕПІЯ»

Навчаюсь, удосконалююсь, набуваю досвіду

1. Пригадай правила правопису. Виконай тестові завдання.

1. Букви Я, Ю, Є позначають по два звуки в кожному слові рядка

А зв'язок, ярлик, маєток, в'юнець
Б зграя, різьбяр, черв'як, мільярд
В кар'єра, ювілей, сузір'я, пюре
Г ялина, бюджет, п'ять, боснієць

2. Апостроф треба писати в усіх словах рядка

А Примор..я, подвір..я, пор..ядок
Б в..юнитись, зап..ястний, арф..яр
В кар..єра, трав..яний, кр..якати
Г прем..єр, солом..яний, багр..яний

3. М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А громадян..ство, нян..чити, вишен..ці
Б піт..ма, хвац..куватий, зган..бити
В гордіс..ть, консул..ський, річен..ці
Г русал..чин, погод..ся, лял..чин

4. Літеру И треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А к..шеня, к..п'ятити, л..генда
Б бр..ніти, вит..рати, скр..піти
В тр..вога, ст..блина, ож..вати
Г д..ректор, зд..рати, мер..хтіти

5. Літеру Е треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

А тихес..нький, вос..ни, видов..ще
Б об..реги, зас..лити, невм..рущий
В куч..рявий, зн..нацька, пл..скатий
Г вив..рнути, дал..чінь, оч..видець

2. Прочитай текст і виконай завдання, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/COVLYcg **або QR-кодом.**

3. Відшукай та запиши правильно слова, у яких допущено помилку.

4. Прочитай текст до цієї вправи, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/COVLYcg **або QR-кодом. Виконай запропоновані завдання.**

5. Прочитай слова до цієї вправи, що розміщені за покликанням https://cutt.ly/COVLYcg **або QR-кодом.**

6. Прочитай текст. Які орфографічні помилки ти помітив / помітила? Поясни, які правила варто повторити, щоб не робити таких помилок. Запиши текст правильно.

Чи знаєш ти, хто твій найкращий і найближчий друг? Це — ти сам. Саме так, не девуйся. Тобі обовязково необхідно налагодити добрі стосунки з самим собою хоча б тому, що це вплеває і на твої стосунки з іньшими людми.

Твоє ставлиння до самого себе називают самооцінкою. Нирідко вона залежит від того, як до тебе ставлятся інші люди, зокрема дорослі. Якщо тибе хвалят, то й ти вважаєшь сибе хорошим. А коли сварять, то й ти про себьє не найкращьої думки. Так вже давно помічино: як людина думає про сибе, так вона і поводится. Тому завжди стався до сибе як до обдарованої, доброї та пор'ядної людини. Уважай сибе гідним любов'і, поваги й усого найкращого в жетті *(за Т. Воронцовою)*.

7. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.***
Склади речення із запропонованими словосполученнями.

БРАТИ (ВЗЯТИ УЧАСТЬ), але ніколи й ні в чому не *приймати участь*!

Це неоковирна калька з російської.

В українській мові ми в чомусь БЕРЕМО УЧАСТЬ, а щось — ПРИЙМАЄМО.

Беремо участь — у турнірі, у концерті, у грі, у марафоні, у виборах, у дискусіях

Беремо — до уваги, до відома, до серця

Приймаємо — присягу, в компанію, ліки, гостей

Ухвалюємо — рішення

ХВИЛИНКА РЕФЛЕ́КСІЇ

Найправильніша оцінка — самооцінка

ЗАПИТУЮ СЕБЕ, ВІДПОВІДАЮ, НАВОДЖУ ПРИКЛАДИ. ВИЗНАЧАЮ СВОЮ СХОДИНКУ УСПІХУ

1. Що вивчає фонетика? орфоепія? графіка? орфографія?

2. Наведи приклади дзвінких, сонорних і глухих приголосних.

3. Коли вживається м'який знак і апостроф? Наведи приклади.

4. Які звуки і за яких умов уподібнюються? Наведи приклади.

ІМТФО ТЗОВ АСТОН

§§ 48–49. НАГОЛОС

1. Прочитай уважно слова. Вимов їх уголос. Простеж, як змінилося їх лексичне значення. Поміркуй, що на це вплинуло.

За́мок — замо́к, прикла́д — прикла́д, о́бід — обі́д, а́тлас — атла́с, те́рен — тере́н, ко́лос — коло́с, о́рган — орга́н, сі́м'я — сім'я́, тріска́ — тріска́.

2. Прочитай уважно слова. Поміркуй, чому вони подані парами. Яку роль відіграє наголос?

Жи́та — жита́, лі́та — лі́та, засі́пати — засипа́ти, ні́коли — нікО́ли, кни́жки — книжки́, сті́ни — стіни́, пі́сні — пісні́, ба́тьків — батьків, се́стри — сестри́.

3. Робота в парі. Перепишіть слова, поставте наголоси. Користуючись орфоепічним словником, перевірте себе.

Вечірній, простий, байдуже, мережа, завжди, експерт, феномен, корисний, вказівки, мабуть, виходити, помилка, також, багатоповерхівка, снігопад.

• Простежте, на якому складі у слові може стояти наголос.

4. Запам'ятаймо! Прочитай наукову інформацію, використовуючи технологію маркування.

Наголосом називаємо посилення голосу на одному зі складів. Коли в слові є два або більше складів, то один із них вимовляємо з більшою силою та довготою, аніж інші. Наприклад, у слові *ві́тер* з більшою силою й довготою вимовляємо перший склад, у слові *моро́з* — другий, у слові *хуртови́на* — третій. Такий наголос називається **динамічним**, або **силовим**.

Звук і склад, на який / які падає наголос, називаємо наголошеним, а решта голосних звукыв і складів в слові — ненаголошеними. Голосні під наголосом звучать чітко, а ненаголошені *е* та *и* — сумнівно, тому перевіряємо наголосом під час зміни слова (*сестра́ — се́стри*) або доборі спільнокореневого (*житло́ — жи́ти*).

Не всі слова в українській мові мають наголос. Не мають наголосу односкладові службові слова *(під, над, з-під)*.

Наголос в українській мові *вільний*, оскільки він не закріплений за якимось постійним місцем у словах. В одних словах наголос падає на перший склад, в інших — на другий, ще в інших — на третій або четвертий.

У межах окремого слова наголос в українській мові або **рухомий** (може змінювати місце в різних формах слова: село́ — се́ла, по́ле — поля́, сторі́нка — сторінки́), або **постійний** (в усіх формах слова припадає на той самий склад: фа́брика, фа́брику, фа́брикам).

За допомогою наголосу часто розрізняють лексичне значення та граматичні форми слів: за́мок — замо́к, прикла́д — прикла́д, ба́тьків — батьків, бра́та — брати́.

Деякі слова мають **подвійний** наголос: по́милка — поми́лка, за́вжди — завжди́, жи́тло — житло́, весня́ний — весняни́й, ба́йдуже — байду́же, про́стий — прости́й, та́кож — тако́ж, ма́буть — мабу́ть.

Багатоскладові слова, особливо ті, що складені з кількох основ, можуть мати два наголоси. Один із них буде основним, а другий — додатковим, побічним: бага́томільйо́нний, ле́гкозайми́стий.

5. Склади асоціативний кущ до слова НАГОЛОС. Скористайся інформацією з рубрики «Запам'ятаймо!».

6. Випиши з орфографічного словника п'ятнадцять слів із подвійним наголосом. Запам'ятай їх.

7. У поданих словах визнач основний і побічний наголоси. Перевір себе, користуючись орфоепічним словником.

Снігоприбиральний, вітрозахисний, двомільйонний, одноповерховий, залізобетонний, теплоізоляція.

8. Перейди за покликанням https://cutt.ly/xUw1puc **і переглянь відео «Як запам'ятати наголоси до ЗНО з української мови?»**

• Чи є в українській мові правила щодо наголошування слів?
• Пригадай поради, як запам'ятати правильне наголошування слів.
• Запропонуй свої способи запам'ятовування правильної вимови слів.
• Розглянь уважно ілюстративну інформацію, прочитай слова, правильно вимовляй. Оціни намагання *букве-нят з Академії мовної майстерності* допомогти ви-вчати рідну мову.
• Із поданими словами склади скоромовки для кращого запам'ятовування наголошування.

AMM_STRUHANETS

9. Склади казку «Пригоди Наголоса» за поданим початком. Поміркуй, хто із жителів Мовної країни допоможе Наголосу подолати труднощі й повернутися додому.

От і прийшла **білосніжна** зима в Мовну країну. Великі й Малі букви, Голосні й Приголосні звуки з нетерпінням очікували новорічні свята. Поважно походжав поміж них **Алфавіт**. Скоро вони всі разом будуть прикрашати ялинку.

Нарешті Великі букви дістали **коробки**, у яких зберігалися **ялинкові** прикраси. Малим же буквам дуже хотілося якнайшвидше ввімкнути гірлянди. Приголосні взялися розбирати іграшки. Голосні вирізали паперові сніжинки. А Малі букви тим часом влучили момент і ввімкнули гірлянди. Щось затріщало, і вмить палац огорнула темрява...

Коли світло з'явилося, усі побачили Наголос, який у темряві заблукав. Він із цікавістю розглядав ялинку, **зручний** диван... Навколо все було незнайоме, незвичне. Його охопив **переляк**.

Вирішив Наголос **потоваришувати** з кимось із Мовної країни. Підійшов до Приголосних, щось намагався сказати. Але ті не хотіли його слухати. Тоді наважився він підійти до...

• Випиши в зошит виділені слова та постав наголоси в них.

10. Запам'ятаймо! Прочитай уважно інформацію в таблиці.

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ

Числівники на *-на́дцять*	одина́дцять, чотирна́дцять
Слова з *-ме́тр*	кіломе́тр, дециме́тр (міра), але спідо́метр, баро́метр (вимірювальні прилади)
Слова з *-кра́тія*	бюрокра́тія, демокра́тія
Слова з *-ло́г*	моноло́г, діало́г, катало́г
Слова з *-пи́сний*	літопи́сний, правопи́сний
Більшість віддієслівних іменників середнього роду на *-а́ння*, у яких більше двох складів	навча́ння, завда́ння, чита́ння (але обла́днання, бі́гання, ко́взання)
Ви́-, по́-	ви́падок, по́друга
Більшість двоскладових прикметників із наголошеним закінченням	вузьки́й, нови́й, легки́й
Неозначена форма дієслова (інфінітив) *-ти́*	навести́, віднести́
Дієслова, що закінчуються на *-мо́, -те́*	несемо́, несете́, ідемо́, ідете́
Займенники *мого́, твого́, свого́*	мого́, твого́, свого́
Займенник + прийменник	до мо́го, від сво́го
Іменник у множині; числівник 2, 3, 4 + іменник	брати́, шляхи́; два (три, чотири) бра́ти, шля́хи

11. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення і запиши їх у зошит.

Зі словами, що прийшли до нас із французької мови, усе просто: у них наголос завжди падає на останній склад.

Депо́, кашпо́, жабо́, абажу́р, декольте́... і саме тому жалюзі́, а не жа́люзі.

12. **Робота в парі. Розподіліть слова у два стовпчики за зразком.**

Донька, оцет, вітчим, індустрія, вчення, еврика, допізна, статуя, лото, ніздря, іржавіти, квартал, ірій.

Слова з наголосом на	
першому складі	другому складі

Ключ. З перших букв прочитаєш продовження вислову: *«Новий рік — …».*

• Складіть діалог про святкування Нового року у вашій родині. Використайте 5 слів із таблиці рубрики «Запам'ятаймо!»

13. **Допоможи Емодзі правильно поставити наголос у словах.**

засипати
чи засипати

новий
чи новий

сніжки
чи сніжки

сніговий
чи сніговий

тонкий
чи тонкий

ніколи
чи ніколи

14. **Цікаво!**

ІНТОНАЦІЯ, -ї, ж. (лат. intono — голосно вимовляю). 1. Структурний виразовий засіб мовлення, що полягає в комплексному вираженні його мелодики, темпу, наголосів і пауз; тон і манера вимовляння слів, якими виражають почуття, ставлення до предмета висловлення.

За допомогою інтонації люди виражають різні емоції і почуття: радість, захоплення, роздратування, невдоволення тощо.

15. **Прочитай вірш Оксани Сенатович «Веселий сніг».**

ВЕСЕЛИЙ СНІГ

Падав сніг,
падав сніг —
для усіх,
усіх, усіх:
і дорослих, і малих,
і веселих, і сумних.

Всім, хто гордо носа ніс,
він тихцем сідав на ніс.
А роззяві, як на сміх,
залетів до рота сніг.
Вереді за комір вліз
і довів його до сліз.

А веселі грали в сніжки —
сніг сідав їм на усмішки
і сміявся з усіма:
— Ой зима,
зима, зима!

- Які емоції й почуття викликала у тебе поезія?
- Добери до кожної строфи ілюстрацію з-поміж запропонованих поруч.
- Прочитай вірш уголос, намагаючись передати своє ставлення до висловленого. Чи однаковою буде твоя інтонація? Чому? Обґрунтуй свій вибір.

16. Прочитай уважно вірш Ірини Жиленко «Снігова баба», перейшовши за покликанням https://cutt.ly/JO8XI8G **або QR-кодом. Виконай зазначені завдання.**

17. Вправа на вибір.

- Прочитай інформацію з рубрик «Запам'ятаймо!», «Скарби мови. Цікаво!». Склади план. За планом склади зв'язне висловлення на тему «Наголос в українській мові». Не забувай наводити приклади.
- Прослухай уважно реп «Наголоси в українській мові» у виконанні Ігоря Гавриша, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/PUw1WHu або QR-кодом.
- Випиши з пісні в таблицю (з трьох стовпчиків) слова, у яких: а) наголос на першому складі; б) наголос на другому складі; в) наголос на третьому складі

18. За допомогою емодзі визнач, які емоції та почуття відчуваєш ти після вивчення теми «Наголос».

Супер-ово!

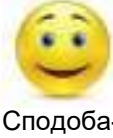
Сподоба-лося!

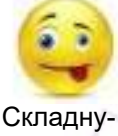
Складну-вато, але я впора-юсь!

Нічого не зрозуміло.

Щось не все зро-зуміло

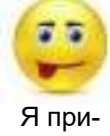
Я при-томи-вся / при-томи-лася

Усе зро-зуміло, цікаво!

§ 50–51. СКЛАД. ПРАВИЛА ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ З РЯДКА В РЯДОК

1. Пригадаймо! Погодься чи запереч твердження (Так / Ні). Прокоментуй свою позицію.

1. Склад — це частина слова, яку вимовляють одним поштовхом видихуваного повітря.
2. У слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків.
3. Склад утворюється з голосного звука.
4. Склад утворюється тільки з голосного звука або поєднання голосного з одним або кількома приголосними.
5. Склад утворюється з приголосного звука.
6. За кількістю складів слова бувають односкладовими (*бір, яр, зір*), двоскладовими (*го-лос, я-вір, боч-ка*), багатоскладовими (*но-во-річ-ний, за-сні-же-ний*).
7. Склад, що закінчується голосним звуком, називають відкритим: *ме-ло-ді-я, во-ро-та, сто-ли-ця*.
8. Склад, що закінчується приголосним звуком, називають закритим: *ав-тор, ліс-ник*.
9. Наголос — це виділення посиленням голосу певного складу в слові.
10. В українській мові наголос вільний, тобто наголошеними можуть бути різні за порядком склади.
11. В українській мові є слова з подвійним наголосом. У словниках наводять обидва наголоси (*по́ми́лка, зав́жди́*).
12. Правильність наголошування слів перевіряють за словником наголосів української літературної мови — орфоепічним словником.
13. Слова з рядка в рядок переносять за складами.

2. Вправа на вибір. Мовна гра «Плутанина». Розгадай вислів або виконай інтерактивну вправу, перейшовши за покликанням
https://learningapps.org/watch?app=10322782

- Прокоментуй вислів. Чи погоджуєшся з прислів'ям?
- Поділи слова на склади, визнач закриті та відкриті.

3. Розподіли слова в три стовпчики: 1) односкладові; 2) двоскладові; 3) трискладові.

Щит, чоботи, тіло, оса, зоря, ой, кіт, альбатрос, рак, верблюд, индик, альт, йод, Йосипчук.

Ключ. З перших букв прочитаєш польську приказку.

- Поясни, як ти розумієш вислів. Чи погоджуєшся із твердженням? Чому?
- Поділи слова на склади, визнач відкриті та закриті.
- Підкресли слова, які не можна перенести з рядка в рядок. Вибір обґрунтуй.

4. Працюймо з медіатекстом. Прочитай текст, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/zO8XFdL **або QR-кодом. Виконай запропоновані там завдання.**

5. Запам'ятаймо!

Правила переносу	Приклад
Одну букву не залишаємо в попередньому рядку, не переносимо в наступний	Ака-демія (а не а-кадемія), Ма-рія (а не Марі-я)
Не можна розривати сполучення ДЖ, ДЗ, які позначають один звук. Якщо ДЖ, ДЗ не становлять одного звука (Д належить до префікса, а Ж або З — до кореня), то їх можна розривати	Хо-джу (а не ход-жу), ґу-дзик (а не ґу-дзик) Над-звичайний (а не на-дзвичайний), під-живлювати (а не пі-дживлювати)
Не можна розривати сполучення букв ЙО, ЬО	Па-йок (а не пай-ок), сльо-за (а не сль-оза)
Апостроф, м'який знак не відокремлюють від попередньої букви	Бур'-ян (а не бур-'ян), кіль-це (а не кіл-ьце)
Коли корінь починається на голосний, то перенос довільний. Коли корінь починається на приголосний, то від кореня його не відривають	Ро-зорати, роз-орати, ро-зо-рати; без-упинно, бе-зупинно; До-зрівати (а не доз-рівати), ви-правдання (а не вип-равдання)
За збігу однакових приголосних одну букву залишають, а другу переносять у наступний рядок. В іменниках із подовженим приголосним можливий подвійний перенос.	Закон-ний, від-дати Знан-ня, зна-ння; жит-тя, жи-ття

Не розривають односкладові префікси перед приголосними. Кількаскладові префікси розривають	Над-мірний, най-більший (а не на-дмірний, на-йбільший) Пе-ре-працювати, пе-ред-гроззя
Не можна залишати наприкінці рядка початкову частину другої основи складних слів, якщо вони не становлять складу	Багато-ступінчатий (а не багатос-тупінчатий), далеко-східний (а не далекос-хідний)
Не можна розривати абревіатури, а також відривати скорочення від слів, яких вони стосуються	АЕС, ЛАЗ-105, МАГАТЕ Т. Г. Шевченко (а не Т. Г.-Шевченко), проф. Гончаренко (а не проф.-Гончаренко), 2022 р. (а не 2022-р.), 150 кг (а не 150-кг)
У решті випадків можна довільно переносити слова за складами. Це правило поширюється й на суфікси	Дні-про й Дніп-ро; се-стра й сест-ра. Бли-зький і близь-кий, убо-ство, убоз-тво, убозт-во, суспільс-тво й суспільст-во

6. Гра «Редактор / Редакторка». Перепиши подані слова, виправ помилки в переносах.

Новов-ведення, стоо-кий, перек-ладач, нав-чання, До-нбас, далекосхі-дний, вузькоп-рофесійний, землет-рус, лісос-плав, півх-вилини, М.-Коцюбинський, мільй-он, двоз-начний.

7. Робота в парі. Поясніть помилки в переносі слів. Запишіть правильні варіанти переносів.

Пром-чати, дог-ляд, ві-дро-бити, перек-ладач, возз-'єднання, поз-начити, нас-тупати, перех-вилюватися, зас-тупитися, вит-рати, прос-лужити, білосніжний, ві-джити, кукуруд-за, я-гня.

8. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Склади зі словами речення і запиши в зошит.

Подорожуючи різними країнами, завжди хочеться скуштувати національну їжу. Для цього в кафе чи ресторані замовляють БЛЮДА чи СТРАВИ? БЛЮДО — кругле, срібне, розписане. СТРАВА — смачна, апетитна, національна, фірмова, перша /друга /третя.

9. Добери інформацію з доступних тобі джерел про національні страви країн світу (на вибір). Підготуйся до виступу перед учнівством класу. Створи мультимедійну презентацію чи фотоколаж на запропоновану тему.

У тексті виступу використай по 2-3 слова-приклади на всі правила переносу слів із рядка в рядок, які подані в таблиці «Запам'ятаймо».

§§ 52–54. МИЛОЗВУЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Чергування прийменників і префіксів *У – В*

1. Допоможи Емодзі з'ясувати, про що так говорять. Використай підказки.

Барвінкова
Державна
Рідна
Барвиста
Багата
Пісенна
Милозвучна

[ ] – приголосний, твердий, сонорний

[ ] – голосний, наголошений

[ ] – приголосний, твердий, сонорний

[ ] – голосний, ненаголошений

- Визнач, що з перелічених властивостей закодованого поняття є фактом, а що — судженням. Обґрунтуй свою позицію.
- Пригадай, що тобі вже відомо про милозвучність української мови.
- Поміркуй, як утворилося слово МИЛОЗВУЧНІСТЬ.

ФАКТ — це твердження, правдивість якого доведена, оскільки він спирається на докази, документи тощо.

СУДЖЕННЯ — це особиста думка людини, яку можна підтвердити або спростувати.

2. Ознайомся з науковою інформацією. Випиши нові для тебе терміни та поняття.

Милозвучність — це здатність мови до мелодійного, гармонійного звучання.

Напевно, тобі доводилося чути, що українська мова — одна з наймилозвучніших у світі. Це мова поетичнамелодійна, живописна. Пригадай, як красою й багатством української мови захоплювалися поети Максим Рильський, Володимир Сосюра, Олександр Олесь, Дмитро Павличко… Мелодійне українське слово зачаровує всіх, хто слухає або читає його. Відбувається це насамперед завдяки *милозвучності (евфонії)*.

Милозвучність (евфонія) — це уникання складного для вимови нагромадження звуків. Приклад: *писати — пишу, книга — у книзі, область — обласний, скажем — скажемо, прибирати — прибирать, сльозами — слізьми, грошима — грішми.*

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Звуки в мовному потоці поєднуються не будь-як, а за певними законами. У словах і реченнях вони організовуються так, щоб їх було легко вимовляти та слухати. Це одна з найважливіших умов милозвучності.

Українські слова на 42–46 % складаються з голосних. Доцільно уникати збігу голосних звуків між закінченням попереднього і початком наступного слів у реченні. Якщо доводиться обирати між збігом голосних і збігом приголосних, то, зазвичай, усувають збіг голосних (хай навіть виникне збіг приголосних). Небажаним також є важкий збіг приголосних. Порівняй: *вона йде, але він іде; буду ввечері, але був увечері; підняв угору, але піднялася вгору.*

• Що нового ти дізнався / дізналася з прочитаної інформації?

3. Робота в парі. Прочитайте вголос словосполучення. Чи виникають труднощі у вимові? Замініть У на В і навпаки. Прочитайте вголос. Як вплинула заміна прийменників на вимову?

• Дослідіть, у яких позиціях уживають прийменник і префікс У (У-), а в яких В (В-).

1. Навчаюсь у школі; зошит у клітинку; парк у місті; місяць у воді; мудрий учитель; прийшов учора.
2. Гляну у вікно; були у Львові; живу у фантазіях; події у світі; у творчій відпустці; постукали у двері; ялини у хвої.

3. Дослідниця вважає; діти ввічливі; усміхається вві сні.

4. Була в Одесі; купалася в озері; мешкала в Індії.

5. В інституті; буду ввечері; відповідаю ввічливо.

6. Відпочивати в парку; загорнути в папір; прем'єра в театрі.

4. Запам'ятаймо! Колективна робота з таблицею.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ І ПРЕФІКСІВ *У – В*

Правила	*Приклад*
1. Щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, *У* вживають:	
• між буквами на позначення приголосних;	Сидів у кав'ярні.
• на початку речення перед буквами на позначення приголосних;	У лісі вже пожовкло листя. Учора відбулися збори.
• незалежно від кінця попереднього перед наступним *в, ф*, а також перед сполученням літер *льв, зв, св, дв, тв, гв, хв* тощо;	Зайти у фейсбук; відобразив у творі; постукали у двері; побувала у Львові.
• після паузи (на письмі після розділових знаків) перед буквами на позначення приголосних.	Було це, мені здається, у минулому році; Зараз важливо — установити обладнання.
2. Щоб уникнути збігу голосних, *В* уживають:	
• між буквами на позначення голосних;	Вона навчається в університеті, а він працює в автомагазині.
• на початку речення перед буквою, що позначає голосний;	В аукціоні взяли участь усі охочі.
• після букв на позначення голосних перед буквами на позначеннях приголосних, крім *в, ф,* та сполучень літер *льв, зв, св, дв, тв, гв, хв* тощо;	Вони потоваришували ще в дитсадочку. А вночі випав перший сніг.

• перед абревіатурою, у назві першої літери якої вимовляють голосний; • після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним.	В НБУ (в ен бе у); в МВФ (в ем ве еф). 2019 р. (року) в місті відкрили музей.
3. У – В не чергуються: • у словах, що вживають тільки з *У*; • у словах, що вживають тільки з *В*.	Увага, ударник, увертюра, указ, узбережжя, умова, ультиматум, установа, утопія, уява; Угорщина, Умань тощо. Взаємини, влада, власний, властивість, вплив; Владислав, Врубель.
4. У деяких словах уживання *В*, *У* залежить від значення слова	Вдача і удача, вклад і уклад, вправа і управа, вступ і уступ

ЗВЕРНИ УВАГУ! Відхилення від цих правил допускають лише в художній літературі, що зумовлено вимогами ритму, однак порушення милозвучності мови небажане.

В залі розкішній сяє ялинка, / Сяє в намисті, сяє в цяцьках,
І задивилася в вікна дитинка / З слізьми в очах *(Олександр Олесь)*.

5. Прочитай текст. Випиши слова, вибираючи з дужок потрібну літеру.

ДОЛИНА НАРЦИСІВ

Нарцис вузьколистий поширений (в, у) Україні лише на Закарпатті. Долина нарцисів — (у, в)нікальна природна пам'ятка (в, у) урочищі Креші біля Хуста. Це єдине місце (в, у) Східній Європі, де є природні зарості цієї квітки.

Науковці (у, в)важають, що багато тисячоліть тому, рятуючись від льодовиків, квіти переселилися (в, у) хустську долину. Про це місце переповідають багато легенд. Одна з них є переспівом давньогрецького міфу про Нарциса (див. інформацію за покликанням https://cutt.ly/OIblimK або QR-кодом).

Друга легенда оповідає про лихі часи. Ординці напали на Закарпаття та (в, у)зяли приступом Хустський замок. На знак покори місцеві жителі припинили опір і піднесли (в, у) дарунок переможцям набиті нарцисовими квітами подушки. Вороги зраділи, але вони не знали, що нарцис — отруйна квітка. Хто засне на тій подушці, той більше ніколи не прокинеться. (У, в)ранці (в, у) ординському таборі мало хто побачив схід сонця.

Долина (в, у) період цвітіння — незабутнє видовище. Цей фено́мен вартий того, аби хоч раз (у, в) житті його побачити *(за О. Волосевич)*.

- Що нового ти дізнався / дізналася із тексту?
- Хто такий Нарцис? Збери інформацію про героя давньогрецького міфу, користуючись доступними тобі джерелами.
- Розглянь уважно світлини. Як ти гадаєш, чому квітка отримала таку назву? Що поєднує рослину з героєм давньогрецького міфу?
- Чому долину нарцисів автор називає фено́меном? Знайди в тлумачному словнику значення слова. Склади з ним речення.
- Поміркуй, чому унікальні об'єкти певного регіону часто супроводжують розповіді про незвичні події, пов'язані з ними легенди, перекази.
- Добери інформацію про унікальні об'єкти, розташовані у твоєму регіоні. Підготуй розповідь про них. Чи існують легенди, пов'язані з ними?
- Уведи в текст розповіді по 3-4 приклади до правил рубрики «Запам'ятаймо!»

6. Самостійна робота.

- Випиши з доступних тобі джерел інформації по 2–3 приклади до всіх правил рубрики «Запам'ятаймо!». Запропонуй своєму однокласникові / однокласниці виконати вправу і перевірити рівень опанування навчального матеріалу.

7. Робота з «Хмаринкою слів».

Із запропонованих слів склади лайфгак, який допоможе запам'ятати сполучення букв, перед якими завжди пишемо літера ***У*** незалежно від кінця попереднього слова.

8. **Виконай тестові завдання «Милозвучність. Чергування прийменників і префіксів *У – В*. 5 клас», перейшовши за покликанням** https://learningapps.org/watch?v=phevi58u322 **або QR-кодом.**

Чергування сполучників і часток *І – Й* та *І – Й* на початку слів

9. **Допоможи Емодзі пригадати.**

Що таке сполучник? Яку він виконує роль?

Що таке частка? Яку вона виконує роль?

Що таке прийменник? Яку він виконує роль?

10. **Досліди, у яких позиціях уживають сполучник і частку *І – Й* та коли на початку слова пишуть *І – Й*.**

І на волю лети; ішли вдвох; і дощ іде, і вітер свище; він і каже; стіл і стілець.

Справа йде на лад; оце й усе; мені й невтямки; от тобі й маєш; вона й каже.

11. **Робота в парі. Прочитайте групи поданих слів. Чи можна їх вважати реченнями? Чому?**

- Складіть із цих слів речення та запишіть у зошит.
- Поміркуйте, чого навчають ці прислів'я та приказки.
- Простежте, у якій позиції вживають сполучники І – Й, а в якій на початку слова пишуть І – Й.

1. Вода, точить, камінь, і. 2. Посієш, де, там, вродиться, і. 3. Бджола, а, та, працює, й, мала. 4. Хто, знає, тим, шо, і хліб, заробляє. 5. Яке, таке, й, коріння, насіння. 6. Блискавка, камінь, блисне —, трісне, і. 7. Діти, кут, гості, йдуть, хату, в, коли, в. 8. Учений, неук, іде, спотикається, а, слідом.

12. Запам'ятаймо! Колективна робота з таблицею.

ЧЕРГУВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ І ЧАСТОК
І – Й ТА І – Й НА ПОЧАТКУ СЛІВ

Правила	Приклад
1. Щоб уникнути збігу приголосних та для досягнення милозвучності, на письмі вживаємо ***І*** в таких позиціях:	
• між буквами на позначення приголосних;	Він іде; дім і дворище; сніг і вітер.
• після паузи (на письмі після розділових знаків) перед буквами на позначення приголосних;	Навчай інших — і сам навчишся. Ніч прижене, і ніч віджене.
• на початку речення.	І кішка мишку любить.
2. Щоб уникнути збігу голосних та для досягнення милозвучності, на письмі вживаємо ***Й*** в таких позиціях:	Вітер не дме, то й очерет не шумить.
• між буквами на позначення голосних;	Добре роби — добре й буде *(нар. тв.)*.
• між буквами, що передають голосний і приголосний	Весна йде.
ЗВЕРНИ УВАГУ! Тільки ***І*** вживаємо: • якщо зіставляємо поняття; • перед словом, на початку якого стоять букви *й, є, ї, ю, я*	Дні і ночі; батьки і діти; правда і кривда. Ольга і Юрій; хто і як
ЗВЕРНИ УВАГУ! Після букв *й, я, ю, є, ї* вживаємо єднальні сполучники *І* або *ТА*	Теорія і практика перекладів *або* Теорія та практика перекладів

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Трапляються відхилення від правил уживання *і, й,* що спричинено вимогами ритму або мовними вподобаннями автора.

13. Перепиши, добираючи з дужок потрібну букву. За потреби звернись за допомогою до матеріалу рубрики «Запам'ятаймо!».

Золото (і, й) срібло, місяць (і, й) зорі, сидіти (і, й) мріяти, сміх (і, й) сльози, чорне (і, й) біле, приходить (і, й) допомагає, дощ (і, й) сніг, весела (і, й) сумна, фрукти (і, й) овочі, хліб (і, й) сіль, купив (і, й) приніс, історія (і, й) математика, груші (і, й) яблука, любов (і, й) ненависть, танцює (і, й) співає.

14. Знайди «зайве». Перепиши вислови, добираючи з дужок потрібну букву. У кожному рядку знайди «зайвий» вислів. Обґрунтуй свою думку.

А Мороз (і, й) вітер, лід (і, й) сніг, буревій (і, й) заметіль.
Б Святкова (і, й) особлива, свічка (і, й) перо, рідна (і, й) уважна.
В Холод (і, й) тепло, темінь (і, й) світло, хто (і, й) як.
Г Благословляє (і, та, й) посіває, колядує (і, й, та) бажає, різдвяна (і, й) яскрава.

15. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Склади зі словами речення і запиши в зошит.

ОСВІТЛЮЄТЬСЯ і ВИСВІТЛЮЄТЬСЯ

Відмінність цих слів лише в префіксі, а значення різне. *Кімната освітлюється*, а *питання висвітлюється*.

16. Уважно розглянь таблиці. Склади діалог між Емоджі і Балакуном-Веселуном про милозвучність української мови. Як ти вважаєш, у кого з персонажів більше інформації на запропоновану тему?

МИЛОЗВУЧНІСТЬ: У чи В	
У	**В**
У Києві йде дощ. Читав у саду.	В Одесі йде дощ. Читала в автобусі.
Жив Жила **У** Відні Фастові Львові своєму місті твоїй квартирі	Жила **В** Празі Берліні Чернівцях Шостці Києві
Перед в, ф, льв, св, хв, тв, зв і подібними	Крім в, ф, льв, св, хв, тв, зв і подібних
Після знаків: , ; : — ( ) . перед приголосним	

МИЛОЗВУЧНІСТЬ: І, Й, ТА	
І	**Й**
На початку речення: І дні минають.	Між голосними, крім випадків, коли друге слово починається на є, ї, ю, я: Аліна й Олег, але Аліна і Єва
Між приголосними: Олег і Павло	
Зіставлення понять: Батьки і діти, день і ніч	Між голосним і приголосним, крім випадків, коли друге слово починається на й: Оля й Петро, але Оксана і Йосип
Після голосного, якщо наступне слово починається на й, є, ї, ю, я: Яна і Юрій	
Після паузи, що позначається на письмі знаками: , ; : — . І дні, і ночі...	**ТА** Для стилістичної різноманітності можна використовувати ТА, особливо, коли в реченні вже є І: Олег і Паша зайшли та сіли.

• Потренуйся в дотриманні милозвучності, виконавши вправу за QR-кодом.

17. Випиши з доступних тобі джерел інформації по два приклади до правил з таблиці. Запропонуй однокласникові / однокласниці виконати вправу і перевірити рівень опанування навчального матеріалу.

18. Гра «Найкмітливіший». Прочитай загадку, відгадай. Спиши в зошит, вибравши з дужок, потрібну літеру. Поясни свій вибір.

ХТО ДІД?

З'їжджалися дочки (у, в) гості до діда:
Ось там Завірюха санчатами їде,
За нею Метелиця слідом мете,
Хурделиця Хугу (з, із, зі) собою веде.
А тільки-но вітер (у, в) полі завіє,
Як стануть на лижі Хуртеча (і, й) Завія.
Нарешті, (у, в)двох (з, із, зі) Заметіллю приїхала
Найменша — (у, в)люблена донечка Віхола.

Алла Свашенко

• Яке лексичне явище покладено в основу загадки?
• Обираючи прийменники *з, із, зі* із дужок, якими правилами керувався/керувалася?
• Що таке ритмомелодика віршованої мови? Чому поети іноді не дотримуються правил милозвучності української мови у ліричних творах?

19. Запам'ятаймо! Колективна робота з таблицею.

ПОЗИЦІЇ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКА З ТА ЙОГО ВАРІАНТІВ ІЗ, ЗІ (ЗО)

Правила	Приклад
1. *З* уживаємо: • на початку речення перед буквою, що позначає голосний; • усередині речення перед такою самою буквою незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи; • на початку речення перед буквою, що позначає приголосний (крім ***з***, ***с***, ***ц*** та шиплячих ***ч***, ***ш***, ***шч***); • між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга — приголосний.	З учнями йдемо в їдальню. Диктант з української мови; контрольна з української мови; на заняттях учитель працює по-різному: з усіма учнями або з одним-двома. З лісу потягло прохолодою. З її приїздом усе змінилося. Як сонях той до сонця, до Вкраїни свій погляд я з любов'ю повертав *(Ф. Малицький).*
Варіанти ***ІЗ***, ***ЗІ (ЗО)*** вживаємо перед буквами, що передають важкі для вимови збіги приголосних, та для досягнення милозвучності.	
2. *ІЗ* уживаємо переважно перед буквами ***з***, ***с***, ***ц***, ***ч***, ***ш***, ***шч*** незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними).	Перстень виготовлено із золота; родина із семи душ; із шовку виготовили вітрила; із стресом покінчено.
3. *ЗІ* вживаємо, якщо буквосполучення наступного слова має початкові ***з***, ***с***, ***ш***, ***шч*** та ін., незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи. Прийменник ***ЗІ*** вживаємо перед словом, яке починається на два приголосні звуки. У позиції перед деякими буквосполученнями варіанти ***ІЗ*** та ***ЗІ*** можуть бути взаємозамінними.	Зустріли ворога зі зброєю в руках; речення зі знаком запитання; беру книжку зі стола; зі школи повернулися Прибув зі Львова. Устав разом із сходом сонця. Устав разом зі сходом сонця.
4. ***ЗО*** як фонетичний варіант прийменника ***ЗІ*** завжди вживаємо із числівниками два, три та із займенником мною.	Позичив зо дві сотні; проспав зо три години; Він був зі (зо) мною.

ЗВЕРНИ УВАГУ! Трапляються відхилення від поданих правил уживання прийменника З та його варіантів ІЗ, ЗІ, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

20. Прочитай уголос. Порівняй вимову.

Осінь з зимою	→	Осінь із зимою
Він з мною		Він зі мною
Хустка з шовку		Хустка із шовку
Батько з сином		Батько із сином

• Зроби висновок, які вислови вимовляти легше.

21. Робота в парі. Перепишіть, виберіть потрібну літеру із дужок. Поясніть свій вибір. За потреби зверніться до таблиці «Запам'ятаймо!»

Принесли (з, із, зі, зо) школи, брат (з, із, зо) сестрою, приїхав (з, із, зі, зо) міста, забрала (з, із, зі, зо) пошти, зійшов (з, із, зі, зо) шляху, квіти (з, із, зі, зо) магазину, разів (з, із, зі, зо) два, вийшов (з, із, зі, зо) зоопарку, пам'ятала (з, із, зі, зо) дитинства, спілкувався (з, із, зі, зо) мною.

22. Прочитай текст, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/NO8CsbW **або QR-кодом. Поміркуй, як можна назвати текст. Виконай запропоновані завдання.**

§§ 55–56. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

1. Допоможи Емодзі розібратися з термінами. Визнач логічні зв'язки.

• Узагальни поняття. Запропонуй заголовок до «хмаринки термінів, запитань і слів-прикладів».

2. Утвори від поданих іменників прикметники.

Зразок. *Проїзд — проїЗНий.*

Честь, тиждень, щастя, область.

- Прочитай уголос утворені прикметники.
- Поміркуй, чи легко і зручно вони вимовляються. Чому?
- Чи характерний для української мови збіг трьох букв, які позначають приголосні звуки? Чому?
- Чи можна ці збіги вважати відхиленням від правил милозвучності української мови? Чому?

3. Ознайомся з науковою інформацією.
Запиши в зошиті відомості, які тобі були невідомі.

Іноді під час творення або змінювання слів виникає важкий для вимови збіг трьох букв, які позначають приголосні звуки. Тоді зазвичай середній приголосний у вимові випадає. Таке явище називають **спрощенням**. Правила спрощення та приклади, які їх ілюструють, наведені в таблиці нижче.

Правила	Приклади
1. У буквосполученнях -ЖДН-, -ЗДН-, -СТН-, -СТЛ- випадають Д і Т на письмі.	Ти́ждень — ти́жня — тижне́вий; про́їзд — проїзни́й; ві́сть — ві́сник; ко́ристь — кори́сний; пе́рстень — пе́рсня; я́кість — я́кісний; ле́стощі — уле́сливий; стели́ти — сла́ти; ща́стя — щасли́вий.
2. У буквосполученні -СЛН- випадає Л.	Ма́сло — масни́й; мисль — уми́сний, навми́сне; ремесло́ — ремісни́к.
3. У буквосполученнях -ЗКН-, -СКН- перед дієслівним суфіксом -НУ- випадає К	Бри́зки — бри́знути, брязк — бря́знути, блиск — бли́снути, плюск — плю́снути, тріск — тріснути, АЛЕ: ви́пуск — випускни́й, виск — ви́скнути.

ЗВЕРНИ УВАГУ !

1. У словах *зап'я́стний, кістля́вий, пестли́вий, хвастли́вий, хвастну́ти, шістна́дцять, дев'яно́стники* букву Т зберігаємо.
2. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження на -СТ, букву Т у буквосполученні -СТН- також зберігаємо, хоч відповідний звук не вимовляємо: *аванпо́ст — аванпо́стний, бала́ст — бала́стний, компо́ст — компо́стний, контра́ст — контра́стний, форпо́ст — форпо́стний.*

4. Увідповідни початок прислів'я із його закінченням. Запиши їх у зошит, уставляючи пропущені літери.

1 Хочеш бути щас..ливим,	**А** не пізно.
2 Де слова масні,	**Б** чужого щастя сохне.
3 Пташка маленька,	**В** то не будь лінивим.
4 Вчитися ніколи	**Г** там пироги піс..ні.
5 Заздріс..ний від	**Ґ** краще багат..ва.
6 Добре ім'я	**Д** та й та сер..це має.

- Прочитай уважно прислів'я та прокоментуй їх.
- Поміркуй, які людські риси народ засуджував, а які — утверджував.
- Чому, на твою думку, у народі кажуть: «Добро починається з тебе».

5. Гра «Решето». «Просій» слова так, щоб залишилися лише ті, у яких спрощення не відбувається. Випиши їх у зошит і запам'ятай.

Ціліс..ний, кількіс..ний, хвас..ливий, щас..ливий, балас..ний, контрас..ний, совіс..ний, швидкіс..ний, пес..ливий, кіс..лявий, шіс..надцять, гіган..ський, зап'яс..ний, студен..ський, тиж..невий, волейболіс..ка.

- Поясни відсутність спрощення.
- Об'єднай виписані слова в групи відповідно до правил.
- Із виділеною парою слів склади речення. Чи є вони антонімами? Поясни.

6. Фонетичний дешифрувальник. Прочитай слова, записані фонетичною транскрипцією. Запиши їх, дотримуючись правил орфографії. Порівняй вимову й написання. Поясни.

Зразок: [ш'існáц':ат'] — шістнадцять.

[турúс'ц'і], [г'іган'с'ки^{е}й], [студéн'с'ки^{е}й], [контрáсни^{е}й], [форпóсни^{е}й].

7. Прочитай вірші «Урок доброти», «Як робиш добро» Надії Красоткіної, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/UO8CkG3 **або QR-кодом. Виконай пропоновані там завдання.**

8. Гра «Так чи Ні?». Чи погоджуєшся ти з поданим твердженням?

Добра людина:

✓милосердна, чуйна, сердечна, щира;
✓захищає слабших;
✓насміхається із чужого горя і невдач, ображає слабших;
✓піклується про тварин, птахів;
✓шанує працю інших людей;
✓хвалиться всім про добрий вчинок;
✓шанобливо ставиться до всіх людей;
✓байдужа, черства, нещира.

- Якою, на твою думку, має бути добра людина?
- Які із запропонованих тверджень найприйнятніші для тебе?
- Поміркуй: запропоновані твердження у таблиці — це факти чи судження? Обґрунтуй свою позицію.

9. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.*** **Склади зі словами речення і запиши його в зошит.**

ГАРНИЙ чи ХОРОШИЙ?

Часто ми не можемо вирішити, яке з двох слів вибрати.

Гарною може бути як людина, так і будь-який предмет. Це слово багатозначне. Його використовують і для означення приємної зовнішності (*гарне обличчя, гарне волосся*), і для позитивних якостей чи властивостей чогось (*гарний характер, гарне кіно*).

Ті самі значення має прикметник *хороший*. Хорошою може бути і людина, і вистава, і книга.

Знавці мови радять слово ГАРНИЙ вживати у значенні *красивий, вишуканий, вродливий*. Прикметник ХОРОШИЙ — у значенні *добрий, добротний, який заслуговує схвалення*. Отже, гарний хлопець чи дівчина, а хороша книга чи спектакль.

10. Завдання на вибір. Самостійна робота.

• Напиши вільне есе на одну з тем: «Не одяг прикрашає людину, а добрі справи», «Хто добра людям бажає, той і сам добро має». Використай у тексті вільного есе 3-4 приклади слів, у яких відбувається / не відбувається спрощення. Використай матеріали уроку.

• Пригадай героїв художніх творів, казок, мультфільмів, яких ти вважаєш добрими. Склади розповідь про їхні вчинки, вислови своє ставлення до них. Використай у тексті розповіді 3-4 приклади слів, у яких відбувається/не відбувається спрощення. Використай матеріали уроку.

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Кмітливий дарує лайфгак. Запам'ятаймо!

ШіСТНадцять хваСТЛивих
кіСТЛявих сомів
Сховали на дно хвороСТНяк від бобрів.
Зап'яСТНий браслет і пеСТЛиві слова —
Такий подарунок сомам від бобра!

11. Прочитай і запиши в зошит за зразком подані слова. Визнач, від якого слова вони утворилися. Простеж, у яких буквосполученнях відбулося спрощення.

Зразок: *щасливий — щастя, [стл] — [сл]; простилати — слати, [стл] — [сл].*

Чесний, обласний, виїзний, тижневий, масний, власний, очисний, свиснути, учасник, якісний, захисник, виск, швидкісний, міський, ненависний, кількісний, злісний, доблесний, радісний, совісний, тріск.

12. У стовпчик ліворуч у зошиті випиши слова, у яких відбувається спрощення, а в стовпчик праворуч — слова, у яких спрощення не відбувається.

Виїз..ний, хвас..ливий, випус..ний, доблес..ний, кіс..лявий, радіс..ний, балас..ний, компос..ний, улес..ливий, контрас..ний, жаліс..ний, безвіс..ний, форпос..ний, меншовартіс..ний, шіс..надцять.

Ключ. Підкресли в кожному слові лівої колонки першу букву. Із цих букв прочитай другу частину прислів'я: «Сила птаха в крилах, а людини — ...». Запиши прислів'я в зошит, прокоментуй.

13. Робота в парі. Гра «Редактор / Редакторка».

Знайдіть слова, у яких допущено помилки. Запишіть їх у зошит, дотримуючись орфографічних норм.

Скатерка, студентський, пяддесят, щотижня, ремістник, заздрісний, аванпосний, волейболісьці, хвастливий, контрастний, доблестний, устний, випускний, кількістний, агентство, жалістний, пестливий, енергоміскісьть,

Ключ. У відредагованих словах підкресліть першу букву. Із цих букв прочитаєте другу частину прислів'я: «Друг не той, хто медом маже, а хто…». Запишіть прислів'я в зошит, прокоментуйте.

15. Прочитай текст.

ДВА ТОВАРИШІ

Ішли якось лісом два товариші. Назустріч їм вийшов ведмідь. Один кинувся тікати і виліз на дерево, а другий залишився на дорозі. Упав він на землю і прикинувся мертвим. Він знав, що ведмеді не чіпають мертвих. Ведмідь підійшов до хлопчика, понюхав його обличчя та й пішов собі. Товариш зліз із дерева та, сміючись, і говорить:

— Ну що тобі ведмідь на вухо шептав?

— Він сказав мені, — відповів хлопчик, — що не варті й доброго слова ті люди, які залишають у біді товариша *(народна притча)*.

- Які емоції й почуття викликала в тебе притча?
- Сформулюй тему твору.
- Чи можна твір вважати текстом? Доведи.
- До якого типу мовлення належить текст притчі: розповідь, опис, міркування чи есе?
- Визнач основну думку притчі за допомогою народного прислів'я. Використай для цього матеріал довідки.

Довідка. 1. Справжнього друга за гроші не купиш. 2. Міцну дружбу вогонь не спалить. 3. Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти. 4. Друг пізнається в біді. 5. Без вірного друга велика туга.

ПРИТЧА — невелике оповідання повчального характеру про життєву пригоду. Вона утверджує перемогу добра, справедливості.

Вікова мудрість, закладена в притчах, перетворює їх на своєрідну книгу життя, яка допомагає нам зрозуміти себе та наше майбутнє.

16. Прочитай текст «Як знайти друзів», перейшовши за покликанням https://cutt.ly/UO8CkG3 **або QR-кодом. Виконай пропоновані там завдання.**

17. Завдання на вибір. Самостійна робота.

• Склади твір-розповідь, у якому розкажи про випадок зі свого життя чи життя знайомих і близьких людей, коли в пригоді стала дружба. Уведи в текст розповіді прислів'я чи приказку про дружбу (знайди його в доступних для тебе джерелах інформації). Використай 4–5 слів, у яких відбувається чи не відбувається спрощення. Скористайся матеріалом уроків 69 і 70.

• Склади сенкан до слова ДРУГ чи ДРУЗІ. За потреби скористайся пам'яткою «Сенкан».

ПАМ'ЯТКА «СЕНКАН»

Слово «сенкан» походить від французького слова «п'ять» і означає вірш у п'ять рядків.

Перший рядок — тема (іменник). Другий — опис теми (два прикметники).

Третій — називає дію, пов'язану з темою, складається з трьох дієслів.

Четвертий рядок — фраза (переважно із чотирьох слів), що висловлює ставлення до теми, почуття.

П'ятий рядок — одне слово, яке має асоціюватися в автора вірша з темою (зокрема, це може бути синонім до теми чи висновок вірша).

Зразок.

КАЗКА
Чарівна, мудра
Навчає, виховує, розважає
Вчить, як на світі жить
Диво.

§§ 57–59. ПОМИЛКИ: ОРФОГРАФІЧНА, ОРФОЕПІЧНА, ГРАФІЧНА

1. Допоможи Смайликові відповісти на запитання. За потреби звернися за допомогою до рубрик «Скарби мови» та «Запам'ятаймо!».

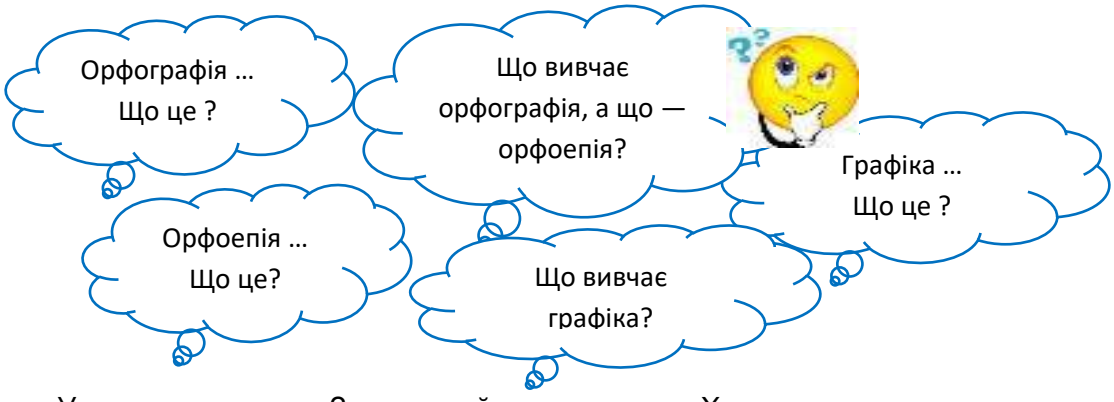

• Узагальни поняття. Запропонуй заголовок до «Хмаринки запитань».

2. Виконай інтерактивну вправу «Розділи науки про мову. 5 клас», перейшовши за покликанням
https://learningapps.org/watch?v=p6rns97c322

3. Робота в парі. Складіть діалог на тему «Чому важливо в писемному й усному мовленні дотримуватися загальноприйнятих правил?».

Пофантазуйте, що станеться, якщо кожен / кожна бути говорити і писати за своїми правилами, які відомі лише йому / їй.

4. *ЗВЕРНИ УВАГУ!* **Працюймо з науковою інформацією.**

Орфограма — правильне написання слів за відповідним правилом.

Кмітливий: орфограма —місце в слові чи між словами, яке може бути передане не одним, а кількома способами, але в мовознавстві один спосіб написання. Поміркуй, як правильно: *сім'я* чи *сімья*, *Київський* чи *київський*, *щасливий* чи *щастливий*. Виділене у слові — орфограма.

Щоб не помилитися в написанні слова:

1 крок — прочитай слово, осмисли його значення;

2 крок — визнач орфограму, тобто місце у слові чи між словами, яке викликає сумнів і потребує вибору під час написання;

3 крок — пригадай правило написання чи шукай аналогію;

4 крок — шукай правило в підручнику, довіднику, «Українському правописі»;

5 крок — перевір написання за орфографічним словником.

Орфограми бувають **буквені** й **небуквені**.

Буквені орфограми	
• вибір потрібної літери	*багатир — богатир; К(к)иївський, с(е,и)ло*
• наявність або відсутність літери при написанні	облич(ч)я – облич; радіс(т)ний
Небуквені орфограми	
• разом (контакт)	зате, проте, вгору, мовби, понад
• окремо (пропуск)	за те, про те, знав би, до речі, на жаль
• через дефіс	будь-що, з-поміж, по-перше, віч-на-віч, будь-де
• перенос	дві-сті, хо-джу, хі-мія, біло-сніжний
• апостроф	сім'я, пір'я, В'ячеслав, миш'як, комп'ютер, ін'єкція

Якщо ти зробиш неправильний вибір, то припустишся орфографічної помилки.

ПО́МИ́ЛКА, *и, ж.* 1. Неправильність у підрахунках, написанні слова. 2. Неправильність у діях, вчинках.

ПРАВО́ПИС, *у, ч.* Система загальноприйнятих правил, що визначають способи передачі мови на письмі.

5. Словниковий диктант. Запишіть слова з голосу вчителя. Прокоментуйте написання.

В(е, и)ликий, тр(и, е)мати, руч(е, и)н..ка, к(и, е)шеня, дж(е, и)р(е, и)ло, а(ґ, г)рус, (ґ, г)осп(і,и)тал.. , (ґ, г)речний, в..єтнам(е, и)ц.. , рум..яний, дит..ясла, роз..юшити, ін..єкц..я, М..юнхен, д(и, е)станція, ковал..с..кий, пр(и, е)м..єра, в(е, и)л(е, и)т(е, и)н.., міл..ярд, бул..йон, різ..бяр, контрас..ний, учас..ник, тріс..нути, гіган..с..кий.

6. Прочитай уважно прислів'я, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/1O8CQJq **або QR-кодом. Реконструюй прислів'я та виконай завдання.**

7. **Виконай швидкий тест.**

1. Усі слова написані без орфографічних помилок у рядку

А директор, мавпячий, пестливий, ін'єкція

Б сільський, духм'яний, Бразілія, устний

В рядно, студенський, агенсво, обїжджати

Г грунт, молодьба, обласний, буряк

2. Усі слова написані без орфографічних помилок у рядку

А подвіря, козацький, бородьба, Руж'є

Б миш'як, аудиторія, вокзал, контрастний

В якість, морквяний, хваслий, ходьба

Г дзиркальний, грично, бульйон, квітинь

8. **Підготуйся до участі в грі «Хто більше». Добери якомога більше прикладів до запропонованих орфограм.**

Зразок: «М'який знак» — *січень, боротьба, сільський, …*

«Апостроф», «Ненаголошені Е, И», «Написання слів іншомовного походження», «Спрощення в буквосполученнях», «Перенесення із рядка в рядок», «Правила милозвучності».

9. *ЗВЕРНИ УВАГУ!* **Працюймо з науковою інформацією.**

Перейшовши за покликанням https://cutt.ly/FIbkXwB **чи QR-кодом, ти ознайомишся з таблицею «Основні правила української орфоепії — єдиної літературної (правильної) вимови».**

Фонетична транскрипція — це спосіб передачі на письмі усної мови з усіма її особливостями.

- Якщо під час спілкування ти не дотримуєшся правил вимови, ти припускаєшся орфоепічної помилки.
- Поміркуй, чи створюєш при цьому якісь проблеми для слухачів чи співрозмовників.

10. **Запиши слова фонетичною транскрипцією, дотримуючись правил орфоепії.**

Вірність, дзенькіт, безшовний, джерельний, заквітчаний, косьба, ввижаються, умиваєшся, розчуленість, підживлення.

11. **Пригадай лінгвістичну казку. Поміркуй, як називають царство, у якому Звуки намалювали себе на папері і перетворилися на Букви.**

Що ж це за умовні знаки, які передали звуки на письмі?

13. **Колективна робота з таблицею.**

ГРАФІЧНІ ЗНАКИ

Букви	*Небуквені*	*Розділові знаки*
При написанні слів		*У реченні*
Алфавіт (азбука, абетка) — це сукупність букв (літер), прийнятих у писемності якої-небудь мови і розміщених у певному усталеному порядку. ВЕЛИКІ, малі, друковані, писані.	- — дефіс (розділка) — пропуск між словами: *І mu i mu;* - — риска (знак переносу) ’ — апостроф (від гр. *apostrophes* — відвернений, звернений у бік) — знак, що передає на письмі роздільну вимову твердого приголосного перед [й], тобто (графічно) перед буквами **я, ю, є, ї.** ´ — знак наголосу (**а́**)	**;** крапка з комою (середник) **:** двокрапка — тире ( ) дужки «» лапки слід[1, 2] — знак виноски

ЗВЕРНИ УВАГУ! Якщо ти під час письма робиш недоцільні пропуски, перестановку і заміну букв, змінюєш форму і розмір букв чи знаків, за своїм бажанням скорочуєш слова тощо, ти припускаєшся графічних помилок.

11. **Прочитай вірш Ольги Хало «Українська мова, діти...»**

Украї́нська мова, діти,
Наче річенька дзвінка.
Одина́дцять, чотирна́дцять —
Це уже не дивина:
У числівниках із *-надцять*
Наголошується *-на́*.
Говори завжди вира́зно,
Вибудовуй діало́г,
Щоб звучали непока́зно
кіломе́тр і катало́г,
За́стібка, русло́, шовковий,
О́лень, і́кло, осока́,
Наша мова барвінкова,
Як діброва говірка.
Ки́дати, живо́пис, бо́сий,
Листопа́д і кропива́ —
Рідна мова стоголоса
Словом правильним жива.

• Поміркуй, чому окремі літери в тексті вірша виділені кольором.

• Як ти гадаєш, чи можна поезію вважати своєрідним подарунком чи лайфгаком для тих, хто вивчає правильне наголошування слів? Чому?

• Зістав зміст ві́рша із матеріалом рубрики «Запам'ятаймо!».

• Поміркуй: коли ти неправильно наголошуєш слова, то припускаєшся орфографічної чи орфоепічної помилки.

• Вивчи вірш напам'ять. Дотримуйся правильного наголошування слів.

12. Пригадай лінгвістичну казку. Поміркуй, як називають царство, у якому Звуки намалювали себе на папері і перетворилися на Букви.

§ 60. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ. ОРФОЕПІЯ»

Навчаюсь, удосконалююсь, набуваю досвіду

1. Гра «Музичні слова». Добери слова, у яких «звучать» ноти. Запиши їх у зошиті за зразком, поділивши на склади для переносу з рядка в рядок. Прокоментуй.

1. ДО — до-блесть, …
2. РЕ — рек-ві-єм, …
3. МІ— міс-то, …
4. ФА — фа-куль-та-тив, …
5. СОЛЬ — соль-фе-джіо, …
6. ЛЯ — лям-ка, …
7. СІ— сі-мей-ний, …
8. ДО — до-ро-гий, …

2. Мисли критично! Буквений диктант. Поділи слова на склади (де можливо), визнач відкриті та закриті. Надпиши умовні позначення над складом: В — відкритий склад; З — закритий склад.

Дощ, стяг, майдан, казка, хата, день, долина, герб, осінь, новина, дро́ва, хуртовина, прапор, гідність.

3. Мисли критично! Цифровий диктант. Визнач у словах місце наголосу. Розстав цифри відповідно до умовних позначок: 1 — наголошений перший склад; 2 — наголошений другий склад; 3 — наголошений третій склад.

Історії, тарілки, хусточки, ластівки, карточки, подушки, помилки, сорочки, ягідки, сторінки, лінії, вишні, рушники, груші, донька.

4. Постав наголоси у словах. Поясни особливості наголошування слів.

Ніякий, помилка, договір, затишно, алфавіт, завжди.

5. Пошукове редагування. Знайди помилки, допущені при переносі слів, виправ їх, користуючись правилами.

У с-таро-да-вні ч-аси на земл-і не б-уло книж-ок. Але потреба перед-ава-ти від-омо-сті ви-никл-а в люд-ей ду-же давно. «Ст-орін-кам-и» на-йдав-ніш-их кн-иж-ок ст-ав-али ка-мені, сок-ир-и, щи-ти. Пи-са-ли на вс-ьому, бо ж не бу-ло то-ді а-ні па-пе-ру, а-ні пе-р чи о-лі-вців, не зн али лю-ди й літ-ер — ї-х зам-іню-ва-ли мал-юн-ки *(за О. Єфімовою)*.

6. Прочитай слова. Утвори від них прикметники. Запиши, познач орфограми. Кілька новоутворених слів уведи в речення.

Зразок. Роз'їзд — роз'їзний, [здн] — [зн];
захист — захисний, [стсн] — [сн].

Жалість, тиждень, виїзд, захист, студент, аспірант, ненависть, пристрасть, користь, честь, компост, якість, форпост, зап'ястя, радість.

7. Прочитай текст. Вибери з дужок потрібну літеру.

П(е, и)рші нап(и, е)си наші пращури зал(и, е)шили на кам(е, и)ні. Згодом п(и, е)сали на гл(е, и)няних **табличках**. (З, із) часом люди навч(е, и)лися робити книжки (з, із) тонкої козячої шкіри. Першу таку **книжку** зробили (в, у) Малій **Азії**, (у, в) стародавньому Пергамі. Через це мат(и, е)ріал назвали пергаментом. Але таких книжок було мало, бо вони потр(е, и)бували довгої (та, і, й) копіткої праці (і, й, та) коштували дуже дорого *(за О. Єфімовою)*.

• Виділені слова поділи на склади для переносу з рядка в рядок.

8. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення і запиши його в зошит.

ВИРІШИТИ чи РОЗВ'ЯЗАТИ?

Є сумнів, яке слово дібрати для свого твору?

ВИРІШИТИ — після розмірковувань дійти якогось висновку; ухвалити рішення.
РОЗВ'ЯЗАТИ — вузол, задачу, проблему.

9. **Розгадай ребус. Дай визначення слову-відгадці.**

• Поміркуй, що треба зробити, щоб у діагностувальній роботі не помилитися.

10. **Прочитай прислів'я. Прокоментуй. Вибери з дужок потрібну літеру.**

1. Книга — дз(е, и)ркало **життя.** 2. Книга — міст (у, в) світ знань. 3. Книга — світ, книга — с(и, е)рцю **пр(и, е)віт.** 4. Книга — твій друг, без неї, як б(и, е)з рук.

• Виділені слова поділи на склади для переносу з рядка в рядок.

ДОСТОВІРНІСТЬ — властивість інформації бути правильно сприйнятою, ймовірність відсутності помилок, безсумнівна правильність наведених відомостей, які сприймає людина. Відомості можуть бути достовірними або недостовірними для того, хто їх сприймає, а не взагалі.

ДОСТОВІРНИЙ — який не викликає сумніву, цілком правильний, точний.

• Перечитай уважно матеріал уроку. Поміркуй, запропонована інформація достовірна чи недостовірна.

• Якими джерелами ти користуєшся, збираючи інформацію на певну тему? Чи перевіряєш інформацію на достовірність, правильність, правдивість?

ХВИЛИНКА РЕФЛЕКСІЇ

ЗАПИТУЮ СЕБЕ, ВІДПОВІДАЮ, НАВОДЖУ ПРИКЛАДИ. ВИЗНАЧАЮ СВОЮ СХОДИНКУ УСПІХУ

1. Які звуки і за яких умов уподібнюються? Наведи приклади.
2. У яких групах приголосних відбувається спрощення? Наведи приклади.
3. Які приголосні і за яких умов подовжуються? Наведи приклади.

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ ТА ПУНКТУАЦІЇ

НАВЧАТИМУСЬ:

• розрізняти синтаксичні одиниці у своєму та чужому мовленні, пояснювати їхню суть;
• порівнювати та зіставляти за визначеними ознаками речення і словосполучення, члени речення (головні і другорядні);
• визначати в реченні однорідні члени речення, звертання, вставні слова;
• правильно інтонувати речення, різні за метою висловлення, речення із прямою мовою.

УДОСКОНАЛЮВАТИМУСЬ, РОЗВИВАТИМУ ВМІННЯ:

• визначати головне і залежне слово в словосполученні;
• аналізувати функції головних і другорядних членів речення;
• правильно розставляти розділові знаки в реченнях;
• уміння складати речення оцінного змісту;
• уміння виконувати аналіз речення (простого і складного).

Велике діло — добре слово! Воно часом дорожче від усього, від усяких ліків, від багатств і потрібне людині, як хліб і мед, як жива вода.

Олександр Довженко

§ 61. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ ТА ПУНКТУАЦІЇ» В 1–4 КЛАСАХ

1. Прочитай приклади в таблиці. Випиши з речень, розміщених у таблиці, словосполучення.

Зимовий день.	Сонячний зимовий день дарував бадьорий настрій.
Складати текст.	Мені подобається складати текст про улюблену пору року.
Спілкуватись із другом / подружкою.	Спілкування із другом / подружкою — це справжнє задоволення!
Звертатись за порадою	Онук звернувся за порадою до бабусі.
Цікаве повідомлення	Цікаве повідомлення привернуло мою увагу.

• Зроби синтаксичний розбір виписаних словосполучень.

2. Пригадай вивчений матеріал про словосполучення та речення.

• Словосполучення називає більш конкретно предмет, ознаку, дію, а речення про щось повідомляє.

• Словосполучення складається з головного та залежного (залежних) слів.

• Головне і залежне слова пов'язані між собою за змістом і граматично (це виражається за допомогою закінчення, закінчення і прийменника). *Наприклад: зимовий ранок, відповідь товариша, відповідати на уроці, працювати з комп'ютером.*

3. Прочитай вірш, поданий за покликанням https://cutt.ly/4OVLAwE **або QR-кодом. Яку картину намалювала поетеса за допомогою слів?**

• Випиши словосполучення, створені за схемою «прикметник + іменник». Визнач зв'язок слів у словосполученнях.

4. Прочитай інформацію про спілкування. Чи згоден / згодна ти з викладеними правилами спілкування? Як ти спілкуєшся зі старшими від тебе людьми (друзями / подругами, рідними)?

Наше щоденне життя наповнене спілкуванням. Під час комунікації ми обмінюємось емоціями, думками, знаннями. Але не завжди залишаємось задоволеними після розмов. Чому? Річ у тому, що ми не завжди дотримуємося правил гарного спілкування. Отже, у розмові будьте відкритими. Навчись відчувати, чи цікаво співрозмовникові / співрозмовниці тебе слухати. Умій слухати, пам'ятай про доброзичливий тон, адже бесіди мають приносити задоволення, а не втомлювати.

- Застосуй ці поради, — і результати не забаряться!
- Випиши з прочитаного тексту два словосполучення, у яких залежні слова пов'язуються з головним за допомогою закінчення і прийменника.

- Робота в парах. За світлиною складіть і розіграйте короткий діалог. Пофантазуйте, як може розважати своїх подружок хлопчик.

5. Прочитай вірш Лесі Українки. Яка основна думка ві́рша?

«Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?» —
В неньки спитала дитина.

«Ні, не кожна, — одказує мати, —
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, —
Ще зосталась пташина маленька».

«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?»

«Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної.
Жде, що знову прилине весна».

«Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, —
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач — розспівалися як!»

«Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати».

«Нащо ж співає? Чудна!
Краще б шукала зерна!»

«Спів пташині потіха одна, —
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна».

• Випиши словосполучення із вірша Лесі Українки «Мамо, іде вже зима» у два стовпчики (іменник +прикметник і дієслово + іменник).

6. Склади і запиши словосполучення, добираючи із запропонованих слів (за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/4OVLAwE**) близькі за значенням. Виконай відповідні завдання.**

7. Прочитай уривок з казки Анни Коршунової «Паровозик Пузя». Розкажи про свої враження від прочитаного.

— Привіт, Паровозику! — біля Пузі зупинився високий чоловік у синьому комбінезоні з кишенями. Кишень було багато, і з кожної стирчав або молоточок, або викрутка, або лінійка.

— Доброго ранку, Майстре! — привітався Пузя. Чи не скажете ви, що сталося? І куди поділося золоте листя? І що це таке біле з неба сиплеться?

— Це сніг, — відповів Майстер. — Це означає, що сезон розваг у Парку закінчився і тобі час спати. Лебеді відлетіли в теплі краї, Ослика відвезли до зимової стайні, каруселі зачи-

нили... Я прийшов, аби перевірити, як ти почуваєшся, і змастити твій моторчик спеціальним мастилом, щоб він не іржавів.

— Що ж, — зітхнув Пузя. — Спати, то й спати. Тільки дозвольте мені, будь ласка, хоч разочок проїхати по цьому білому пухнастому снігу.

— Тільки недовго, — дозволив Майстер.

Пузя їхав засніженими алеями. Навколо було тихо-тихо, і вже не листя шелестіло під його колесами, а тихо порипував перший сніг. Уже вечоріло, і Паровозику страшенно захотілося спати. Він повернувся до свого затишного Депо, вимкнув фари, позіхнув і заснув до самої весни. Усю зиму Паровозику снилися веселі, різнокольорові сни, наповнені сонцем і дзвінким дитячим сміхом.

• Побудуй у зошиті таблицю за зразком. Заповни її прикладами з тексту.

Зв'язок слів у словосполученні виражається за допомогою закінчення	*Зв'язок слів у словосполученні виражається за допомогою закінчення і прийменника*
Різнокольорові сни, ...	*Заснув до весни, ...*

• Напиши продовження казки, як Паровозик Пузя зустрічає весну.

Анна Коршунова — член Національної спілки журналістів України та Національної спілки письменників України.

Вона — авторка дитячих книжок: «Фроська — кімнатна фея», «Справжні друзі», «Пригоди лицаря Морквицаря», «Разом веселіше», «Андрійкова мандрівка», «Комп і компанія» та інших.

§ 62. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1. Розгадай ребус. Запиши відгадку. Що тобі відомо про зашифроване слово?

2. Читання з використанням технології маркування. Прочитай наукову інформацію.

Розділ науки про мову, який вивчає будову, значення словосполучень і речень, називають синтаксисом.

Пунктуація — це розділ науки про мову, який вивчає правила вживання розділових знаків у реченні.

Словосполучення — це поєднання двох і більше повнозначних слів, одне з яких є головним, а інше (інші) — залежним(и).

Слова у словосполученні поєднуються за *допомогою граматичного зв'язку (закінчень і прийменників)* або *за змістом* і *граматично*.

Словосполучення, як і слово, називає предмет, дію та ознаку, але конкретніше, ширше і повніше, тому що залежне слово уточнює, конкретизує зміст головного.

Словосполучення бувають **непоширені** й **поширені**. Непоширене складається з двох слів самостійних частин мови (головного й залежного). *Наприклад:* цікавий допис, читати допис.

Поширене словосполучення складається з трьох і більше слів. *Наприклад*: сторінка в соціальній мережі.

Не є словосполученням: а) підмет і присудок, *наприклад:* учні пишуть; б) поєднання самостійної частини мови зі службовою, *наприклад:* у класі, зі мною, написали б, не сварились, і раділи, хай скаже; в) однорідні члени речення, *наприклад:* зошити й підручники; г) фразеологічні звороти, *наприклад:* бити байдики, ловити ґав.

Словосполучення, як і слово, є складовою частиною речення.

Словосполучення не передає повідомлення, питання, пораду, прохання або наказ.

Словосполучення, як і слово, вимовляється з інтонацією називання, а речення — з інтонацією повідомлення.

• Що нового ти дізнався / дізналася з прочитаної інформації?

• Назви ключові поняття тексту.

• Оформи текст у вигляді опорного конспекту, використовуй відомі позначки, скорочення тощо.

3. Утвори словосполучення, добираючи з дужок потрібні за змістом слова. Поясни свій вибір.

1. (Приймати участь, брати участь) у проєкті.
2. (Заказати, попередити, замовити) піцу.
3. (Підняти, порушити, сказати) питання.
4. (Виключення, виняток) із правил.
5. (Впорались, справились) із завданням.

• Із трьома словосполученнями склади і запиши речення.

• Ознайомся з інформацією.

СЕЛФІ (від англ. self — сам, само) — вид фотографії, автопортрет, зроблений за допомогою камери смартфона, фотоапарата чи вебкамери. Часто користувачі одразу завантажують селфі на власні сторінки в соціальних мережах.

• Придумай назву поданим селфі, використовуючи словосполучення. Запиши в зошиті.

4. Склади і запиши словосполучення з поданими словами.

Імейл, чат, юзер, лузер, модератор, браузер, гаджет, провайдер, стартап, джойстик.

• Склади (усно) висловлення на самостійно обрану тему, використовуючи утворені словосполучення.

5. Прочитай текст про дописи в соцмережах.

Допис — це монологічний жанр інтернет-комунікації. Він виражає думку, власне ставлення автора.

Допис поєднує ознаки різних стилів: художнього, офіційно-ділового й розмовно-побутового. Часто допис нагадує замітку або публічну заяву для засобів медіа, оскільки містить певну реакцію на подію, ситуацію, проблему, що виникла.

- Склади і запиши допис-повідомлення про яскраву подію в житті колективу твого класу. Із двох перших речень випиши словосполучення. Визнач відмінність між словосполученнями і реченнями.
- Ознайомся зі зразком допису.

ЗРАЗОК ДОПИСУ

Сьогодні для мене і мого класу дуже важливий день. Нас посвячують у гімназисти. Під час урочистостей я виконувтиму пісню. Звичайно, хвилююсь, тому що хочу якнайкраще представити наш колектив. Сподіваюся, що не підведу однокласників і однокласниць.

§ 63. ВІДМІННІСТЬ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ВІД СЛОВА Й РЕЧЕННЯ

1. Прочитай приклади в кожному стовпчику. Слова якого стовпчика конкретизують предмет? Які приклади виражають закінчену думку, тобто про щось повідомляють?

Спілкування	Віртуальне спілкування	Віртуальне спілкування має свої переваги.
Інформація	Наукова інформація	Учні отримали наукову інформацію.
Соцмережі	Доступні соцмережі	Соцмережі виконують функцію спілкування.
Допис	Допис у соцмережі	Сергій написав допис у соцмережі.

2. Прочитай текст. Склади план у формі словосполучень. Усно перекажи.

Україна має свої державні символи: герб, прапор і гімн, які уособлюють її історію.

В основу сучасного герба нашої держави покладено давній золотий тризуб на щиті синього кольору.

З 1991 року щороку 23 серпня відзначаємо День Державного Прапора України. День Незалежності України святкуємо 24 серпня. У цей день 1991 року на засіданні Верховної Ради України було прийнято *Акт проголошення незалежності України*, за яким Україна є самостійною демократичною державою. Синій колір прапора уособлює мирне українське небо, а жовтий — стиглу пшеницю.

В основу Державного Гімну України покладено мелодію пісні композитора XIX століття Михайла Вербицького на вірш Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна».

Державною мовою в Україні є українська мова.

• Заповни таблицю словосполученнями з тексту за зразком:.

Словосполучення називають	
предмет і його ознаку	дію предмета

3. Добери до поданих за покликанням https://learningapps.org/display?v=pmzy0ejzn22 **словосполучень синонімічні.**

• Склади 4–5 речень (усно) про рідний край.

4. Виконай тестове завдання.

Усі словосполучення з головним словом-іменником подано у варіанті

А ласкавий до кожного, радіти сонцю, переконливо доводити, прийти вчасно

Б тернистий шлях, поетичний образ, сповнений гордості, працювати з усмішкою, життєва позиція

В давній літопис, державний прапор, зимовий ярмарок, гострий біль

Г нижчий за мене, попередні підрахунки, невчасно з'явитися, міцно зшити

5. Добери до словосполучень, поданих за покликанням https://learningapps.org/display?v=pmzy0ejzn22**, синонімічні.**

• Склади 4–5 речень (усно) про своє улюблене заняття.

6. Запиши 10 словосполучень із прикметником *гострий*.

• З утвореними словосполученнями склади чотири речення, щоб слово *гострий* було у прямому і переносному значеннях.

7. Ознайомся з інформацією.

Дописи-вітання зумовлені урочистою подією: вони містять привітання з державними, релігійними, особистими святами чи пам'ятними датами. Наприклад: «Із святом, українці! Із Днем Незалежності — через 70 років після того, як ми її були втратили. І дай Боже тепер уже не втратити більше ніколи…» *(О. Забужко, 24 серпня 2018 р.)*.

Мовець демонструє повагу до іншої людини або долучається до урочистостей і визнає знаковість святкової події для себе.

Іноді привітальні слова можуть бути відсутніми у виступах. Наприклад: «Наша Незалежність — це Перемога над тими, хто бажає вбити наше "тіло", тобто нашу Українську державу. Наша Незалежність — це перемога над тими, хто хоче вбити нашу душу, тобто віру, мову, традиції та звичаї. Наша Незалежність — це перемога над собою. Перемога над нашою заздрістю, взаємним побоюванням, злістю… Ми — Українці! Це наша, Богом дана земля. Слава Україні!» *(Д. Ярош, 24 серпня 2018 р.)*.

Як бачимо, у дописах автори характеризують свято, вказують на значущість події для себе, а також для тих читачів, які також відзначають свято.

• Склади і запиши допис-вітання з нагоди Дня Конституції. Із складеного тексту випиши 5 різних словосполучень (непоширені, поширені, з головним словом іменником, з головним словом-дієсловом, з головним словом-прислівником).

8. Прослухай пісню про Україну у виконанні Вікторії Сорочик за покликанням https://cutt.ly/sUw1CXF

• Запиши з пісні 5–6 непоширених словосполучень.

9. Підготуй усне висловлення на тему «Відмінність словосполучення від слова і речення». Для складання прикладів використай ілюстрації.

10. Працюймо в групі. Проведіть гру «Твій найкращий друг / твоя найкраща подруга» (завдання 1, 2,, 3), об'єднавшись у дві команди.

1. Яка команда згадає найбільше прислів´їв і приказок про дружбу?
2. Складіть речення з антонімами про свого друга / подругу.
   Зразок: *Мій друг не скупий, а щедрий / моя подружка не скупа, а щедра. Мій друг не мовчазний, а балакучий / моя подружка не мовчазна, а балакуча).*
3. Складіть допис-вітання другові / подрузі з нагоди якогось шкільного свята.

§ 64. ГОЛОВНЕ І ЗАЛЕЖНЕ СЛОВО В СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

1. Прочитай текст. Випиши словосполучення з виділеними словами. Постав питання від виділених слів.

ЩО ОЗНАЧАЄ ІМ'Я ПОШУКОВОЇ СИСТЕМИ?

Пошукову систему «Google» вважають першою за популярністю у світі.

Напевно, кожному відомий її **логотип**: кольорові **літери** Google на білому тлі. А з'явилася ця назва так. **Винахідники** пошукової системи Ларрі Пейдж і Сергій Брін хотіли, щоб її **назва** вказувала на величезну кількість інформації, яку нова система може обробити.

Колега винахідників запропонував слово «гугол». Так у математиці називають число, що складається з одиниці зі ста нулями. Щоправда, у його написанні було зроблено помилку: замість правильного «googol.com» написали «google.com». Однак Ларрі Пейджу винайдене слово сподобалось.

Ось так з'явилася назва пошукової системи Google *(із книги «Математика навколо нас»)*.

• Поміркуй, як у виписаних словосполученнях виражається зв'язок слів: а) закінченням слова; б) закінченням і прийменником; в) за смислом.

2. Запам'ятаймо.

Словосполучення складається з двох і більше слів, одне з яких головне, а друге (або інші) — залежне. Від головного слова до залежного ставлять запитання. На письмі головне слово позначають знаком ×. Залежні слова доповнюють смисл головного.

Головне і залежне слова можуть виражатися будь-якою самостійною частиною мови. Залежні слова пов'язуються з головним за смислом і граматично:

Незмінні слова пов'язуються з головними словами тільки за смислом:

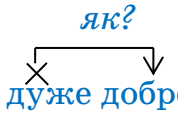

Типи словосполучень
за вираженням головного слова:

1. Іменникові словосполучення: *віртуальне спілкування;*
2. Прикметникові словосполучення: *веселої вдачі;*
3. Числівникові словосполучення: *третій від кінця;*
4. Дієслівні словосполучення: *надіслати меседж;*
5. Займенникові словосполучення: *ми з батьками;*
6. Прислівникові словосполучення: *дуже добре.*

3. Робота в парі. Прочитайте вірш.

- Яким настроєм і почуттями пройняті його рядки?
- Які почуття викликав у тебе вірш? Поділися ними зі своїм однокласником / однокласницею.

Ро..сипаються в н..бі сніжинки,
У просторі холоднім танцюють.
Це чиїсь бе..турботні сльозинки
Дивну казку в повітрі малюють.

Сонце січня воліє зігріти.
Вітер з ними охоче пустує.
Я їх хочу сріблясті ..хопити, —
Промінь сонця вже з ними танцює.

День кохання святкує природа,
Голос ніжності чути з н..бес.
І навколо таємная згода,
А говорять: н..має чудес! (*М. Репіщанський*)

- Які літери доцільно вставити на місці пропуску? Чому? Обґрунтуйте спільну думку.
- Із перших двох речень випиши словосполучення.
- У якому значенні вжито у вірші слово *безтурботні*? Добери до слова *безтурботні* синоніми.

4. Прочитай текст, що подано за покликанням https://cutt.ly/LOVLHeD **або QR-кодом.**

5. Прочитай вірш А. Луговського за покликанням або QR-кодом, що подані в попередній вправі, та виконай відповіді завдання.

6. Накресли схеми словосполучень.

1. Зустріти товариша / товаришку. 2. Читання книги. 3. До ваших послуг. 4. Оцінка з мови. 5. Виразно читати. 6. Заслуговувати нагороди. 7. Полювати на зайців. 8. Захоплюватись наукою. 9. Пливти за течією.

7. Із поданими словами склади й запиши словосполучення.

Імейл, чат, модератор, браузер, девайс.

- Чи використовуєш ти у своєму мовленні ці словосполучення? Якщо так, то як часто і за яких умов?

8. Робота в парі. Прочитайте текст. Яке враження справила на вас інформація? Яка ваша позиція стосовно порушених проблем? Поміркуй, чому прийменник з іменником і підмет із присудком не є словосполученнями.

Німеччина зробила перші кроки у збереженні правдивої інформації в соцмережах. 1 січня 2018 року набрав чинності так званий «Закон про заходи щодо соціальних мереж» (NetzDG).

Згідно із цим законом, соціальні мережі мають вживати більш жорсткі заходи проти фейкових новин і повідомлень, що розпалюють ненависть. Цей закон привітали у Єврокомісії.

Відтоді Facebook та інші соцмережі в Німеччині взяли на роботу сотні «модераторів контенту». Вони перевіряють зміст постів і за потреби видаляють їх. Просто відімкнутися від мережі в жодному разі не є ефективним методом *(за матеріалами інтернет-джерел)*.

• Побудуйте таблицю з двох стовпчиків («Прийменник з іменником» і «Підмет і присудок») у зошиті й заповніть прикладами з прочитаного тексту.

§ 65. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1. Розкажи про словосполучення і речення за поданим планом.

1. Роль словосполучення і речення в мові.
2. Будова словосполучення.
3. Види словосполучень за належністю головного слова до певної частини мови.
4. Що спільного між словосполученням і реченням, а що відмінного?

2. Запам'ятай.

Послідовність синтаксичного розбору словосполучення

1. Визнач головне і залежне слово.
2. Постав запитання від головного слова до залежного.
3. Визнач, якими частинами мови виражені головне й залежне слово.

4. Укажи спосіб вираження граматичного зв'язку між словами.

Зразок письмового розбору: *Усі учні добігли до зупинки.*

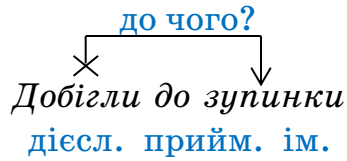

Зразок усного розбору: У словосполученні *добігли до зупинки* головне слово — *добігли*, залежне — *зупинки*. Добігли (до чого?) *до зупинки*.

Головне слово виражене дієсловом, залежне — іменником. Залежне слово пов'язане з головним за допомогою прийменника до та закінчення.

• Зроби синтаксичний розбір словосполучень: *зустрічати гостей, зимовий день, дуже добре.*

3. Робота в парі. Складіть бувальщину. Оберіть самостійно тему. Вона має бути пов'язана з життям вашого класного колективу.

За потреби уведіть у текст словосполучення: *зустрічати гостей, схвильовані п'ятикласники, похмурий зимовий день, поспішати до зупинки, зграя псів, слизька дорога, теплі обійми.*

БУВА́ЛЬЩИНА, и, жін.

1. Те, що було раніше. *Тіло в його горіло; в думках сон мішався з бувальщиною* (Панас Мирний); *Прадід Данило розповідав рибалкам різну бувальщину* (Ю. Яновський). **2.** Щось дійсне, реальне; те, що справді було. *Се не казка, а билиця, або бувальщина, сказать* (Т. Шевченко).

• Зробіть синтаксичний розбір трьох словосполучень.

4. Прочитай уголос речення. Спробуй інтонацією передати красу природи, її загадковість, спокій.

Тиша ходить між деревами, стає навшпиньки біля кожної черешні, тягнеться до густого листя, до ягід, торкається до них промінням липневого сонця *(В. Грінчак)*.

• Випиши усі можливі словосполучення. Виконай письмовий синтаксичний розбір чотирьох з них (на вибір).

5. Запам'ятай, як правильно вживати словосполучення, що подані за покликанням https://cutt.ly/qOVL1na **або QR-кодом.**

6. Робота в парах. Складіть по два словосполучення за моделлю, які подані за покликанням і QR-кодом (див. вправу 5).

7. Прочитай текст. Визнач тип і стиль мовлення, обґрунтуй думку.

ЯК МИ РУХАЄМОСЯ?

Ми стрибаємо, бігаємо, перекидаємося, підводимося, сміємося, плачемо, і в кожному русі беруть участь різні групи м'язів. Одні м'язи скорочуються, інші — розслаблюються. Наприклад, коли ми всміхаємося, у тілі працюють понад 15 м'язів, а коли робимо крок — 20! Усі рухи нашого тіла відбуваються завдяки злагодженій роботі м'язів і кісток. Є м'язи, які можуть скорочуватися незалежно від нашого бажання, зокрема серцевий м'яз. А є такі, які працюють за бажанням, наприклад, коли ти згинаєш або ж розгинаєш руку.

Якщо ти регулярно займаєшся спортом, твої м'язи зміцнюються й ти стаєш витривалішим *(із «Енциклопедії чомусика»)*.

- Яке враження справив на тебе текст?
- Визнач тему твору. Що нового дізнався / дізналася з тексту?
- Випиши три словосполучення з тексту. Виконай їх розбір.

§ 66. РЕЧЕННЯ. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 1–4 КЛАСАХ ПРО РЕЧЕННЯ

1. Прочитай і порівняй записи. Чим вони відрізняються? У якому записі передають інформацію, а в якому лише називають предмети, дії, ознаки?

Запис 1	*Запис 2*
Ви, мабуть, чули вислів *великий спорт*. Так, спорт відіграє важливу роль у формуванні уявлення про державу. У багатьох містах і селах України успішно працюють сотні стадіонів, басейнів, спортивних залів. Гімн України вперше прозвучав на Олімпіаді на честь перемоги у вільній боротьбі.	спорт відіграє; український гімн; добре працюють спортивні споруди

• Чи можна записи, поміщені ліворуч, назвати текстом? Чому?
• Спиши перше речення, підкресли в ньому підмет і присудок.

2. Пригадай.

1. Чим відрізняється речення від слова?
2. Що становить граматичну основу речення?
3. На які види поділяють речення за метою висловлення?
4. На які види поділяють речення за емоційним забарвленням?
5. Які розділові знаки ставлять у кінці речення?

3. Робота в парі. Прочитайте за покликанням https://cutt.ly/fOVL5SY **чи QR-кодом інформацію про розділові знаки в кінці речення.**

4. Робота в парі. Прочитайте частини розірваних речень. «Поремонтуйте» речення, правильно об'єднавши їхні частинки.

1. На те й голова. 2. Намолов сім. 3. Щоб у ній розум був. 4. Мішків гречаної вовни 5. Живе слово дорожче. 6. З великої хмари. 7. Ніж мертва літера. 8. Малий дощ. 9. Коли люди до тебе добрі. 10. Правда. 11. То ти будь ще добріший. 12. Світліша за сонце.

5. Прочитай вірш *П'єра де Кубертена*. Які почуття викликала поезія? Яка основна думка вірша? Як її відображає заголовок? Склади діалог з однокласником / однокласницею за темою вірша.

О СПОРТ! ТИ — МИР!

Несеш ти радість, щастя й мир,
Немов ріка — весняні води.
Під покривалом твоїх крил
Племе́на дружать і народи.
На ґрунті дружби і змагань
Фонтаном б'ють джерела чисті.
І п'ють ту воду без вагань
І немічні, і мускулисті.
То ж на вустах твоє ім'я
У місті, в чумі і в наметі.
О Спорт! Ти — мир і надбання
Усіх народів на планеті!

• Випиши окличне речення.
• Виконай фонетичний розбір слова *надбання*.

6. **Запиши в зошиті назви видів спорту, зображених на світлинах.**

• Склади вільне есе на одну з тем: «Спорт у моєму житті», «Спорт у моїй родині».

§ 67. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЕННЯ

1. **Прочитай текст. Визнач його основну думку. Добери заголовок. Дай відповіді на запитання, які ставить автор.**

Чи відома вам азбука для душі? Ця азбука навчає пізнавати самого себе: хто я такий; як я розумію самого / саму себе; яким / якою мене бачать інші люди.

Чи вмієте ви прочитати радість чи смуток на обличчі дорогої людини? Почути похвалу або тривогу в її голосі? Чи можна жити тільки розумом, без почуття, без душі і серця, без спогадів і співчуття до нещастя інших людей? Навчайся такої азбуки. Роби добро не лише тоді, коли це бачать люди. Будь співчутливим, уважним до всіх людей завжди!.

• Визнач речення, які передають запитання, повідомлення, спонукання до дії.

2. Запам'ятай.

За метою висловлення речення поділяють на **розповідні**, **питальні** та **спонукальні**.

Речення, у яких розповідається про що-небудь, про кого-небудь, називають розповідними. *Наприклад: Рідні завжди прийдуть на допомогу.*

Речення, у яких запитується про щось, називають питальними. *Наприклад: Чи можеш ти мені допомогти?*

Речення, у яких висловлюється прохання, побажання чи наказ, називають спонукальними. *Наприклад: Допоможи мені, будь ласка.*

3. Прочитай вірш. Визнач, якими за метою висловлення є виділені речення.

РОЗМОВА ПРО ГОЛОВНЕ

Запитала раз Катруся
У сивенької бабусі:
«Що у світі наймиліше,
А відтак найголовніше?»
Усміхнулася старенька
Та й промовила: «Рідненька,
Як бабуся і як мати,
Можу впевнено сказати,
Що для всіх батьків у світі
Наймиліші їхні діти,
Для малечі, навпаки,
Їхні люблячі батьки».
Пильно слухала Катруся
І горнулась до бабусі.
Пам'ятай і ти, дитино,
Головне в житті родина!

О. Науменко

- Чи сподобалися тобі поетичні рядки? Поділися думками про прочитане з однокласниками / однокласницями.
- У яких рядках висловлена головна думка вірша?
- Випиши з тексту вірша три словосполучення: прикметник + іменник.

4. Робота в парі. Перегляньте мультфільм за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/aUw2UZ3

Складіть діалог на тему мультфільму «Моя сім'я. Моя родина».

5. Самостійна письмова робота. Склади текст (7–8 речень) на тему мультфільму «Моя сім'я. Моя родина». Уживай розповідні, питальні, спонукальні речення.

6. Виконай інтерактивну вправу, яка подана за покликанням https://learningapps.org/display?v=p0f083id221

7. Дослідження. Прочитай легенду про материне поле, написану Василем Сухомлинським.

МАТЕРИНЕ ПОЛЕ

У матері було два сини — старший і молодший.

Коли одружилися сини, дала мати кожному з них ниву. Були ці ниви поруч. Сталося так, що старшому синові дісталася нива на один крок ширша, ніж молодшому.

Затаїв молодший син образу, бо на три мішки менше пшениці збирав щороку, ніж старший.

З кожним роком образа ставала все глибша, аж поки й переросла в ненависть. Зненавиділи брати один одного.

Стали уникати вони зустрічей. Коли старший працював на ниві, молодший не виїздив у поле. Коли молодший був на ниві, старший сидів удома.

А мати жила далеко за лісом. У неї була там своя нива, де вона працювала, скільки здужала.

Через людей чула, що її сини ненавидять один одного. Кілька разів приїздила їх помирити, але нічого не виходило.

Не хотів і слухати старший син, щоб пів кроку поля віддати молодшому.

Та ось одного гарячого літнього дня, напередодні жнив, почули сини новину: прилетіла з чужого далекого краю чорна сарана, сіла на материну ниву й поїла хліб дощенту.

Приходить старший син до молодшого та й каже:

— Ти чув, брате, про материне горе?

— Чув, — відповідає молодший син.

— Що ж думаєш робити?

— Миритися нам треба, ось що, — каже молодший син.

— Так я тому й прийшов, — радісно мовить старший брат.

— Коли на материнському полі горе, треба забути нам про сварку й закопати в землю ненависть.

А тоді й подумали: «І для чого нам ця межа? Хай поле наше буде спільне. Краще ділитися зібраною пшеницею».

«Пшеничне поле». Художник В. Ваховський

Так і знищили брати межу. Скосили пшеницю, обмолотили, поділили натроє. По одній частці залишили собі, а третю матері відвезли.

Бо коли на материнському полі горе — треба забути про суперечки, образи, ненависть.

• Як ти можеш схарактеризувати братів?
• Які речення за метою висловлення переважають? Чому?
• З якою метою використовують питальні речення?
• Вислови побажання уявним родинам у формі спонукального речення.

8. Дай розгорнуту відповідь на запитання «Чи є сімейні реліквії у твоїй родині?». У текст уведи розповідні, питальні і спонукальні речення.

§ 68. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА ЕМОЦІЙНИМ ЗАБАРВЛЕННЯМ

1. Відгадай загадку поета Д. Білоуса. Що тобі відомо про слово-відгадку? Зроби висновок щодо значення окличних речень у текстах.

Що за знак — стрункий, мов спис,
він над крапкою завис,
спонука до поклику.
Хто ж бо він?

• Які почуття можуть виражати окличні речення? Свої міркування зістав із наведеними нижче думками поета.

Друзі! У творах стою я для того, щоб висловити хвилювання, тривогу, захоплення, перемогу, торжество! *(Д. Білоус).*

2. Запам'ятай.

Розповідні, питальні й спонукальні речення можуть передавати різні почуття й емоції (радість, сум, здивування, захоплення). Таким реченням властива особлива інтонація. За інтонацією (емоційним забарвленням) речення можуть бути окличними й неокличними.

Наприклад: Ми любимо рідну землю! Тут народилися ми і зростаємо. Чи можна не любити край, де ти вперше зробив/зробила кроки, де ти вперше промовив/промовила рідні слова?! Любімо, бережімо дорогі почуття!

3. Поміркуй, навіщо потрібен знак оклику. Запиши відповідь одним реченням.

4. Робота в групах. Проведіть конкурс на краще смс-привітання. Уявіть, що вам треба привітати рідних, друзів зі святом за допомогою смс-повідомлення. Визначте речення за емоційним забарвленням. Із якою метою ви вжили емоційно забарвлені речення? Запишіть оригінальні роботи.

Із Великоднем; із Новим роком; із Днем Незалежності України; із Днем учителя.

5. Виконай інтерактивне завдання за покликанням https://learningapps.org/display?v=pkcfgghrk21

6. Запиши речення. Схарактеризуй їх за метою висловлення та емоційним забарвленням.

1. Яка ж ти гарна й пишна, земле наша! 2. Ти знаєш, як пахнуть материнки?! 3. Чи готовий ти відповідати за свої вчинки? 4. Вслухаюся в поетичні образи колискової пісні. 5. Пам'ятай свій родовід!

• За змістом одного речення (на вибір) склади коротку розповідь.

7. Прочитай оповідання, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/aOVZrFJ **або QR-кодом. Знайди речення, у яких передано емоції бабусі до приїзду дітей і після. За допомогою яких розділових знаків виражено емоції бабусі?**

§ 69. ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА

1. Відгадай загадки. Запиши слова-відгадки. Що тобі про них відомо?

***

Маленька, менша від мачини,
Ні з ким не стану на борню.
А при читанні, коли треба,
Й людини мову зупиню.
Що це таке?

***

Він після речення, цитати
Вмостився, схожий на гачок.
Всіх нас примушує питати,
А сам ні пари з уст — мовчок.
Що це таке?

***

Злита з хвостиком ця крапка,
Невелика, власне, лапка.
Робить паузу, всім знайома.
Як вона зоветься?

2. Прочитай вірш Д. Білоуса. Яка роль розділових знаків у реченні?

ЯК ЦАР ПОВЕЛІВ

Доводилось чути мені:
«Навіщо ті коми дурні? —
Казав другокласник-хлопчак. —
Зі слів зрозуміло і так!»
Слузі він диктує в ту мить:
«*Карати не можна*
простить».
Той пише, як цар повелів,
а коми не ставить між слів.

І ось на майдані для страт —
бунтар у кайданах. І кат,
що мав за царя відомстить.
«*Карати, не можна*
простить»,—
слуга об'явля рішенець.

На це я казав у одвіт:
є притча старезна, як світ,
переказ про вирок царя,
коли привели бунтаря.
Аж руку підносить
мудрець
(усі шанували його):
— Не так прочитав
ти, слуго. —
Бо встиг зазирнуть тайкома,
що коми у тексті нема.
Взяв вирок, поправив умить:
«*Карати не можна,*
простить».
Побачив, що кома змогла?
Така колись притча була!

• Які думки виникли після прочитання вірша? Відповідь запиши.

5. Робота в парі. Розгадайте кросворд «Крапка з комою».

1. Жанр усної народної творчості. 2. Поетичний твір. 3. Човен запорізьких козаків. 4. Непоетичні літературні твори. 5. Двокрила кровосальна комаха з тонким довгастим тільцем і хоботком. 6. Укріплене житло знаті (королів, герцогів, князів та ін.). 7. Речовий мішок.

	1	к		з		
2			р			
3		а		к		
	4	п		о		
	5	к		м		
6		а		о		
		7		ю		

• Запишіть іменники, які можна утворити з літер, що є в словах «крапка з комою».

• Зробіть фонетичний розбір слова «рюкзак».

• Складіть різні за метою висловлення й емоційним забарвленням речення з п'ятьма словами на вибір.

6. «Я — редактор / редакторка». Розстав правильно розділові знаки.

Білосніжною ковдрою вкрила Зима все навколо і почувається всевладною царівною в місті усе навколо стало білим дерева вдяглись у вишите діамантами вбрання стоять вони в забутті зачаровані Зимою.

Мороз Іванович вправно хапає діток за щічки носики.

А Завірюха такі жарти виробляє із снігу великі замети намела що тротуаром не пройти по шосе не проїхати разом із Зимою в наше місто прийшли веселі свята скільки дотепних жартів запальних танців веселих пісень різноманітних ігор буває у парках та на святкових майданчиках

7. Склади усну розповідь за плакатом «Розділові знаки».

§ 70. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ»

Навчаюсь, удосконалюю, набуваю досвіду

1. Прочитай вголос подані питальні речення, наголошуючи виділені слова. Дай повні відповіді на запитання.

1. **Ти** розв'язав цю задачу? Ти **розв'язав** цю задачу? Ти розв'язав **цю** задачу? Ти розв'язав цю **задачу**?
2. **Антон** створив акаунт? Антон **створив** акаунт? Антон створив **акаунт**?

2. Серед поданих сполук слів знайди словосполучення і випиши їх.

Добре вчиться, дуже радий, біля будинку, прийшло свято, більш рішучий, через тиждень, буде знати, можу відповісти, буду в бібліотеці, батько й мати, було темно, його сестра, трохи вищий, вийти в поле, будемо вивчати, ліс навесні, посеред кімнати, два дні, її зошит, багато читає, нехай говорить, хтось із нас, пішов перевірити, здібний до навчання.

• Зроби синтаксичний розбір трьох словосполучень (на вибір).

3. Робота в парі. Виокремте з другого речення всі можливі словосполучення. Зробіть синтаксичний розбір двох словосполучень (на вибір).

1. Книга вчить, як на світі жить *(нар. тв.)*. 2. Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля; збирайте, як розумний садівник, достиглий овоч у Грінченка й Даля *(М. Рильський)*. 3. Багато є таємниць у світі, і одна з найбільших з-поміж них — мова *(В. Скуратівський)*.

4. З поданими словами складіть словосполучення так, щоб ці слова були головними.

Музика, віра, гордий, ніхто; п'ятнадцятий, розпитувати, опустити, повернувши, недалеко, низько, весело.

5. Робота в малій групі. Складіть і запишіть у зошиті по три речення кожного виду:
а) розповідні;
б) питальні;
в) спонукальні.

6. Виконай тестові завдання.

1. Лише словосполучення в рядку

А цукерки «Білочка»; брат і сестра; любий друг; усе затихло
Б лити як з відра; ішов дощ; лапатий сніг; дуже холодно
В плисти брасом; читати лист; голосно співати; святкова сукня
Г переходити дорогу; суворий поліцейський; на дорозі; пішоходи й водії
Д надворі тепло; вікно запотіло; холодна роса; тривалі заморозки

2. Лише іменниками виражені головні слова в рядку

А близько від дому; посивілий з горя; читати книгу; ретельно виконаний

Б пожовклий від спеки; працювати вдома; вивчати біологію; чуйна людина

В розповідати казки; казка мандрів; казковий світ; залюблений у казки

Г оцінка з мови; приїзд товариша; погожі дні; двоє курчат

Д рожевий від сонця; сонячний ранок; засмагати на сонці; сонячно всміхатися

3. У всіх словосполученнях головним словом є прислівник у рядку

А глибоко в душі; народитися в Україні; весело сміятися; надто громіздкий

Б досить влучно; прикро від думки; дуже добре; високо в небі

В гірко плакати; вчасно схаменутися; сумлінно вчитися; високо на дереві

Г удвічі дешевше; керуючи робітниками; дихати повітрям; на дні моря

Д інтелектуально розвинений; мирно розмовляти; малювання аквареллю; по-іншому вдягнений

4. Лише поширені словосполучення в рядку

А посадити коло хати; запізнитися через затор; захворіти на грип; велике смачне яблуко

Б багато відповідей на лист; перебувати поза зоною досяжності; стукати у вікно; скаржитися на здоров'я

В розлогий кущ калини; тремтіти від страху; жити край села; полювати на вовків

Г віддати борг державі; перекласти текст з англійської мови; конкурс народної пісні; плетений з лози кошик

Д високий скелястий берег; впасти у відчай; видрукувати на принтері; купити у крамниці

5. Розповідним є речення в рядку

А Хай, милі друзі, вам щастить у дружбі вірній, у праці мирній.

Б Як харчувалися наші предки, не лише у військових походах, а в будень і в свята, у хоромах і в простій хаті?

В Річка синіє, зітхає, сміється.

Г Так годі спать, виходьте на дорогу!

Д Як викотиться вночі місяць, хай найвищий із вас зійде на гору.

6. Спонукальним є речення в рядку

А На Великдень перший раз зозуля закує.

Б На річку налягла ніч — суха й тепла, як перед грозою.

В Слово, чому ти не твердая криця?

Г Подивіться на рай тихий, на свою країну, полюбите щирим серцем велику руїну!

Д Як гарно бджолам тут на просторах, у білому квітучому царстві!

ХВИЛИНКА РЕФЛЕКСІЇ

ЗАПИТУЮ СЕБЕ, ВІДПОВІДАЮ, НАВОДЖУ ПРИКЛАДИ

1. Що вивчає синтаксис і пунктуація?
2. Що таке словосполучення?
3. Чим відрізняється словосполучення від речення?
4. Наведи приклади словосполучень і речень.

§ 71. РЕЧЕННЯ, ЙОГО ГРАМАТИЧНА ОСНОВА (ПІДМЕТ І ПРИСУДОК)

1. Розгадай ребус. Розкажи, що ти знаєш про відгадку.

2. Прочитай. Які хиби ти помітив / помітила? Об'єднай літери в окремі групи, щоб утворились речення. Спиши, розставивши розділові знаки.

ДОПОМАГАЙТЕПТАХАМ!

ТріскотівсильнийморозІвасьіГаннусявийшлинавулицю Івасьприкріпивдогілокберезишматочкисалаосьгілкагойднуласяце прилетілисиничкигоробціснігуріалечервоногрудийснігурполетівгетьвінїстьтількизерноінасіння.

Ганнусяпідбігладодеревавонарозсипалабілябереза наснігужменькунасінняптахибулирадівсюзимудітидопомагалиптахам *(за Л. Вороною)*.

3. Пригадай! Обговори матеріал з однокласником / однокласницею.

Усі слова в реченні пов'язані граматично. Речення має граматичну основу.

Граматична основа має найважливіше значення для вираження думки.

Граматична основа речення — це головні члени речення: *підмет* і *присудок*.

Підмет — це головний член речення, що означає предмет (або особу), про який (яку) ідеться в реченні, і відповідає на питання: *хто? що?* Найчастіше підмет виражений іменником або займенником у називному відмінку.

Присудок — це головний член речення, що означає дію, стан або ознаку підмета і граматично пов'язаний з ним. Відповідає на питання: *що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? що він таке?*

У ролі присудка частіше буває дієслово, рідше — інші частини мови (іменник, прикметник, прислівник).

Підмет підкреслюють однією лінією (__), присудок — двома (___).

Якщо і підмет, і присудок виражені іменниками, то між ними ставлять тире.

Наприклад: Уперта праця все переможе. Прислів'я і приказки — скарбниця народної мудрості. Вона зібрала великий букет ромашок. Погода вітряна.

4. Виконай тестові завдання «Обери точне твердження. Синтаксис. 5 клас», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=pn33r5xx522

5. Віднови прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш. Запиши, познач граматичну основу.

1. Узимку крізь сонце сміється. плач
2. року, — кінець а зими. Грудень початок
3. як Мороз вітчим, як холод а мачуха.
4. грудить землю студить. і Грудень хату
5. а пече. вогнем Січень снігом мороз січе,
6. сніг весною Лютневий пахне.

6. Розшифруй запис і дізнайся, коли відзначають День рідної мови.

- Що тобі відомо про це свято?
- Поміркуй, кого можна привітати із цим святом.
- Напиши смс-привітання із Днем рідної мови.

21 0 496525 0 3359 0 643554 0 5524

7. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

РОБИТИ ВИГЛЯД ЧИ ВДАВАТИ?

Словосполучення *«робити вигляд»* — це помилка. Українською правильно — *«вдавати»*.

ВДАВАТИ — 1. *(кого?)* поводитися, триматися як хтонебудь, надавати собі якогось вигляду з певною метою: *Сашко вдавав із себе жартівника.* 2. *(що?)* діючи певним чином, приховувати свої справжні наміри, почуття тощо з певною метою: *Максимко вдавав, що спить.*

- Склади речення, правильно вживаючи слово *вдавати*. Визнач граматичну основу укладених речень.

§§ 72–73. РЕЧЕННЯ З ОДНИМ ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ (ЗАГАЛЬНЕ ОЗНАЙОМЛЕННЯ)

1. Гра «Знайди слово». Запиши прислів'я, вставляючи із довідки пропущені слова. Познач граматичну основу.

1. Хату ... держать. 2. Кожна жаба своє болото ... . 3. У вмілого руки ... . 4. З однієї печі неоднакові ... виходять. 5. У доброго хазяїна й ... не пропаде. 6. Праця чоловіка ... .

Довідка: не болять, руки, калачі, годує, хвалить, соломи́нка.

2. Читання з використанням технології маркування.

Склад граматичної основи може бути різним. Зокрема, граматична основа може бути виражена:

- підметом і присудком;
- один присудок і кілька підметів до нього;
- один підмет і кілька присудків до нього;
- один головний член речення (підмет або присудок).

Двоскладними називаються речення, граматична основа яких виражена і підметом, і присудком.

В українській мові також трапляються односкладні речення. Односкладними є речення, граматична основа яких виражена або присудком, або підметом.

Наприклад: У вихідні засніжило. Зима.

3. Прочитай текст. Із яких речень він утворений? Обґрунтуй свою думку. Підкресли головні члени речення.

ЗИМОВИЙ ВЕЧІР

Зима. Вечоріє. Швидко стає темно. Вулицю замело. Нічого не видно. Крокувати крізь сніг важко. На вулиці ні душі. Хочеться додому. Біжу вузькою стежкою. Нарешті я вдома! У чашці — гарячий чай. Як добре!

4. «Розвідник». Досліди й запиши речення та словосполучення у два стовпчика таблиці. Підкресли односкладні речення. Обґрунтуй свою думку.

Речення	Словосполучення

Холодна вода, на краю села, заглядає смерека, є дівчина, у вишневому садочку, за вас молю, нехай біжить час, погана звичка, не віримо в диво, говорити голосно.

5. Розглянь світлини. Про що вони розповідають (повідомляють)? Склади речення за ними. Назви підмет і присудок. Якими частинами мови вони виражені?

- Склади за світлинами висловлення «Математика — цариця наук».

6. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

МИЮЧИЙ ЧИ МИЙНИЙ ЗАСІБ?

Іноді можна почути словосполучення «миючий засіб». Воно з'явилося в українській мові внаслідок калькування. Українською правильно казати «мийний засіб».

Це лише одна з низки подібних кальок. Активні дієприкметники на *-уч(ий), -юч(ий)* (*наприклад:* керуючий, мотивуючий, омолоджуючий, узагальнюючий) не властиві сучасній літературній мові, і від них варто триматися осторонь. Натомість українською правильно вживати: *керівний, мотивувальний, омолоджувальний, узагальнювальний*.

- Обговори з однокласником / однокласницею подану інформацію.

РЕЧЕННЯ З ОДНИМ ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ

7. Дослідження-реконструкція. Перетвори подані двоскладні речення в односкладні (прислів'я). Поясни, як ти їх розумієш.

1. Не для Гриця спекла Оксана паляницю.
2. З кривого дерева буде й тінь крива.
3. Хлопець зловив зайця за хвіст.
4. Люди в ліс дро́ва не возять.

8. Позмагаймося! Прочитай речення. Визнач, до якого виду вони належать. Відгадай назви пісень, із яких узяті ці слова чи словосполучення. Запиши назви пісень у зошит.

1. Мати. Син. Поле. Дорога. Росяниста доріжка. Зелені луги. Солов'їні гаї. Рушник.
2. Понеділок. Барвінок. Середа. Череда. П'ятниця. Вечорниці. Робота. Субота.
3. Родина. Стежина. Музика. Україна. Небокрай. Калина.

9. «Мовний батл». Позмагайся з однокласниками та однокласницями. У формі односкладних речень запиши зміст 2-3 українських пісень.

10. Навчаючи навчаюсь. Що тобі допомагає розрізняти односкладні та двоскладні речення? Склади алгоритм дій (схема, підказка, шпаргалка) для допомоги твоїм одноліткам. Запиши його в зошит.

11. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

ЗА ЧИМОСЬ чи ПО ЩОСЬ?

Ми йдемо до магазину *за хлібом* чи *по хліб*, *за водою* чи *по воду*?

У нашій мові побутує чимало конструкцій з прийменником «за»: стояти за рогом, стежити за порядком тощо. Проте

якщо йдеться про мету руху, українською правильно казати *іти / піти / вийти по щось*: *Піти по хліб до магазину.*

• Склади розповідь (5-6 речень), використовуючи наведені конструкції.

12. Мінідослідження. Прочитай текст.

Чи знаєш ти, юний досліднику / юна дослідниці, що відомі математики захоплювались музикою? Доказом цього є «розмова» математиків у листах.

Лейбніц у листі Гольдбахові писав: «Музика — прихована арифметична вправа душі, що не вміє рахувати». А Гольдбах йому відповів: «Музика — це вияв прихованої математики».

• Використовуючи доступні тобі джерела інформації, досліди, як ставляться (ставилися) українські математики до музики. Напиши про це своєму другові / подрузі коротке смс-повідомлення.

13. Допиши речення, висловлюючи самооцінку.

1. Я знаю… . 2. Умію… . 3. Треба попрацювати над…

§ 74. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ (ЗАГАЛЬНЕ ОЗНАЙОМЛЕННЯ)

1. Гра «Так чи ні». Підтвердь або запереч висловлення. Правильні відповіді запиши в зошиті.

1. Граматичною основою речення є підмет і присудок.
2. *Я люблю свою рідну землю.* Це односкладне речення.
3. *Як я люблю вчитися!* — окличне речення.
4. За емоційним забарвленням речення поділяють на розповідні, питальні та спонукальні.
5. Якщо і підмет, і присудок виражені іменниками, то між ними ставиться тире.
6. Речення *Горіть і боріться!* є розповідним.
7. *Залило водою луки.* Це двоскладне речення.
8. *Настала осінь.* Це двоскладне речення.

2. Опрацюй теоретичний матеріал. Постав однокласникові / однокласниці запитання за змістом матеріалу.

За наявністю членів речення розрізняють два види речення: поширені та непоширені.

Речення, у якому є тільки головні члени, називають *непоширеним*.

Речення, у якому, крім головних, є ще й інші, другорядні члени, називають *поширеним*.

До другорядних членів речення належать *додатки, означення та обставини*. Вони пояснюють або уточнюють головні члени речення й залежать від них.

Щоб правильно визначити другорядні члени речення, питання до них важливо поставити спочатку від головних членів. *Наприклад:* *У моє вікно заглядає весела синичка*. Визначаємо граматичну основу речення: хто? що? — синичка *(підмет)*; що робить? — *заглядає (присудок)*. Далі від головних членів речення ставимо питання: синичка — яка? — весела; заглядає — куди? — у вікно. І ставимо питання від другорядних членів: вікно — чиє? — моє.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

	Додаток	Означення	Обставина
Що означає	предмет	ознака предмета	ознака дії (місце, час, причина, мета, спосіб)
На яке питання відповідає	всіх непрямих відмінків іменника	*який? чий? котрий?*	*як? де? куди? звідки? коли? чому? навіщо? з якою метою?* і под.
Чим виражається	найчастіше іменником або займенником	прикметником, займенником, рідше — іменником	прислівником або іменником з прийменником
Як підкреслюємо	– – – – – –	∿∿∿∿∿	— · — · —

3. Прочитай текст. Із яких речень утворений текст? Запиши текст, доповнюючи речення другорядними членами.

ЗИМА

Прийшла зима. Ударив морозець. Замерзла річка. Випав сніжок. Він блищить та іскриться. Краса невимовна! Очей не відірвати. Зима — пора року.

4. Прочитай текст. Визнач головну думку. Спиши, підкресли головні та другорядні члени речення. Установи зв'язок між словами виділеного речення.

ГОДІВНИЧКА

Усюди хазяйнує зима. Вкрила землю снігом, а річки і озера — льодом. Де пташкам шукати їжу?

Вирішили діти зробити годівничку. *Повісила малеча її на дерево та щодня насипає туди корм.* Насиплять і заховаються. Поспішають до годівнички синиці, пурхають горобчики. А дятлик підкрадається. Потім упаде на годівничку і порозганяє всіх. А сам дзьобає їжу.

5. Робота в парах.

- Об'єднайся з однокласником / однокласницею в пару.
- Поміркуй! Обговори! Що таке подяка? За що ми можемо бути вдячними? Кому можемо подякувати?
- Складіть подяку.

6. Мовленнєвий практикум. ***Говори правильно!***

ДОБРОГО ДНЯ ЧИ ДОБРИЙ ДЕНЬ?

Є думка, начебто вітання «добрий день» – це констатація факту, що день є добрим, вітатись потрібно «доброго дня», висловлюючи цим побажання.

Однак у жодному словнику немає варіантів «доброго дня» або ж «доброго вечора». Традиційними в українській мові є форми привітання «добрий день» і «добрий вечір», а також короткі форми — «добридень», «добривечір». Уранці доречно вітати так: «доброго ранку». Ось такі вітальні традиції склалися в українській мові.

- Пофантазуй. Створи свою легенду (своє пояснення) про походження висловлень «Добрий день!» чи «Добрий вечір!».

§ 75. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ДОДАТОК

1. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Прочитай подану нижче інформацію. Поміркуй, як ти вживаєш наведені слова.

ВІДВОЛІКАТИ ЧИ ВІДВЕРТАТИ?

Цікаво, що усі ми звикли говорити «не відволікай мене», «я відволікаюсь» тощо. Цю звичку породило калькування російських слів «отвлекать», «отвлекаться». В українській мові «відволікати» вживається лише у прямому значенні й утворюється від слова «волокти», тобто тягнути щось / когось, волочити по землі. Натомість у звичному значенні цього слова доцільно вживати «відвертати увагу», «відвертати(ся)», «відривати(ся)», «відхиляти(ся)».

- Виконай завдання на вибір: а) склади висловлення, у якому зроби пропозицію щодо вживання наведених вище слів; б) вислови згоду щодо опрацьованої інформації; в) сформулюй відмову за змістом рубрики.
- Склади речення, правильно вживаючи слова «відволікати», «відвертати».

ЗВЕРНИ УВАГУ! *Пропозиція* — це те, що пропонують до уваги, виносять на обговорення чи розгляд; порада чи вказівка стосовно певної дії; виявлення бажання чи готовність допомогти; висловлення побажання до чогось залучити когось тощо.

2. Прочитай інформацію. Випиши в зошит те, що тобі було невідомо.

Додаток — це другорядний член речення, що називає предмет, на який спрямована дія або стосовно якого ця дія відбувається.

Додаток відповідає на питання непрямих відмінків: *кого?, чого?, кому?, чому?, кого?, що?, ким?, чим?, на кому?, на чому?*

До додатка ставимо питання від присудка.

Найчастіше додаток виражається іменником, займенником, рідше — іншими частинами мови (прикметником, числівником у значенні іменника). Також додаток може виражатися іменником із прийменником: *з братом, на плечі.*

Додаток підкреслюємо так: _ _ _ _ _ _ _.

Наприклад: *Любив дід гарну бесіду й добре слово.*

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Додаток може бути виражений неозначеною формою дієслова (інфінітивом).

Наприклад: Капітан наказав *(що?)* підняти вітрила.

• Склади зв'язне висловлення за опрацьованим матеріалом.

3. Прочитай. Із яких речень утворений текст? Перепиши їх, вставляючи на місці крапок вибрані з довідки слова. У записаних реченнях підкресли додатки.

В умілого й долото … ловить. Воля і праця чудові … дають. … справі не допоможеш. Білі ручки чужі … люблять. Майстерність вдосконалюється … , а втрачається … . Квапливість … не допомагає. Роботящі руки … вернуть.

Довідка: рибу, сходи, сльозами, труди, працьовитістю, неробством, справі, гори.

4. Дослідження-моделювання. Увідповідни початок і закінчення народних висловів. Запиши. Познач у прислів'ях (приказках) додатки. Якою частиною мови вони виражені?

А Не бажай синові багатства,	**1** а вовка зуби годують.
Б За науку…	**2** а бажай розуму.
В Без верби і калини…	**3** немає України.
Г Зайця ноги носять,	**4** цілуй батька й матір у руку.

5. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши текст, установлюючи межі речень. Підкресли додатки.

Рушник — це символ України він — відбиття культурної пам'яті народу рушник супроводжував людей протягом усього життя від народження важливі події, народні свята й обряди немислимі без вишитих рушників це символ щастя батьки дають його своїм дітям, коли ті вирушають у дорогу вишитий рушник оберігає життєву стежину людини.

6. Прочитайте вірш А. Малишка, що став «Піснею про рушник» (муз. П. Майбороди). Визначте у реченнях додатки. Обґрунтуйте свій вибір.

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,
Ти водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
І рушник вишиваний на щастя дала.

Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї,
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.
І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю:
І дитинство, й розлука, і вірна любов.

7. Прочитайте. Розглянь «хмаринку слів». Утвори з них словосполучення. Визнач головне та залежне слова.

§ 76. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ОЗНАЧЕННЯ

1. Ознайомся з інформацією про означення. Обговори поданий матеріал з однокласником / однокласницею. Наведи свої приклади речень з означеннями.

Означення — це другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий?*

Означення залежить від члена речення, вираженого іменником, числівником, рідше — іншими частинами мови (дієсловом, прислівником).

У реченні означення підкреслюємо хвилястою лінією ~~~ .

Наприклад: Найцікавіший замок Закарпаття — Паланок у місті Мукачево. Ми йдемо ґрунтовою дорогою.

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Правильно став запитання та визначай синтаксичну роль іменників у таких сполученнях слів: *порада (чия?) друга, тканина (яка?) з бавовни, ланцюжок (який?) зі срібла.*

ЗВЕРНИ УВАГУ! У ролі означення може виступати:

- неозначена форма дієслова (інфінітив): *бажання* (яке?) *малювати*, *прагнення* (яке?) *допомогти*;
- фразеологізм: *бувалий у бувальцях* (який?) *солдат* — досвідчений солдат.

2. Прочитай, уставляючи означення з довідки. Визнач, якими частинами мови їх виражено. Запиши текст, підкресли головні та другорядні члени речення.

... берізки одягають навесні ... сережки. А ... дубки радісно простягають своє ... гілля до ... сонця. Хто ж охороняє здоров'я ... дерев?

Це робить ... дятел. Цілий день проводить він ... огляд своєї ділянки. Перелітає з дерева на дерево. Заглядає в кожну ... щілину. Від його ... дзьоба не сховатися жодній ... комасі *(За Ю. Старостенком)*.

Довідка. Білі (стрункі), золотисті (довгі), міцні (кремезні), могутнє, теплого (яскравого), лісових, червоноголовий, медичний, вузеньку, гострого (міцного), шкідливій (маленькій).

3. Поетична хвилинка. Прочитай вірш І. Федчишина «Не бійтесь говорити компліменти». Визнач головну думку.

Не бійтесь говорити компліменти.
Та спробуйте добром засіять ниву.
Даруйте усмішку усім інтелігентно,
Щоб кожен поряд з вами став щасливим.

У суперечках не кидайтесь злістю.
Лихі слова забудьте і відкиньте.
Зрадійте враз непроханому гостю
І чуже горе з болем зрозумійте.

В житті-польоті шви́дкім, турбулентнім
Знайдіть завжди для теплоти хвилину.
Не бійтесь говорити компліменти.
Це справжній доказ, що ви є ЛЮДИНА!

- Що ти уявляєш, коли чуєш слово *комплімент*? Запиши в зошиті слова-асоціації до слова «комплімент».
- Уяви, що тобі потрібно сказати комплімент другові / подрузі з іншого міста. Яким гаджетом ти б скористався / скористалася? Які компліменти ти сказав / сказала б? Напиши повідомлення.

4. Прочитай текст. Випиши словосполучення з означенням. Визнач головне та залежне слова.

ЛАСТІВКИ

Пригріло весняне сонце. У рівчаках біжать струмки. Метушаться за віконцем клопітливі ластівки. Вже розтав останній сніг. Тепло. Весело. Весна! Ластівки будують уміло для своїх малят дім. Усі працюють безупинно. Не марнують час. Раз у раз носять у дзьобах грудочки м'якого глею.

Скоро буде тут гніздечко, добре зліплене із землі. У ньому лежатимуть яєчка в м'якесенькім кублі *(за Н. Забілою)*.

5. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.*

Прочитай висловлення. Виправ помилки. За потреби скористайся довідниками. Склади з 2-3 словосполученнями (на вибір) речення.

Музикальна школа, розкрити каталог, давайте заспіваємо, у якості музиканта, вірно говорити, хлопати під час виступу, люба пісня, купити білети на концерт.

§ 77. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ: ОБСТАВИНА

1. Прочитай відомості з рубрики «Скарби мови». Випиши в зошит те, що тобі було невідомо.

Обставина — це другорядний член речення, який указує на час, місце, причину, умову, мету дії, спосіб її виконання.

ВИДАВНИЦТВО ТОВ АСТОН

Обставини відповідають на питання *коли? де? звідки? чому? з якою метою? за якої умови? як?* тощо. До обставини ставимо питання від присудка.

У ролі обставин найчастіше бувають прислівники, іменники в непрямих відмінках. Прийменники, що вживаються разом з іменниками, теж входять до складу обставин: над морем, у житах. У реченні обставину підкреслюємо так: – · – · – · –.

Наприклад: Мені подарували черевички зі штучним хутром усередині.

Інколи обставини можуть виражатися неозначеною формою дієслова (інфінітивом) або фразеологізмом.

Наприклад: Ішов кобзар до Києва та сів (з якою метою?) *спочивати (Т. Шевченко).*

Сьогодні ми прокинулись (коли?) *ні світ ні зоря*.

2. Прочитай текст. Випиши виділені слова зі словами, з якими вони пов'язані. Установи зв'язок між ними. Що означають ці слова? Якими другорядними членами вони є? Обґрунтуй свою думку.

ЖАЙВОРОНКИ

Весна приходить *непомітно* (…). На полях (…) з'явились перші жайворонки, їх приліт *тісно* (…) пов'язаний з першими проталинами. *Тут* (…) змарнілі за довгу дорогу птахи знаходять собі їжу. І вже *потім* (…) піднімаються *в блакить* (…) березневого неба *(За О. Копиленком).*

3. Прочитай текст. Доведи, що він є продовженням тексту попереднього завдання. Випиши словосполучення, у якому є обставина.

Наприклад: Тягнуть (куди?) у хатки.

Шпаки прилітають разом із жайворонками. Вони негайно займають свої квартири й ну славити піснею весну!

Шпаки наслідують у піснях багатьох пташок і працюють з піснею. Тягнуть у свої хатки тоненькі прутики, волосінь, пір'ячко.

На заливних луках і озерцях відпочивають заклопотані чирки. Десь у височині курличуть перші ключі журавлів.

Кигичуть, грають у повітрі в блискучому весняному уборі чайки. Весна прийшла *(За О. Копиленком).*

4. Попрацюймо в парі. За поданими схемами складіть і запишіть речення, які можна об'єднати в один текст. Доберіть заголовок.

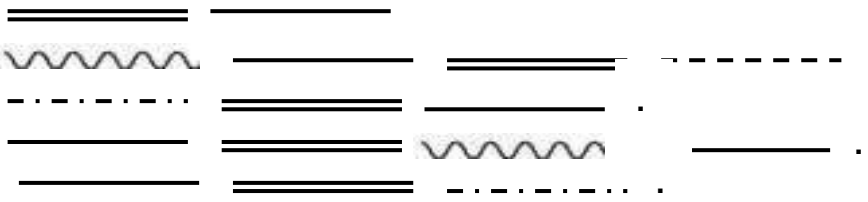

5. Мовленнєвий практикум. Говори правильно! Розрізняй наведені нижче слова. Поділись з однокласницею / однокласником своїми міркуваннями.

ОЛІЯ (рослинна, соняшникова, малювати олією, олійна фарба) — жир рослинного походження.

До речі, ОЛИВА — олія з оливкового дерева.

РИЦИНА (а не «касторка») — олія з рицинового дерева.

МАСЛО (вершкове, вазелінове) — харчовий продукт тваринного та мінерального походження.

МАСТИЛО (моторне, технологічне) — технічна речовина.

6. Розшифруй ребус. Поміркуй, що означає для тебе словосполучення-відгадка. Склади і запиши про це коротке висловлення.

5 = е 4 = т

§ 78. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ (БЕЗ СПОЛУЧНИКІВ)

1. Пригадай, що тобі відомо про однорідні члени речення. Дай відповіді на запитання. За потреби скористайся підказкою, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/EG792ml **або QR-кодом.**

- Які члени речення називають однорідними?
- Чи можуть бути однорідними головні члени речення? А другорядні? Наведи приклад.
- Однорідні члени речення рівноправні? Обґрунтуй свою думку.
- Як поєднуються однорідні члени речення в мовленні та на письмі?
- Коли між однорідними членами речення ставимо кому?
- У яких випадках кома не ставиться?

2. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

«БУВШИЙ У ВИКОРИСТАННІ» (Б/В) ЧИ «УЖИВАНИЙ»/»ВЖИВАНИЙ»?

Абревіатура «б/в», яку часто можна побачити в оголошеннях, відповідає словосполученню «бувший у використанні». Але це не має нічого спільного з літературною нормою!

Правильно вживати у цьому випадку слово «ВЖИВАНИЙ».

- Склади коротке висловлення за матеріалами рубрики. Уведи в нього речення з однорідними членами.

3. Прочитай текст. Випиши речення, ускладнені однорідними членами речення.

ЯК ЗДИВУВАВСЯ МУРКО

В однієї бабусі був старий-престарий кіт Мурко. Лежить якось Мурко на подвір'ї, на сонечку вигрівається.

На подвір'ї ходило курча. Воно відбилося від квочки й жалібно пищало. Побачивши кота, курча замовкло. Підійшло тихенько до кота, притулилося до нього й очі заплющило.

Кіт Мурко почув, що хтось до нього притулився, розплющив очі, побачив курча, здивувався, не знає, що йому робити. Чи злякати курча, щоб воно втекло, чи нехай собі гріється?

- Переглянь відео за покликанням https://cutt.ly/LIbj5bw або QR-кодом. Запиши речення, що передає зміст відео, підкресли головні та другорядні члени речення.

4. Творче моделювання. Запиши вірш, доповнивши однорідними членами речення. Яким членами речення є однорідні члени речення? Познач їх.

В небі жайворонки …,
Заливаються- …
Грають, … цілий день,
І щебечуть, і …,
І з весною світ…,
Дзвоном радісних пісень.

Ось вони на землю впали,
Щось шепнули їй, …
І розтали знов у млі…
І щоб … на диво,
Виглядають полохливо
Перші проліски з землі.

Олександр Олесь

Довідка: в'ються, сміються, дзвонять, вітають, співають, сказали, глянути.

§ 79. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ (ЗІ СПОЛУЧНИКАМИ)

1. Прочитай вірш Дмитра Павличка. Визнач головну думку поезії.

Перше слово — Мати,
Друге — Україна.
Так учився розмовляти
Я, мала дитина.
Кожне слово пахне,
Мов листочок м'яти.
Та, мов квітка короваю,
Пахне слово Мати.
Кожне слово світить
Гранями рубіна,
Але сяє, наче сонце,
Слово Україна.

- Чому слова «Мати» і «Україна» для українського народу найважливіші? Об'рунтуй свою думку. Склади текст-міркування про це (5–7 речень).

2. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Стежимо за чистотою мови — уживаймо правильно слова!

МИТТЄВІСТЬ чи МИТЬ?

Ці два слова нерідко вживають в одному значенні — дуже короткий відрізок часу.

Проте між ними все-таки є відмінність. Слово «мить» означає дуже короткий проміжок часу, тоді як «миттєвість» позначає не час, а якість (швидкоплинність, короткочасність).

- Склади одне речення зі словами *миттєвість* і *мить,* використовуючи сполучники *а* або *але.*

3 Опрацюй теоретичний матеріал. Обговори його з однокласницею чи однокласником.

ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ПОЄДНУЮТЬ ЗА ДОПОМОГОЮ:

- одиничних сполучників: і, та, а, але, проте, зате, однак, або, чи: *На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає* (О та О) *(Т. Шевченко).*
- повторюваних сполучників і... і, та... та, або... або, чи... чи, то... то, ні... ні (такий сполучник повторюється два або більше разів підряд): *І земля, і небо, й гори були сірими (І О, і О, й О ...) (М. Кідрук).*

• парних сполучників не тільки… а й; як… так і; хоч… але; якщо не… то; не … а (перша частина такого сполучника ставиться перед першим однорідним членом, друга — перед другим): *Не тільки друзі, а й вороги шанували князя Ярослава Мудрого (О, а О).*

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ:

• Якщо сполучники *і (й), та (*у значенні *і), або, чи* не повторюються, то кома перед ними не ставиться.

Наприклад: *Сила та розум — краса людини (О та О — …) (нар. творчість).*

• Перед протиставними сполучниками *а, але, та (*у значенні *але), зате, проте, однак*, що з'єднують однорідні члени, ставиться кома. Наприклад: *Світить місяць, та не гріє (О, та (але) О) (нар. тв.).*

• Кома ставиться між усіма однорідними членами, якщо вони з'єднані повторюваним сполучником.

Наприклад: *А ріка життя все шумить, і піниться, і стогне (О, і О, і О) (Г. Хоткевич*).

• Між парами однорідних членів ставиться кома.

Приклад: *Бере і дає, карає і милує, пестить і нищить, будує і палить, творить і любить (О і О, О і О, О і О, О і О, О і О) (В. Сухомлинський).*

4. Прочитай текст. Визнач його жанр. Що запам'яталося з легенди? Які висновки можеш зробити для себе?

ЯК МАТИ СТАЛА ЗОЗУЛЕЮ

Були собі чоловік і жінка. Мали вони четверо дітей. Жили з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилась і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей і немає чим годувати. Вже й у неї пересохло в горлі, мовила тихо до дітей:

— Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

— Нема в хаті води, — одказують діти.

— Візьміть глечик, підіть до річки та й наберіть води.

Одізвався старший хлопець:

— Я не маю чобіт, нехай іде сестра.

Мати до дочки:

— Піди, доню, принеси мені води.

— Я не маю хустки завинутися. Нехай іде менший.

Просить мати меншого сина:

— Піди, Івасику, принеси мені водички.

— Я не маю в що вдягнутися, — одказує той.

Так ніхто і не приніс хворій матері води. Пішли діти надвір, граються, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А тут якраз Івасик убіг у хату, бачить — мати вже стає зозулею, став гукати до брата і сестрички:

— Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схватили діти хто що: глечик, кружечку, відро. Усі побігли до річки, набрали води і кричать навперебій:

— Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вже стала зозулькою, одлітає од хати:

— Ку-ку, ку-ку… Пі-зно, ді-ти, пі-зно… Ку-ку, ку-ку…

З тих пір про зозулю народ складає різні легенди.

- Пригадай, які легенди про зозулю знаєш ти.
- Відшукай у тексті легенди речення з однорідними членами. Випиши їх.
- Якими членами речення є ці слова?

7. Поміркуй!

- Як можна висловити подяку, привітання найріднішій людині? Хто твоя найрідніша людина?
- Виконай завдання на вибір: 1. Запиши слова подяки близькій людині. 2. Запиши слова привітання тому, хто про тебе піклується.

§ 80. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНЕ СЛОВО ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

1. Прочитай інформацію, застосовуючи технологію маркування.

У реченнях з однорідними членами можуть бути *узагальнювальні* слова.

Узагальнювальними називаємо слова, що об'єднують усі перелічувані предмети, явища, поняття, дії тощо. Разом з однорідними членами речення, яких вони стосуються, узагальнювальні слова становлять одну групу.

Приклади: *Весна відчувалася <u>в усьому</u>: у подиху вітру, у клекоті журавлів, у дитячому сміху. (УС: О, О, О.)*

Око вабили різнокольорові <u>кульки</u>: і червоні, і сині, і зелені, і помаранчеві. (УС: і О, і О, і О, і О.)

«Заповіт» і «Мойсей», «Лісова пісня» і «Маруся», «Два кольори» і «Зачарована Десна» — <u>ці твори</u> давно вже стали класикою української літератури. (О і О, О і О, О і О — УС.)

- Що таке *узагальнювальне слово*? Наведіть приклади речень з узагальнювальними словами.
- Який розділовий знак ставлять після узагальнювального слова перед однорідними членами речення?

Про особливості використання узагальнювальних слів ти можеш дізнатися більше, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/CG7Tgjy **або QR-кодом.**

2. Гра «Добери ключик». До поданих слів добери узагальнювальне слово. Склади з одним рядком слів речення.

1. Лікар, водій, вчитель, столяр — … .
2. Сукня, брюки, спідниця, пальто — … .
3. Черевики, босоніжки, чоботи, кросівки — … .
4. Шафа, стіл, ліжко, стілець — … .
5. Уманка, Дніпро, Дунай, Рось — … .
6. Футбол, волейбол, хокей, теніс — … .
7. Троянди, левкої, жоржини — … .
8. Клени, липи, граби — … .

3. Робота в парах. Запишіть речення, вставляючи узагальнювальні слова, поясніть розділові знаки.

Україна — земля наших батьків, земля наших дітей. У ній є (все) ріки, озера, ліси і гори. Навесні сади прикрашають квітучі (дерева) вишні і сливи, яблуні і груші. Улітку діти й дорослі із задоволенням ласують (ягодами) малиною, смородиною, суницею, ожиною. У лісах ростуть (рослини) чорниця, брусниця, журавлина, черемха. На все життя залишиться в пам'яті запах (квітів) і чорнобривців, і нагідок, і маку.

• Чи потрібно берегти природу? Чому? Думку аргументуйте.

• Напиши вільне есе «Чому потрібно берегти природу?», уживаючи однорідні члени речення при узагальнювальному слові.

4. ***Мовленнєвий практикум.*** **Говори правильно!**

ВИСЛОВИВ СВОЄ БАЧЕННЯ — окреслив своє бачення.

ВИСЛОВИЛИ ВИСНОВКИ ЩОДО СИТУАЦІЇ — зробили висновки щодо ситуації.

ВИСЛОВИЛИ ГОТОВНІСТЬ — підтвердили готовність.

НЕ МОЖУ ВИСЛОВИТИ СЛОВАМИ — не знайду слів; не доберу слів; немає слів.

• Склади речення з опрацьованими висловами.

5. Гра «Спіймай помилку». Знайди неправильне твердження і сформулюй його, дотримуючись правил.

1. Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то після узагальнювального слова ставимо тире.
2. У реченні ставимо саме такі розділові знаки: *Я нарву найкращих квітів: купчаків, жоржин, леліток.*
3. Однорідні члени речення вимовляємо з перелічувальною інтонацією.
4. У реченні розділові знаки поставлено правильно. *Роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, маковий цвіт і калину: все це любити мене навчила мати.*

§ 81. ЗВЕРТАННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

1. Виразно прочитай вірш. Визнач головну думку.

ЗВЕРТАННЯ

Чи всі ми вмієм спілкуватись,
По-українськи привітатись?
Чи всі вітання наші ґречні,
Теплом зігріті та сердечні?
А є ж такі чудові форми:
Шановні і вельмишановні!
А побажання — теплі й щирі:
Здорові будьте, як вода,
Багаті будьте, як земля,
Веселі будьте, як весна!
І ви, добродію і пане,
І ви, добродійко і панно,
І господарко, й господине!
Й звертання кожне не єдине
Звучить яскраво і ласкаво!

Д. Білоус

• Випиши звертання. Доповни ланцюжок звертаннями, що властиві місцевості, у якій ти живеш.
• Поясни, що називають звертанням.

2. Прочитай, застосовуючи технологію маркування. Запиши в зошит те, що було тобі невідоме.

Звертанням називають слово або групу слів у реченні, що означає назву особи чи предмета, до якого звернена мова.

Наприклад: Іди, іди, *дощику!*

Звертання не є членом речення і не відповідає на жодне запитання. Звертання виражається іменником у кличному відмінку. *Наприклад: Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою.*

Інколи звертанням може виступати слово, що належить до іншої частини мови (прикметник, числівник).

Наприклад: Русявая, дай води напиться.

Звертання може виражатися одним словом (непоширене) і групою слів (поширене).

Наприклад: Не стелись, тумане (непоширене), *не шуміть, тополі* (непоширене), *не печальте очі ви, берізки голі* (поширене)*!*

Звертання можуть стояти на початку речення, у середині та в кінці.

На письмі звертання виділяємо комами. На початку речення, залежно від інтонації, звертання може виділятися і знаком оклику — тоді наступне слово пишемо з великої букви. *Наприклад: Мамо! Поглянь, яка краса навколо!*

Якщо звертання стоїть у середині речення, то коми ставимо з обох боків. *Заграй, веселко, своїм різнобарв'ям!*

У вимові перед звертанням паузи зазвичай немає, а після нього пауза є.

Займенники *ти, ви* у будь-якому відмінку до групи звертань не входять, їх відділяємо комами.

Наприклад: Ой ти, дівчино, з горіха зерня!

• **Більше інформації про звертання ти можеш дізнатися, пройшовши за покликанням** https://cutt.ly/lPuhpKv **чи QR-кодом.**

3. Гра «Так – Ні». Запиши в зошиті одним словом («так» або «ні») відповідь на запитання.

1. Чи можуть звертання виражатись одним словом?
2. Звертання виділяємо на письмі лапками?
3. Звертання називає того, до кого звертаються?
4. Звертання може бути членом речення?
5. Найчастіше звертання може бути виражене займенником?
6. Звертання завжди стоїть на початку речення?
7. Звертання використовують у науковому стилі?
8. Усередині речення звертання виділяємо з обох боків комами?
9. При звертанні може бути знак оклику?
10. Основне значення звертання — назвати адресата мовлення?
11. Слова *о, ой* теж належать до звертання?

• Обміняйся зошитом з однокласником / однокласницею. Перевір роботу.

4. Творче моделювання. Віднови народні приказки, добираючи з довідки звертання. Постав, де потрібно, розділові знаки.

1. Держись … іде зима. 2. На тобі … що мені не гоже. 3. Хапай … поки тепле. 4. Терпи … отаманом будеш. 5. Мовчи … дістанеш паляничку. 6. … лізь хоч у тісну шпарку.

Довідка. Петре, Хомо, Боже, козаче, Марку, язичку.

5. Прочитай. Обговори інформацію із однокласником / однокласницею.

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Кличний відмінок властивий тільки іменникам чоловічого і жіночого роду в однині: *сестро, земле, Наталю, Батьківщино, пане, коню, соловейку, Антоне*.

Іменники середнього роду й іменники у множині цієї форми не мають (виняток — панове): *море, сонце, поле, небо, люди, студенти, друзі.*

Не мають кличної форми займенники та прикметники. За потреби у звертанні використовують називний відмінок однини чи множини: *Рідненька! Підійди, будь ласка. Мила, ходімо. Дорогі, дякую.*

Якщо звертання складається з двох слів, то прикметники та займенники у його складі мають форму називного відмінка: *шановний бібліотекарю, зіронько моя.*

• **Більше інформації про звертання ти можеш дізнатися, пройшовши за покликанням** https://cutt.ly/IPuhpKv **чи QR-кодом.**

6. Гра «Хто більше за дві хвилини». Використовуючи доступні джерела, запиши якнайбільше речень, у яких є звертання.

7. Поміркуй, що таке етикет.

- Чи існує віртуальний етикет? Обґрунтуй свою думку.
- Яких правил віртуального етикету важливо дотримуватися?
- Склади запрошення своєму віртуальному другові / подрузі на зустріч «Весняний позитив».
- Подумай, як правильно ти звернешся до нього / неї.

8. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

Зверни увагу на правопис та вимову популярних кавових напоїв українською: еспресо, а не «еКспресо» чи «еспреССо»; капучино, а не «капучіно» або «капуччино»; лАте, а не «латЕ»; ристрето, а не «рІстрето» чи «ристреТТо».

Усі ці слова іншомовного походження і належать до середнього роду: *лавандове лáте, смачне еспресо, пінне капучино* тощо.

- Створи вивіску-запрошення до дитячої кав'ярні.

§ 82. ВСТАВНІ СЛОВА, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

БУДЬ ЛАСКА

Це усталене словосполучення пишемо окремо, без дефіса та виділяємо з обох боків комами. Тут немає частки «будь-», а є окреме слово. Це змінене словосполучення «будьте ласкаві».

Наприклад: Намалюй мені, будь ласка, радість і красу (Валентина Бурім «Чорнобиль-трава).

- Склади речення зі словосполученням *будь ласка*. Запиши його в зошиті. Підкресли головні та другорядні члени речення. Установи зв'язок між словами в реченні.

2. Опрацюй інформацію. Виконай завдання після тексту.

Вставними називають слова чи сполучення слів, що виражають ставлення мовця до висловлення. Вони граматично не пов'язані з членами речення і виражають ставлення мовця до інформації, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки і таке інше. Вставні слова доповнюють, уточнюють основне повідомлення. На письмі вставні слова чи словосполучення виділяємо комами.

Наприклад: На переконання дослідників, територію нашої країни у давнину вкривали величезні ***льодовики.***

ЗВЕРНИ УВАГУ!

Вставні конструкції не є членами речення, до них не можна поставити запитання від головних чи другорядних членів речення.

Залежно від змісту речення деякі слова (*здається, кажуть, думаю, звичайно, очевидно, можливо, правда, на жаль, на щастя тощо*) в реченні можуть виконувати різні функції — бути членами речення й вставними словами. Якщо до слова в реченні можна поставити запитання від інших слів, то воно не вставне і виділяти його комами не потрібно. Щоб переконатися, що слово є вставним, треба вилучити його з речення. Якщо речення не втратить первинного змісту, то це слово вставне.

Наприклад. 1. Кажуть, зима буде сніжною і не морозною. (Вставне.) 2. Люди (що роблять?) кажуть, що я норовлива. (Присудок.)

- «Так чи Ні». Погодься або спростуй твердження.

1. Вставними називають слова чи сполучення слів, що виражають ставлення мовця до висловлення.

2. Вставні слова пов'язані з членами речення і виражають ставлення мовця до інформації, його оцінку, характеризують спосіб оформлення думки тощо.

3. Вставні слова не додають нічого нового до змісту, а лише доповнюють, уточнюють основне повідомлення.

4. На письмі вставні слова чи словосполучення виділяємо комами.

5. Вставні конструкції є членами речення, до них можна поставити запитання від головних чи другорядних членів речення.

6. Якщо до слова в реченні можна поставити запитання від інших слів, то воно не вставне і виділяти його комами не потрібно.

3. **Лінгвістичне дослідження. Проаналізуй наведені речення. Відтвори в зошиті табличку за зразком. Випиши з поданих речень до неї вставні слова. Зроби висновок про те, де можуть стояти в реченні вставні слова і що вони можуть означати. У стовпчик праворуч у таблиці впиши значення вставного слова.**

Зразок.

Вставне слово	*Де може стояти в реченні*	*Що може означати*
Здається	*на початку*	*Упевненість*
……	……	……

1. Здається, навесні погода обіцяє бути теплою. 2. Усі шкільні предмети, без сумніву, дуже важливі. 3. На диво, я швидко обчислив усі приклади. 4. За свідченням вчених, людство наближається до екологічної кризи. 5. Ці учні, як завжди, запізнилися на урок. 6. Отже, ми маємо виконати всі завдання. 7. Усміхайтеся, будь ласка. 8. Але, безумовно, фізичні вправи зміцнюють наше здоров'я.

4. Прочитай текст. Визнач тему. Добери заголовок.

За давнім грецьким міфом, у саду дочок німфи Гесперіди росли золоті яблука. До цього заморського саду послали Геркулеса, щоб юнак здійснив одинадцятий подвиг — вивіз золоті яблука. Після тривалих пригод він, нарешті, потрапляє до таємничого саду. Чим ця історія завершилась? Ти можеш дізнатися самостійно, прочитавши міфи Стародавньої Греції.

У численних наших казках, між іншим, теж згадуються «золоті яблука». Їхнім прообразом були, очевидно, апельсини, лимони, мандарини та інші цитрусові.

Навіть у скандинавських легендах згадуються «золоті яблука безсмертя»: кому пощастить поласувати ними, той не буде знати в житті хвороб і старості.

Деякі німецькі казки також оповідають про «дерево життя» з чарівними цілющими плодами.

Багаторічна гібридизація цитрусових зумовила повне витіснення культурними сортами їхніх диких предків. Довгий і складний шлях пройшли первісні гібриди, доки садівники Південного Китаю та Індії не створили тих легендарних плодів, які зайшли в Середземномор'я майже в сучасному вигляді. Щоправда, європейці також докладали і докладають немало зусиль, щоб поліпшити цілющі властивості цитрусових *(С. Приходько)*.

- Випиши речення зі вставними словами. Поясни їхнє значення та розділові знаки.

5. Склади текст-міркування «Живе й віртуальне спілкування». Аргументуй думку, використовуючи вставні слова.

§ 83. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ

1. Перебудуй речення, добираючи вставні слова, які виражають:
а) упевненість;
б) передбачення;
в) емоційну оцінку повідомлення;
г) характеризують ставлення до способу висловлення думки.

На канікулах я поїду в табір.

2. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

Унаслідок роздумів заміняємо канцеляризм «у результаті».

Унаслідок — це прийменник, утворений із поєднання прийменника «в (у)» та іменника «наслідок». Такі складні слова за правилами української мови пишемо разом. А ось прийменникову сполуку «в результаті» пишемо завжди окремо.

- Утвори зі словами «внаслідок» і «у результаті» прості ускладнені речення.

3. Прочитай вірш Павла Глазового. Чи може така історія відбутися насправді? Знайди в тексті вставні слова.

КАЗКА

Вже ніч надворі. Не спить дитина.
Схилився батько над ліжком сина
І виявляє любов і ласку.
— Послухай, — каже, — синочку, казку.
Так, значить, дід жив, значить, баба.
Була в них, значить, ще й курка Ряба.
І сіла, значить, вона в гніздечко
І, так сказати, знесла яєчко.
Дід бив яєчко, і баба била.
Ну, баба, значить, теж не розбила.
А, так сказати, пробігла мишка... —
І тут синочок схопився з ліжка:
— Все *значить*, *значить* та *так сказати*...
— Не треба казки! Я хочу спати!

- Чи варто в мовленні часто вживати вставні слова? Аргументуй.
- Прочитай висновок. Чи погоджуєшся ти з ним? Обґрунтуй.

Висновок. Вставні слова мають бути доречними, їх потрібно уживати тільки у відповідних ситуаціях.

4. Виконай завдання, перейшовши за QR-кодом або покликанням https://learningapps.org/display?v=p4y5w874j21

5. Робота в групах. «Шість капелюхів».

- Прочитайте твір. Проаналізуйте зміст оповідання. Приміряйте на себе капелюх групи. Побудуйте висловлення з огляду на колір головного убору. Не забувайте про факти, будьте переконливими, позитивними, креативними та творчими у висловленні. Аргументуйте, критикуйте, робіть висновки.

ДУБ ПІД ВІКНОМ

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату й посадив дуба під вікном.

Минали роки, виростали в лісника діти, розростався дубок, старів лісник.

І ось через багато літ, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що заступив вікно. Стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня — лісникова внучка.

— Зрубайте дуба, дідусю, — просить онука, — темно в кімнаті.

— Завтра вранці почнемо... — відповів дідусь.

Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків, покликав онучку-красуню й сказав:

— Будемо хату переносити в інше місце.

І пішов із лопатою копати рів під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять онуків і красуня-внучка *(В. Сухомлинський)*.

§ 84. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

1. Пригадай! Доповни висловлення.

- За метою висловлення речення можуть бути...
- За інтонацією речення поділяють на...
- Якщо речення містить одну граматичну основу, воно є...
- Якщо в реченні тільки підмет і присудок, то це...
- Якщо є другорядні члени, то це...
- Просте речення може бути ускладнене...

2. Запам'ятай!

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.

1. Підкреслити граматичну основу речення: підмет, присудок.
2. Підкреслити другорядні члени речення: додаток, означення, обставину.
3. Визначити тип речення за метою висловлення: розповідне, питальне, спонукальне.

4. Речення за інтонацією: окличне, неокличне.
5. Односкладне (має або підмет, або присудок) чи двоскладне (має і підмет, і присудок).
6. Поширене (містить другорядні члени речення) чи непоширене (не має другорядних членів речення у своєму складі).
7. Ускладнене (має вставні слова, звертання, однорідні члени речення) чи неускладнене (не має вставних слів, звертань, однорідних членів речення).

ЗРАЗОК УСНОГО СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ:

І, може, в ту годину, в ту хвилину, створилась пісня.

(Речення розповідне, неокличне, двоскладне, поширене, просте, ускладнене вставним словом *може*, що виражає невпевненість).

ЗРАЗОК ПИСЬМОВОГО СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ:

На щастя, життя без несподіванок не обходиться.

(Речення розповідне, неокличне, двоскладне, поширене, просте, ускладнене вставним словом *на щастя*, що виражає радість).

3. Користуючись алгоритмом, виконай синтаксичний розбір речень.

1. У Карпатах росте багато рідкісних рослин: тис ягідний, ялиця біла, рододендрон східно-карпатський.
2. На жаль, канікули пролетіли дуже швидко.
3. Шукай вітру в полі.

4. Заповни пропущені місця самостійно дібраними означеннями. Виконай синтаксичний розбір виділеного речення.

ВЕСНЯНИЙ РАНОК

Ліс ще дрімає, а з ... небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів. Небо міниться, ... сяйвом торкає вершечки ... лісу.

На галяву вискакує з гущини сарна і зупиняється, витягає ... мордочку до ... смуги обрію.

Аж ось ринуло від сходу ... проміння, мов руки, простяглось до лісу, обійняло його, засипало самоцвітами, ... смугами

впало на ... від роси траву на галявині, де гостро на тлі ... світла випинається ... постать сарни *(за М. Коцюбинським)*.

5. *Мовленнєвий практикум*. Говори правильно!

«Я РАХУЮ РЕШТУ»

Поширена помилка, яку можна почути навіть у публічних промовах: казати «*Я рахую*» у значенні «*Я вважаю*». Це калька.

Також варто запам'ятати українське слово «*решта*». У магазинах ми беремо саме її, а не «здачу».

Замість «здача іспитів» правильно казати «*складання іспитів*».

- Склади речення з виокремленими словами.
- Усно схарактеризуй утворені речення.

§ 85. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ»

1. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Вчимося говорити правильно, доречно використовуючи слова.

Перекрутити можна мимохіть те слово, яке вчили мимохідь. Усе просто: ці слова мають різні значення.

МИМОХІТЬ — без певного наміру, ненароком, усупереч, наперекір власній волі.

МИМОХІДЬ — не зосереджуючись на чомусь; бігцем, по дорозі.

Отже, речення означає: «Не хотіли перекрутити слово, але так сталося, бо вчили його похапцем, не зосереджуючись».

- Склади речення з однорідними членами.

2. Прочитай статтю. Визнач, для чого потрібно читати книги.

ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ ЧИ ПАПЕРОВІ — ЩО ПЕРЕМОЖЕ?

XXI століття — епоха сучасних технологій. Люди створюють неймовірні речі, які не просто користуються популярністю, а й значно полегшують життя.

Звісно, як електронна, так і паперова книжка має свої плюси та мінуси. Тож яку вибрати, щоб не помилитися?

Електронні книги — це економія коштів. Придбавши електронну книгу один раз, надалі ти матимеш змогу завантажити будь-яку цікаву для тебе літературу абсолютно безкоштовно і в необмеженій кількості.

Наступною перевагою є зручність. Замість того, щоб постійно носити із собою на уроки по 3–5 книжок, ти маєш невеличкого електронного носія, який у кілька разів легший. Тільки уяви, що тобі довелося б носити із собою томи «Енциклопедії сучасної України»!

Зауваж, що такий прилад також економить час. За кілька хвилин ти знайдеш електронну версію потрібної книги і не шукатимеш її годинами на полицях книгарні чи бібліотеки.

Але паперові книжки так просто не здадуться! Їхня головна перевага — задоволення людини від перегортання сторінок власноруч. Адже куди приємніше відчувати справжній папір!

Окрім того, якщо звичайна книжка впаде з метрової висоти, з нею нічого не трапиться. Натомість електронна може зламатися.

Ще один величезний плюс паперової книги — ти можеш зібрати справжню бібліотеку!

Отже, обидва формати не поступаються один одному, хоча за вікном XXI століття *(за А. Тацій)*.

- Випиши з тексту прості речення, ускладнені вставними словами.
- Яке місце книжка посідає у твоєму житті?
- Які книги ти читаєш: паперові чи електронні?
- Напиши вільне есе про власний вибір книги.

3. Виконай завдання, перейшовши за QR-кодом або покликанням https://learningapps.org/display?v=pesq5mh2n21

4. Готуймося до діагностувальної роботи. Виконуємо тести. Перейди за покликанням https://cutt.ly/cG73z7w **або QR-кодом і виконай тестові завдання.**

ХВИЛИНКА РЕФЛЕКСІЇ

ЗАПИТУЮ СЕБЕ, ВІДПОВІДАЮ, НАВОДЖУ ПРИКЛАДИ. ВИЗНАЧАЮ СВОЮ СХОДИНКУ УСПІХУ

1. Із чого складається граматична основа речення?
2. Які є другорядні члени речення? На які питання вони відповідають? Наведи приклади.
3. Що таке звертання? Які розділові знаки вживають при звертанні? Наведи приклади.
4. Які розділові знаки ставлять при вставних словах? Наведи приклади.

5. Які члени речення називають однорідними? Які розділові знаки ставлять при однорідних членах? Наведи приклади.

§ 86. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Прочитай речення. Розстав розділові знаки. Познач граматичні основи. Укажи кількість частин у реченнях.

1. Вечірнє небо світиться красою і соняхи гудуть... 2. Мені треба працювати і працювати і ця праця має стати щастям моїм і покликанням. 3. Він пострибає і злякається й почне плакати. 4. Сонце вже сховалося зі сходу наповзають тихі сутінки рівно на погоду. 5. Ось і хата дядька Себастіяна на ній темніє велике гніздо зверху в ньому живуть лелеки під низом — горобці. 6. На клумбі цвіли жоржини чорнобривці пахло прив'ялим духом полину.

- Поміркуй, які це речення. Обґрунтуй свою думку.

2. Прочитай теоретичний матеріал, застосовуючи технологію маркування.

Складним називають речення, яке має дві й більше граматичні основи.

До складного речення можуть входити частини *поширені й непоширені*. Частини складного речення можуть бути *незалежними* одна від одної й *залежними*.

Частини складного речення об'єднані в одне ціле за змістом і граматично. Можуть поєднуватися також інтонаційно або за допомогою сполучників чи сполучних слів.

Види зв'язку в складних реченнях: безсполучниковий і сполучниковий.

Якщо прості речення в складному поєднуються лише інтонаційно, таке речення називають безсполучниковим.

Якщо прості речення поєднуються у складному за допомогою сполучників чи сполучних слів, таке речення називають сполучниковим.

Наприклад. Весна настала раптово, снігові кучугури розтанули за кілька днів.

Ніхто не підняв руки, і вчителька викликала мого товариша.

ЗВЕРНИ УВАГУ! Приклади сполучників і сполучних слів: *і, й, та, а, але, зате, проте, що, щоб, як, де, коли, який, чий, хто, чому, дарма що, незважаючи на те що.*

3. Виконай тестові завдання «Синтаксис. Просте й складне речення. 5 клас», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=p7pc46zsc22

4. З кожної пари простих речень утворити складні й запиши їх (за потреби використовуй сполучники або сполучні слова).

1. Швидко минули веселі свята. Настали сірі будні. 2. Дощ припинився. Вітер носив по небу темні хмари. 3. Перші великі краплі дощу впали на землю. 4. Дерева протягнули свої віти-руки. 5. Соловейко дарує нам свою чарівну пісню. 6. Гучним скрекотом сорока сповістила про небезпеку. 7. Була тиха осіння ніч. Високо в небі світив ясний

місяць. 8. Раптом піднявся сильний вітер. Різнобарвне листя закружляло в неймовірному танці.

• Підкресли граматичні основи в складних реченнях.

5. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

ВИСЛОВЛЮЄМО СВОЇ ДУМКИ ПРАВИЛЬНО!

Через хворобу в нашій команді відсутні найвправніші учні, тому нам бракує сил для перемоги.

ВІДСУТНІЙ — так ми кажемо зазвичай про людину. Якщо ж чогось не вистачає, тоді краще сказати «БРАКУЄ». *У новій школі Максимові бракувало спілкування.*

• Побудуй складне речення зі словами «бракує» та «відсутній».

§ 87. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

1. Заверши складні речення, у кожному з них визнач та підкресли граматичну основу. Поясни уживання розділових знаків. Прочитай речення, правильно їх інтонуючи.

1. Місяць уже викотився на небо, але… . 2. Золоті промені сонця торкнулися верхівок дерев, і… . 3. Навколо стояла урочиста тиша, … . 4. Весна вступає у свої права, а…

2. Гра «Хто швидше». Розгадай анаграми. З трьома відгаданими словами створи й запиши одне складне речення. Прочитай його, правильно інтонуючи.

ТКАВКІ НЦЕСО ОНКВІ

3. Робота в парі. Прочитайте текст. Обговоріть з однокласником / однокласницею, на чому зосереджує увагу автор у тексті. Доберіть і запишіть у зошиті заголовок до тексту. Складіть 3–4 запитання. Розкажіть, чи збирають первоцвіти у ваших родинах.

Про дивовижні й лікувальні властивості первоцвіту весняного (примули весняної) складено чимало легенд і повір'їв у багатьох народів Європи. Саме цей вид весняних квітів найбільше використовують в українській народній медицині.

Давні греки, приміром, називали його квіткою Олімпу, квіткою дванадцяти богів, вірили в його надзвичайну здатність виліковувати всі хвороби.

Чому ж така шана загалом скромній рослині з розеткою світло-зелених із жовтовинкою зморшкуватих листків та з однією квітконосною стрілкою?

По-перше, листки, квіти та корені первоцвіту використовують у традиційній і народній медицині, зокрема для приготування концентратів вітаміну С, лікувальних відварів, настоянок, порошків.

По-друге, молоді листки примули весняної використовують у кулінарії для приготування супів, борщів, салатів. У деяких країнах Європи первоцвіт розводять як салатну рослину *(за Л. Павленко та матеріалами вікіпедії)*.

- Випишіть складні речення. Підкресліть головні члени речення.

4. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Прочитай інформацію. Розкажи, як ти її зрозумів / зрозуміла. Обґрунтуй свою відповідь, наведи приклади.

При НАГОДІ ця річ стане мені в ПРИГОДІ.

Ці різні слова з різними значеннями часто плутають. Нагода — це зручні обставини, момент, який підходить для чогось. А ось пригода — це потреба, користь або ж несподівана подія. Тому речення пояснимо так: «У потрібний момент ця річ буде мені корисною».

§ 88–89. КОМА У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ З БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

1. Дослідження-відновлення. Продовж прислів'я. Поясни їхнє значення. Простеж, як впливає інтонація речень на розділові знаки.

1. Любіть книгу: … .
2. Життя прожити — … .
3. Вік живи, … .

Ключ-підказка: вік учись, у ній мудрість народна, не поле перейти.

2. Робота в парі. Навчаючи вчуся. Опрацюй поданий матеріал. Обговори з однокласником / однокласницею подану інформацію.

Між частинами складного речення ставимо кому.

Наприклад. Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть (Т. Шевченко).

У складному реченні перед сполучниками ***і, й, та*** ставимо кому, навіть якщо вони (сполучники) не повторюються.

Прийшов вересень, і знову кличе нас до школи дзвінок (сполучник ***і*** поєднує два прості речення у складному).

• Дослідження-реконструювання. Перебудуй складні речення зі сполучниками на безсполучникові. Назви граматичні основи. Постав та поясни розділові знаки.

Перед лісосмугою стоїть у затишку калина, і жодна гілка в неї не здригнеться. Якось над нашою хатою пролітали лелеки, а від них на землю падав незримий клекіт.

3. Прочитай, правильно інтонуючи речення, текст. Постав, де потрібно, розділові знаки. Поясни їх використання.

ЗДОРОВ'Я — У НАШИХ РУКАХ

Здоров'я забезпечує нам повноцінне життя й активне довголіття. Свідченням того, що в родинах здавна піклувалися про здоров'я дітей, є народні ігри й забави. Ігри переважно були рухливими і розвивали силу спритність кмітливість і хоробрість. Сучасні діти теж охоче граються в ці ігри.

Отже здоров'я людини насамперед залежать від неї самої. Поміркуємо, що ж допоможе нам зберегти здоров'я і навіть зміцнити його.

Насамперед, це — чіткий режим дня повноцінне збалансоване харчування фізична активність загартування організму дотримання правил поведінки в небезпечних ситуаціях. Неабияку шкоду завдає здоров'ю використання без обмеження в часі гаджетів, яке спричиняє залежність від ігор, спілкування в соцмережах тощо *(із журналу)*.

• Випиши складні речення, познач граматичні основи.

4. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

БРАВ УЧАСТЬ і ПОСІВ ПЕРШЕ МІСЦЕ

Конструкція «приймати участь» — це калька, правильно казати українською — «брати участь». А призові місця, відповідно, не «займають», а «посідають».

- Опрацюй подану інформацію. Розглянь світлину. Проведи дослідження про досягнення нашої параолімпійської збірної.

- За світлиною склади вільне есе «Сильні духом». У тексті правильно використовуй конструкції: «брати участь» та «посідають призові місця».

5. Спиши безсполучникові складні речення, підкресли граматичні основи. Запиши за зразком схеми речень. Зазнач смисловий зв'язок між частинами.

Зразок. Мені здається: твої очі заглядають прямо в серце. [ ]: [ ].

1. Вишня губить листя на причілку хати, журавель колодязний трубить у мерзлу синь *(В. Боровко)*. 2. Там мати залишилася самітня: синів на фронт покликала війна *(Д. Луценко)*. 3. Людство не усвідомить себе як єдине ціле — не буде йому добра *(Олесь Гончар)*. 5. Бринять бджолині крила, гудуть вулики у виноградних лозах, задушлива спека повисла в саду *(В. Кучер)*. 6. Розпочалися жнива — будь скупішим на слова *(нар. творчість)*. 7. Забіліли сніги навколо Києва, загуляли хуртовини *(О. Довженко)*.

6. «Два – чотири – всі разом». **(Спочатку потрібно попрацювати у парах. Потім об'єднатися в четвірки. Після закінчення роботи від кожної четвірки виходить один представник і розповідає про результат. Під час відповіді інші «четвірки» уважно слухають і доповнюють, якщо потрібно.)**

• **Прочитай текст. Випиши складні речення.**

БУТИ ЗДОРОВИМ — МОДНО

Із кожним роком усе більше підлітків усвідомлюють відповідальність за своє життя і здоров'я. Адже са́ме здоров'я є тим чарівним ключем, який відкриває нові можливості чогось прагнути та досягати, реалізовувати та розвивати себе, встановлювати орієнтири майбуття…

Ти прагнеш насолоджуватися життям, крокувати в ногу із часом, не відставати від моди. Мода…

Мода — це більше, ніж музика, зачіска та сучасний «прикид». Мода — це стиль, це спосіб життя.

Ти — людина нового тисячоліття, яка переконана: нове сьогодення несе нову моду. Хирляві зеленошкірі створіння — неактуальний еталон краси для молоді нового часу, нової ери.

Сучасна мода одна —*здоров'я*! Бути здоровим — модно, стильно, красиво, класно! По-справжньому сучасний еталон краси — здорова людина, яка обирає здоровий спосіб життя.

ЗВИЧКИ, ЯКІ ЗМІЦНЮЮТЬ ІМУНІТЕТ

- Як ти піклуєшся про здоров'я? Склади про це розповідь, використовуючи як план наведену схему.
- Побудуй з однокласником / однокласницею діалог на тему «Рецепти здоров'я».

7. Моделювання речень. Увідповідни початок і кінцівку прислів'я / приказки. Запиши їх, розставляючи потрібні розділові знаки.

А	Не плюй у криницю	1	доведеться води напиться.
Б	У живому джерелі	2	вода студена.
В	Не плюй у водицю	3	не викопаєш.
Г	Там криниця	4	де сріблі є водиця.
Ґ	Голкою криницю	5	бо прийдеш по водицю.
Д	Там здорова водиця	6	де вербиця

- Досліди, чи всі вислови записані у вигляді складних речень. Підкресли граматичні основи у простих реченнях.

8. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

Учитель ДОЗВОЛЯЄ повторювати, бо це ДАЄ ЗМОГУ запам'ятати.

«Дозволяти» — це слово в українській мові переважно має значення «давати дозвіл». Якщо ж ідеться про якусь отриману можливість, краще використати варіант «давати змогу».

- Утвори і запиши складні безсполучникові речення з виокремленими кольором словами. Визнач граматичну основу.

§ 90–91. КОМА У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

1. Пригадай відомості про складне речення. Доповни їх новою інформацією. Обговори її з однокласниками.

Між частинами складного речення зазвичай ставлять кому.

Наприклад: *У давні часи біля криниць люди здійснювали ритуали поклоніння матері всього живого, а пізніше над зрубом вони ставили образки Богородиці. У казках герой потрапляє в підземний світ, коли він стрибає в колодязь.*

В усному мовленні між частинами складного речення на місці розділового знака роблять невелику паузу. У кінці кожної частини складного речення, крім останньої, голос підвищується, а в кінці складного речення знижується.

Частини складного речення можуть з'єднуватися за допомогою:

1) сполучників: *і, але, проте, однак, або, чи, що, щоб, бо, тому що;*
2) сполучних слів — займенників *хто, який, котрий, чий;*
3) прислівників *коли, де, куди, як, звідки.*

2. Гра «Конструктор». Склади і запиши речення за поданими схемами.

1) [ ], і [ ].
2) [ ], але [ ].
3) [ ], щоб [ ].
4) [ ], [ ], [ ].

3. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

Перебувають біля школи, що *розташована* на вулиці. Моя квартира *знаходиться* на другому поверсі. Чи правильно вжито в цьому реченні слово «знаходитися»?

Слово «ЗНАХОДИТИСЯ» у значенні «десь перебувати, розміщуватися» в українській мові не вживаємо.

Слова «знаходитися», «знайтися» вживають тоді, коли є потреба щось шукати: «Загубив парасольку, й тільки сьогодні вона знайшлася». Замість цього слова вживають інші слова.

РОЗТАШОВУВАТИСЯ — означає географічне положення; МІСТИТИСЯ — входити до складу, бути всередині; ПЕРЕБУВАТИ — так кажуть про людину, яка в певний час є в певному місці. *Ми перебуваємо на стадіоні.*

4. Лінгвістична загадка. Запиши подані речення (А – Е) у визначеній нижче послідовності (1–7). Підкресли граматичні основи.

1. Односкладне речення.
2. Односкладне речення, ускладнене звертаннями.
3. Двоскладне речення, ускладнене однорідними членами.
4. Двоскладне речення, ускладнене вставними словами.
5. Складне сполучникове речення з єднальним сполучником.
6. Складне сполучникове речення з однією частиною.
7. Складне сполучникове речення з кількома частинами.

А Справді, люди давно помітили, що деякі різновиди фіалки нагадують очі, які викликають в уяві приємні враження.

Б Медовим чаєм з липи напувають, якщо трапиться застуда.

В У любистку мили дівчата волосся, і росло воно довге та густе.

Г Яке тільки не росте зілля у степах і гаях, у горах та при дорогах!

Ґ Барвінок додавали в купіль для немовлят, щоб росли здоровими.

Д Особливості тієї чи іншої рослини, юний друже, неодмінно вивчи.

Е Пучечок калини був окрасою кожної оселі.

5. Вузлик на пам'ять. Розглянь піктограмки. Проаналізуй ситуацію. У якій послідовності могли відбуватися події? Віднови (пронумеруй) їх послідовність.

- Прокоментуй ситуацію. У чому може бути причина суперечки?
- Зав'яжи «вузлики на пам'ять», тобто склади пам'ятку «Як уникнути суперечки».

А Б В Г Ґ

6. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

ЗА ЩО МИ ЛЮБИМО НАШУ МОВУ

В українській мові є унікальні назви кольорів:

– барвінковий (світло-блакитний, колір квітів барвінку);
– жаристий (яскраво-червоний, колір жару);
– капуциновий (відтінок коричневого);
– миртовий (відтінок темно-зеленого);
– смарагдовий (відтінок синювато-зеленого, колір смарагду);
– кубовий (насичено-синій, індиго);
– бразолійний (глибокий темно-синій, колір сандалу);
– прюнелевий (відтінок чорного, колір ягід шовковиці);
– кармазиновий (темно-малиновий).

- Запам'ятай слова на позначення кольорів.
- Склади невеликий текст, у якому згадай названі вище кольори.

7. Кодоване письмо. Спиши речення, постав розділові знаки, підкресли граматичну основу. Побудуй таблицю за зразком і запиши в ній номери речень.

ПР (просте речення)	СБР (складне безсполучникове речення)	ССР (складне сполучникове речення)

1. Максимко накинув кожушину на плечі й вийшов у двір. 2. Поперед тата бігла його улюбленица Лайка а ще попереду клубочками котили щасливі цуценята. 3. Лисички будують нори на декілька ходів що навіть найвправніша такса не зможе дістати. 4. Широка дорога оминала сосни стежка ж тоненькою ниточкою вела через ліс.

8. Віднови та запиши прислів'я. Поясни зміст кількох із них (на вибір).

1. цвіту раді, а люди Бджоли — літу. 2. Весна — хто батько не посіє, й мати, не буде наші збирати. 3. Хто буде влітку буде співати, танцювати, той узимку. 4. влітку той ледарює, узимку Хто біду чує. 5. Літо зима з'їдає. збирає, а. 6. годує один рік тиждень Влітку. 6. Літом зимою ногою, рукою копнеш а візьмеш.

- Що об'єднує прислів'я?
- Які прислів'я утворені із простих (складних) речень? Обґрунтуй.

9. Робота в групах. Прочитайте текст. Що означає його назва?

НА ДОРОЗІ НЕБЕЗПЕЧНО, ТОЖ ОБАЧНИМ БУТЬ ДОРЕЧНО

Найродожчий скраб люниди — її всалне жтитя і зодорв'я. Незанння пенвих правил понедівки та неоребежність часто привзодять до втарти зодорв'я або життя.

Щоб цього не столася на дорозі, слід дотмуриватися правил доржонього руху

Сучасне життя нежомливо уявити без траснпорту, доріг, світолфорів, пехоредів... Проте ці здобутки цивілізації можуть бути не тільки косирними, а й небезчепними, якщо не знати найвалживішого — правил.

- Чи помітили ви, що деякі слова з переставленими буквами? Чи впливало це на читання?

  Ученими доведено, що око людини охоплює усе слово і мозок зазвичай не реагує на перестановку букв.
- Запиши текст правильно. Підкресли у складних реченнях граматичні основи.
- Поміркуйте! Якими правилами керуються люди на дорозі? Який вигляд ці правила мають (інформація текстова чи графічна)? Чому зручніше використовувати графічні (немовні) знаки?
- Які правила дорожнього руху ми виконуємо щодня?

§ 92. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Виконай завдання, перейшовши за QR-кодом або покликанням https://learningapps.org/display?v=ps2bhtvfk21

2. Запам'ятай!

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ ТА ВІДПОВІДНІ ЗРАЗКИ РОЗБОРУ РЕЧЕННЯ

1. Записати речення.
2. Визначити тип речення за метою висловлення й інтонацією.
3. Указати вид речення за типом зв'язку (безсполучникове, сполучникове).
4. Визначити кількість частин у реченні, виділити граматичні основи в частинах складного речення.
5. Побудувати схему речення.
6. Розібрати кожну частину за схемою розбору простого речення (за потреби).

ЗРАЗОК СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Грім гримить — ***хліб буде родить***. [ ] — [ ].

(Речення складне, безсполучникове, розповідне, неокличне. Складається із двох частин. Між частинами стоїть тире Перша частина — речення просте, двоскладне, непоширене; друга частина — речення просте, двоскладне, непоширене).

***Ластівка день починає, а соловей його кінчає*. [ ], а [ ].**

(Речення складне, сполучникове, розповідне, неокличне. Складається із двох частин. Частини відділені комою перед сполучником ***а***. Перша частина — речення просте, двоскладне, поширене додатком групи присудка; друге частина — речення просте, двоскладне, поширене додатком групи присудка).

3. Користуючись алгоритмом, виконай синтаксичний розбір речень.

1. Насунули сутінки, у дворі засвітились ліхтарі.
2. Ластівки літають низько — скоро піде дощ.
3. У саду не було шкідливих комах, бо дятел справно виконував свою роботу.

4. Мовленнєвий практикум. Говори правильно! Прочитай висловлення Валерія Маснюка. Поміркуй і скажи, якими словами ти прощаєшся: а) з рідними; б) учителем / учителькою; в) сусідами / сусідками.

Ну навіщо «*до свідання*»
Ти говориш на прощання,
Коли є слова, як диво:
«До побачення!», «Щасливо!»?

Будьте здорові! — Ходіть здорові!
(Щирості стільки в кожному слові!)
Тож *на все добре* вам! і *Прощавайте*!
Прошу, заходьте, не забувайте!

Валерій Маснюк

- Проаналізуй свої звички спілкування з друзями (наживо, віртуально).
- Які мережеві спільноти ти можеш порекомендувати іншим?
- Безпека віртуального спілкування — чи важливо пам'ятати про неї?
- Обґрунтуй свою думку в тексті-міркуванні.

§ 93–94. ПРЯМА МОВА. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРЯМОЮ МОВОЮ

1. Читання з маркуванням.

Пряма мова — це передача чужого мовлення зі збереженням змісту, інтонації, лексичних і граматичних особливостей.

Пряма мова складається із власне висловлення та слів автора. Вони вказують, кому належить пряма мова, звертають увагу на емоційний стан мовця, його дії та ставлення до співрозмовника. Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, після неї та всередині прямої мови.

Наприклад:

- *«Слова росли із ґрунту, мов жита. Добірним зерном колосилась мова. Вона як хліб. Вона мені свята», — писала Ліна Костенко.*
- *Ліна Костенко писала: «Слова росли із ґрунту, мов жита. Добірним зерном колосилась мова. Вона як хліб. Вона мені свята».*
- *«Слова росли із ґрунту, мов жита. Добірним зерном колосилась мова, — писала Ліна Костенко. — Вона як хліб. Вона мені свята».*

В усному мовленні пряму мову вимовляємо голосніше й повільніше, а слова автора тихіше й пришвидшено. Між прямою мовою і словами автора/авторки робимо невелику паузу.

На письмі пряму мову беремо в лапки, а перше слово пишемо з великої літери. Якщо слова автора/авторки стоять перед прямою мовою, після них ставимо двокрапку.

Наприклад: У сестриці брат питає: «Куди хмарка відлітає?» Дідусь усміхнувся: «Зайчик хлібцем поділився».

Якщо слова автора/авторки стоять після прямої мови, то перед ними ставимо знак питання, знак оклику або кому (залежно від виду речень), тире, а слова автора/авторки пишемо з малої літери.

Наприклад: «Як тебе не любити, Києве мій!» — захоплено написав у 1962 році поет Дмитро Луценко. «Хто сьогодні черговий?» — запитав учитель. «Прийди подивитися на мої малюнки», — попросив Юрчик.

Схематично пунктограми при прямій мові можна зобразити так: (А, а — слова автора, П, п — пряма мова)

1. А: «П?!»
2. А: «П».
3. «П», — а.
4. «П?!» — а.
5. «П, — а, — п».
6. «П?! — а. — П».
7. «П, — а. — П».
8. «П, — а: — П».

Блок контролю

- Які способи передачі чужого мовлення тобі відомі?
- Що називаємо прямою мовою?
- Чим відрізняється пряма мова від непрямої?
- Як інтонуємо речення з прямою та непрямою мовою?
- Які розділові знаки ставимо в реченнях з прямою мовою?

2. Прочитай речення зі збірки Івана Франка «Коли ще звірі говорили», правильно їх інтонуючи. Спиши. Підкресли пряму мову однією лінією, а слова автора — двома.

1. «Давай, — думає, — втечу в ліс і буду жити на волі! Буду собі пастися по лісі, і хто мені що зробить?»
2. Приходить Їжак додому і мовить до своєї жінки: «Жінко, вбирайся швиденько, підеш зо мною в поле».
3. «Здорова була, Лисичко-сестричко!» — відмовляє Їжак.
4. Побачив се Пес та й міркує собі: «Що маю робити? Зажду трохи. Коли Вовк справді справиться тихо, то нехай собі робить що хоче. Але при найменшім крику в хліві і я не буду мовчати».
5. «Дуже гарно говориш, мій друже, — мовив на се цар, — але... Ну, та послухаємо, що скаже третій міністр».
6. «Ходи, синку, ходи, — поважно мовить Вовк, — з нами тобі безпечно буде, і розмова приємна по дорозі».

3. «Дуель» (5 хвилин). Користуючись доступними тобі засобами, запиши щонайбільше речень із прямою мовою.

4. Мовленнєвий практикум. **Говори правильно! Проведи дослідження. Скористайся тлумачним словником і дізнайся лексичне значення кожного слова. Словник допоможе правильно вживати слова в мовленні.**

Цікаво! В українській мові є близько двадцяти синонімів до слова «любов»: кохання, любощі, любість, близькість, роман, фіглі-міглі, амури, прив'язаність, відданість, повага, пошана, шаноба, інтерес, потяг, пристрасть, уподоба, жага, захопленість, жадання.

- Склади вільне есе, у якому висвітли результати свого дослідження.

5. Робота в парі. Прочитай та обговори з однокласником / однокласницею. Своє висловлення починай словами: «На письмі пряму мову оформлюють за такими правилами…»

1. Слова автора стоять перед прямою мовою — після них ставиться двокрапка, а пряма мова береться в лапки і пишеться з великої літери. У кінці речення ставиться потрібний за змістом розділовий знак: знак оклику, знак питання, три крапки:

А: «П (!?)» Пророчо звучать слова Кобзаря: «І чужого научайтесь, і свого не цурайтесь…»

2. Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, її беруть у лапки, після неї ставлять кому (знак питання, знак оклику, три крапки) і тире. Слова автора пишуть з малої букви:

«П», — а. «Хай він б'ється», — хан хитрує і до князя шле посла *(Олександр Олесь)*.

3. Якщо пряма мова розірвана словами автора, то на початку і в кінці прямої мови ставлять лапки. Інші розділові знаки ставлять так:

а) «П, — а, — п». «Еге, — догадалась Катря, — це ж у нас дитина знайшлася» *(С. Васильченко)*.

б) «П!? — а. — П…» «Прокинулась? — одказала баба. — Буде тобі забавка — будеш мати кого глядіти…» *(С. Васильченко)*.

в) «П! — а: — П!» «Я чув про це, — сказав він і додав: — А хто не чув!»

4. Слова автора розірвані прямою мовою, тому розділові знаки ставлять відповідно до наведених нижче схем.

а) А: «П», — а. Гриць подумав: «Отут відпочину», — і розстелив рядно під деревом.

б) А: «П!» — а. На все поле лунало: «А щоб тобі, Сивий!» — то хлопченя сусідське бичка впустило.

в) А: «П?» — а. Його непокоїло, коли діти на питання: «Яким ти хочеш вирости?» — відповідали егоїстично *(за І. Цюпою)*.

г) А: «П…» — а. Мріялося Денискові: «Зараз би морозива цілу коробку…» — і від задоволення мружились очі.

6. Установи відповідність.

1	«П», — а.	**А**	«Діду, здрастуйте!» — сказав хлопчина.
2	«П!» — а.	**Б**	«Ніщо так не красить людину, як натхнення», — подумала Ярослава.
3	А: «П!»	**В**	Мудрець наполягав: «Краще слухати, ніж говорити».
4	А: «П».	**Г**	Я радісно вигукнула: «Сон літньої ночі!»

7. Спиши загадки, розставляючи розділові знаки. Відгадай їх.

1. Одне каже Влітку мені важко. Друге стогне Взимку мені тяжко. Третє співа Чи літо, чи зима, а мені різниці нема. 2. Одне каже Світай. Друге каже Не дай. Третє говорить А я живу й іду і вдень, і вночі. 3. Хлопець Мартин похилився через тин. Каже дівчина Гапка Яка в тебе шапка! А жовта китиця проти сонця світиться. Як прилетять горобці, буде тобі, як вівці від сірого Вовка. Про кого промовка? 4. Я кричу Як звуть тебе? А вона ягнятком Бе! Я лякаю Перейму! А вона телятком Му! Серджусь я Постій, лиха А вона сміється Ха!

8. Склади речення за схемами: 1) А: «П». 2) «П?» — а. 3) «П, — а, — п». 4) «П! — а. — П!»

9. Перебудуй речення, щоб була пряма мова та слова автора. Утворені речення запиши, розставляючи розділові знаки.

Зразок. *Калина хвалилась, що медом солодка. Калина хвалилась: «Я медом солодка».*

Хвастала кобила, що возом горшки побила. Хвалилася вівця, що в неї хвіст, як у жеребця. Заліз черв'як у хрін та кричить, що йому добре. І сова каже, що її діти найкращі! Хрін каже, що він з м'ясом добрий, а м'ясо говорить, що воно і без хрону смачне!

10. Випиши з тексту підручника «Українська література» 2–3 вислови (на вибір). Оформи їх як речення з прямою мовою.

Зразок. *1. Українці кажуть: «Чужа хата не гріє». 2. «Своя хата — своя правда», — стверджує український народ. 3. Батько казав про Тараса: «Із його буде або щось добре, або велике ледащо», — і задумливо дивився на сина.*

§ 95. ДІАЛОГ. ТИРЕ ПРИ ДІАЛОЗІ

1. Розгадай ребус. Розкажи, що ти знаєш про слово-відгадку.

2. Доповни знання новою інформацією. Постав запитання до тексту.

ДІАЛОГ — ЦЕ РІЗНОВИД ПРЯМОЇ МОВИ

Зазвичай діалогом називають розмову двох осіб. Якщо в спілкуванні беруть участь більше учасників, то це полілог. Крім того, виділяють монолог — висловлення, виступ однієї особи.

Кожне окреме висловлення учасників діалогу називають реплікою. На письмі кожну репліку записують із нового рядка, а перед нею ставлять тире. Якщо репліка супроводжується словами автора, то ставлять ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок.

Наприклад:

1. — Доброго дня, лікарю. Дозвольте увійти.

— Вітаю. Так, проходьте, будь ласка. Слухаю вас.

2. Після екскурсії гід запитав:

— Чи зацікавила вас розповідь? Що найбільше вразило?

— Криниця! Криниця, що стала підземним ходом! — галасували дітлахи.

Схематично діалог можна зобразити так: (А, а — слова автора, Д, д — репліка діалогу)

1. А: — Д!?…
2. — Д, — а.
3. — Д, — а. — Д!?.
4. — Д!? — а.
5. — Д, — а : — Д!?…

- Що називаємо діалогом?
- Як називають фразу одного учасника в діалозі?
- Як записуємо репліки діалогу?
- Чим відрізняється пунктуаційне оформлення діалогу від прямої мови?

3. Запиши діалог, розставляючи розділові знаки.

Випрала мати сорочку і каже малому Іванкові
Неси синку повісь на сонці, нехай сохне.
Вернувся через хвилинку Іванко в хату із сорочкою.
Чому ж ти не повісив питає мати.
Не дістав до сонця відповів Іванко.

4. Віднови текст відомої притчі, використовуючи пряму мову та діалог (за коміксом).

• Перевір правильність виконання завдання за покликанням https://cutt.ly/5Uw0pwP або QR-кодом.

5. Творчий диктант з елементами навчального редагування. Запиши текст у формі діалогу, розставивши потрібні розділові знаки. Заміни слова, що повторюються, іншими, щоб уникнути повторів.

Мамо привіт! Добрий день Людо! Як справи у школі? Усе гаразд мамо. Що нового ти дізналася сьогодні на уроках Людо? Про дятла мамо. А що ж саме розповідали про дятла Людо? Що дятел лікує дерева в лісі, що називають дятла лікарем лісу, що дятел дістає з-під кори дерев комах… А де ж Людо живе дятел? Мамо а дятел живе в лісі.

6. Прочитай (прослухай) текст. Перекажи на вибір: стисло або докладно.

ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВАЛЮТИ УКРАЇНИ

Офіційною національною валютою України є гривня. Її назва походить від слова «гривна», яке за часів Руси–України означало нашийну прикрасу.

Уже в VIII–IX століттях під час торговельних операцій і сплати данини гривну використовували як міру ваги й лічби. Пізніше це слово неодноразово змінювало своє значення.

На українських землях карбування власної валюти, златників і сріблянників започаткував київський князь Володимир Великий. Ці монети — перші державні документи, що зберегли зображення тризуба — знака київських князів.

На лицьовому боці монети зображено князя, який сидить на престолі, тризуб і напис «ВЛАДИМИР НА СТОЛЄ». На зворотному боці карбовано лик Ісуса Христа і напис «А СЄ ЄГО ЗЛАТО».

У вересні 1996 року в Україні відбулася грошова реформа, унаслідок якої національною валютою стала гривня.

З 1994 року в Україні відкрито Банкнотну фабрику, у квітні 1998 року засновано Монетний двір. Тепер українську гривню друкують за найсучаснішими світовими технологіями, а віднедавна — з використанням українського льону *(з офіційного сайту НБУ)*.

7. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!

ДОБРОБУТ, ДОСТАТОК, ГАРАЗДИ чи БЛАГОПОЛУЧЧЯ?

ЗВЕРНИ УВАГУ! *Благополуччя* — калька. Правильно вживати в мовленні слова ДОБРОБУТ, ДОСТАТОК, ГАРАЗДИ.

Приклади вживання: «*Федір належав до тих людей, що найменше дбають про свій власний добробут*» (М. Руденко); «*Жили ми при достатку, всього було доволі*» (Марко Вовчок); «*Сердечно бажаю здоров'я та всякого гаразду*» (М. Коцюбинський).

- Користуючись словниками (довідниками), досліди й доведи, що слова *добробут, достаток, гаразди* — синоніми.
- Як ти гадаєш, чи пов'язані гаразди з грошима, зокрема з гривнею?

8. Склади висловлення «Як я розвиваю свої таланти».

§ 96. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ»

Навчаюсь, удосконалююсь, набуваю досвіду

1. Пригадай правила написання диктанту.

ПРАВИЛА НАПИСАННЯ ДИКТАНТУ

1. Перше читання тексту диктанту вчителем / вчителькою. Учні під час першого слухання тексту диктанту сприймають його зміст, звертають увагу на наявність вивчених пунктограм, визначають слова, значення яких не зрозуміли в процесі сприймання. На дошці вчитель / вчителька записує слова (за потреби), значення пояснює усно.
2. Повторне читання тексту диктанту вчителем / вчителькою окремими частинами і його написання учнями / ученицями.

• Учитель / учителька читає повністю речення — учні й учениці слухають.

• Учитель / учителька зачитує речення повторно окремими частинами — учні й учениці записують.

• Учитель / учителька утретє читає повністю речення — учні й учениці перевіряють написане.

2. Потренуйся! Спиши текст. Зістав його з текстом у підручнику. Поясни орфограми. За потреби скористайся словниками.

Вирощуючи різні квіти вдома чи в садку, милуючись їх красою, ми рідко думаємо про те, що плекаємо скарбнички із надзвичайними властивостями. А воно саме так і є, бо рослини зберігають наше здоров'я, молодість і красу, поліпшують апетит, надають їжі аромату. А ще квіти дарують естетичну насолоду, відволікаючи від турбот і стресів, уселяють бадьорість, оптимізм, просто поліпшують наш настрій.

Важко, практично неможливо поділити різні види рослин відповідно до закодованих у них властивостей та за їх впливом на людський організм. Наприклад, багато лікарських рослин — декоративні та пряно-смакові.

Чимало овочевих мають гарні квіти та плоди, придатні для використання як спеції, що водночас здатні лікувати.

Десятки наших місцевих квіткових рослин поєднують у собі харчові, лікувальні та дієтичні властивості з чудовими декоративними якостями *(за С. Приходько)*.

5. Робота в парі. Розгадайте кросворд.

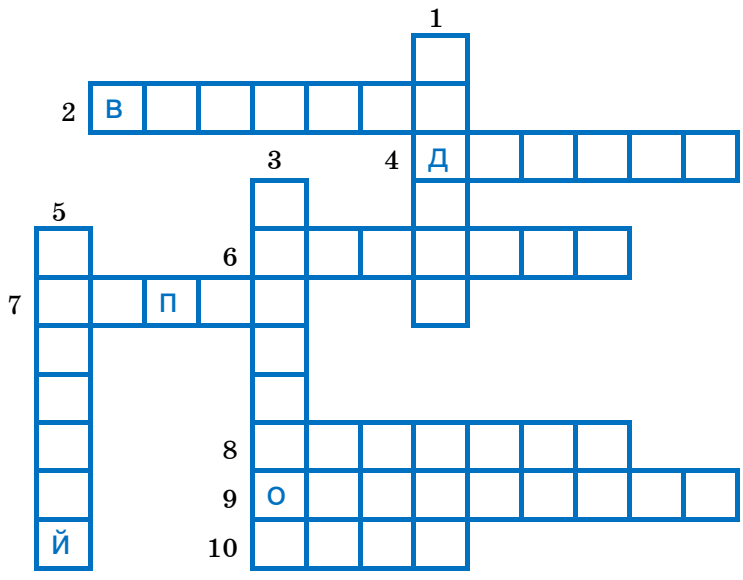

За вертикаллю. 1. Головний член речення, який відповідає на питання *хто? що?*. 3. Головний член речення. 5. Відмінок іменника, яким виражається звертання.

За горизонталлю. 2. Слова, які виражають ставлення мовця до висловленого і не є членами речення. 4. Розмова двох осіб. 6. Вони можуть бути розповідними, питальними та спонукальними. 7. Розділовий знак, який використовують для вирізнення прямої мови. 8. Другорядний член речення, що називає предмет, на який спрямована дія. 9. Другорядний член речення, який називає ознаку предмета і відповідає на питання *який? чий? котрий?* 10. Розділовий знак, який ставлять при звертаннях і вставних словах.

3. Самооцінювання. Запрошуємо оцінити рівень готовності до діагностувальної роботи. Продовж речення.

1. Тепер я знаю... . 2. Тепер я впевнений / впевнена... . 3. Тепер я буду частіше ... . 4. Мої припущення щодо роботи на уроці... . 5. Мені потрібно повторити... .

ХВИЛИНКА РЕФЛЕКСІЇ

Запитую себе, відповідаю, наводжу приклади. Визначаю свою сходинку успіху

1. Чим складне речення відрізняється від простого? Наведи приклади.
2. Що називають прямою мовою? Які розділові знаки вживаються у реченні з прямою мовою? Наведи приклади.
3. Що називають *діалогом*? Які розділові знаки вживають у діалозі? Наведи приклади.

ВИДАВНИЦТВО АСТОН

МОВЛЕННЄВИЙ ПРАКТИКУМ

НАВЧАТИМУСЬ:

• розрізняти текст різних стилів, типів і жанрів;
• виявляти в тексті відому та нову інформацію;
• розрізняти комплімент і лестощі, прохання і вмовляння, відмову і згоду, вибачення і подяку;
• розрізняти інтонацію, логічний наголос, темп, паузи, міміку, жести.

УДОСКОНАЛЮВАТИМУСЬ, РОЗВИВАТИМУ ВМІННЯ:

• формулювати тему й основну думку тексту; визначати ключові слова;
• створювати тексти різних типів, стилів і жанрів;
• аналізувати і складати тексти вибачення, подяки, привітання, смс-повідомлення, дописи для чату;
• визначати небезпеки віртуального спілкування;
• заохочувати друзів до ефективної комунікації.

НАБУДУ ДОСВІДУ:

• осмислювати зміст прочитаного тексту;
• ставити уточнювальні запитання до тексту, виражати своє ставлення до нього;
• усвідомлено послуговуватись основними джерелами інформації;
• удосконалювати власне мовлення;
• брати участь в онлайн-дискусіях.

Мова — то інтелектуальний портрет людини.
Любов Мацько

§ 97. ТЕМА ТЕКСТУ, ПІДТЕМА (МІКРОТЕМА). КЛЮЧОВІ СЛОВА. ПЛАН ТЕКСТУ

1. Розгадай ребуси. Розкажи, що ти знаєш про слова-відгадки.

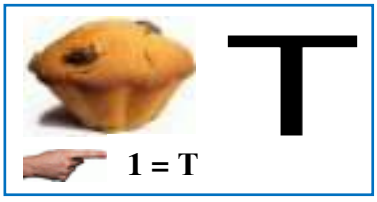

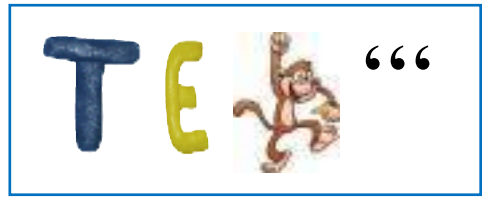

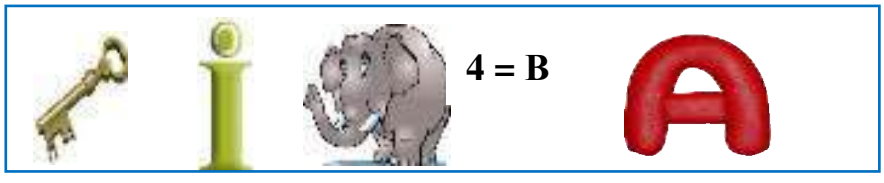

- Поміркуй, чим текст відрізняється від слова і речення.
- Як ти розумієш твердження, що речення в тексті об'єднані між собою за змістом?
- Яка відмінність між поняттями «тема» й «основна думка» тексту? Як ти їх розрізняєш?
- Навіщо потрібен заголовок твору? За якою ознакою добирають заголовок?
- Пригадай, що таке мікротема й абзац. Як вони співвідносяться між собою?

2. Виконай інтерактивну вправу «Так чи ні», перейшовши за QR-кодом або покликанням
https://learningapps.org/watch?v=p1wb9z0ba22

3. Інтерактивна вправа «Займи позицію». Уважно прочитай і проаналізуй інформацію.

1. Людей, які прийшли з добром і чистим серцем, на нашій землі завжди зустрічали з хлібиною на вишитому рушнику *(В. Яворівський)*. 2. З давніх-давен народ над усе цінував хліб, сіль і честь *(Д. Прилюк)*. 3. Пахощі зрілого хліба

особливо були відчутні вечорами, коли спадала спека *(І. Цюпа)*. 4. За всіх часів в усіх народів було найбільшою святістю, коли лежав хліб на столі *(В. Скуратівський)*.

- Поміркуй, чи є запропонована для аналізу інформація текстом. Обґрунтуй свою позицію.
- Простеж, що спільного в цих реченнях.
- Чи простежується між реченнями змістовий і граматичний зв'язок?
- Виконай інтерактивну вправу «Тестові завдання. Текст. Основні ознаки», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=po6fn9ika22

4. Увідповідни початок вислову з його закінченням.

А Хліб — годувальник,	**1** хлібові сестриця
Б Найсмачніший хліб	**2** білий хліб родить
В Як хліб буде,	**3** од свого мозоля
Г Без хліба — не обід	**4** треба добре працювати
Ґ Паляниця —	**5** святиня людська
Д На чорній землі	**6** без капусти — не борщ
Е Щоб хліб мати	**7** то і все буде

- Визнач жанр запропонованих висловів. Назви характерні ознаки жанру.
- Порівняй свої міркування з матеріалом § 29 рубрики «Пригадай» (вправа 1, с. 95).
- Простеж, чи є змістовий зв'язок між запропонованими висловами. Сформулюй тему.

ЗВЕРНИ УВАГУ! Формулювання теми починаємо словами: у тексті розповідається, змальовується, відображається, описано, представлено тощо.

- Визнач ідею висловів.

ЗВЕРНИ УВАГУ! Формулювання ідеї чи головної думки починаємо словами: у тексті утверджується, засуджується, оспівується, звучить заклик, застереження від чогось тощо.

- Поміркуй, чи змінилося ставлення людей до хліба порівняно з далеким минулим. Чим це зумовлено?
- Чи є хліб святинею для тебе і твоїх рідних?

5. Досліджуймо, спостерігаймо за мовним матеріалом. Аналізуймо. Уважно прочитай обидва тексти.

ХЛІБ

Принесли хліб. На столі поклали. Пахучий, теплий ще. Із шкоринкою золотавою. Це від вогню позолота в хлібі. Та не тільки від вогню. Золоте зерно на борошно мололи. А зерно в золотому колоску на стеблині золоченій гойдалося, срібною росою вмивалося. Золоте проміння сонячне в себе увібрало. Від нього позолота в хліба. Та чи тільки від нього? Золоті роботящі руки зерно у ріллю посіяли. Урожай доглянули й зібрали. Роботящі руки його змололи, тісто замісили, хліб спекли, у дім його принесли, на вишивану скатертину поклали. І лежить на столі хліб, пахучий, руками роботящими подарований.

ХЛІБ

Принесли хліб. На столі поклали. Пахучий, теплий ще. Із шкоринкою золотавою. Це від вогню позолота в нього.

Та не тільки від вогню. Золоте зерно на борошно мололи. А зерно в золотому колоску на стеблині золоченій гойдалося, срібною росою вмивалося. Золоте проміння сонячне в себе увібрало. Від сонця позолота в хліба. Та чи тільки від нього?

Золоті роботящі руки зерно у ріллю посіяли. Урожай доглянули й зібрали. Роботящі руки зерно змололи, тісто замісили, хліб спекли, у дім його принесли, на вишивану скатертину поклали.

І лежить на столі хліб, пахучий, руками роботящими подарований.

- Перед тобою в стовпчику ліворуч текст оповідання «Хліб» Тамари Коломієць. Але в ньому зроблені певні зміни: інші засоби зв'язку між реченнями, які обрала авторка. Порівняй з оригіналом, що праворуч, і з'ясуй причини помилок.
- Яку роль у тексті відіграють абзаци?

Перевір себе за темою «Тема. Мікротема. Абзац», перейшовши за покликанням https://cutt.ly/OOVZiUd або QR-кодом.

- Ознайомся зі схемою «Будова тексту». Визнач у тексті оповідання зачин — «дане». Сформулюй тему.
- Полічи, скільки в основній частині тексту мікротем.
- Прочитай уважно кожну мікротему. Поміркуй, яку нову інформацію розкриває кожна з них.
- Яку думку передає кінцівка тексту?

ЗВЕРНИ УВАГУ! У кожному тексті є опорні або ключові слова. Ключові слова — це опорні фрагменти тексту, які несуть змістове навантаження всього висловлення і розташовуються в певному порядку. Кожна мікротема чи підтема містить ключове слово.

• Визнач ключові слова кожної підтеми тексту. Порівняй. Запропонуй свої варіанти.

1. Золотий хліб.
2. Сонячна позолота.
3. Золоті руки.
4. Запашний подарунок.

• Поміркуй, що нагадує тобі перелік ключових чи опорних слів, словосполучень тексту.

Цікаво!

Ключові слова, або keywords, ключі, запити в тексті — це окремі слова чи словосполучення, які визначають тему і зміст сторінки на сайті. Пошукові системи Google, Yahoo використовують їх для забезпечення точної відповідності результатам пошуку.

Отже, якщо тобі потрібно знайти якусь інформацію в інтернеті, використовуй для пошуку ключові слова, які найточніше відповідають темі інформації. Наприклад, ключове слово теми уроку «хліб». Увівши його в пошукову систему, ти побачиш перелік сайтів відповідно запиту.

Поекспериментуй! Уведи у стрічку пошуку словосполучення «прислів'я про хліб», «пісні про хліб», «купити хліба» тощо. Цікаво, за яким запитом система пошуку запропонує тобі адреси інтернет-магазинів?

• Пригадай, що таке план тексту і як його скласти.

ПЛАН ТЕКСТУ — короткий, логічно побудований перелік запитань чи ключових слів, які розкривають зміст тексту.

Перегляд плану, якщо він гарно складений, дає змогу зрозуміти, про що в тексті розповідається, як він побудований. Правильно складений план прочитаного твору свідчить про вміння аналізувати текст, про ступінь засвоєння його змісту. Мета складання плану — розуміння в змісті (темі) тексту головної, найважливішої думки (визначення мікротем), а також зазначення послідовності викладу думок.

• Перевір себе за темою «Як скласти план тексту?», перейшовши за покликанням або QR-кодом https://cutt.ly/OOVZiUd.

6. Робота в парі. Прочитайте уважно інформацію.

1. Ще з давніх-давен хліб для українського народу був найбільшою святістю. Над хлібом трудяться тисячі людей. Спочатку рано-вранці комбайнери косять ще зрошені колоски, потім пекарі своїми золотими руками вимощують кожну хлібину. Нарешті через магазини він потрапляє до кожної домівки.
2. Знала Україна всякі часи. Пам'ятає історія, як було складно без хліба. Як спустошувались цілі території, як за колоски саджали за грати і як вмирали від голоду цілі родини. Тому головним для всього українського народу є повага до хліба і бережне ставлення до нього.
3. Не забуваймо про найважливіші цінності нашого життя. Нехай хліб буде вічним і завжди свіжим на столі в кожного господаря, у кожній родині. Бо, як відомо, черствіє хліб — черствіють людські душі.

4. Хліб називають по-різному: паляниця, калач, батон, рогалик. Мати паляницю на столі — до багатства й добробуту. Недарма ж у народі кажуть: «Хліб усьому голова». Так нас навчають ще з дитинства. І справді, хліб безцінний. Адже ні будні, ні свята не обходяться без справжнього символу України. Він супроводжує нас упродовж усього життя. Тому про хліб так дбали в усі віки *(за матеріалами сайту https://dovidka.biz.ua/rozpovid-pro-hlib)*

- Поміркуйте, чи простежується змістовий зв'язок між мікротемами і послідовність викладу інформації.
- Як потрібно переставити мікротеми-абзаци, щоб утворився текст? Поекспериментуйте.
- Запропонуйте до тексту заголовок.
- Про що розповідається в тексті?
- Чого навчає текст? Чи погоджуєтеся з думками автора?
- Визначте опорне / ключове слово кожної мікротеми.
- Складіть план до тексту.

7. Виконай інтерактивну вправу «Тестові завдання. Основні відомості про текст», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=pd300f6rt22

§ 98. ОСНОВНА ДУМКА ТЕКСТУ

1. Розгадай ребус. Розкажи, що ти знаєш про слово-відгадку.

2. Прочитай вислови. Прокоментуй. «Займи позицію».

1. Знати багато мов — означає мати багато ключів до одного замку *(Вольтер)*. 2. Знання мов — двері до мудрості *(Роджер Бекон)*. 3. Змініть свою мову, і ви зміните свої думки *(Карл Альбрехт)*. 4. Добре виражена думка звучить розумно всіма мовами *(Джон Драйден)*. 5. Кордони моєї мови означають кордони мого світу *(Людвіг Відгенштайн)*. 6. Для вивчення мови вільна допитливість набагато важливіша за грізну обізнаність *(Аврелій Августин)*.

Довідка: 1 — утверджує; 2 — радить; 3 — застерігає; 4 — ділиться власним досвідом; 5 — припускає; 6 — наголошує.

- Поміркуй, до якого жанру належать висловлення.
- Якою темою поєднані афоризми?
- Визнач основну думку афоризмів.
- Пригадай, що таке основна думка твору. Звернися за потреби до матеріалу попереднього уроку.
- Добери з довідки найточніше формулювання основної думки до кожного афоризму і постав поряд із ним відповідну цифру. Запропонуй свої варіанти формулювання.
- Який афоризм тобі найбільш подобається? Чому?
- Чому важливо вивчати іноземні мови? Дай розгорнуту відповідь.

3. Читання з маркуванням. Прочитай інформацію, ставлячи на берегах позначки: ! — відомо, ? — невідомо.

Знання іноземної мови відкриває перед людиною широкі перспективи. Що більше мов ви знаєте, то вищі ваші шанси

будь-де: на ринку праці, у подорожах, у спілкуванні із цікавими людьми в різних країнах. У сучасному житті знання іноземних мов не тільки дає змогу людині почуватися більш успішною, а й з легкістю руйнує кордони та робить світ довкола цікавішим.

Вивчення іноземних мов — нелегке завдання, і для більшості вільне спілкування іноземною мовою має бути підкріплене постійною практикою. Але є особливі люди, які здатні вивчати і пам'ятати багато мов. Найвидатнішим поліглотом усіх часів і народів уважають доктора Гарольда Вільямса з Нової Зеландії. Він у дитинстві вивчив латинську і грецьку, іврит, чимало європейських мов, мови тихоокеанського регіону (говорив 58 мовами і багатьма діалектами).

Однак і це ще не межа. Німець Людвиг Шютц розмовляв 270 мовами. Данський вчений XIX століття Расмус Христіан Раск знав 230 мов, професор Львівського університету Андрій Гавронський — 140, академік Наум Марр — близько сотні, відомий археолог Генріх Шліман — 80. Сімома мовами ще в молодості володів Богдан Хмельницький.

Доречно згадати і Агатангела Кримського , українського академіка, історика, письменника і перекладача, одного із засновників української Академії наук, якого у ХХ столітті безжально знищив радянський терор. А. Кримський знав понад 60 (за іншими джерелами — понад 100 (!) мов). Секрет такого інтелектуального рівня — у читанні. Ще в трирічному віці Агатангел навчився читати, а через два роки батько віддав його до училища, де хлопчик навчався наступні п'ять років.

Отож, не бійтеся бути розумними, успішними та зацікавленими в чомусь, окрім роботи, навчання, «зависання» в інтернеті. Вивчайте мови та переконайтеся, що немає нічого кращого, ніж говорити мовою кохання в Парижі, спілкуватися зі щирими незнайомцями на вулицях Британії, робити замовлення у шикарному німецькому ресторані рідною мовою офіціанта, проводити екскурсію італійцям чи то бразильцям у Києві *(за Іриною Омельченко)*.

- Прочитай текст. Добери до нього заголовок.
- Визнач, у якій мікротемі тексту розкрита тема висловлення — «дане». Сформулюй тему.
- Досліди, як розвивається думка в наступних абзацах. Що «нового» додає авторка, розкриваючи тему висловлення?
- Визнач ключові чи опорні слова всіх підтем основної частини тексту.
- Прочитай кінцівку тексту. Що в ній виражається — тема чи основна думка висловлення?
- Визнач ідею чи основну думку тексту. Чи погоджуєшся ти з автором?
- Склади план висловлення.

Людей, які знають кілька чи багато мов, називають **поліглотами.**

Слово ПОЛІГЛОТ означає «poli» — багато, «glotta» — мова (від грец. πολύγλωττος — багатомовний). Не існує єдиної думки — скількома мовами має володіти поліглот і якою мірою (наприклад, чи то побіжно спілкуватися усно, чи вільно читати). Але самі поліглоти вважають: крім рідної мови, важливо знати не менше чотирьох мов. Вільно і без акценту спілкуватися мовами, перекладати усне мовлення та письмовий текст. Писати зрозуміло й без помилок.

4. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.*** **Склади зі словами речення і запиши в зошит.**

Під час усного чи писемного спілкування часто вдаються до перекладу іноземних сталих словосполучень і дослівно їх відтворюють. Так, фразу *«по мірі необхідності»* українською кажуть: **за потреби, якщо треба, у разі потреби**.

5. Прочитай вірш Анастасії Діденко, який вона написала, коли була підлітком.

ПЛАНЕТА СНІВ

Планета снів, вона чудесна,
І мрій дитячих даль небесна,
Квітує, мов вишневий сад,
А ніч там сипле зорепад.

Там вітер з хмарками гуляє,
І принц любов свою шукає,
Це світ казкових таємниць,
Джерельної води криниць.

Птахи там весело співають,
А бджоли все нектар збирають,
Там гноми, смурфики, звірята,
Всі дружні,як малі курчата.

Луки, в різноманітних барвах,
Палаци у коштовних шармах,
Там феї в убраннях ошатних,
Чарують у хоромах знатних.

Там сльози радості із хмар,
Навкруг таланти — божий дар,
Планета снів... Вона чудесна,
Дитячі ж мрії — даль небесна!

- Яке враження на тебе справила поезія?
- Визнач тему й основну думку твору.
- Добери прислів'я чи приказки, співзвучні з основною думкою твору.
- Визнач у поезії рядки, у яких висвітлено тему твору.
- Простеж, як розгортається думка. Що нового додано в основній частині?
- На чому зосереджує увагу авторка в останніх двох рядках твору?
- Деякі люди кажуть: «Найкращий час мріяти — дитинство». Інші стверджують, що найкращий момент для цього — зараз! Яку позицію підтримуєш ти? Що потрібно робити, щоб мрії втілилися в життя?

6. Заповни «Т-таблицю».

Які перспективи відкриваються, коли вивчаєш іноземні мови?	Чого позбавляєш себе, коли ігноруєш вивчення іноземних мов?
.....	.....

7. Робота із інформацією. Знайди, користуючись доступними тобі джерелами, інформацію про поліглотів. Які ключові слова будеш уводити у стрічку пошуку Google, Yahoo, якщо користуватимешся інтернетом? Підготуй коротку інформацію на запропоновану тему і поділися нею з однокласниками / однокласницями.

8. За допомогою смайликів визнач, які емоції та почуття відчуваєш після уроку.

Супер-рово!	Сподоба-лося!	Складну-вато, але я впора-юсь!	Нічого не зрозуміло.	Щось не все зро-зуміло	Я при-томився / прито-милася	Все зро-зуміло, цікаво!

§ 99. ВИДИ ТЕКСТІВ: ОПИС, РОЗПОВІДЬ, РОЗДУМ

1. Мінідискусія. Обговори з однокласником / однокласницею, чому, формулюючи тему твору, добираємо різні ключові слова: *автор / авторка розповідає, змальовує, описує, роздумує.*

- Як ти вважаєш, від чого це залежить?

2. Увідповідни словосполучення. Поясни свій вибір.

1	Розповідати	А	картину природи
2	Описувати	Б	про випадок, подію, пригоду
3	Змальовувати	В	портрет, пейзаж
4	Розмірковувати	Г	про причини, наслідки, бажання, можливості

- Розглянь уважно світлини. Що чи хто на них зображений?
- Порівняй репродукцію картини і світлини. Чим вони відрізняються?
- Якою грою захоплені діти на світлині? Аргументуй свою відповідь.
- Фотограф змальовує чи розповідає про подію, випадок, якусь дію?
- Придумай розповідь про те, що могло відбуватися з дітьми на велосипедній прогулянці. Які ключові слова використаєш?

• Розглянь репродукції картин українського художника Олега Шупляка. Поділися враженнями й емоціями, які виникли від перегляду.

«Квітуча земля»

«Мені тринадцятий минало»

«Реве та стогне Дніпр широкий»

• Поміркуй, художник змалював правдиві картини дійсності чи передав свої роздуми, фантазії про дійсність.
• Сформулюй тему твору. Які ключові слова добереш?
• Узагальни свої спостереження.
• Уяви ситуацію. Тобі поталанило познайомитися із художником Олегом Шупляком. Які запитання поставиш художникові?

РЕПРОДУ́КЦІЯ (лат. *re-* префікс, що означає зворотну або повторну дію, і лат. *produco* — створюю) — відтворення.

РЕПРОДУКЦІЯ КАРТИН — це найбільш точний спосіб відтворення художньої роботи шляхом друку. Репродукція — це високоякісний поліграфічний друк на різноманітних матеріалах. Натепер технології так швидко розвиваються, що фоторепродукція максимально наближена до оригіналу. Популярні картини стають доступнішими для широкого загалу.

2. Прочитай тексти.

ГОРДІСТЬ ВЕРХНЬОЇ ХОРТИЦІ

У Верхній Хортиці стоїть і досі могутній запорозький дуб, про який існує чимало переказів та легенд. Це один із найстаріших дубів в Україні: йому вже понад сім століть.

Чому ж цей велетень живе ось уже сьомий вік і щовесни зеленіє? Старі люди, запорозькі нащадки, пояснюють це тим, що дуб виріс біля джерела, яке щедро напоювало його коріння, давало йому силу і снагу. Пишний крислатий дуб привертає увагу багатьох мандрівників, які цікавляться пам'ятниками минулого. Людність міста Запоріжжя та Хортиці пишається цим дубом і з великою любов'ю оберігає його.

Люди пов'язують життя цього дуба з історичним минулим нашого краю, зокрема з історією запорозького козацтва.

Охочі до вигадок люди запевняли, ніби під цим дубом запорожці разом зі своїм отаманом Сірком писали знаменитого листа турецькому султанові. Інші оповідали, що Богдан Хмельницький, ведучи запорожців у квітні 1648 року до Жовтих Вод, де він уперше переміг ворога, зупинив військо біля кринички, що недалеко від цього дуба. Перед виступом у похід Хмельницький звернувся до козаків з промовою і закликав їх бути такими ж дужими й міцними в наступному бою, як цей дуб-велетень.

ДУБ

Літо. Сонце сипле з неба вогнем, але веселі й крикливі хлоп'ята зовсім не відчувають спеки. Вони забавляються в холодку. У саду дерев багато, зілля всякого, і бігати є де.

Як люблять діти бігати й бавитися в тім саду! Тут росте величезний, товстий і крислатий дуб. Він, немов зелена кругла баня, видніється здалеку над селом.

Дуб росте біля самої дороги, підпирає пліт. До його стовбура, немов діти до батька, туляться широколисті лопухи, кропива та подорожник.

Місце під дубом гладко витоптане. Тут хлоп'ята люблять ховатися, мов під безпечну стріху, від дощу та зливи. Тут ніхто їх не сварить за гамір чи біганину.

- Поміркуй, у якому з текстів ідеться про ознаки, у якому — про дії, у якому — про причини. Яка тема й основна думка кожного висловлення?

4. Перевір себе за темою «Розповідь. Опис. Роздум (міркування)», перейшовши за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/POVZfpn

5. Говори правильно! *Мовленнєвий практикум.* Склади зі словами речення і запиши в зошит.

Тобі вже відомо, що під час усного чи писемного спілкування часто вдаються до перекладу сталих словосполучень і дослівно їх відтворюють. Напевно, тобі доводилося чути утворені вислови «*оточуючий світ*», «*оточуючі люди*». Українською правильно вживати: ДОВКОЛИШНІЙ СВІТ, СВІТ ДОВКОЛА, а не *оточуючий світ*; ОТОЧЕННЯ, ЛЮДИ ДОВКОЛА, а не *оточуючі люди*.

6. Учням 5 класу запропонували описати полуницю. Перед тобою два твори.

1. У нашому саду розквітла полуниця. Через деякий час білі пелюсточки квіточок опали і з'явилися зелені ягідки. З кожним днем вони ставали все більші і більші. Нарешті полуниця почервоніла. Ми зібрали спілі ягоди. Добре їх помили і виклали в гарну мисочку.

2. На столі лежать полуниці. Які вони гарні і різні. Одна ягідка як мандарин поділена на дольки. Сама ягідка не кругла, а витягнута. А дольки в неї випуклі, темно-червоні. Полуничка схожа на маленьке червоне яблучко.

А ось ціла гілочка ягідок. У кожної зелений комірець. Дуже гарні!

- Хто з учнів, на твою думку, правильно зрозумів і виконав завдання?
- Хто не виконав завдання? Чому? Обґрунтуй свою думку.

7. Творче завдання. Самостійна робота.

- Склади текст-опис і текст-розповідь на тему «Улюблена пора року».
- Добери графічну інформацію чи фотоколаж на тему «Літо» так, щоб були представлені опис, розповідь чи міркування.

§ 100. ОПИС. ПОБУДОВА ОПИСУ

1. Виконай інтерактивну вправу «Види текстів», перейшовши за покликанням
https://learningapps.org/watch?v=p7jmhr76c22

2. Прочитай тексти творів.

Текст 1.

Ася милується красою дніпровських пейзажів, що їх вона бачить уперше в житті. А краса, справді, чарівна!

Лівий берег зовсім темний від густих гаїв, яким, здається, немає кінця-краю. Густі, кучеряві верби переплелися з гіллям розлогих осокорів та ажурних, вічно шумливих осичин. Часом крізь товщу зеленої броні проб'ється повновидий місяць, заллє сріблом заводь чи озеро, тихе, замріяне, казкове... *(за А. Шияном)*.

Текст 2.

Зупинився і знову придивляється: та невже це я? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги!..

Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то їжаковими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня, і також колюче. Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхується ... *(за І. Франком)*.

- Проаналізуй обидва тексти. Порівняй.
- Визнач теми текстів. Що їх поєднує?
- Визнач вид тексту. Доведи.
- Що описано в першому тексті?
- Кого описано в другому тексті?
- Постав запитання авторам обох текстів.

3. Перевір себе за темою «Текст-опис», перешовши за покликанням https://cutt.ly/POVZlcV **або QR-кодом.**

4. Прочитай текст.

ТРАВНЕВЕ ДИВО

Ласкаве сонце зігріває своїм теплом. Раненько ти біжиш до гаю. У тісній прохолоді ти бачиш справжнє диво.

У високій траві біліє тендітна квіточка. На тонкій ніжці звисають перлини. Унизу вони схожі на крихітні дзвіночки. Широке листя, наче долоні, охороняє ніжну стеблину. Чуєш,

як дзвенять ці дивні дзвіночки? Ти вдихаєш тонкий запах ніжної квіточки. Прекрасний дарунок лісу!

Здогадались, про яку рослину йдеться? Конвалії подарувала нам весна. *(зі збірки диктантів на сайті https://ridna-mova.com.ua/).*

- Визнач вид тексту. Доведи свої міркування.
- Що описано в тексті?
- Визнач у тексті зачин, основну частину, кінцівку.
- Простеж, на які ознаки звертає увагу автор / авторка.
- Чи описує розмір, форму, колір, смак, запах, вік, характер, зовнішній вигляд, особливості поведінки, корисні властивості?
- Знайди в тексті прикметники, порівняння.
- Чи можна за змістом опису уявити те, про що йдеться в тексті?
- Порівняй текст-опис конвалії зі світлиною.

5. Прочитай текст.

КОНВАЛІЯ ТРАВНЕВА (C. majalis) — трав'яниста багаторічна рослина. Кореневище конвалії повзуче, листки широкі, яйцеподібні, темно-зелені, блискучі. Квітки дрібні, із сильним запахом, витончені, пелюстки білі. Після закінчення періоду цвітіння з'являються плоди конвалії — дрібні червоні ягоди.

- Зістав два тексти-описи конвалії. Чим вони відрізняються?

6. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно!
Склади зі словами речення і запиши в зошит.

Часто чуємо на базарі, у магазині, навіть удома хибні назви ягід. Отже, пригадаймо, як їх слід правильно називати українською мовою: полуниця, а НЕ *клубніка*; суниця, НЕ *земляніка*; чорниця, а НЕ *черніка*; лохина, а НЕ голубіка; ожина, а НЕ єжевіка.

- Увідповідни назви ягід та їх зображення.

1 — полуниця
2 — суниця
3 — журавлина (клюква)
4 — чорниця
5 — лохина
6 — ожина

А

Б

В

Г

Ґ

Д

ВИДАВНИЦТВО

7. Уяви ситуацію. Ти став / стала свідком пограбування і бачив / бачила злочинця. Поліцейські просять їм допомогти скласти фоторобот.

- На які аспекти зовнішнього вигляду людини насамперед звертають увагу, коли відтворюють портрет?

8. Творча хвилинка. Опиши зовнішність свого друга / подруги за поданим початком. «Відремонтуй» речення, поширюючи їх описом зовнішніх ознак подруги чи друга.

Моя / мій найкращий / найкраща подруга чи друг

Кажуть, що обличчя — дзеркало душі людини. І це справді так. Я переконуюсь у цьому, коли дивлюся на … обличчя … випромінює … . На вигляд … . Обличчя … . … лоб, зверху до якого … прилягає … волосся. Ніс … . … брови … на переніссі, мов… .

З-під … очі, … . Погляд … , як … . Губи… , ніби … зросту, … у плечах, постава …, … . спортом.

… пишаюся … .

9. Уяви ситуацію. Десь загубився чийсь домашній улюбленець. Ти дізнався / дізналася про це з оголошення, яке було розклеєне біля будинку.

Оголошення!!!

Пропав песик. Допоможіть знайти. Він маленький. Дуже добрий і ласкавий. Йому, напевно, холодно. Ми його дуже любимо і чекаємо. Повернись додому.

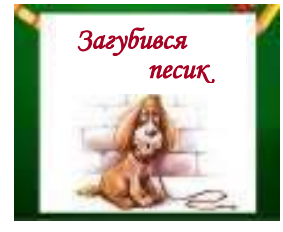

- Поміркуй, чи ти відгукнешся на таке оголошення. Чи зможеш знайти цього песика?
- Відредагуй оголошення.

10. Завдання на вибір. Розглянь світлини. Склади текст-опис, дотримуючись вимог до його змісту й будови. За потреби скористайся матеріалом уроку.

§ 101. РОЗПОВІДЬ. ПОБУДОВА РОЗПОВІДІ

1. Розгадай ребус.

• Пригадай, що ти знаєш про слово-розгадку.

2. Виконай інтерактивну вправу «Види текстів», перейшовши за покликанням
https://learningapps.org/watch?v=p7jmhr76c22

3. Прочитай текст.

Щойно батько й мати ступили на поріг, як Сашко встав з-за столу і з розгорнутим підручником підійшов до них.

— Ось — задача. Не виходить, — повідомив.

Мати поставила авоську з хлібом та помідорами, батько — портфеля. І обоє сіли за стіл, схилившись над підручником. Сашко вмостився навпроти. На виду в нього мовби написано: «Ну-ну, побачимо, які з вас, тату й мамо, математики...»

Минуло хвилин десять, а задача не виходила.

— Ну й дають вам чосу по математиці, — зиркнув батько на сина.

А Сашко... похилив голову, і з його очей — кап, кап, кап...

Батько легенько штовхнув матір ліктем: бач, мовляв, як переживає... Свідомішає малий. А ще торік з легким серцем лишав невирішену задачу й гайда на вулицю грати в футбола...

— Синку, — лагідно мовила мати, — та ти не переживай так, все одно ми її гуртом, з твоєю поміччю, звичайно, розлущимо. Ось підсідай-но ближче!

Сашко розмазав сльози кулаком.

— Та я не того... Мені гулять хочеться... Он уже надворі поночіє, а ви все із задачею морочитеся!.. Коли ж тепер гулять? *(Віктор Кава).*

• Яке враження справив на тебе текст?

• Визнач тему твору.

• Придумай до тексту заголовок.

ВИДАВНИЦТВО ТЗОВ АСТОН

• Про яку подію розповідає автор?
• Знайди в тексті слова, які відображають розгортання події в часі.
• Знайди зачин, основну частину, кінцівку події.
• Назви дійових осіб твору.
• Розкажи, що ти про них дізнався / дізналася з тексту.
• Схарактеризуй поведінку дійових осіб оповідання.
• Як часто батьки чи хтось із рідних допомагають тобі виконувати домашнє завдання?
• Поміркуй, корисна чи шкідлива для Сашка допомога батьків, про яку розповідається у творі.
• Чому таку допомогу називають «ведмежою послугою»?
• Дізнайся з доступних тобі джерел значення і походження фразеологізму «ведмежа послуга».
• Чи доводилося тобі користуватися в житті «ведмежою послугою»?

СЮЖЕТ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (від фр. sujet, букв. — «предмет») — система подій, пов'язаних причиново-наслідковими зв'язками, що розкриваються в певній послідовності. Розповідь про подію в художньому творі називають сюжетом.

5. Перевір себе за темою «Твір-розповідь», перейшовши за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/UOVZbSs

6. Прочитай текст.

СПИСАВ ЗАДАЧУ

Павлик прийшов до школи дуже стурбований. Дома він довго сидів над задачею й не міг розв'язати її. Тепер він прийшов до школи, щоб у когось списати задачу. Бо працювати сам Павлик не любив.

Прийшла Зіна. Вона добре вміла розв'язувати задачі. Павлик запитав у неї:

— Зіно, на скільки питань задача?

— На троє, — відповіла Зіна. — А хіба ти не розв'язав?

— Не вийшла... Дай, Зіно, списати...

— Ой Павлику, чому ж ти сам не хочеш працювати? — запитала Зіна.

Вона дала йому свій зошит.

Павлик почав списувати. Списав одну дію, другу, перейшов до третьої. У третій дії помітив у Зіни помилку. Там, де треба було написати 23, Зіна написала 32.

У своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що в неї помилка.

Учителька зібрала зошити для перевірки.

Наступного дня вона принесла зошити.

— У Павлика — дванадцять, — сказала вчителька. — Молодець, Павлику, добре попрацював над задачею. А в тебе, Зіно, — дев'ять. Помилку допустила...

Зіна побліднла. Вона глянула на Павлика. Павлик почервонів і схилив голову над партою *(за В. Сухомлинським)*.

- Які емоції викликала в тебе подія, описана у творі?
- Визнач тему й основну думку.
- Склади план розповіді.
- Як ти вважаєш, чому Павлик почервонів і схилив голову над партою?
- Схарактеризуй поведінку всіх персонажів оповідання.

7. Оформи чекліст за прочитаним текстом.

Мета тексту	
Дійові особи	
Розвиток події	
Результат	

8. Робота в парі. Прочитайте уважно текст. Простежте за словами, які виражають послідовність подій. Відредагуйте текст.

1. Віталик почервонів. Тепер він зрозумів, що вчинив негарно. У класі запанувала тиша. Дехто з хлопців час від часу підводив голову, дивився на Віталика, і в тих поглядах хлопчик бачив подив і обурення.

2. Це було в п'ятому класі. Всі схилились над зошитами. Учитель дав задачі для самостійного розв'язування, і діти уважно працювали. Віталик сидів на останній парті. Він уже закінчував розв'язувати задачу, як раптом на парту впала записка.

«Це знову, мабуть, від Петрика, — подумав Віталик. — Знову просить ковзани. Що ж я йому весь час даватиму свої ковзани?»

— Іване Петровичу, — сказав Віталик, — мені хтось записку кинув... Хіба ж можна на уроці записки писати?

3. Віталик розгорнув записку і прочитав: «Віталику, — писав Петрик, — я намалював вогнегривого коня. Якщо хочеш, дам тобі».

На перерві Віталик підійшов до Петрика.

— Давай коня, — сказав Віталик.

— Утік кінь... — тихо відповів Петрик

4. — Записки на уроці писати не можна, — сказав Іван Петрович. — Але якщо вже тобі хтось написав, то розповідати про неї вчителеві — недобре, Віталику. Записка — це ж таємниця, яка мусить бути відома тільки тобі і твоєму товаришеві. А ти розголошуєш цю таємницю. Візьми записку, заховай, на перерві прочитаєш... *(за В. Сухомлинським).*

- Сформулюйте тему тексту-розповіді. Запропонуйте заголовок.
- Назвіть дійових осіб. Схарактеризуйте їх вчинки.
- Поміркуйте, чому «утік кінь».
- Чи усвідомив Віталик підступність свого вчинку на уроці?
- Як Віталику вийти з неприємної ситуації гідно?
- Чого навчає оповідання?

9. Мовленнєвий практикум. Говори правильно! Склади зі словами речення і запиши їх у зошит.

ПЕКУЧИЙ чи ПАЛКИЙ?

Пекучим буває сором, а не інтерес, поцілунок, обійми.

Правильно казати — палка (щира, сильна) зацікавленість (інтерес).

Жагучий (палкий) поцілунок, обійми.

10. Завдання на вибір. Самостійна робота.

- Користуючись матеріалом уроку, напиши твір-розповідь на одну з тем: «Вчинок, яким я пишаюся», «Випадок із шкільного життя».
- Який текст-розповідь, з яким працювали на уроці, тобі найбільше сподобався? Чому? Намалюй до тексту малюнки чи комікс так, щоб відтворити розвиток події.

§ 102. РОЗДУМ. ПОБУДОВА РОЗДУМУ

1. Розгадай ребус.

• Пригадай, що ти вже знаєш про слово-розгадку.

2. Виконай інтерактивну вправу «Види текстів», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=p7jmhr76c22

3. Прочитай текст. Придумай йому власну назву.

* * *

Серед поля стоїть маленька хатина. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє, мов з відра.

Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села. Одяг на ньому був мокрий, як хлющ. Хлопчик тремтів од холоду.

І ось перший із тих хлопців, які сиділи в сухому одязі, сказав:

— Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе...

Другий теж промовив жалісливі слова:

— Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчуваю тобі...

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні — красиві справи *(за В. Сухомлинським)*.

• Які емоції викликав у тебе текст?
• Чи погоджуєшся з автором тексту? Обґрунтуй свою позицію.
• Поміркуй, чому автор дав тексту такий заголовок.
• Сформулюй тему й основну думку тексту.

• З-поміж запропонованих висловів вибери той, що найточніше виражає основну думку. 1. Людина красна не словами, а добрими ділами. 2. Світ не без добрих людей. 3. Добре роби, добре й буде. 4. Хочеш собі добра, не роби нікому зла 5. Де є добрі люди, там біди не буде.
• Визнач вид тексту. Обґрунтуй.
• Чи є в тексті міркування, припущення, твердження? Підтвердь свою думку цитатами з тексту.

4. *Мовленнєвий практикум.* Говори правильно! Склади зі словами речення і запиши в зошит.

ПРАВИЛЬНИЙ чи ВІРНИЙ?

Запам'ятай, як доцільно будувати вислови із цими словами.

ПРАВИЛЬНИЙ (-на, -не, -ні) — риси обличчя, відповідь, розв'язання, дріб.

ВІРНИЙ (-на, -не, -ні) — друзі, кохання, служба, собака, собі.

5. Перевір себе за темою «Твір-роздум», перейшовши за покликанням https://cutt.ly/hOVZER9 **або QR-кодом.**

6. Прочитай учнівський твір-роздум «Що таке щастя?».

Люди уявляють своє щастя по-різному: для когось — це успіх у всіх справах, визнання, слава; для когось — «крутий» гаджет; для когось — багатство, гроші; а для когось — яскраве сонце та плескіт теплих морських хвиль.

На мою думку, щастя поруч. Тільки потрібно його відчути, бо іноді воно непомітне. Воно тихо дрімає в тобі. За словами Г. Сковороди, «як хочеш бути щасливим, не шукай свого щастя за морями, бо воно не тільки поруч із тобою, воно «всередині тебе»: у твоєму чистому серці, чесній душі».

Прокинувшись від сну, бачу, що всі здорові; у вікно добрими очима заглядає ласкаве сонечко. Воно ніби говорить, що попереду чудовий день. Мені легко на душі.

Чи багато людині в житті треба, щоб бути щасливою? Приголубила найрідніша людина, поцілувала перед сном — і я засинаю. Мені так гарно. Відчуваю себе цілком щасливим. Я вважаю, оце і є щастя. Воно поруч із нами, у нас самих.

Отже, щастя живе поряд з нами, важливо його відчути й розпізнати. Цю думку й народне прислів'я підтверджує: «Кожному своє щастя».

- Чи погоджуєшся з автором тексту?
- Над якою проблемою розмірковує автор твору-роздуму?
- Знайди в тексті тезу. Прочитай. Прокоментуй.
- Які аргументи використовує автор для доведення тези?
- Які слова використовує автор в основній частині для послідовності, емоційності, аргументованості висловлення?
- Які вислови використовує для підбиття підсумку?

7. Прочитай текст.

* * *

Дружба в житті кожної людини відіграє дуже важливу роль. Без друзів людина почувається самотньою й нещасною. Якщо в людини є справжній друг, вона вдвічі сильніша. Я хочу підкреслити слово «справжній». Справжніх друзів не може бути багато. Вони перевіряються часом. «Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти», — говорить народна мудрість.

У виборі друзів потрібно бути дуже обережним. У такій справі не можна помилитися, тому що від цього може іноді залежати життя. Нещирий друг може зрадити тебе в ту хвилину, коли ти на нього найбільше покладаєшся. Я повністю підтримую слова великого філософа Г. Сковороди про те, що «той ворог небезпечний, хто видає себе за друга». Це справді так.

Коли ти знаєш, що перед тобою ворог, то покладаєшся тільки на себе. А коли ти вважаєш людину своїм найкращим другом, довіряєш їй найпотаємніші думки, розраховуєш на її підтримку, а вона у складну хвилину раптом виявиться не тією, за кого себе видавала, — це буде найбільшим розчаруванням. Такі люди небезпечні, їх потрібно обминати.

Удавані, несправжні друзі небезпечніші за ворогів. Вибирати собі в друзі потрібно не тих, хто говорить вам улесливі слова, а того, хто не боїться сказати правду, якою б гіркою вона не була *(з учнівського твору)*.

- Поміркуй, чи можна вважати текст роздумом.
- Запропонуй до тексту заголовок.
- Чи достатньо доказів наводить автор на підтвердження своєї позиції?

• Встав у текст слова для послідовності, емоційності, аргументованості висловлення.
• Відредагуй висновок. Встав необхідні вислови.
• Знайди із доступних тобі джерел інформації прислів'я і приказки про дружбу. Уведи в основну частину тексту народний вислів як аргумент чи доказ позиції, окресленої в тезі.

8. Задання на вибір. Самостійна робота.
Напиши твір-роздум на одну із запропонованих тем:

• «Чого не купиш за гроші?»,
• «Чому важливо знати історію свого краю?»,
• «Навіщо потрібно вивчати звичаї свого народу?»

§ 103. ЕСЕ. ПОБУДОВА ЕСЕ

1. Розгадай ребус.

2. Говори правильно! Мовленнєвий практикум.
Склади зі словами речення і запиши в зошит.

СТАРИЙ чи ДАВНІЙ?

Запам'ятай, як доцільно поєднувати ці слова з іншими словами.

Слово СТАРИЙ означає: *літній, похилого віку; непридатний для вжитку, занедбаний; несучасний; який передував чомусь.* Старими можуть бути будинок, автівка, місце, а літніми — тільки люди: чоловіки, жінки.

Слово ДАВНІЙ означає: *старовинний, який виник або існував у далекому минулому; який існує багато часу.* Давніми можуть бути друг, звичай, традиція, легенда.

Старий друг — це друг похилого віку, той, хто прожив багато років. *Давній друг* — друг, з яким ви давно товаришуєте.

3. Перевір себе за темою «Есе», перейшовши за покликанням https://cutt.ly/wOVZUVK **або QR-кодом.**

4. Робота в парі. Використовуючи інформацію вправи 3, заповніть в зошиті «Кола Вена».

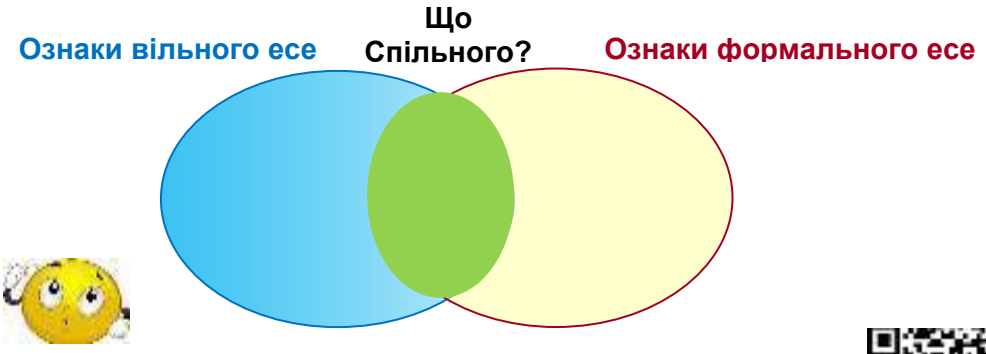

5. Кмітливий дарує лайфгак. Він розмістив його в електронному додатку за покликанням https://cutt.ly/iO8CHJX **або QR-кодом. Скористаймося!**

6. Робота в групах. Прочитайте два тексти. Для цього перейдіть за покликанням https://cutt.ly/iO8CHJX **або QR-кодом. Порівняйте їх зміст і побудову. Виконайте завдання.**

7. Напиши вільне есе «У чому користь птахів?». У текст есе введи 1–2 запропоновані прислів'я.

1. Де багато пташок, там нема комашок. 2. Як багато птиць, не буде гусениць. 3. Ліпше пташці на зеленій вітці, ніж у пана в золотій клітці. 4. Де лелека водиться, там щастя родиться.

8. Виконай інтерактивну вправу «Основні ознаки есе як виду висловлення», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=poxw9sjb222

9. Самооцінка. Відтвори в зошиті та заповни таблицю.

Знаю	Умію	Треба попрацювати над...
.....	.....	.....

- **За допомогою емодзі визнач, які емоції та почуття відчуваєш ти після вивчення теми «Есе».**

Суперово!

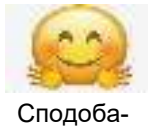
Сподобалося!

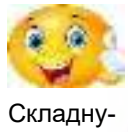
Складнувато, але я впораюсь!

Нічого не зрозуміло.

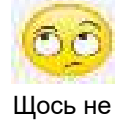
Щось не все зрозуміло

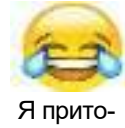
Я притомився/притомилася

Усе зрозуміло, цікаво!

§ 104. ІНФОРМАЦІЯ. ВИДИ ІНФОРМАЦІЇ. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

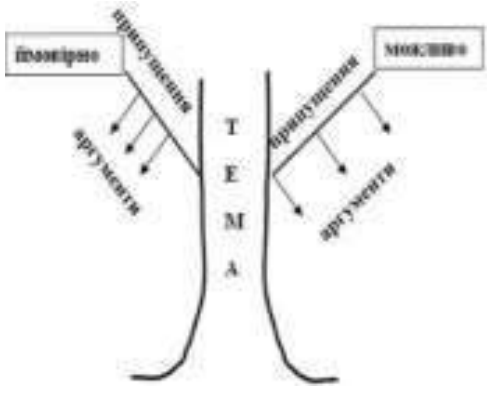

1. Робота в парах. «Дерево припущень». Прочитайте заголовок тексту. Припустіть, про що чи про кого ви прочитаєте в тексті. Спрогнозуйте можливі варіанти розвитку подій. Обґрунтуйте кожне зі своїх припущень. Зобразіть результати роботи у вигляді дерева, де тема тексту — це «стовбур дерева», припущення — «листя», «гілочки» — аргументи й обґрунтування ваших припущень.

ВОЛОДАРІ ЩАСЛИВИХ ПРОФЕСІЙ

Британські фахівці дослідили, працівники яких професій відчувають себе щасливими в житті. Виявилося, що найщасливіші — це перукарі та косметологи. Насамперед тому, що такий вид діяльності дає змогу щось змінювати, експериментувати, творити. Коли клієнт задоволений їхньою роботою, то перукарі та косметологи отримують позитивний заряд. Тут важлива не кількість, а якість. У результаті здобуваєш гарну репутацію і постійних клієнтів.

На шкалі щасливих професій розмістилися і військовослужбовці, які горді своєю роллю захисників. За ними — шеф-кухарі і продавці, які із задоволенням працюють на благо своїх клієнтів. Щасливі також і вчителі, котрі тішаться роботою з дітьми.

На протилежному боці «шкали щастя» — доглядальниці, будівельники та банківські працівники. Догляд за хворими і немічними — складна праця як фізично, так і психологічно. Будівельників пригнічує важка монотонна робота. Банківських службовців — одноманітність, психологічне напруження і постійні стреси, пов'язані з високою відповідальністю *(за матеріалами статті Є. Климова)*.

- Яке враження справив на вас текст?
- Порівняйте свої припущення зі змістом тексту. Чи збіглися вони зі змістом тексту?
- Обґрунтуйте, за якими показниками ви вибирали представників / представниць щасливих професій.
- Як ви вважаєте, на основі яких доказів британські фахівці дійшли саме таких висновків?
- Як ви розумієте вислів «фахівці дослідили»? Із чим чи з ким вони працювали?

2. Мініпроєкт. Проведи дослідження і з'ясуй, чи щасливі твої батьки, рідні, близькі, знайомі у своїх професіях. Сплануй свої дії. Обговори з однокласником / однокласницею план дослідження. Поділися результатами дослідження.

3. Розгадайте ребус. Пригадай, що ти знаєш про слово-розгадку.

4. «Плутанина». Прочитай групи поданих слів. Чи можна вважати їх реченнями? Чому? Склади із цих слів речення та запиши в зошит.

1. Грамоти, пригодиться, завжди, вчиться.
2. Грамотний, і, видющий, тямущий, на, все.
3. Вік, вік, учись, живи.
4. Знання, красним, робить, життя.
5. Книга, як, на, вчить, світі, жить.
6. Мудрим, вродився, а, ніхто, навчився, не.

- Прочитай уважно прислів'я, прокоментуй.
- До якої тематичної групи вони належать?
- Чого навчають тебе прислів'я?
- Поміркуй, яку роль у твоєму навчанні, житті відіграє інформація, яку добираєш, користуючись доступними тобі джерелами.
- Назви джерела, якими ти найчастіше користуєшся для добору певної інформації.

5. Прочитай інформацію за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/zO8CXrs . **Те, що невідомо в тексті, позначай у зручний для тебе спосіб (у зошиті чи у файлі) і після читання з'ясуй нову для себе інформацію. Виконай завдання, подані після тексту.**

6. На основі прочитаного тексту склади і заповни в зошиті схему «Властивості інформації».

7. Увідповідни інформацію з її оцінкою.

1	завтра розпуститься листя клена	**А**	важлива
2	Київ — столиця європейської держави	**Б**	корисна
3	відсьогодні у бібліотеці працює центр вакцинації	**В**	нейтральна
4	у січні 30 днів	**Г**	достовірна
5	через несприятливі погодні умови канікули продовжили на три дні	**Ґ**	помилкова
6	цього місяця в нашому класі два іменинники	**Д**	актуальна

8. Робота в малих групах. Складіть корисні поради, як знайти інформацію в інтернеті, бібліотеці, книзі, ЗМІ. Презентуйте результати роботи однокласникам / однокласницям.

9. Ознайомся зі змістом таблиці за покликанням або QR-кодом, поданими у вправі 5. Склади коротке висловлення про види інформації.

• Зазнач, яким видом інформації найчастіше користуєшся.

10. Послухай і подивись відеоролик «Мова — ДНК нації: мультсеріал для малят», перейшовши за покликанням https://www.youtube.com/watch?v=-IfTpruGd7Y

• Визнач, які види інформації були представлені у відео.

11. Хвилинка рефлексії. Проаналізуй свою роботу на уроці.

1. Що зі зробленого на уроці викликало позитивні емоції?	
2. Що вдалося найкраще?	
3. Що залишилося незрозумілим?	
4. Над чим потрібно ще попрацювати?	

§§ 105–106. ЖАНРИ МОВЛЕННЯ

1. Добери з довідки закінчення прислів'я чи приказки. Перепиши в зошит.

1. Що маєш казати … . 2. Говори мало, слухай багато, … . 3. Не хоче почути поганих слів, … . 4. Умій вчасно сказати і … . 5. Умієш говорити — … . 6. Коли сам добре не знаєш, … .

Довідка: умій слухати; а думай ще більше; не говори їх сам; то не говори; вчасно замовкнути; наперед обміркуй.

- Поміркуй, якою тематичною групою поєднані прислів'я.
- Доведи, що в цих висловленнях узагальнено народні погляди на культуру спілкування.

2. Говори правильно! ***Мовленнєвий практикум.*** **Склади зі словами речення і запиши в зошит.**

БАГАТО чи ЧИМАЛО?

Ці слова — синоніми. БАГАТО вживається ширше, у будь-якому тексті — в урочистому, художньому, публіцистичному, у побутовій мові. Його синоніми — *немало, чимало, багацько, багатенько, сила, страх, до біса, до лиха* та інші.

Прислівник ЧИМАЛО вживають у різних ситуаціях, говорячи про кількість чого-небудь, значну міру чогось, зокрема часу. Наприклад: «Чимало літ перевернулось, води чимало утекло» *(Тарас Шевченко)*.

Порівняно з *багато* прислівник *«чимало»* має відтінок розмовності. В офіційно-ділових і наукових текстах доцільно вживати БАГАТО, в усному мовленні прислівник *«чимало»* доречно пожвавить мовлення.

3. Уяви ситуацію. На святкування свого дня народження ти хочеш запросити гостей — найрідніших людей. Оскільки плануєш святкувати в кав'ярні, попроси запрошених дати відповідь, чи зможуть вони бути присутніми. Не забудь назвати дату, час і місце святкування. Напиши запрошення з проханням для різних категорій гостей.

- Звернися за допомогою до матеріалу довідки, перейшовши за покликанням https://cutt.ly/uPuhjNo або QR-кодом.

ЕТИКЕТНІ НОРМИ ЗАПРОШЕННЯ ТА ПРОХАННЯ

- Обговори з однокласником / однокласницею, у яких ситуаціях доцільно використати висловлення з довідки для спілкування.
- Чи входять висловлення з довідки у твою активну лексику?

4. Говори правильно! Мовленнєвий практикум. Текст і завдання ти знайдеш за https://cutt.ly/uPuhjNo або QR-кодом.

ЗГОДА чи ЗАПЕРЕЧЕННЯ?

5. Склади зі словами *згода* і *заперечення* речення і запиши їх у зошит.

Добери якомога більше висловів згоди та заперечення. Запам'ятай їх і активно використовуй в усному й писемному мовленні.

6. Робота в парі. Складіть смішний діалог, використовуючи лише слова згоди як запитання і слова-заперечення як відповідь.

7. Прочитай текст.

НЕЗВИЧАЙНА ПРИГОДА

Улітку я поїхала разом із друзями відпочивати в табір. Якось вихователька прочитала нам замітку про хлопчика, який урятував дітей під час пожежі. І я тоді вирішила: неодмінно здійсню щось героїчне, аби про мене також дізналися всі.

Через кілька днів наш загін пішов на річку купатися. У воду ми заходили групами по п'ятеро. Я потрапила у третю групу. Ми лягли на піску і з нетерпінням чекали своєї черги. День був спекотним, і всім хотілося якнайшвидше зайти у воду і вдосталь похлюпатися в річці.

Раптом із річки почулися крики. Це кричали дві дівчинки, які зайшли дуже далеко й, як виявилося потім, просто розважалися. Я ж умить згадала замітку про героїзм хлопчика і вирішила, що настав мій час здійснити подвиг. Забігла у воду і, переступаючи ногами по дну, робила вигляд, що пливу.

Вихователькі спочатку нічого не зрозуміли, але потім... Потім стало набагато глибше. Я ледве діставала до дна ногами, а до дівчаток залишалося ще з пів метра. Мені вдалося

якось дотягнутися до однієї з подруг, і я різко потягнула її до себе. Дівчинка від несподіванки злякалася і теж потягнула мене. За нами в річку кинулись дорослі й витягли нас на берег. А потім відправили в лікарню, бо ж води ми таки встигли наковтатися...

Через день ми повернулися в табір. Після цього випадку з мене всі сміялися, та мені було не до сміху. Так хотіла здійснити героїчний вчинок, а вийшло... *(за Т. Ладиженською).*

- Який саме випадок — смішний, сумний, кумедний, трагічний — покладено в основу розповіді? Яку мету ставив / ставила перед собою автор / авторка?
- Чи можна цей текст назвати оповіданням про випадок із життя? Знайди в розповіді зав'язку й розв'язку.
- Який момент є кульмінаційним?
- Виразно перекажи текст.
- Склади оповідання про будь-який випадок зі свого життя. Скористайся алгоритмом-підказкою https://cutt.ly/uPuhjNo.

8. «Скарби мови». Текст і завдання до нього знайдеш за покликанням https://cutt.ly/uPuhjNo . **Там знайдеш і пам'ятку «Скарби мови» про допис (замітку).**

9. Прочитай замітку до шкільної газети.

На канікулах наш клас ходив до історичного музею. Екскурсовод розповів нам багато цікавого. Ми бачили речі, якими користувались давні слов'яни: монети, жіночі прикраси, засоби праці, посуд, зброю.

Дуже цікаво було побачити народний одяг, чудові вишивані сорочки, рушники, яскраву українську кераміку, вироби з дерева, наприклад, меблі або скриню з вирізаними орнаментами. Козацькі шаблі, люльки, пістолети — все це хотілося потримати в руках.

У музеї багато документів, книг, які розповідають про історію України та історію нашого міста. Виявилось, що навіть назви старих вулиць міста мають своє походження і свою історію.

Усі ми були дуже задоволені екскурсією і відчули свій зв'язок з багатьма поколіннями людей, що жили упродовж

століть на нашій рідній землі і створювали її красу *(з учнівського твору)*.

- Чи цікава новина покладена в основу замітки?
- Добери заголовок.
- Подай допис на шкільний сайт про екскурсію чи подорож твого класу, твоєї родини. Дотримуйся алгоритму написання замітки.

10. Уважно розглянь хмаринку слів. Випиши всі жанри мовлення. Розкажи, що ти про них знаєш. Пригадай, які особливості їх написання.

11. Прочитай текст за покликанням https://cutt.ly/uPuhjNo **або QR-кодом.**

- Запропонуй заголовок до тексту.
- Що нового ти дізнався / дізналася з тексту?
- Визнач жанр.
- Поміркуй, чи варто цей текст подавати в газету як замітку.
- Визнач, хто із зацікавленням прочитає таку інформацію.

12. Міні-проєкт. Напиши замітку до газети (допис у блог, соціальну мережу чи сайт школи, у групу тощо) про червень.

- Дізнайся, як утворилася назва місяця.
- Які є народні повір'я, прикмети про початок літа?
- Квітування яких рослин припадає на початок літа?
- Добери цікаву інформацію.
- Приверни увагу читача незвичним заголовком до замітки.
- Бажаємо тобі натхнення.

ВИДАВНИЦТВО ТЗОВ АСТОН

ЛИСТУВАННЯ

13. Обговорення проблеми в колі. Робота в групах. Прочитайте текст за https://cutt.ly/uPuhjNo. Погодьтеся чи заперечте твердження. Доберіть приклади із життя, літератури на підтвердження позиції.

ЛИСТ — це творчість кожної людини, проте існують основні правила ведення листування: увічливий тон спілкування, увага до адресата (до того, кому адресовано лист, телеграму, бандероль тощо), уміння писати про себе коротко, про інших — більше й детальніше, уміння писати про цікаві факти й події, обов'язково відповідати на одержані листи. У листах, як узагалі в мовленні, виявляється характер людини, її розум, знання, рівень культури й вихованості.

14. «Займи позицію».

ПОВАГА ЗМАЛКУ

Коли я чую часом, як підлітки, а то й молоді люди звертаються до батьків: «батя», «старий», «мамця», «стара» або позаочі називають їх «мої предки», — мені робиться боляче і ніяково. Боляче за себе, ніби це стосується мене, і за тих батьків, до яких так звертаються. Чому сьогодні часто з'являється зневага дітей до батьків, відчуженість між ними? Чогось подібного колись не чули. В Україні не лише до батька, матері, діда, баби, а навіть подружжя, сусіди між собою зверталися на «Ви». Любов і повага до батьків, старших, як і працьовитість, гідність у наших родинах виховували змалку *(за Л. Орел)*.

- Із якими думками автора ти погоджуєшся, а які заперечуєш?
- Як ти оцінюєш давній звичай під час спілкування звертатися на «Ви» до людей, старших за тебе.

15. Завдання на вибір знайдеш за https://cutt.ly/uPuhjNo.

Прочитай думки видатного педагога Василя Сухомлинського, поміркуй над ними. Добери аргументи для підтвердження однієї із них. Вислови своє бачення проблеми.

16. Допоможи розібратися зі словами-паронімами. Працюймо зі словником. Порівняй слова і їх визначення, з'ясуй відмінність.

Адрес — … . Адреса— … .
Адресат— … . Адресант — … .

17. Робота над оформленням конверта.

Підпиши конверт.

Напиши домашню адресу відправника й адресу одержувача, скориставшись пам'яткою «Як оформити конверт» (за покликанням https://cutt.ly/uPuhjNo **чи QR-кодом).**

18. Напиши листа подрузі / другу, у якому поділися враженнями від відпочинку під час вихідних днів. Для передачі настрою використовуй смайлики / емодзі. А чи доцільно їх уживати в діловому спілкуванні?

Зразок:

Андрій: Привіт, Оленко!

Олена :

Андрій: Як настрій?

Олена: !

Андрій: До контрольної з математики підготувалася?

Олена:

Андрій: Треба написати її класно, щоб улітку був чудовий настрій.

Олена: !

Андрій: У тебе олімпіада з математики? Знову матимеш І місце!!!

Олена: .

Андрій: Гарного дня!

Олена: . .

19. Говори правильно! Мовленнєвий практикум. Склади зі словами речення і запиши в зошит.

ВЕЗЕ чи ЩАСТИТЬ?

Напевно, спілкуючись, ти часто вживаєш ці слова. А чи задумувався / задумувалась, як правильно будувати з ними словосполучення й речення? На перший погляд, обидва слова виражають однакові емоції. Чи це так?

ВЕЗЕ — людей, вантаж.

ЩАСТИТЬ, ТАЛАНИТЬ — мені, тобі, вам, із чимось, із кимось.

§ 107. СПІЛКУВАННЯ: ЖИВЕ Й ВІРТУАЛЬНЕ

1. Прочитай текст.

МОВА РОЗУМУ — МОВА ДУШІ

Мова — неоціненний скарб народу, найголовніший літопис його життя.

З того, як говорить та чи та людина, можна уявити собі її загальний розвиток, освіту й культурний рівень. Поводитися з мовою як-небудь — означає і мислити як-небудь: неточно, приблизно, неправильно. Мова — знаряддя мислення: у ній відбивається інтелігентність людини, її повага до інших, її охайність у широкому розумінні цього слова.

Боротьба за чистоту й високу мовну культуру — це боротьба за культуру взагалі. З культурою мови пов'язують уміння правильно говорити й писати, майстерно добирати, вживати мовновиражальні засоби відповідно до конкретної ситуації, мети і обставин спілкування (*за Г. Лозою*).

- Визнач тему й основну думку тексту.
- Виділи ключові слова кожної мікротеми. Склади план тексту.
- Як ти розумієш твердження: «З того, як говорить та чи та людина, можна уявити собі її загальний розвиток, освіту й культурний рівень»? Погодься чи заперечу думку авторки.
- Як пов'язані мова і мислення людини? Підтвердь свої думки цитатою з тексту.
- Поясни вислів «культура мови». Знайди в тексті рядки і зачитай, прокоментуй.

СПІЛКУВАННЯ — складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також у сприйнятті і розумінні партнерами одне одного. Лише між людьми процес спілкування стає усвідомленим, зв'язаним актом.

2. Колективна робота з графічною інформацією «Ситуації спілкування».

- Уважно розглянь світлини. Які емоції вони відображають?

- Поміркуй, із ким і де саме протягом дня спілкуєшся.
- Чи одну й ту саму лексику використовуєш для спілкування із друзями в школі, з учителями, із рідними вдома, із незнайомими людьми у транспорті чи на вулиці? Чому?
- На яких світлинах відображено живе спілкування, а на яких — віртуальне? Прокоментуй.

3. За покликанням https://cutt.ly/qO8C3H6 **або QR-кодом ознайомся зі змістом інтерактивної вправи та завдань до неї. Розглянь «хмаринку слів». Пригадай, що означають подані в ній вислови.**

4. Колективна робота зі схемою «Мовленнєва ситуація». Зміст вправи та завдань подано за QR-кодом або покликанням https://cutt.ly/qO8C3H6

- Пригадай відомі тобі правила спілкування, за потреби звернися до таблиці «Основні правила спілкування» за покликанням https://cutt.ly/aOVZXLB або QR-кодом.

5. Робота в парі. Обговори проблему із сусідом / сусідкою по парті.

Відомий іспанський письменник Мігель де Сервантес казав: «Ніщо не цінується так дорого і не коштує так дешево, як ввічливість».

- Як ви зрозуміли вислів? Чи погоджуєтеся з автором?
- Поясніть значення слова «ввічливість»

• Доберіть асоціативний кущ до слова «ввічливість» (слова загубили всі літери, що позначають голосні звуки).

т		л		р		н	т	н		с	т	ь
п		м		р	к		в		н		с	т	ь
т		к	т		в	н		с	т	ь		
в		в		ж		н		с	т	ь		
п	р		в		т	н		с	т	ь		
с	т	р		м		н		с	т	ь		
д		б	р		з		ч	л		в		с	т	ь

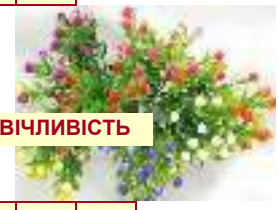

6. Робота в парі. Ознайомтеся зі змістом таблиці за покликанням https://cutt.ly/qO8C3H6 **або QR-кодом. Доберіть власні приклади на вживання *Ви* і *Ти* під час спілкування.**

7. Прочитай речення за покликанням https://cutt.ly/qO8C3H6 **або QR-кодом. Які норми мовного етикету вони виражають? Поміркуй, що засуджується і чому.**

8. Прочитай прислів'я за покликанням https://cutt.ly/qO8C3H6 **або QR-кодом. Поміркуй, яке правило мовного етикету вони виражають. Упиши одним словом чи словосполученням у таблицю.**

9. Вправа «Творче моделювання». Прочитай текст за https://cutt.ly/qO8C3H6 **або QR-кодом. Який у ньому недолік? Відредагуй текст так, щоб він відповідав правилам спілкування.**

10. Увідповідни початок вислову з його закінченням.

1 Базіка	**А** як чоботом.
2 Ляпає язиком	**Б** наче три дні не їв.
3 Говорить,	**В** наче діжка з горохом.
4 Заторохтіла сорока,	**Г** як німий говорить.
5 Розмов багато,	**Ґ** мовний каліка.
6 Глухий слухає,	**Д** розуму мало.

• Визнач жанр висловлень.
• До якої тематичної групи вони належать?
• Чого навчають тебе прислів'я?
• Які правила спілкування виражають запропоновані прислів'я?
• Поміркуй, якими з них ти керуєшся під час спілкування.
• Які правила спілкування для тебе нові? Чи будеш надалі ними керуватися під час спілкування?

11. Мовленнєвий практикум. Говори правильно! Склади зі словами речення і запиши в зошит.

ДРУЖНИЙ чи ДРУЖНІЙ?

Ці слова дуже схожі, відрізняються лише однією буквою. Однак лексичне значення в них різне, тому треба уважно використовувати їх у мовленні.

Запам'ятай, як доцільніше побудувати словосполучення із цими словами.

Дружний — який відбувається одночасно, злагоджено.

Дружній — який ґрунтується на дружбі, прихильності, взаємно доброзичливий.

Дружний (-а) — колектив, народ, сім'я, рід, сміх, спів, весна, праця, звучання.

Дружний — дружно.

Дружній (-я) — контакт, зв'язок, взаємини, стосунки, армія, країна, рука, усмішка, візит, жарт, погляд, тон, шарж, допомога, зустріч, критика, обстановка, вітання, порада, розмова.

Дружній — дружньо.

12. Читання за QR-кодом. Прочитай інформацію, ставлячи на берегах позначки: ! — відомо, ? — невідомо.

13. Виконай інтерактивну вправу «Гра "Так чи ні". Персональна чи приватна інформація», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=p2qxx2evt22

14. Завдання на вибір.

- Склади пам'ятку «Правила віртуального спілкування». Поділися інформацією із друзями.
- Напиши вільне есе на тему «Плюси й мінуси віртуального спілкування». За потреби використай матеріали уроку.

15. Проаналізуй свої емоції після вивчення теми про живе й віртуальне спілкування.

Суперово!

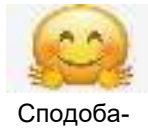
Сподобалося!

Складнувато, але я впораюсь!

Нічого не зрозуміло.

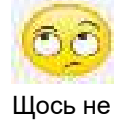
Щось не все зрозуміло

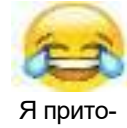
Я притомився/притомилася

Усе зрозуміло, цікаво!

МОВНИЙ ПРАКТИКУМ

Шляхів до мовної досконалості безліч.
Але всі вони починаються з любові до рідної мови,
з бажання майстерно володіти нею,
з відчуття власної відповідальності за рідну мову.

Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький

§§ 108–109. ПРАКТИКУМ ІЗ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

1. Розглянь уважно хмаринку слів. Виокреми групи слів за значенням і походженням.

• Пригадай, чим омоніми відрізняються від багатозначних слів. Покажи на прикладах.
• Яка відмінність між антонімами й синонімами? Доведи на прикладах.
• Як розрізнити слова-пароніми? Наведи приклади.

2. Прочитай. «Відремонтуй» слова. Поясни орфограми.

Дорога, шлях, путь. 2. Дорога, доріж..н..ка, подорожник. 3. Ліс, лісок, лісочок. 4. Ліс, пуща, гай. 5. Хата, будинок, дім, кам..яниця, ос..ля. 6. Хата, хатка, хат..нка, хат..на. 7. Кордон, м..жа, край. 8. Кордон, прикордонник. 9. Друг, прият..л.., товариш. 10. Друг, дружок, друзі, дружба.

• Поділи слова на групи. Поясни принцип поділу.
• Із виділеним кольором словом побудуй речення так, щоб показати його багатозначність.

3. Увідповідни початок із закінченням висловлень. Прочитай.

1 Праця робить	А а слава вродить.
2 Пташку пізнають у польоті,	Б а на його діло.
3 Посій труд,	В і хата сирота.
4 Не дивись на чоловіка,	Г а людину в роботі.
5 Без хазяїна	Д а господар дім.
6 Не дім господаря красить,	Е людину розумною.

ВИДАВНИЦТВО АСТОН

• Визнач жанр висловлень. Обґрунтуй свою думку.
• До якої тематичної групи вони належать?
• Пригадай, у яких ситуаціях уживають такі висловлення.
• Простеж, яке *лексичне явище* представлено у висловленнях.
• Випиши представлені групи слів за значенням, доповни лексичний ряд кількома прикладами.

4. Прочитай вірш.

Виступайченко Панас
завжди виступає.
А для чого? В котрий раз?
Сам того не знає.
А рука його, рука, —
мов крило у вітряка.
А язик — ой леле! —
лопотить та меле!
Захлинається, кричить
і веде до того,
як в порожнє перелить
воду із пустого *(Г. Бойко)*.

• Яке враження на тебе справила ця поезія?
• Визнач тему твору.
• Придумай влучний заголовок. Поміркуй, яке правило спілкування порушує персонаж твору.
• Випиши з тексту синоніми до слова *говорити*. Яке вони мають емоційне забарвлення?
• Знайди в тексті вірша фразеологізм. Поясни його значення.
• Поміркуй, яку роль у поезії відіграють синоніми, фразеологізми.
• Визнач основну думку твору.

5. Перепиши речення. Із дужок вибери потрібне слово. За потреби звернися до тлумачного словника.

1. Усі побачили, що (прийшла, почалась) повінь. 2. Ввечері мене додому (проводжали, супроводжували) друзі. 3. У нашому місті (побудовано, споруджено) спортивний майданчик. 4. Робота над новим архітектурним проєктом вимагає (завзятості, наполегливості). 5. Діти почали (шукати, розшукувати, відшукувати) дорогу додому. 6. Вулиці містечка (освітлені, осяяні, опромінені) електричними ліхтарями *(із учнівських творів)*.

6. Поміркуй, про що йдеться. Узагальни, уставивши потрібне слово.

… допомагають точніше висловити думку, уникнути повторів, пов'язати речення в тексті, зробити мовлення виразним, образним.

7. Прочитай вірші-каламбури Григорія Бойка. Визнач, яке лексичне явище покладено в основу творів.

***

Гей, стрільці, хапайте луки
Та й біжіть бігом на луки!
Комарня там вельми сита —
Настріляйте зо три сита.

***

Я візьму легенький прут,
Пожену гусят на Прут.
Хоч купатиму не в милі,
Стануть чисті всі та милі!

- Поміркуй, чому ці вірші називають каламбурами.
- За допомогою чого автор досягає комізму?
- Спробуй скласти каламбур, дібравши для цього пару омонімів чи паронімів.

8. Гра «Кмітливий». Відгадай загадки.

1. Друг мій воду набирає,
Я у вирій відлітаю.

2. Тезко мій будує дім —
Я дам воду в домі тім.

- Яке явище покладено в основу загадок?
- На яких прикметних ознаках зосереджено увагу в обох загадках? Скористайся графічною інформацією.
- Склади загадку, використовуючи омонімічну пару слів.

9. Дай відповіді на запитання-загадки. Допоможуть тобі малюнки.

1. Яку річку можна переломити? 2. Яке місто солодке? 3. Якою косою не можна косити? 4. Яким ключем не можна відімкнути замок?

- Яке лексичне явище покладено в основу загадок?
- Поміркуй, чому важливо розрізняти слова-омоніми.

10. Подані слова розподіли в таблицю відповідно до назви групи.

Задачі, за дачі; любо — Любо; во́ди — води́, го́ри — гори́; гніт — ґніт; добою — до бою; погас — по гас; о́бід — обі́д; слід кувати — слідкувати; гриби — греби; по три — потри; доро́га — дорога́; роман — Роман; наніс — на ніс.

Омографи	Омофони	Омоформи
……	……	……

11. Виконай інтерактивну вправу «Відшукай прикметники-антоніми», перейшовши за QR-кодом чи покликанням https://learningapps.org/watch?v=pbk99j3f322 **або дай відповіді на запитання вікторини «Антоніми», перейшовши за покликанням** https://learningapps.org/watch?v=pu1o4dwmk22 **або QR-кодом.**

12. Творчий диктант. До поданих слів добери антоніми.

Пасивний — … . День — … . Голосно — … .
Песиміст — … . Вчений — … . Вітчизняний — … .
Багато — … .

Ключ. Із перших букв дібраних слів прочитаєш слово. Поясни його значення.

13. «Творча хвилинка». Прочитай текст. Визнач його тему й основну думку. Напиши оповідання із протилежним змістом на тему «Рання весна», використовуючи слова-антоніми. З'ясуй, яку роль у мовленні відіграють антоніми.

ПІЗНЯ ОСІНЬ

Непомітно літо скінчилося. Теплі сонячні дні змінилися на прохолодні й похмурі. Рання осінь дивувала різнобарв'ям фарб. Пізня осінь принесла смуток і спокій. Якось стало порожньо...

Холодний осінній вітер несеться над притихлою землею. Опустіли гнізда птахів. Десь поділися комахи. Сонце сховалося за сірими дощовими хмарами. Небо злилося з туманом, імла огорнула світ. Дні стали короткими.

Природа очікує зиму. Скоро випаде сніг. Ударять тріскучі морози. Закуються річки у льодовий полон.

14. Поміркуй, про що йдеться. Узагальни, уставивши потрібне слово.

… слугують для:

а) чіткого розрізнення поняття, предметів, явищ, ознак;

б) висловлення протилежності думок, позицій;

в) зосередження уваги на окремих ознаках, явищах, діях.

15. Перепишіть речення. Із дужок виберіть потрібне слово.

1. З піснями і музикою зупинилася весела ... на галявині. Виборча ... пройшла організовано (компанія, кампанія).

2. Мій … , мабуть, помилився і відправив листа за старою адресою. Рекомендовані листи … має одержувати особисто (адресат, адресант).

3. Через ліс пролягав найнебезпечніший для туристів … шляху. Молоді ялинки були вкриті зеленою, з голубим … хвоєю (відтинок, відтінок).

- Яке лексичне явище покладено в основу речень?
- Чому важливо розрізняти лексичне значення запропонованих слів?

16. Випиши слова у два стовпчики: 1) іншомовні слова, 2) українські слова.

Зупинка, інтермецо, механік, кіно, столяр, вікно, рогіз, масштаб, внизу, віньєтка, матч, канікули, грім, сніг, кабінет, штепсель, стіл, сутінки, бутерброд, хліб, абревіатура, інтеграл, комюніке, високо, каучук, нетто, щоденник, око.

Ключ. З останніх букв виписаних слів прочитаєш українське прислів'я.

17. «Відремонтуй» слова. Виключи зайве. Прокоментуй.

1. Мір..а, мадон..а, тон..а, ван..а, ін..єкція, пан..о.
2. Ак..умулятор, барок..о, груп..а, кол..ектив, ін..овація.
3. Комп..тер, ад..ютант, Х..юстон, Фур..є, брут..о.
4. Шн..цель, кард..олог, аудитор..я, федерац..я, Рус..о.
5. Ш..фер, дж..нси, ч..пси, д..скусія, Н..ютон.

18. Виконай інтерактивну вправу «Подвоєння літер у словах іншомовного походження», перейшовши за покликанням https://learningapps.org/watch?v=pjoairrwa22 **або QR-кодом.**

19. Виконай інтерактивну вправу «Написання слів іншомовного походження», перейшовши за QR-кодом або покликанням https://learningapps.org/watch?v=p8aivb7kn22

20. Говори правильно! Мовленнєвий практикум. Склади зі словами речення і запиши в зошит.

ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ

Виявом етикетної культури, ввічливості є висловлення подяки за добре слово, послугу, допомогу тощо. Часто для цього використовують поширені вислови — *щиро дякую; сердечно дякую; щиросердо (щиросердечно) дякую; безмежно дякую; від усього серця дякую; від глибини душі дякую, дякую за добре слово, дякую за допомогу (підтримку)* тощо.

Знайоме всім слово «спасибі» — має зрозуміле для нас походження і значення. Два слова «спаси боже» під час використання поступово злились. У писемних пам'ятках це слово вживається десь з XVI століття

В українському мовленні застосовують й інші формули подяки:

- (Я) (так; щиро; сердечно) вдячний тобі (Вам) за…;
- Моя тобі (Вам) подяка (вдячність) за…;
- Прийми (іть) мою (глибоку; сердечну; щиру) подяку за… .

Як репліки-відповіді на подяку вживають стандартні фрази «Будь ласка!»; «Мені було приємно тобі (Вам) допомогти»; «Я радий, що ти (Ви) задоволений (ні)»; «Це я мав би тобі (Вам) дякувати» тощо *(за Я. Радевичем-Винницьким «Етикет і культура спілкування»)*.

21. Завдання на вибір.

1. Напиши смс-повідомлення своєму віртуальному закордонному другові, у якому вислови подяку за слушні поради щодо збагачення словникового запасу. У тексті використай слова іншомовного походження з орфограмами «написання м'якого знака», «уживання апострофа».
2. Добери українські відповідники до слів іншомовного походження. Поясни написання.

Симптом, радикальний, монумент, маркетинг, легітимний, кримінальний, конфронтація, контракт, комфортабельний, толерантність, коаліція, інертний, імпорт, імідж, дебати, аргумент, гуманність, аграрний.

22. Розгадай ребус.

• Обговори з однокласником / однокласницею, що ти знаєш про слово-ключ.

23. Виконай інтерактивну вправу «Лексичне значення слова. 5 клас», перейшовши за покликанням
https://learningapps.org/watch?v=pbki9auwj22

• Склади три речення так, щоб запропоновані слова були використані в одному реченні.
• Зроби лексичний розбір трьох слів із вправи.

24. Гра «Редактор / Редакторка». Знайди в реченнях із учнівських творів лексичні помилки. Виправ їх. Прокоментуй.

1. У школі я дружу зі своїми друзями. 2. Письменник відтворив у творі найбіднішу бідноту. 3. З вулиці доносилися крики людських голосів. 4. Гуманізм і людяність — найголовніші людські риси. 5. Кожен літературний герой має свої індивідуальні риси. 6. Кожна людина повинна вміти написати свою автобіографію 7. Ми пам'ятаємо і не забуваємо ваші поради. 8. Квіти вражали барвистістю веселкових барв.

• Поміркуй, про шкоду лексичних помилок у тексті.
• Обговори із сусідом / сусідкою по парті, що потрібно робити, щоб не припускатися у мовленні помилок.

25. Гра «Хто більше?». Об'єднайтеся в три команди. Учитель / учителька почергово командам озвучує словосполучення з лексичною помилкою. Ваше завдання — назвати правильний варіант. Якщо перша команда не називає, право на відповідь отримує наступна команда. За кожну правильну відповідь команда отримає 2 бали.

Прийти до згоди; прийшло в голову; прийшов по справі; прикласти зусилля; приносити шкоду; приходити до висновку; протирічити собі; рідко трапляється; різновидність; розпродажа; скільки годин?; термін витікає; точно відомо; чуть-чуть; шаром покоти; швидше всього; в даний момент; у двох кроках; у даний час; у полудень; на протязі дня.

- Підбиття підсумків гри.
- Поділіться враженнями від гри. Що нового дізналися? Чи почули у грі словосполучення, у яких допускаєте лексичні помилки?
- Як ви працюєте над попередженням і виправленням помилок у мовленні? Чи оформляєте словнички-довідники для лепбука?

26. Уяви ситуацію. У вправі запропоновано з поданих слів скласти прислів'я. Перевір, чи виконав учень / виконала учениця завдання.

менше, Більше, говори, роби, діла	Більше говори — менше діла роби.
Недруг, Друг, сперечається, підтакує	Друг підтакує, а недруг сперечається.
Краще, правда, гірка, красива, брехня, ніж	Краще красива брехня, ніж гірка правда.
Лякливий, страшніше, друг, ворог	Лякливий ворог страшніше друга.
Що, вранці, ввечері, не, зробиш, наздоженеш, не, того	Що ввечері не наздоженеш, того не зробиш вранці.
На, чорній, білий, родить, земля, хліб	На білому хлібі чорна земля родить.

- Поміркуй, чому такий результат виконання завдання.
- Порадь учневі / учениці, як працювати над збагаченням словникового запасу, щоб не помилятися.

27. Прочитай притчу.

Двоє *друзів* посварилися. І один *друг* почав усім знайомим говорити погані слова про свого *друга*.

Але потім *він* заспокоївся і зрозумів, що був неправий. Він прийшов до свого *друга* і попросив вибачення.

Тоді другий *друг* сказав:

— Добре! Я тебе прощу. Тільки за однієї умови.

— Якої умови?

— Візьми подушку і випусти все пір'я на вітер.

Перший *друг* так і зробив. Він розірвав подушку. Полетіло пір'я...

А вітер розніс ці пір'я по всьому селу.

Задоволений *друг* прийшов до свого друга і сказав:

— Виконав твоє завдання. Я прощений?

— Так, якщо ти позбираєш усе пір'я назад у подушку.

Але, самі розумієте, неможливо зібрати всі пір'я назад. Так і погані слова, які вже розлетілися по всьому селу та які почули інші люди, не можна забрати назад *(за Ю. Мартин)*.

- Яке враження справив на тебе зміст притчі?
- Добери заголовок до твору.
- Поміркуй, про які погані слова йдеться в тексті.
- Хто із друзів у цій ситуації повівся мудро й виважено?
- Поміркуй, чому наш народ каже: «Випущене слово, як і стрілу, не завернеш», «Слово — не горобець, випустиш — не піймаєш».
- Чого навчає притча?
- Як ти вважаєш, чому окремі слова у тексті підкреслені. Чи можна якось уникнути надмірного повторення одного й того самого слова?
- Спробуй змінити текст так, щоб уникнути тавтології.

28. Прочитайте текст. Доберіть до виділених слів загальновживані лексичні відповідники. Як змінився текст?

«Веселий дідок попався», — роздумував Дорош, уминаючи смачні бабині пироги.

— Смачні пироги, — прихвалив уголос.

— Їж на здоров'я. **Нащот** пирогів — моя баба перша на хуторі. А ви ж, хлопці, далеченько розігналися? Чи, може, воно вже й **хватить**? Якби на моє **мнєніє**, то так, що вже хватить. Моя стара кожного дня два чавуни борщу варить і дві макітри пирогів пече. **Щитай** — польова кухня *(за Г. Тютюнником)*.

29. «Незакінчене речення». Продовж речення.

1. Вивчаючи рідну мову, я дізнаюся про...
2. Вивчаючи рідну мову, я розширюю...
3. Вивчаючи рідну мову, я збагачую...

§§ 110–111. ПРАКТИКУМ ІЗ ФРАЗЕОЛОГІЇ

1. Розгадай ребус.

• Пригадай, що тобі відомо про слово-ключ.

2. Попрацюй із графічною інформацією. Узагальни.

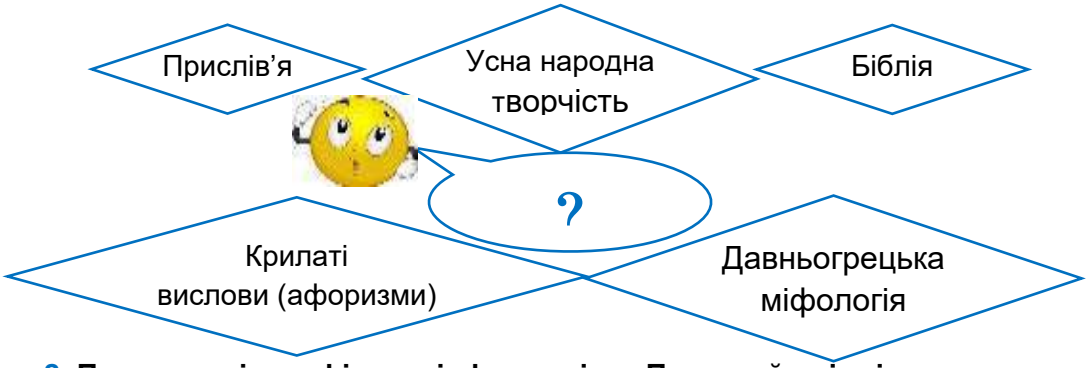

3. Працюємо із графічною інформацією. Пригадай зміст і назви казок.

• Вибери з довідки назви казок і запиши відповідну ілюстрацію.
• Пригадай імена героїв казок.
• Пригадай, із яких казок подані назви персонажів, сталі вислови, фрази:
– мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, вовчик-братик, солом'яний бичок, земля-мати, коза-дереза, хвостище-помелище;
– вода живильна; ні живий ні мертвий;
– не за горами високими, не за морями глибокими; жили-проживали; стали вони жити в щасті та злагоді; от вам казка, а мені бубликів в'язка; було собі два брати — один убогий, а другий багатий.
• Як ти вважаєш, чому у фольклорних творах часто вживають афоризми, крилаті вислови?
• Які емоції викликають «коза-дереза», «бичок-третячок», «мишка-шкряботушка»? Якими ти їх уявляєш? Чи збігаються твоє уявлення з ілюстраціями до казок?

Довідка: «Рукавичка», «Солом'яний бичок», «Мудра дівчина», «Названий батько».

4. Прочитай текст.

Там (у церкві) я мав покаятися і набратися розуму, якого все чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, а й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'яти і на в'язах стирчала макітра *(М. Стельмах)*.

- Яке враження на тебе справив уривок автобіографічної повісті?
- Обміняйся враженнями від прочитаного уривка. Що тебе вразило чи здивувало?
- Випиши з тексту фразеологізми. Поясни їх значення. Поміркуй, яку лексичну групу вони представляють.
- Герой повісті — твій однолiток. Чи використовуєш ти у своєму мовленні фразеологізми? Наведи приклади. У яких ситуаціях звертаєшся до фразеологізмів?
- Яку роль для вираження основної думки й емоційного стану відіграють фразеологізми?

5. Які із запропонованих фразеологізмів ти відібрав / відібрала б для повідомлення на тему «Антоніми»? Випиши їх. Склади коротке повідомлення.

Забувати все на світі — пам'ятати все на світі; від а до я; від смеркання до світання; ти відплив від одного берега, та до другого не пристав; на всі чотири сторони; землі під ногами не чує; мов у воду опущений; волом зайця не доженеш; голодний ситого, а ситий голодного не розуміє; на голові піднялося волосся.

- Склади коротке повідомлення на тему «Антоніми».
- Добери самостійно фразеологізми до повідомлення на тему «Синоніми».

6. Прочитай вислови. Поясни іронічне протиставлення в поданих приказках та в прислів'ях.

1. Ладять, як собака із кішкою. Вона співає як муха в глечику. 3. Жалів яструб курку, доки все обскуб. 4. Любить як вовк порося. 5. Хвалилася коза, що в неї хвіст довгий. 6. Такий добрий, що в ложці води втопив.

ІРОНІЯ (гр. — удавання, прихований глум): 1. Прихована насмішка; глузування, кпини, сарказм, кепкування, глум. 2. Стилістичний засіб, коли слову або зворотові надають протилежного значення з метою глузування.

7. «Творча хвилинка». Закінчи подані речення фразеологізмами. За потреби звернись до матеріалу довідки.

1. Настільки цікаво розповідав дідусь небилиці, що я сприймав їх … . 2. Будинки ростуть як … . 3. Схожі ми із сестрою як… . 4. Приїзд далеких родичів був як… . 5. Навколо пітьма хоч … . 6. Річку нашу можна перейти вбрід, води в ній … . 7. Снігу цієї зими було мало як… .

• Поясни, як ти робив / робила вибір.

Довідка: дві краплі води, сніг на голову, за чисту монету, в око стрель, кіт наплакав, гриби після дощу, курці по коліна.

8. Прочитай вірш Дмитра Білоуса.

Гриць катався на льоду,
Не спитавши мами,
Та й потрапив у біду:
Шурхнув з ковзанами.
Мамин гнів хлоп'я мале
Пам'ятає й досі:
«Бить не битиму, але
зарубай на носі!».
Дивно це було сприймать
Хлопцеві малому:
«Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?»
Може, нині смішно вам
В теплім дружнім колі.
Гриць тепер сміється й сам, —
Гриць давно вже в школі.
В літгурток він став ходить
І знайшов розгадку:
Ніс походить від «носить»
В даному випадку!
Бо носили в правіки
Із собою всюди
Палички і дощечки
Неписьменні люди.
І як ми в записники
Все заносим з вами,
Так вони — на дощечки,
звані в них носами.
Отже, вислів виник там,
А зберігся й досі.
Це, читачу, ти затям,
Зарубай на носі!

• Чим саме зацікавила тебе ця поезія?
• Добери заголовок до вірша.
• Визнач його тему й основну думку.

• Знайди фразеологізми. Поясни, яку роль вони виконують для втілення основної думки.
• Розкажи, як виник фразеологізм «зарубай на носі». Що він означає? За потреби звернися до фразеологічного словника.
• Побудуй речення з поданим фразеологізмом.
• Чи використовуєш ти фразеологізми в мовленні?

9. Мінідискусія.

• Поміркуй, із якою метою письменники часто вводять у свої твори фразеологізми.
• Які функції виконують фразеологізми в тексті?
• Чи можна вважати фразеологізми чи крилаті вислови текстами? Займи й обґрунтуй свою позицію.

10. Прочитай уважно речення. Порівняй. Визнач, у яких із них вислови є фразеологізми, а в яких — ні.

1. Йому не смакувала ні риба, ні м'ясо. 2. Сусід у нас був ні риба ні м'ясо. 3. За невиконані доручення батько добре намилив шию своїм дітям. 4. Марійка добре намилила шию, обличчя, руки і змила теплою водою. 5. Під час гри у волейбол Андрій боляче прикусив язика. 6. Дізнавшись результати конкурсу, Оленка скривилася, прикусила язика. 7. Дід стати на ноги не міг, бо дуже боліла спина.

• Склади кілька аналогічних речень.

11. Уяви ситуацію. Тобі запропонували написати замітку в новинний сайт школи про перемогу вашого класу в спортивних змаганнях. Якими з поданих сталих сполук ти скористався / скористалася б? Обґрунтуй свій вибір.

Брати старт, фальшива нота, друге дихання, вийти на фінішну пряму, між молотом і ковадлом, ганяти як солоного зайця, натискати на всі педалі, стріляна птиця, покласти на обидві лопатки, перший раунд, хитрий лис, на заячий скік, передавати естафету, курці по коліна, тримати на дистанції, удар нижче пояса, королева спорту.

• Поміркуй, які із запропонованих висловів передають повагу й гордість, а які — доброзичливо-глузливе ставлення.

12. Прочитай текст. Знайди в ньому фразеологізми.

Кирило-бригадир і на всі руки майстер. Мати часто каже:

—У Кирила золоті руки! Він і швець, і жнець, і в дуду грець. Одне слово, золоті руки...

Денис уважно придивлявся до рук дядька Кирила. І нічого особливого не помічав. Тільки великі вони в нього, от і все...

Заздрісно думав Денис:

— От коли б мені такі руки... Тоді б і в мене були вони золоті. А моїми що зробиш?

І щоразу Денис дивився на свої руки, міряв їх, стискував кулаки, але руки не збільшувалися *(О. Копиленко)*.

- Поміркуй, чи розуміє герой твору значення звороту «золоті руки».
- Знайди в доступних тобі джерелах інформацію про значення і походження фразеологізму.

13. Вправи на вибір.

1. Випиши з художньої літератури десять речень із фразеологізмами. Прокоментуй, із якою метою автори / авторки вводять фразеологізми в текст. Не забудь вказати автора / авторку і назву твору.
2. Випиши зі словника фразеологізмів чи з інших доступних тобі джерел вислови, які варто обрати життєвим принципом. Наприклад: тримати хвіст бубликом, не залишатися в боргу…
3. Випиши зі словника фразеологізмів чи з інших доступних тобі джерел вислови, які ти ніколи не візьмеш за життєве гасло. Наприклад: заходити в глухий кут, опустити руки.

ФРАЗЕОЛОГІЯ: СИНТАКСИЧНА РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

14. Допоможи Смайлику пригадати терміни, покласифікуй їх.

.

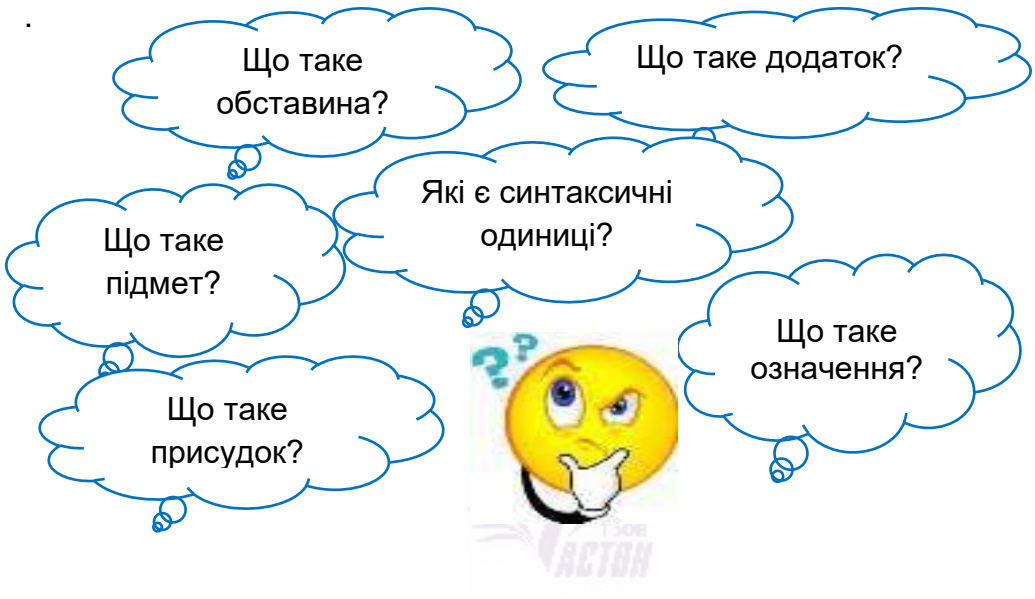

15. Прочитай фрагменти речень. Із якого твору їх узято? Запиши назву казки та її автора. Про кого з персонажів ідеться в кожному реченні?

1. ...ніколи не вертав із порожніми руками. 2. ...звірі аж в долоні сплеснули! 3. ...скрутився, мов муха в окропі: що тут поробиш. 4. ...заграло серце в ... грудях. 5. ... жив собі як у бога за дверми. 5. ...нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. 6. ...чекають хвилі, щоб дати драпака. 7. ...ревли басом, аж дуби тряслися. 8. ...витягали соло, аж око в'януло. 9. ...задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. 10. ...набрав відваги, розбігся і одним духом скочив через пліт на вулицю.

- Знайди стійкі сполуки слів. Як вони характеризують дійових осіб казки?
- Поміркуй, чи став щасливим головний персонаж твору. Обґрунтуй думку.
- Чи поділяєш життєвий вибір персонажа казки?
- Випиши фразеологізми. Поміркуй, чим вони є: частиною речення, словосполученням чи реченням.
- Поясни, як відрізняєш словосполучення від речень.

16. Виконай інтерактивну вправу «Фразеологія. 5 клас», перейшовши за QR-кодом або покликанням
https://learningapps.org/watch?v=pcgt1gz2n22

Запам'ятаймо!

Фразеологізми можуть бути: 1) як самостійне просте речення: У дорозі і голка важка; 2) як член речення: Степане, невже в тебе підніметься рука на моє добро? *(М. Стельмах)*.

Прислів'я, більшість приказок, крилаті вислови розбирають за членами речення: 1) Всяка пташка свої пісні має. 2) Буде й на нашій вулиці свято.

Стійкі сполуки зазвичай виступають одним членом речення. При цьому дієслівні й іменні фразеологізми найчастіше є присудками: 1. Він уже весь колектив поставив на ноги. 2. Він — птах перелітний.

Прислівникові фразеологізми — обставина: 1. Ми стерегли (як?) день і ніч (безперестанку). 2. Там з давніх-давен (від коли?) височіла фортеця.

Порівняльний зворот — обставина: 1. Вона вискочила з-за вугла (як?), як козак із маку *(Іван Нечуй-Левицький)*.

17. **Випиши спочатку словосполучення-фразеологізми, потім речення-фразеологізми, а відтак речення з фразеологізмами.**

1. Зимою деньок, як комарів носок. 2. Комар носа не підточить. 3. Дере кирпу. 4. Як ідеш, дивися під ноги; хоч грошей не найдеш, так носа не наб'єш. 5. Дозоляє всім на носі грати. 6. Не сунь носа в чуже просо. 7. Ніс як у дятла. 8. Довгий ніс. 9. Бачить чуже під лісом, а не бачить своє під носом. 10. Ніс за вітром тримає. 11. Синій ніс. 12. Зарубати на носі.

- Зроби синтаксичний розбір.
- Поміркуй, чи важливо для синтаксичного розбору враховувати структуру фразеологізму.

18. **Перепишіть речення. Зробіть синтаксичний розбір за зразком.**

Зразок: Кошеня крутило головою (як?) наліво й направо.

1. Раніше це вікно в таку пору було відчинене день і ніч. 2. От і стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. 3. Серед білого дня я заблудився 4. Бери ноги на плечі та й тікай мерщій ярками *(із творів Івана Нечуя-Левицького)*.

19. **Мовленнєвий практикум. Говори правильно!**

У ПЕРШУ ЧЕРГУ — це калька з російської («в первую очередь»). Українською кажуть:

НАСАМПЕРЕД, ПЕРЕДУСІМ, ПЕРЕДОВСІМ,
СПОЧАТКУ, НАЙПЕРШЕ, ОСОБЛИВО.

- Добери із словами насамперед, найперше, передовсім, спочатку, передусім фразеологізми, прислів'я чи приказки. Склади з ними речення. Визнач, яким вони є членом речення.

20. **Розгадай ребус і запиши, що означає закодований вислів.**

21. Цікаво!

ЧИ МОЖНА НАРОДИТИСЯ ПІД ЩАСЛИВОЮ ЗІРКОЮ?

Астрологи стверджують, що доля людини залежить від того, під якою зіркою вона народилася. Складаючи гороскопи (особливі таблиці розташування зірок на небі), вони передбачають події в житті окремих людей і всього світу. Одні зірки астрологи називають «щасливими», інші — «нещасливими».

Вислів «народитися під щасливою зіркою» означає бути успішним у житті, не знати горя.

22. Напиши есе на тему «Чи потрібно народитися під щасливою зіркою, щоб бути успішним?». Уведи в текст есе кілька фразеологізмів, прислів'їв чи приказок. Використай матеріали уроку.

23. Самооцінювання. Продовж речення.

1. Тепер я знаю... . 2. Тепер я впевнений / впевнена... . 3. Тепер я буду частіше ... . 4. Мої припущення щодо роботи на уроці... .

§§ 112–113. ПРАКТИКУМ ІЗ ФОНЕТИКИ, ГРАФІКИ, ОРФОЕПІЇ, ОРФОГРАФІЇ

Кобзарем його ми звемо,
Так від роду і до роду,
Кожний вірш свій і поему
Він присвячував народу.
Максим Рильський

1. Прочитай епіграф. Кого називають кобзарем? Кого називають у вірші Кобзарем?
Що тобі відомо про Тараса Шевченка? Які його твори ти знаєш напам'ять? А який вірш можеш прочитати? Поясни вживання великої літери у віршованих рядках Максима Рильського.

2. Працюймо в парі. Прочитайте вірш Ю. Рибчинського. Визначте його тему й основну думку. До якого стилю належить цей текст? Обґрунтуйте свою думку.

В дні перемог і в дні поразок,
Щасливі дні і в дні сумні
Іду з дитинства до Тараса,
Несу думки свої земні.

Коли в душі моїй тривога,
Коли в душі пекельний щем,
Іду до нього, до живого,
У всесвіт віршів і поем.

Я не один іду до нього —
Ідуть до нього тисячі,
Неначе грішники до Бога
Свої печалі несучи.

• Випишіть слова з м'якими і пом'якшеними приголосними.
• Поясніть уживання м'якого знака в підкреслених словах.
• Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією. Чому в слові *щасливий* звуків більше, ніж букв?

3. Запиши речення, що подані за покликанням https://cutt.ly/BOVZMEG **або QR-кодом, вставляючи пропущені букви.**

• Підкресли слова з м'якими та пом'якшеними приголосними. Назви м'які приголосні звуки в словах: *має, Україна.*
• Поясни вживання великої літери.
• Зроби фонетичний розбір виділеного слова.

4. Робота в парі за варіантами з лінгвістичним ключем.

Варіант 1

• Запишіть спочатку слова з м'яким знаком, а потім ті, що пишуться без нього.

Жмен..ці, ін..ший, чорнесен..кий, з..цілення, Ірпін.., жін..ці, щиріст.. .

Ключ. У кожному слові підкресліть другу від початку букву і прочитайте назву села, де народився Т. Шевченко.

Варіант 2

• Запишіть спочатку слова з апострофом, а потім ті, що пишуться без нього.

Зв..язок, тьм..яні, реп..яхи, Солов..йов, арф..яр, пор..ядок, бур..яни, п..єдестал, духм..яна.

Ключ. У кожному слові підкресліть останню букву і прочитайте назву села, де жив Т. Шевченко.

• З трьома словами на (на вибір) складіть і запишіть питальні речення.

5. Прочитай текст. Замість крапок упиши назви відповідних сіл.

З дитинства запали нам глибоко в душу назви двох сіл на нашій славній Україні: … й … . Ще відтоді, коли ми вперше почули про Тараса Шевченка, хотілося поглянути на ті рідні села, де народився і жив **Кобзар**, уклонитися **священній** землі, долам і горам, дорогам і стежкам, які сходив Тарас малими босими ногами *(За І. Цюпою).*

• Випиши слова, у яких звуків більше, аніж букв.

Хата батьків Тараса Шевченка (ліворуч — сучасна світлина; праворуч — рисунок Т. Шевченка, 1843 р.)

• За світлиною та репродукцією картини Т. Шевченка склади три словосполучення, запиши їх фонетичною транскрипцією.

6. «Ти — редактор / редакторка». Відредагуй текст. Обґрунтуй свої дії.

Зійди в травні на Тарасову гору. І тебе зачарують співом солові. Ці птахи тут особливі. В народі кажуть, що це єдине місьце в Україні, де живе дванадцать видів соловїв. Солові сюди ніби злетілися в госьті до Тараса Шевченка. Як тілки настане надвечірья, солові тут змагаюця своїм хистом. З кожного гаю лине своя полумьяна пісьня. І над Тарасовою горою звучить багатоголосий пташиний хор.

Слухають зачаровано цю соловїну хвалу Кобзареві і Дніпро, що вьється в підгірьї, і широке поле, і вся Україна!

• Запропонуй назву тексту. Запиши її та відредагований текст.

• **А. «Третій зайвий».** Перейди за QR-кодом і виконай завдання. Вилучи зайві слова. Обґрунтуй свій вибір.

• **Б.** Перейди за QR-кодом і виконай завдання. Склади за світлиною «Чернеча гора» текст із чотирьох-п'яти речень. Уведи в текст слова з м'яким знаком і апострофом.

7. Інтерактивна вправа за покликанням
https://learningapps.org/display?v=p7cbvafx321

8. Творча п'ятихвилинка. Склади сенкан зі словом *Кобзар*. Запиши й підкресли в складеному тексті літери, що позначають дзвінкі приголосні звуки.

9. Склади висловлення із 7–8 речень за світлиною «Тарасова гора», яка подана за покликанням або QR-кодом у завданні 6А та 6Б. Уведи в текст слова з апострофом та м'яким знаком. Підкресли слова, у яких букви *я, ю, є* позначають два звуки. Запиши іменники за алфавітом.

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ: МИЛОЗВУЧНІСТЬ (ЧЕРГУВАННЯ У–В; І–Й; З–ЗІ), ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Майже всі важливі справи
люди здійснюють шляхом листування;
отже, одного вміння говорити недостатньо.
Люк де Вовенарг

10. Прочитай епіграф. Визнач основну думку. А як ти спілкуєшся з рідними, друзями? Чи пишеш паперові листи? У чому перевага електронного спілкування? Чому важливо дотримуватись мовних норм при електронному листуванні?

11. Прочитай текст. Визнач ключові слова й головну думку. Правильно розстав прийменники у / в, і / й, з / із. Обґрунтуй свій вибір.

У сучасному світі листи на папері пишуть значно рідше. У/в минулому столітті написання листів було особливим мистецтвом. Фахівці складали розгорнуті вимоги до створення листів.

Листи бувають ділові і/й дружні. Дружній лист вільний за своєю формою, аніж офіційний. І/й у/в ньому часто використовують слова і/й звороти, властиві усному мовленню. Але і/й у/в дружньому листуванні дотримуйся правил приємного спілкування.

• Виконай фонетичний розбір слів *написання, вільний, ім'я.*

12. Робота в парі. Прочитайте текст. Доберіть до тексту заголовок. Яких правил традиційного листа ви маєте дотримуватись в електронному листі? У чому переваги електронного листування?

Електронний лист відрізняється від традиційного листа. Він надсилається адресату за лічені секунди. Електронна поштова адреса зовсім не схожа на звичайну. Дата й час надсилання визначаються автоматично. Водночас в електронному листі ми маємо дотримуватися правил традиційного листа: звернення до адресата, слова вітання і прощання, ім'я автора листа. У кінці листа прийнято висловлювати ставлення до адресата, пишемо «З повагою» *(за матеріалами інтернет-джерела)*.

• Обґрунтуйте чергування *у – в*, *і – й*.

• Складіть і розіграйте діалог за текстом.

13. Прочитай інформацію. Визнач тему й головну думку.

Історія поштового листа налічує навіть не століття, а тисячоліття. Його поява була зумовлена потребою обмінюватися інформацією. Перші листи відправляли тільки у військових цілях і здебільшого в Ассирії, Персії, Єгипті. Тоді використовували піших або кінних гінців, яких тепер назвали б кур'єрами.

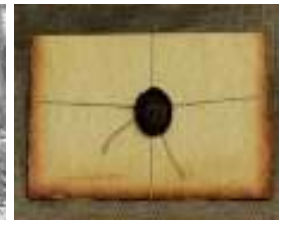

Так, сучасним представникам такої професії є чому повчитися, оскільки, наприклад, у Стародавній Греції вони за годину пробігали 55 стадій, що приблизно становить 10 км, а за один рейс — 400–500 стадій.

Найславетнішою залишається історія листів Стародавнього Риму. Юлій Цезар створив державну пошту, відтак доставлення листів стало впорядкованішим: були великі й малі поштові станції, де візники могли перепочити поміняти коней.

У Європі правителі лінувалися організувати свою систему зв'язку, а прагнули, як і в давнину, користуватися кур'єрами. Можливо, все б так і залишилося, якби не ченці, які в ті далекі часи були носіями культури і знань. Церква підтримувала регулярну переписку між своїми членами, існувала своя монастирська пошта, що працювала за допомогою мандрівних ченців *(за матеріалами інтернет-джерел)*.

- Запиши ключові слова тексту.
- Запиши речення, у яких чергуються у – в, і – й. Чи дотримано правил милозвучності в реченнях? Відповідь аргументуй.
- Випиши слова іншомовного походження. Обґрунтуй їх написання.

14. Виконай інтерактивну вправу за покликанням

https://learningapps.org/display?v=pv5iq35qk21 .

15. Прочитай фрагменти з листа Олександра Довженка до матері. Які враження справили на тебе рядки з листа великого письменника? Які настрої та почуття висловлені в рядках? Визнач головну думку.

13 квітня 1947 р.

Драстуйте, дорога моя старенька мамо!

Не вдалося, на жаль, приїхати до Вас. Мушу сидіти в Москві аж до глибокої осені в роботі. Тому, якщо вже випаде мені добра нагода літом, може, літаком і прилечу на день.

Я пригадав отут на самоті всі паски, що Ви колись пекли нам. І треба правду сказати, хоч і пройшло вже багато літ, і багато води прошуміло в Десні, і багато криги пронесло вітрами, треба правду сказати — добрі паски вміли Ви виготовляти, пошли Вам Бог **життя** до ста літ.

Часом, дивлячись у вікно, проношуся думкою до Вас на Десну, пливу човном-дубом поміж берегами та поміж лозами.

Згадую нашого красивого батька і плачу над його нещасливою долею.

Будьте здорові. Низько кланяюсь Вам, моя рідна, і цілую Ваші руки, що такі незабутні паски випікали для нас, дітей.

Привіт Вашому дому всьому.

Пошли Вам, доле, **здоров'я** й душевного миру.

Ваш Сашко

13. IV. 47

• Поясни вживання *у–в*, *і–й* у реченнях тексту.

• Виконай фонетичний розбір виділених.

16. Напиши електронний лист однокласникові / однокласниці.

§ 114. ПРАКТИКУМ ІЗ СИНТАКСИСУ І ПУНКТУАЦІЇ

1. Рубрика «Спілкуймося: створюй діалоги, обмінюйся з друзями знаннями». Дай відповіді на запитання.

• Чи подобаються тобі уроки математики?

• Чому потрібно володіти знаннями з математики?

• Як ти розумієш висловлення видатної дослідниці з математики Софії Ковалевської?

Серед усіх наук, що відкривають людству шлях до пізнання законів природи, **наймогутніша, найвеличніша** наука — математика.

• Запиши вислів. Виконай розбір за будовою виділених слів.

2. Працюємо в парі. Прочитайте текст. Визначте тип мовлення, обґрунтуйте думку. Запишіть перші три речення. Підкресліть у них головні члени речення. Виконайте синтаксичний розбір цих речень.

Математика — це наука-фундамент в дослідженні природи. Її методи застосовують у фізиці, хімії, біології, астрономії, економіці та інформаційних технологіях. Математика послуговується насамперед логічними висновками та обчисленнями.

Але насправді (тільки-но поміркуйте!), усе навколо — це математика!

Як розраховується зарплатня дорослих та як розподіляється сімейний бюджет? Як вдається визначити чіткий час прибуття потягу, що рушить через усю країну? Які принципи розрахунку кредитних відсотків у банку? Чому бджоли будують винятково шестикутні чарунки в стільниках? Перелік подібних запитань нескінченний. І відповіді ґрунтуються на математичних закономірностях *(з інтернет-джерел)*.

• Визначте речення з однорідними членами. Випишіть одне з них (на вибір), зробіть письмовий синтаксичний розбір його.

3. Вдумливо читаймо та аналізуймо. Прочитай текст, який подано за покликанням https://cutt.ly/0OVZ5js **або за QR-кодом.**

4. Побудуй у зошиті і заповни таблицю «Головні й другорядні члени речення», відповівши на запитання.

• Становлять граматичну основу речення? (так, ні).
• Поширюють просте речення? (так, ні).
• Підмет і присудок? (так, ні).
• Додаток, означення, обставина? (так, ні).

Головні члени речення	Другорядні члени речення
……	……

• Побудуй висловлення із трьох речень «Математика — це мистецтво пояснення». Одне речення побудуй зі звертанням. Підкресли граматичні основи у складених реченнях.

5. Прочитайте текст, який подано за покликанням https://cutt.ly/0OVZ5js **або за QR-кодом, і виконайте завдання.**

6. **Склади й запиши речення за поданими схемами.**

1. А: «П»
2. А: «П!
3. «П», — а.
4. «П?» — а.

7. **Інтерактивна вправа за покликанням**
https://learningapps.org/display?v=p97gdtpfc21

8. **Твори сміливо й вільно.**
Спростуй або обґрунтуй правильність міркування великих математиків (на вибір). Уведи в текст 2 речення із звертаннями.

1. Багато що з математики не лишається в пам'яті, але коли зрозумієш її, тоді легко при нагоді згадати призабуте *(М. Остроградський)*. 2. Як література розвиває емоції, взаєморозуміння, так математика розвиває спостережливість, уяву і розум *(В. Чанселор)*. 3. Найбільше математика корисна тим, що прямо сприяє розвиткові мислення і духу відкриття *(Й. Ф. Гербарт)*.

9. **Мовленнєвий практикум. Говори правильно!**
Чи слова *«насамперед», «переважно»* належать до вставних і, відповідно, чи відокремлюють їх комами? Складіть із ними речення.

НАСАМПЕРЕД — це вставне слово. Воно вказує на зв'язок думок у реченні, їх послідовність (як і слова *нарешті*, *отже*, *по-перше*). Проте, відокремлюючи його, переважно виділяють не саме слово, а цілу конструкцію з ним.

У членів делегації постало багато запитань, ***насамперед*** *пов'язаних з успіхами школярів на математичних олімпіадах.*

Слово ПЕРЕВАЖНО в переліку слів, які найчастіше бувають вставними немає, проте за його допомогою можуть бути приєднані уточнювальні слова.

Ми говоримо ***переважно*** *про одне й те ж. У місті багато туристів,* ***переважно*** *із сільської місцевості.*

Покликання та QR-коди
на Словники та інші допоміжні матеріали

	Додаток 1 **КОРОТКЕ ТЛУМАЧЕННЯ ДЕЯКИХ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ** https://cutt.ly/lONSzPi	
	Додаток 2 **КОРОТКИЙ СЛОВНИЧОК АНТОНІМІВ** https://cutt.ly/1ONSTC1	
	Додаток 3 **КОРОТКИЙ СЛОВНИЧОК СИНОНІМІВ** https://cutt.ly/8ONSJlV	
	Додаток 4 **КОРОТКИЙ СЛОВНИЧОК НЕОЛОГІЗМІВ** https://cutt.ly/CONDYw1	
	Додаток 5 **КОРОТКИЙ СЛОВНИЧОК ДІАЛЕКТНИХ СЛІВ** https://cutt.ly/qOND2iC	
	Додаток 6 **КОРОТКИЙ СЛОВНИЧОК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ** https://cutt.ly/UONFaLC	
	Додаток 7 **ПОХОДЖЕННЯ ДЕЯКИХ БІБЛІЙНИХ Й АНТИЧНИХ ВИСЛОВІВ** https://cutt.ly/4ONFxlu	
	Додаток 8 **СЛОВНИЧОК НАЙУЖИВАНІШИХ СЛІВ ІЗ ЛІТЕРОЮ «Ґ»** https://cutt.ly/oONFQbk	
	Додаток 9 **З ОРФОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА** https://cutt.ly/GONFUvm	
	Додаток 10 **ЗІ СЛОВНИКА НАГОЛОСІВ** https://cutt.ly/yONFKDW	
	Список використаних джерел https://cutt.ly/oO8C6iT	

Ключі до вибраних завдань

24	*Ребус.* Словники.
27	*Ребус.* Синоніми прикрашають мову.
30	*Кросворд «Антоніми». За вертикаллю*: **1.** Шана. **2.** Далеко. **3.** Чорний. 4. Сміх. **5.** Любов. **6.** Сум. *За горизонталлю*: **7.** Молодий.
47-48	*Тестове завдання*: **1**В. **2**Г. **3**А. **4**Б.
50-51	*Тестове завдання*: **1**Б. **2**А. **3**А. **4**В. **5**В. **6**А. **7**Г. **8** 1В; 2Д; 3Г; 4А.
55	*Ребус.* Неологізми. Історизми. Архаїзми.
68	*Тестове завдання*: **1**А. **2**А. **3**В.
83	*Тестове завдання*: **1**В. **2**А. **3**Б. **4**Б. **5** Г.
96	*Ребус:* Вік живи, вік учись.
105	**1.** На одну дудку; грати у власну дудку; **2.** Хоч конем грай; **3.** Грати з вогнем; **4.** Грати як кіт до миші; **5.** Грають очиці; так і грають очі; **6.** Грати на руку.
114	*Завдання 7:* Бажаю вам успіху.
114	*Кросворд «Графіка».* 1. Голосні. 2. Орфографія. 3. Абетка. 4. Фонетика. 5. Орфоепія. 6. Звук. 7. Буква.
122	Завдання 21. Г.
123	*Ребуси:* 1. Кишеня. 2. Метро. 3. Предмет. 4. Легенда. 5. Океан. 6. Інтернет.
126	*Завдання 7.* Очерет. Береги. Шелест й шерех листя. Лелека. Криниця. *Глитати сльози; глитати слова.*
127	*Завдання 9:* Земля — наш дім.
129	Завдання 4. Б.
131	*Вірші-загадки 3:* 1. Земля. 2. Якір. 3. Злива і слива. 4. Плід і пліт.
144-145	*Кросворд. За горизонталлю.* 1. Хмільник. 3. Луцьк. 4. Ірпінь. *За вертикаллю.* 2. Лисичанськ. 3. Ізмаїл. 5. Бердянськ. 6. Скадовськ. 7. Львів. 8. Путивль. 9. Трускавець. 10. Кам'янське. 11. Бориспіль. 12. Кременець. 13. Нікополь. 14. Чорнобиль. 15. Умань.
151	Завдання 1. Транскрипція.
154	*Тестове завдання*: 1А, 2Б, 3Б, 4Б, 5Г.
161	*Завдання 12.* ...до весни відлік.
164	*Завдання 3.* Що край, то звичай.
180-181	Завданя 12. ...у дружбі.
181	Завдання 13. ...правду каже.
185	1А, 2Б.

189	Ребус . Помилка.
195	Завдання 8. Ребус. Словосполучення.
212	Кросворд. 1. Казка. 2. Вірш. 3. Чайка. 4. Проза. 5. Комар. 6. Замок. 7. Рюкзак
214-216	1В, 2Г, 3Б, 4Г, 5В, 6Г.
216	Ребус. Речення.
220	Завдання 8. 1. «Пісня про рушник». 2. «Ти ж мене підманула». 3. «Одна калина за вікном».
230	Ребус. Щасливе життя.
264	Завдання 7. 1. Віз, сани, кінь. 2. Вікно, двері, годинник. 3. Соняшник. 4. Луна.
265	Ребус. Діалог
269	Кросворд. *За вертикаллю.* 1. Підмет. 3. Присудок. 5. Кличний. *За горизонталлю.* 2. Вставні. 4. Діалог. 6. Речення. 7. Лапки. 8. Додаток. 9. Означення. 10. Кома.
271	Ребуси. Текст. Тема. Мікротема. Ключові слова
276	Ребус. Афоризм.
287	Ребус. Розповідь.
291	Ребус. Роздум.
294	Ребус. Есе.
297	Ребус. Інформація.
307	Асоціативний кущ. Толерантність. Поміркованість. Тактовність. Виваженість. Привітність. Стриманість. Доброзичливість.
312	Завдання 8. Журавель. Кран. Завдання 9. 1. Орел. 2. Прут. 3. Ізюм. 4. Дівочою. 5. Журавлиним.
316	Ребус. Лексикологія. Завдання 25. Дійти згоди; спало на думку; прийшов у справі; докласти зусиль; завдавати шкоди; доходити висновку; суперечити собі; зрідка трапляється; різновид; розпродаж; котра година; термін минає (закінчується); достеменно відомо; ледь-ледь, трішки, трішечки; порожнісінько; найімовірніше; цієї миті; за два кроки; тепер; опівдні, протягом дня.
319	Ребус. Фразеологія.
325	Ребус. Народитися під щасливою зіркою,
327	Завдання 4. Варіант 1. Моринці. Варіант 2. Кирилівка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бардакова Ю. Уживаймо влучно, або Як уникнути найпоширеніших помилок. Х. : Вид. група «Основа», 2021. 144 с.
2. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / Упоряд. Загнітко А. П. Донецьк: Вид. «Бао», 2008. 704 с.
3. Забіяка В.А, Забіяка І.М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування : практичний посібник. К.: ВЦ «Академія», 2012. 304 с.
4. Матеріали Академії мовної майстерності Л. В. Струганець.
5.
6. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 слів і словосполучень / Л. І. Шевченко і ін. ; ред. Л. І. Шевченко. К. : Арій, 2008. 672 с.
7. Омельчук С. Бути чесним у навчанні й науці: експрес-курс з академічної доброчесності для здобувачів вищої освіти. Херсон ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 80 с.
8. Омельчук С., Блажко М. Правописний практикум з української мови. Норми нової редакції "Українського правопису: навч. посібник. Київ: Грамота, 2020. – 224 с.
9. Омельчук С. Дослідницький підхід до навчання мови : лінгводидактичний словник-довідник : навч. посіб. К. : [б.в.], 2015. – 56 с.
10. Перекладні українсько-іншомовні, іншомовно-українські словники, а також перекладні термінологічні словники на сайті GigaDict.
11. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: навчальний посібник. Київ: Либідь, 2001. 240 с.
12. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування Львів : Сполом, 2001. – 223 с.
13. Сербенська О. Культура усного мовлення: практикум. Київ: Центр навч. Літератури, 2004. 214 с.
14. Словник синонімів української мови: понад 2500 синонімічних гнізд. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. 576 с.
15. Словник української мови. У 20-ти т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 2010. Т.1. А – Б. 911 с. Онлайновий доступ до перших шести томів. Томи 1-9: Переглянути онлайн.
16. Словник фразеологічних антонімів української мови / Л. М. Полюга. Київ: Довіра, 2006. 859 с.
17. Струганець Л. Мовнокомунікативна компетентність учителя-лідера: навчальний посібник. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 40 с.
18. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. Л. І. Нечволод, під заг. ред. Тучиної Н. В. Х.: Торсінг плюс, 2008. 767 с.
19. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2006. 789 с.
20. Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник / За ред. М. А. Жовтобрюха. Наук. думка, 1973. 724 с.
21. Український правопис. Київ : Наукова думка. 2019. 392 с.
22. Українські словники на лінгвістичному порталі mova.info.
23. Українські словники он-лайн: орфографічний, тлумачний, синонімів rozum.org.ua.

РОЗДІЛИ НАУКИ ПРО МОВУ

Фонетика	**ВИВЧАЄ**	**звуки мови**
Графіка		**знаки письма**
Орфоепія		**правила вимови**
Орфографія		**правопис, систему правил написання слів**
Лексикологія		**словниковий склад мови**
Лексикографія		правила укладання словників
Фразеологія		**лексичне значення фразеологізмів**
Будова слова		частини, із яких складається слово
Словотвір		способи творення слів
Морфологія		частини мови
Синтаксис		**будову словосполучень і речень**
Пунктуація		**правила вживання розділових знаків**
Стилістика		Особливості мовних стилів

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА

Звуки вимовляємо і чуємо	Букви бачимо і пишемо
38	33
Голосні 6	Голосні 10
Приголосні 32	Приголосні 22
	М’який знак

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ (АБЕТКА)

А а *(а)*	Б б *(бе)*	В в *(ве)*	Г г *(ге)*	Ґ ґ *(ґе)*	Д д *(де)*	**Е е** *(е)*	**Є є** *(є)*	Ж ж *(же)*	З з *(зе)*	**И и** *(и)*
1	2	3	4	5	6	**7**	**8**	9	10	**11**
І і *(і)*	**Ї ї** *(ї)*	Й й *(йот)*	К к *(ка)*	Л л *(ел)*	М м *(ем)*	Н н *(ен)*	**О о** *(о)*	П п *(пе)*	Р р *(ер)*	С с *(ес)*
12	**13**	14	15	16	17	18	**19**	20	21	22
Т т *(те)*	**У у** *(у)*	Ф ф *(еф)*	Х х *(ха)*	Ц ц *(це)*	Ч ч *(че)*	Ш ш *(ша)*	Щ щ *(ща)*	Ь ь *(м’який знак)*	**Ю ю** *(ю)*	**Я я** *(я)*
23	**24**	25	26	27	28	29	30	31	**32**	**33**

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

СЛОВА

- Однозначні: *магніт, підручник*
- Багатозначні: *плавати, гора*
  - з прямим значенням: *гора (Говерла), плавати брасом*
  - з переносним значенням: *гора (книжок), плавати (у хімії)*
- Синоніми: *лагідний, ласкавий*
- Антоніми: *твердий — м'який*
- Омоніми: *коса (дівоча), коса (піщна)*
  - омофони: *Роман (ім'я), роман (твір)*
  - омографи: *замо́к, за́мок*
  - омоформи: *за дачею — задачею*
- Пароніми: *гривня (гроші), гривна (прикраса)*

СИНТАКСИС

РЕЧЕННЯ

- Розповідні, питальні, спонукальні: *Я тобі допоможу. Ти допоможеш мені? Допоможи мені, будь ласка.*
- Окличні, неокличні: *Ми любимо тебе, Україно! Ми боронитимемо тебе від ворогів.*
- З одним головним членом: *Першого вересня несподівано задощило.*
- З двома головними членами: *Першого вересня раптом пішов дощ.*
- Прості, складні: *Несподіванки в мандрівках трапляються часто. Дитинство минуло, але я не забув бабусині казки.*

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Головні члени речення		Другорядні члени речення		
Підмет	Присудок	Означення	Додаток	Обставина
хто? що?	що робить підмет? що з ним робиться? який він є? що він є?	який? чий? котрий?	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на (у) кому? на (у) чому?	де? куди? звідки? коли? чому? як?

Приклад

Білий лебідь низько пролітає над озером і торкається крилом води.

ПОСЛІДОВНІСТЬ ЛЕКСИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА (§ 25, с. 82)

1. Вказати лексичне значення слова в конкретному контексті. Якщо слово багатозначне, назвати інші його значення.
2. Визначити, у прямому чи переносному значенні вжите слово.
3. Назвати синоніми й антоніми до слова (якщо такі є).
4. Якщо можливо, указати на походження слова.
5. Назвати, до якої групи лексики за сферою вживання та поширеністю в мові слово належить.

ПОСЛІДОВНІСТЬ ФОНЕТИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВА (§ 46, с. 152)

1. Поділи слово на склади.
2. Запиши кількість складів і їх характер: *наголошений — ненаголошений*.
3. Запиши слово звуками *(зроби звуковий запис).*
4. Постав наголос у звуковому записі.
5. Назви голосні звуки. Дай їм характеристику *(наголошені, ненаголошені).*
6. Назви приголосні звуки. Дай їм характеристику:
   а) за дзвінкістю і глухістю;
   б) за твердістю і м’якістю.
7. Полічи кількість звуків і букв у слові.

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ (§ 65, с. 203)

1. Визнач головне і залежне слово.
2. Постав запитання від головного слова до залежного.
3. Визнач, якими частинами мови виражені головне й залежне слово.
4. Укажи спосіб вираження граматичного зв'язку між словами.

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ (§ 84, с. 244)

1. Підкреслити граматичну основу речення: підмет, присудок.
2. Підкреслити другорядні члени речення: додаток, означення, обставину.
3. Визначити тип речення за метою висловлення: розповідне, питальне, спонукальне.
4. Речення за інтонацією: окличне, неокличне.
5. Односкладне (має або підмет, або присудок) чи двоскладне (має і підмет, і присудок).
6. Поширене (містить другорядні члени речення) чи непоширене (не має другорядних членів речення у своєму складі).
7. Ускладнене (має вставні слова, звертання, однорідні члени речення) чи неускладнене (не має вставних слів, звертань, однорідних членів речення).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ (§ 92, с. 259)

1. Записати речення.
2. Визначити тип речення за метою висловлення й інтонацією.
3. Указати вид речення за типом зв'язку (безсполучникове, сполучникове).
4. Визначити кількість частин у реченні, виділити граматичні основи в частинах складного речення.
5. Побудувати схему речення.

Навчальне видання

СЕМЕНОГ Олена Миколаївна
ДЯТЛЕНКО Тетяна Іванівна
БІЛЯСНИК Михайло Дмитрович
ВОЛНИЦЬКА Валентина Володимирівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Підручник укладено відповідно до модельної навчальної програми
(автори *Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна*)

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

У підручнику використано
покликання на медіаресурс виробництва EdEra,
а також на сайти, які пропонують довідкові матеріали:
новий український правопис, словники тощо.

У виданні автори послуговуються з навчальною метою матеріалами
(зокрема ілюстраціями, відео- та аудіозаписами) з інтернет-видань,
що розміщені у вільному доступі, із зазначенням джерел.

ТзОВ «Видавництво Астон» 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com